

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Valdis Bērziņš. Zvejas sezonālitate akmens laikmetā • Tatjana Berga. Daugavas lībiešu tirdzniecības inventārs. Atsvariņu komplekti no kapulaukiem • Mārīte Jakovļeva. Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā (1703. gada vasara – 1705. gads) • Jānis Bērziņš. Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā • Aija Jansone. Rihards Zariņš un “Latvju raksti” • Jānis Šiliņš. Rīgas cietumi un lielinieku terors, 1919. gada janvāris–maijs • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas

2009

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Margita Gūtmane (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests LĢIA tipogrāfijā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Valdis Bērziņš</i> . Zvejas sezonālitate akmens laikmetā	5
<i>Tatjana Berga</i> . Daugavas lībiešu tirdzniecības inventārs. Atsvaņņu komplekti no kapulaukiem	28
<i>Mārīte Jakovļeva</i> . Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā (1703. gada vasara – 1705. gads) (<i>Nobeigums. Sākumu sk. žurnāla</i> <i>2008. g. 2. nr.</i>)	49
<i>Jānis Bērziņš</i> . Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā	71
<i>Aija Jansone</i> . Rihards Zariņš un “Latvju raksti”	93
<i>Jānis Šiliņš</i> . Rīgas cietumi un lielinieku terors, 1919. gada janvāris–maijs	119

VĒSTURES AVOTI

<i>Juris Ciganovs</i> . Fotomateriāli par bermontiādi Latvijas Kara muzeja krājumā	138
<i>Margarita Barzdeviča</i> . Senākie Rīgas skati un plāni Berlīnes Valsts bibliotēkā	147
<i>Uldis Neiburgs</i> . Jauni fakti par latviešiem ebreju glābējiem vācu okupācijas laikā	154

ZINĀTNES DZĪVE	159
----------------------	-----

RECENZIJAS	175
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	192
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	200
--------------------	-----

RAKSTU AUTORI	212
---------------------	-----

CONTENTS

Valdis Bērziņš. The Seasonality of Fishing in the Stone Age * *Tatjana Berga*. Trading Equipment of the Daugava Livs. Sets of Weights for Scales from Burial Grounds * *Mārīte Jakovļeva*. Warfare in the Duchy of Courland and Borderland of Latvia (the Summer of 1703–1705). Conclusion * *Jānis Bērziņš*. The Effects of Election to the First State Duma on Latvian Society * *Aija Jansone*. Rihards Zariņš and the Collection of Latvian Ornaments *Latvju Raksti* * *Jānis Šiliņš*. Prisons in Riga and Bolshevik Terror, January–May, 1919 * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina

INHALT

Valdis Bērziņš. Die Saisonalität des Fischfangs in der Steinzeit * *Tatjana Berga*. Das Handelsinventar der Dünaliven. Gewichtskomplekte aus Gräberfeldern * *Mārīte Jakovļeva*. Kriegshandlungen im Herzogtum Kurland und an der litauischen Grenze vom Sommer 1703 bis Ende 1705. Schluss: Sommer 1704 – Ende 1705 * *Jānis Bērziņš*. Der Einfluss der Wahlen zum I. Staatsrat auf die Gesellschaft Lettlands * *Aija Jansone*. Rihards Zariņš und “Latvju Raksti” [Lettische Ornamente] * *Jānis Šiliņš*. Die Rigaer Gefängnisse und der Terror der Bolschewiken von Januar bis Mai 1919 * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Valdis Bērziņš

ZVEJAS SEZONALITĀTE AKMENS LAIKMETĀ*

Raksturojot seno mednieku–zvejnieku–vācēju saimniecību un dzīvesveidu, arheologi cenšas arī rekonstruēt savvaļas iztikas resursu izmantošanas gadskārtējo ciklu: kādus iztikas resursus izmantoja konkrētos gadalaikos, un kā cilvēku grupas pārvietojās, lai šos resursus varētu izmantot. Arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības tiek izvērtētas, palīgā ņemot bioloģiskos datus par attiecīgajiem augiem un dzīvniekiem, kā arī etnogrāfiskās liecības par šo resursu izmantošanu. Apkopojot un izvērtējot šo informāciju, iespējams sastādīt iztikas resursu “kalendārus” – aprakstīt vai grafiski attēlot dažādu pārtikas resursu izmantošanas dinamiku gada garumā.¹

Šajā rakstā apskatītas nevis sezonālās izmaiņas akmens laikmeta iedzīvotāju saimniecībā kopumā, bet gan vienas konkrētas nozares – zvejas – sezonālitate, t.i., jautājumi, kas saistīti ar zvejas raksturu un nozīmīgumu dažādos gadalaikos. Pētījums pamatā aptver Austrumbaltijas reģionu, kas ir īpaši bagāts arheoloģiskiem datiem par akmens laikmeta zveju, tomēr konstatētās likumsakarības daļēji attiecināmas arī uz citiem reģioniem.

Zveja bija ļoti nozīmīga Austrumbaltijas mezolīta un neolīta laika iedzīvotāju saimniecības sastāvdaļa, iespējams, daudzviet pat svarīgāka par medībām. Uz to norāda apmetņu izvietojums pie ūdeņiem, iegūtie zivju kaulu paraugi un daudzveidīgu zvejas rīku atradumi.² Veiktas arī akmens laikmeta iedzīvotāju skeletu ķīmiskā sastāva analīzes, kas tiešā veidā apliecina, ka uzturā daudz lietotas zivis.³ Turklāt zveja tiek uzskatīta par stabilu pārtikas līdzekļu gūšanas veidu, ar kuru varēja nodrošināt iztiku dažādos gadalaikos un kas tādējādi pieļāva vai pat veicināja pāreju no klejotāju dzīvesveida uz vietsēdību.⁴

Ņemot vērā zvejas lielo nozīmi akmens laikmeta iedzīvotāju saimniecībā, ir svarīgi izpētīt ar šīs nozares sezonālītāti saistītos jautājumus:

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

labāk izprotot sezonālās izmaiņas zvejas aktivitātēs, varētu iegūt skaidrāku izpratni arī par apdzīvotības struktūru un akmens laikmeta iedzīvotāju dzīvesveidu kopumā.

Šī pētījuma mērķis ir nevis rekonstruēt sezonālās izmaiņas zvejas raksturā un nozīmīgumā kādā konkrētā apmetnē vai teritorijā, bet gan izcelt zvejas sezonalitāti ietekmējošos faktoros un likumsakarības, kas turpmāk ļautu skaidrāk interpretēt konkrētus arheoloģiskajos izrakumos iegūtos datus. Aplūkoti vairāki ar zvejas sezonalitāti saistīti jautājumi.

- Vai senatnē pastāvēja zvejai labvēlīgi un nelabvēlīgi gadalaiki, un vai iespējams spriest par zvejas intensitāti dažādos gadalaikos?
- Vai varam izdalīt konkrētas zivju sugas, kas visticamāk zvejotas tikai noteiktā gadalaikā un kuru palieku klātbūtne apmetnes kultūrslānī tādējādi uzskatāma par liecību, ka apmetne apdzīvota attiecīgā gadalaikā?
- Vai starp arheoloģiski konstatētajiem zvejas rīkiem ir tādi, kas vairāk piemēroti zvejai konkrētos gadalaikos?
- Vai pastāv cita veida liecības par zveju konkrētos gadalaikos?
- Kādā veidā zvejas sezonalitāte ietekmēja akmens laikmeta iedzīvotāju dzīvesveidu kopumā?

Pētījumā izmantoti ne tikai arheoloģiskie dati, bet arī plašs etnogrāfisko un ihtioloģisko datu kopums.⁵ Zvejas sezonalitātes tēma aplūkota Austrumbaltijas mezolīta un neolīta laika apdzīvotības kontekstā (liecības par zveju paleolīta beigās pagaidām nav atrastas), uzmanību pievēršot šī reģiona akmens laikmeta kolekcijās pārstāvētajām zivju sugām un zvejas aprīkojumam.

SALDŪDENS ZIVJU ZVEJA

Austrumbaltijas ihtiofaunu veido trīs ekoloģiskās grupas: saldūdens, jūras un ceļotājzivis. Akmens laikmeta kolekcijās visplašāk pārstāvētas saldūdens zivis (sk. tabulu).

Vairākums mūsdienās Austrumbaltijā sastopamo saldūdens zivju sugu spēj pielāgoties arī aukstām ūdens temperatūrām un saskaņā ar ihtiologu pētījumiem šajā reģionā varēja ieceļot jau Baltijas ledus ezera laikā, t.i., vēlā paleolīta beigu posmā, kad reģionā ienāca arī pirmie cilvēki, vai arī Baltijas jūras baseina nākamajā stadijā, t.i., iesāļās Joldijas jūras laikā, kas atbilst agrajam mezolītam. Dažas zivju sugas, kuru nārstam nepieciešama siltāka ūdens temperatūra (līnis, sams, salate, spare, zandarts), varēja ieceļot ne ātrāk par Joldijas jūras stadiju vai arī nākamajā stadijā, t.i., saldūdens Ancilus ezera laikā, kas atbilst vidējam mezolītam.⁶ Līdz ar to saldūdens zivis varēja zvejot pirmie šī reģiona iedzīvotāji, bet jau vidējā mezolītā bija sastopamas gandrīz visas tās sugas, kas reģionu apdzīvo mūsdienās.

Tā kā saldūdens zivis uzturas upēs un ezeros cauru gadu (atšķirībā no ceļotājzivīm un jūras zivīm, kas dodas tālās migrācijās), tad vismaz no teorētiska skatpunkta var pieņemt, ka arī to zveja akmens laikmetā bija iespējama visos gadalaikos. Cits jautājums, vai zvejnieki spēja pielāgoties izmaiņām zivju uzvedībā un apstākļiem zvejas vietās, lai zveja dažādos gadalaikos būtu efektīva. Etnogrāfiskie avoti rāda, ka zvejas aprikojuma daudzveidība lielā mērā skaidrojama ar sezonālām izmaiņām zivju uzvedībā un apstākļiem zvejas vietās: zvejas rīku daudzveidība atspoguļo zvejnieku pielāgošanos šīm sezonālajām izmaiņām, tādējādi paplašinot zvejas iespējas.

Etnogrāfiskais materiāls ļoti skaidri parāda, ka tradicionālajā zvejā īpaši svarīgi bija zivju nārsta periodi: nārstojošas zivis pārvietojas uz seklākiem ūdeņiem, turklāt kļūst aktīvas un neuzmanīgas. Zvejas rīki tiek lietoti pašās nārsta vietās vai arī migrācijas ceļos uz tām. Svarīgi atzīmēt, ka šie izdevīgie zvejas periodi dažādām sugām iekrīt atšķirīgos gadalaikos, kā rezultātā veidojas gadskārtējs nārstojošu saldūdens zivju zvejas cikls.

Austrumbaltijas arheoloģiskajās kolekcijās visplašāk pārstāvēta ir lidaka, kas nārsto agrā pavasarī. Tā kā lidakas nārsto ļoti seklos ūdeņos, piemēram, applūdušās pļavās, tad šajā laikā tās ir īpaši neaizsargātas no cilvēka. Paleoihtiologu un arheologu darbos bieži izteikts loģisks spriedums, ka lidakas ķertas tieši nārsta laikā, un atsevišķos gadījumos tam gūti arī tieši pierādījumi. Tā, izpētot gredzenus uz lidaku skriemeļiem, kas atrasti Kundas Lammasmegi (*Kunda Lammasmägi*) apmetnes jauktā mezolīta–neolīta slānī un Kēpas (*Kõpu*) I agrā neolīta apmetnē Igaunijā, paleoihtioloģe L. Leuga noteikusi, ka šīs zivis tiešām gājušas bojā pavasarī.⁷

Pavasari un vasaras sākumā, ūdenim pakāpeniski sasilstot līdz atiecīgai temperatūrai, nārsto daudzas citas saldūdens zivis, t.sk. tādas plaši izplatītas sugas kā asaris, rauda, plaudis un plicis, arī upju zivis alata, sapals un baltais sapals. Līnim un karūsai nārsts iestājas pie augstākas ūdens temperatūras, tas noris galvenokārt vasaras mēnešos jau stipri aizaugušos ūdeņos. Silti apstākļi nepieciešami arī zandarta un lielo upju iemītnieka sama nārstam. Rudens savukārt ir nārsta laiks un arī intensīvākais zvejas periods ezeru zivij repsim, bet pašā ziemas vidū uz upju augštecēm nārstot dodas vēdzeles.⁸ Nārstojošo saldūdens zivju zvejas cikls tātad var aptvert visu gadu, lai gan plašākas iespējas šajā ziņā ir pavasarī un vasaras sākumā.

Rudenī zvejniekam rodas papildu izdevība gūt lielu lomu, jo daudzām saldūdens zivīm (plaudim, plicim, raudai, rudulim, sapalam u.c.) raksturīga pulcēšanās baros, gatavojoties pāriet uz ziemošanas vietām dziļumā.⁹

Ziemā saldūdens zivis pārsvarā kļūst neaktīvas un pārziemo dziļākos ūdeņos, bet etnogrāfiskais materiāls rāda, ka, izmantojot ziemas

zvejas specializētos paņēmienus, zvejnieki arī šādos apstākļos pratuši gūt lielus lomus. Ir pamats uzskatīt, ka ar ziemas zveju nopietni nodarbojās arī akmens laikmetā. Par to liecina atrastie kaula rīki, kas uzskatīti par ledus cirtņiem.¹⁰ Arī paleopatologu pētījumi sniedz iespējamu liecību par ziemas zveju: Zvejnieku kapulaukā trim mezolīta un neolīta vīriešu skeletiem konstatēti raksturīgi jostas skriemeļu lūzumi, kādi mēdz rasties no kritiena uz ledus.¹¹

Pēc etnogrāfu un ihtiologu savāktajiem datiem var secināt, ka mezolītā un neolītā atsevišķas saldūdens zivju sugas to dzīvesveida dēļ zvejotas lielākoties tikai noteiktā gadalaikā, galvenokārt tāpēc, ka citos periodos tās ir neaktīvas un uzturas zvejniekam grūti pieejamās vietās. Līdz ar to šīs sugas var uzskatīt par daudz maz ticamiem “sezonaļiem indikatoriem”, t.i., to klātbūtne ihtiofaunā liecina par zveju konkrētā gadalaikā. Saskaņā ar šiem datiem par “sezonaļiem indikatoriem” uzskatāmas šādas sugas:

- **ālants**, kas pārziemo jūrā vai saldūdeņos un veic nārsta migrāciju agrā pavasarī,
- **sams**, kas aktīvi pārvietojas, barojas un nārsto galvenokārt vasarā, un
- **vēdzele**, kuras nārsta un barošanās migrācijas notiek ziemas vidū.

JŪRAS ZIVJU ZVEJA

Senākās liecības par jūras zivīm Baltijas jūras baseinā ir no Litorīnas jūras stadijas, kad atjaunojās saikne ar Atlantijas okeānu. Šīs stadijas sākumposms atbilst vēlajam mezolītam, taču līdz šim agrākās arheoloģiskās liecības par jūras zivīm Austrumbaltijā ir no neolīta. Sākot ar agro neolītu, Igaunijas piekrastes apmetņu paraugos pārstāvēta menca un akmeņplekste,¹² vēlāk sastopama arī plekste.¹³ Savukārt Šventoņas neolīta apmetnēs Lietuvas piekrastē konstatēti arī tādu zivju sugu kauli, kas mūsdienās Baltijas jūras austrumdaļā sastopamas tikai izņēmuma kārtā: gludais rombs, jūras zeltplekste un saida.¹⁴ To klātbūtne skaidrojama ar intensīvāku ūdens apmaiņu ar okeānu un augstāku sāļuma pakāpi Litorīnas jūras laikā nekā mūsdienās.¹⁵

Paraugos no piejūras neolīta pieminekļiem Latvijā jūras zivju paliekas līdz šim nav konstatētas, taču jāņem vērā, ka jūras piekrastes joslai raksturīgas kāpu un purva apmetnes ar skābiem augsnes apstākļiem, kur kauls parasti saglabājas ļoti vāji vai vispār nesaglabājas. Līdz šim analizētas zivju kaulu kolekcijas tikai no divām neolīta apmetnēm Latvijas piejūras joslā – Sārnatē un Siliņupes. Šeit konstatētas vienīgi dažas saldūdens sugas,¹⁶ tomēr jāņem vērā, ka ne viena, ne otra apmetne neatrodas pašā jūras krastā¹⁷ un to iedzīvotāji iztiku vismaz daļēji guva no zvejas tuvējos ezeros un upēs.

Jūras piekrastes zvejas izteikto sezonālītāti nosaka pirmkārt jau jūras zivju dzīvesveids. Visas minētās zivju sugas pārziemo jūras dziļumā, bet krastam tuvojas galvenokārt gada siltajos mēnešos. **Plekstes** un **akmeņplekstes** piekrastes seklaajos ūdeņos uzturas no pavasara beigām līdz rudenim.¹⁸ Precīzāka informācija par akmeņplekstes zvejas laiku iegūta no Kēpas I neolīta apmetnes materiāla Hijumā salā Igaunijā: izpētot gadskārtu gredzenus uz zivs skriemeļa, konstatēts, ka tā noķerta pavasarī.¹⁹ **Mencu** zvejas sezona piekrastē ir garāka: tā var sākties jau agrā pavasarī un turpināties līdz pat ziemas vidum.²⁰

Zvejas sezonālītāti, bez šaubām, noteica ne vien zivju migrācijas cikls, bet arī klimata tiešā ietekme uz zvejas apstākļiem jūrā dažādos gadalaikos. Zvejas iespējas ierobežoja faktori, par kuriem šobrīd grūti spriest: vētrainība un ledus veidošanās apstākļi Litorīnas jūras laikā, neolīta zvejnieku laivu izturība un piemērotība braukšanai jūrā.²¹

Tā kā zveja jūras piekrastē nevarēja nodrošināt iztiku visam gadam, tad ārpus jūras zvejas sezonas neolīta laika piekrastes un salu iedzīvotājiem bija nepieciešams pārtiku iegūt citos veidos: ar roņu medībām, ar zveju piejūras saldūdeņos utt.

CEĻOTĀJZIVJU ZVEJA

Trešo ekoloģisko grupu veido ceļotājzivis. Kā zināms, vēsturiskajos laikos ceļotājzivju (lašu, vimbu, zušu, nēģu u.c.) zvejai Austrumbaltijā bijusi liela saimnieciska nozīme. Līdz šim maz rakstīts par ceļotājzivju zveju senatnē, acīmredzot tāpēc, ka šo zivju paliekas akmens laikmeta, tāpat arī vēlāko periodu paraugos pārstāvētas ļoti trūcīgi. Te gan jāņem vērā, ka lašveidīgajām zivīm (arī zušiem) skelets ir salīdzinoši taukains un trausls un to kauli arheoloģiskos slāņos sliktāk saglabājas.²² Tāpēc, piemēram, izvērtējot zivju kaulu materiālu no Ķīvutkalna – bronzas laikmeta pilskalna Daugavas lejtecē, ihtiologs J. Sloka raksta, ka, lai arī lašu un taimiņu kauli nav konstatēti, tomēr jādomā, ka arī šīs sugas ķertās un izmantotas iztikai, tikai to kauli gājuši bojā.²³ Tā kā nēģim vispār nav kaulaina skeleta, tad tiešas arheoloģiskas liecības par nēģu zveju praktiski nav iegūstamas.²⁴ Tādējādi, ja ceļotājzivju kaulu palieku akmens laikmeta dzīvesvietās atrasts ļoti maz, tas neļauj izdarīt secinājumu, ka šīm sugām senatnē bijusi nenozīmīga vieta saimniecībā.

Lai gūtu skaidrāku priekšstatu par ceļotājzivju zvejas raksturu un nozīmi akmens laikmetā, būtu nepieciešams savākt un analizēt kaulu paraugus no dzīvesvietām pie upēm – zivju migrācijas ceļiem, turklāt slāņos ar neitrālu vai bāzisku reakciju, kur labāk saglabājas kauls. Šobrīd, tā kā arheoloģiskie dati par ceļotājzivju zveju ir ļoti trūcīgi, tās sezonālo raksturu un nozīmību gadskārtējā iztikas gūšanas ciklā varam rekonstruēt tikai hipotētiski, pamatojoties uz bioloģiskajiem datiem un bagātīgo etnogrāfisko materiālu.

Anadromās sugas – lasis, taimiņš, upes nēģis un citas sugas – dzīvo Baltijas jūrā un saldūdeņos ieeļo, vienīgi lai nārstotu. Etnogrāfiskie dati liecina, ka anadromās zivis zvejotas jūras piekrastē, kur tās koncentrējas upju grīvu rajonos, kā arī upēs ceļā uz nārsta vietām un pašās nārsta vietās. Šīs zivis var kļūt par saimnieciski ļoti nozīmīgu resursu, bet, lai šo resursu efektīvi izmantotu, zvejniekam jābūt gatavam uz zveju lielos apjomos attiecīgajā zivju migrācijas ceļa posmā un īstajā laikā, turklāt izmantojot zvejas veidus, kas atbilst zvejas apstākļiem un zivju uzvedībai konkrētajā nārsta migrācijas stadijā.²⁵

Store Baltijas jūras baseinā izplatījās, iespējams, jau Joldijas jūras laikā, taču līdz šim senākās Austrumbaltijā atrastās storu paliekas datējamās ar neolīta beigām.²⁶ Mūsdienās šī iespējama zivs Baltijas jūrā vairs nav sastopama, tomēr vēl pirms dažiem gadsimtiem storu zveja Daugavā un citās upēs notika rūpnieciskos apmēros.²⁷ Stores migrēja uz nārsta vietām upju straujtecēs un nārstoja jau pavasarī,²⁸ to kaulu palieku klātbūtne tāpat liecina par zveju pavasarī.

Arī lasis un taimiņš varētu būt ieeļojuši Baltijas jūras baseinā no okeāna Joldijas jūras laikā, lai gan pieļaujams, ka šīs zivis apdzīvoja arī ledāju tuvumā izveidojušos saldūdens baseinus.²⁹ Senākās šobrīd zināmās lašu dzimtas zivju – **laša** vai **taimiņa** – paliekas Baltijas jūras baseinā attiecināmas uz Ancilus ezera beigu posmu, t.i., uz vidējā mezolīta beigām.³⁰ Laši un taimiņi upēs nārsto rudenī, bet zvejas sezona dažviet var sākties jau pavasarī. Piemēram, Kurzemes rietumkrastā laši jūras piekrastē koncentrējas agrā pavasarī, kas bija svarīgs lašu zvejas laiks šajā teritorijā.³¹ Taimiņi jau agrā pavasarī sāk ieeļot upēs, kur tie zvejoti šajā gadalaikā.³² Tomēr lašu un taimiņu migrācija pa upēm uz nārsta vietām maksimumu sasniedz vasaras beigās vai agrā rudenī, kas tradicionāli bija svarīgākais laiks to zvejai upēs.³³ Etnogrāfiskas ziņas ir arī par lašu zveju nārsta vietās.³⁴

Upes nēģa skrimšļainais skelets arheoloģiskajos slāņos vispār nesaglabājas, bet, tā kā nēģis pieskaitāms pie aukstumizturīgajām sugām, tas visdrīzāk arī ierindojams starp senākajiem ieeļotajiem Baltijas jūras baseinā.³⁵ Nēģu zvejas sezona saistīta ar nārsta migrāciju upēs: tā sākas vasaras otrajā pusē, maksimumu sasniedz rudenī un turpinās visu ziemu.³⁶

Pilnīgi pretējs dzīves cikls ir **zutim**, kas dzīvo saldūdeņos un migrē pa upēm lejup, lai sasniegtu nārsta vietu Atlantijas okeānā (katadromā suga). Zušu paliekas atrastas Zvejnieku II apmetnes vidējā mezolīta slānī³⁷ – iespējams, ka zuši šajā reģionā sāka parādīties pašā Litorīnas jūras stadijas sākumposmā vai arī agrāk, Joldijas jūras laikā.³⁸ Zušu migrācija sākas pavasarī, turpinās vasarā un maksimumu sasniedz rudenī.³⁹ Etnogrāfiskajos aprakstos minēti zušu zvejas paņēmieni visā šajā periodā.⁴⁰ Bez tam daudz etnogrāfisko datu ir par guļošu zušu duršanu ziemā zem ledus,⁴¹ par ko liecina arī neolīta laika zvejas rīku atradumi (sk. sadaļu “Zvejas rīki un to lietošanas sezonālitate”).⁴²

Lai gan ceļotāzivis zvejojamas arī jūrā, īpaši nozīmīga akmens laikmetā, tāpat kā vēsturiskajos laikos, varēja būt to zveja upēs masveida migrāciju laikā. No ekoloģiskā viedokļa zivju (un citu dzīvnieku) sezonālās migrācijas nozīmē dzīvnieku biomasas prognozējamu koncentrēšanos vietās, kur cilvēks to var izmantot iztikai, kā rezultātā attiecīgā teritorija var uzturēt lielāku cilvēku skaitu. Bez tam ļoti svarīgi, ka šīs migrācijas nenotiek vienlaicīgi. Cilvēkiem, uzturoties izdevīgā vietā pie zivju migrācijas ceļa, iespējams pievērsties dažādu sugu ceļotāzivju zvejai noteiktos gadalaikos, tādējādi kopumā nodrošinot iztiku ilgākā laika posmā, bet īpaši labvēlīgos apstākļos – visa gada garumā.⁴³

Raksturīgs mezolīta vai neolīta apmetnes novietojums ir pie upes ietekas vai iztekas no ezera, un šādā situācijā iedzīvotāju saimniecības pamatā varēja būt ezera zivis, arī ūdensputni, ezerrieksti u.c. ezera resursi. Tomēr zināmas arī apmetnes, kas izvietotas upju posmos atālāk no ezeriem, un šo apmetņu saimnieciskais pamats varēja būt ceļotāzivju zveja. Latvijā var minēt šādus piemērus: Sises apmetne Užavas krastā (mezolīts, neolīts),⁴⁴ Matkules Tojāti un Drubažas Abavas krastā (vēlais neolīts – agrais bronzas laikmets),⁴⁵ Ciemupes Čabas Daugavas krastā (mezolīts, vidējais–vēlais neolīts).⁴⁶ Šāda veida akmens laikmeta apmetnes līdz šim ļoti maz pētītas, tām nākotnē varētu veltīt lielāku uzmanību.

ZVEJAS RĪKI UN TO LIETOŠANAS SEZONALITĀTE

Lai gūtu lomu, zvejniekam jālieto rīki, kas piemēroti zvejoto zivju sugu uzvedībai un apstākļiem zvejas vietās attiecīgajā gadalaikā. Ar šo nepieciešamību pielāgoties sezonālajiem apstākļiem vismaz daļēji var izskaidrot etnogrāfiskajās kolekcijās sastopamo zvejas rīku lielo daudzveidību, kā arī zvejas inventāra daudzveidību atsevišķās akmens laikmeta kolekcijās (piem., Sārnatē, Šventojā). Akmens laikmeta zvejas rīku pielietojuma noteikšanu apgrūtina tas, ka daudziem senajiem zvejas rīkiem nav tiešu analoģu etnogrāfiskajā materiālā, turklāt, ar ļoti retiem izņēmumiem, senvietās izdodas atrast nevis veselus zvejas rīkus, bet gan atsevišķas to sastāvdaļas. Izmantojot etnogrāfiskās liecības, tomēr iespējams gūt vismaz aptuvenu priekšstatu par akmens laikmeta zvejas aprīkojuma izmantojumu konkrētos gadalaikos un zvejas apstākļos.

Pie **rīkiem zivju “medišanai”** pieder duramie rīki: mezolīta un neolīta dzīvesvietās un kā savrupatradumi iegūtie zivju šķēpu un žebērķļu kaula uzgaļi, kā arī nedaudzas koka detaļas no šāda veida rīkiem.⁴⁷ Atradumu lielais skaits un daudzveidība (īpaši mezolīta materiālā) liecina par duršanas kā zivju ķeršanas veida nozīmīgumu. Etnogrāfiskās liecības savukārt ļoti skaidri parāda, ka šos rīkus

iespējams lietot tikai specifiskos apstākļos. Vadoties pēc etnogrāfiskajiem aprakstiem, var izšķirt vairākas specializētas zivju duršanas metodes, kas katra piemērota konkrētu zivju sugu zvejai atbilstoši šo sugu uzvedībai un apstākļiem zvejas vietās noteiktā gadalaikā. Etnogrāfiskais materiāls turklāt liecina par specializēta aprikojuma izmantošanu: konkrētai zivju duršanas metodei lietoja specifiskas formas žebērklus vai šķēpus.

Viena metode – nārstojošu zivju duršana dienā. Daudz etnogrāfisko liecību ir par līdaku duršanu to nārsta laikā pavasarī. Līdakas nārsto ļoti seklos ūdeņos, un parasti tikai nārsta laikā tām iespējams dienā pielavīties pietiekami tuvu, lai nodurtu. Zvejnieks brida pa pārplūdušajām pļavām un vēroja, kur kustība ūdenī liecina par nārstojošo līdaku klātbūtni, un tur arī dūra ar žebērkli. Ja pie žebērķļa kāta piesēja garu auklu, tad šādu žebērkli varēja arī mest.⁴⁸ Lielās līdakas, kuru kauli saglabājušies akmens laikmeta dzīvesvietās, domājams, pārsvarā nodurtas nārsta laikā. Par līdaku duršanu iegūtas arī tiešas arheoloģiskas liecības: trijos gadījumos Igaunijā un Zviedrijā ezeru nogulumos atrastas paliekas no līdakām, kas caurdurtas ar zivju šķēpiem.⁴⁹ Etnogrāfiskajā materiālā atrodams atsevišķas ziņas, ka arī plauži un līņi durti nārsta laikā,⁵⁰ bet ihtiologs J. Sloka izteicis domu, ka akmens laikmetā ar šķēpiem “medīti” arī nārstojoši zandarti un sami.⁵¹

Saldūdens zvejas aprakstos salīdzinoši nedaudz liecību ir par zivju duršanu no laivas vasaras dienās, īpaši no rīta vai pievakarē.⁵²

Noteiktos apstākļos iespējama arī zivju duršana jūrā. Vasaras mēnešos saulainā laikā dūra uz smiltīm seklumā mītošas plekstveidīgās zivis. Ziemeļkurzemē plekstu un akmeņplekstu duršanai lietoja “pīšu” – šķēpveidīgu dzelzs rīku ar atkarpi. Zvejnieks brida jūrā līdz pirmajam vai otrajam sēklim vai arī labas redzamības apstākļos dūra no laivas.⁵³ Igaunijas salās plekstu duršanai izmantots trīszaru žebērklis.⁵⁴

Daudz etnogrāfisko datu ir par zivju duršanu naktī ar apgaismojumu (“dūlēšanu”, “lākošanu”). Gaismas avots ne tikai izgaismoja ūdeni, bet arī pievilināja zivis un tās apžilbināja.⁵⁵ Šo metodi varēja lietot vēlā pavasarī pēc paliem, kad ūdens atkal bija pietiekami dzidrs, bet vēl nebija saaugušas ūdenszāles. Tomēr visbiežāk duršana ar apgaismojumu fiksēta kā rudens nodarbe, ko praktizēja pēc ūdensaugu atmiršanas. Duršanu parasti veica no laivas tumšās bezvēja naktīs. Šādā veidā durtas dažādu sugu lielās zivis: līņi, līdakas, vimbas, plauži, vēdzeles, sami un zuši.⁵⁶

Vēlā rudenī upēs līdzīgā veidā – nakts laikā ar apgaismojumu – dūra nārstojošus lašus. Lašus dūra arī dienā, kad tie slēpās pacerēs.⁵⁷

Ziemā praktizēta zivju duršana caur āliņģi. Etnogrāfiskas ziņas ir par vēdzeļu duršanu upēs to migrāciju laikā, turklāt pievilinot ar mānekli.⁵⁸

Specializēts inventārs un īpašas iemaņas bija nepieciešamas zušu duršanai, kas nesena pagātnē bija plaši izplatīta nodarbe Baltijas jūras piekrastē un piejūras saldūdeņos. Duršanai kā zušu zvejas veidam saimnieciska nozīme bija galvenokārt ziemas mēnešos: ziemā zuši ierokas dūņās un kļūst mazaktīvi, kas apgrūtina to zveju ar citiem paņēmieniem. Zušus dūra caur āliņģiem, ar īpašas formas žebērklī garā kātā (bezledus apstākļos – no laivas). Dūņās guļošu zušu duršana bija saimnieciski racionāla tāpēc, ka zuši mēdz pārziemot baros un, ja vienreiz izdodas atklāt īsto guļasvietu, tad iespējams gūt lielu lomu. Dūņās paslēpušos zušu duršana praktizēta arī vasaras dienās (zuši ir aktīvi naktī, kad iespējama cita veida duršana – peldošu zušu duršana ar apgaismojumu). Var droši apgalvot, ka šī metode – dūņās guļošu zušu duršana – izmantota arī neolītā: par to liecina apmetnēs saglabāties aprīkojums. Vēsturiskajos laikos Baltijas jūras dienvidu piekrastē zušu duršanai izmantoti īpaši spīļveida dzelzs žebērklī, kas pielāgoti zuša cilindriskajai ķermeņa formai, savukārt neolīta laika piejūras apmetnēs gan Austrumbaltijā, gan Baltijas jūras dienvidu un rietumu krastā atrastas sastāvdaļas no analogas formas rīkiem, kas izgatavoti no koka un kaula.⁵⁹

Pie zivju “medībām” pieder arī šaušana ar loku. Par zivju šaušanu Baltijas jūras reģionā akmens laikmetā tiešu liecību nav, taču šim nolūkam varēja tikt izmantoti noteiktas formas kaula bultu gali – iespējams, adatveida bultu gali, kādi lielā skaitā atrasti Lubāna un Ludzas ezerā.⁶⁰ Zivju šaušanu zināmā mērā var uzskatīt par alternatīvu paņēmieni zivju duršanai – tā visticamāk praktizēta līdzīgos apstākļos. Etnogrāfiskos aprakstos izcelta līdaku šaušana nārsta laikā.⁶¹

Etnogrāfu darbos bieži pieminēts vēl viens zivju medīšanas veids, kuram arī akmens laikmetā varēja būt zināma nozīme noteiktā gadalaikā, kad cita veida zveja bija apgrūtināta: tā ir zivju (galvenokārt līdaku, vēdzeļu, asaru) sišana kailsalā caur pirmo, plāno ledus kārtu. Zivis, kas ziemas sākumā vēl mēdz uzturēties tuvu ūdens virsmai, varēja apdullināt, ar vāli vai citu smagu priekšmetu sitot pa ledu. Pēc tam ledū izcirta āliņģi un zivi izvilkā. Šāds paņēmieni iespējams tikai labas redzamības apstākļos, kamēr ledus vēl pietiekami plāns un nav uzsnidzis sniegs. To neizmantoja pavasarī, kad ledus bija trausls un necaurredzams.⁶² Liela koka vāle garā kātā, kas būtu piemērota šim nolūkam, atrasta Šventojas 2.B apmetnē Lietuvā.⁶³

Mezolīta un jo īpaši neolīta materiālā plaši pārstāvēti **rīki zvejai ar pievilināšanu**: no kaula un dažādiem citiem materiāliem izgatavoti viengabala makšķerāķi, salikto makšķerāķu kāti un smailes, kā arī sprūdi.⁶⁴ Zivis uz āķa vai sprūda mēdz uzķerties aktīvās barošanās periodos, bet šie periodi, kā tas aprakstīts makšķerniekiem domātajā literatūrā,⁶⁵ dažādām zivju sugām iekrīt atšķirīgos gadalaikos. Etnogrāfiskajā literatūrā aprakstīta zveja ar pievilināšanu, kas mērķēta uz

atsevišķām sugām atbilstoši to aktivitātei noteiktos gadalaikos (piem., vēdzeles ziemā, laši jūras piekrastē pavasarī).⁶⁶ Varam pieņemt, ka arī akmens laikmetā ar šo zvejas veidu nodarbojās dažādos gadalaikos – gan bezledus, gan ledus periodā, izvēloties zvejas objektu un konkrēto metodi atbilstoši zivju uzvedībai attiecīgajā laikā.

Pie **zvejas aizsprostiem** pieskaitāmi tādi akmens laikmeta atradumi kā tači un murdi, arī skalu žogu posmi – pārvietojamu aizsprostu sastāvdaļas. Austrumbaltijā šādi no organiskiem materiāliem veidoti rīki un konstrukcijas līdz šim atrasti tikai atsevišķās neolīta apmetnēs, kur tie saglabājušies, pateicoties mitrajiem apstākļiem.⁶⁷ Šobrīd vēl grūti spriest, cik nozīmīga aizsprostu zveja bijusi mezolītā. Zivju kaulu paraugos no Vendzavu mezolīta apmetnes Rietumkurzemē, kas iegūti ar skalošanas metodi un tādējādi sniedz pilnīgāku ainu par zvejnieku lomiem, pārstāvētas arī neliela izmēra zivis. Pēc paleozoologes L. Leugas uzskatiem, tas liecina, ka zvejā izmantoti tikli vai murdi.⁶⁸

Pie aizsprostu zvejas rīkiem pieder arī metamie (stacionārie) tikli. Jāatzīst, ka pēc atrastajiem tiklu fragmentiem un piederumiem grūti noteikt tiklu lietojuma veidu, t.i., nodalīt metamos tiklus no vadiem.⁶⁹ Pie metamajiem tikliem droši pieskaitāms ar smagiem gremdiem aprīkotais tikls no mezolīta sākumposma, kura paliekas atrastas Korpilahti Karēlijā.⁷⁰ Par metamo tiklu piederumiem uzskatāmi arī salīdzinoši smagie galos vai sānos iešķeltie akmens gremdi, kādi atrasti vairākās neolīta laika piejūras apmetnēs Austrumbaltijā: Sārnatē, Pūrciemā, Šventojā, Nidā, Krodā (*Kroodi*).⁷¹ Vajadzība pēc smagiem gremdiem varēja rasties, zvejojot apstākļos, kur tikls pakļauts straumes iedarbībai: upēs vai jūrā. Etnogrāfisko tiklu kolekcijās Latvijā smagākie gremdi (ap 150–350 g) konstatēti tieši jūras zvejas tikliem,⁷² un tas liek domāt, ka arī minētie gremdi no piejūras neolīta apmetnēm lietoti uz metamajiem tikliem, kas izmantoti zvejai jūrā, nevis piejūras ezeros. Vēsturiskajos laikos metamie tikli ar dažādu acu izmēru jūras piekrastē lietoti no pavasara līdz rudenim, zvejojot jūras zivis (plekstes, mencas) laikā, kad tās uzturas krasta tuvumā, kā arī ceļotājzivis (lašus, vimbas, sīgas) attiecīgā migrācijas stadijā un saldūdens zivis, kas uzturas iesāļos ūdeņos upju grīvu tuvumā (lidakas, plaužus).⁷³

Metamo tiklu izmantošanu akmens laikmetā apstiprina vēl otra veida liecība: vairākās mezolīta un neolīta apmetnēs Ziemeļeiropā gan jūras tuvumā, gan iekšzemē atrastas koka un mizas ripas ar caurumu vidū. Vismaz daļa šo priekšmetu varētu būt uzskatāma par zivju baidāmo koku (“purgu”, “dūkuru”) uzgaļiem, kādi lietoti zivju dzīšanai tīklos gan saldūdeņos, gan jūrā.⁷⁴

Etnogrāfiskie apraksti liecina, ka dažāda veida aizsprosti plaši izmantoti pavasarī līdaku, asaru un raudu zvejai nārsta vietās vai ceļā uz tām. Applūdušās pļavās zivju ceļus varēja nosprostot ar atsevišķiem murdiem,⁷⁵ bet plašākus ūdeņus daļēji vai pilnīgi aizsprostot ar

tačiem, kuros izvietoja vienu vai vairākus murdus.⁷⁶ Šāds piemērs ir agrā neolīta zvejas tacis pie Zvidzes apmetnes: I. Loze skaidro, ka tas izmantots līdaku nārsta laikā, kad ezerā cēlās ūdens līmenis. Līdakas, peldot uz krastu, nokļuva tača murdos (pie viena no mirdiem atrastas 16 līdaku paliekas).⁷⁷ Lubāna ezera piekrastes applūstošajās teritorijās tači ierikoti pēc šāda principa arī nesenā pagātnē.⁷⁸

Aizsprosti varētu būt plaši izmantoti arī vasarā nārstojošo ezera zivju – liņu un karūsu – zvejā. Šis zivis parasti uzturas dziļumā, bet zvejai izdevīgs ir nārsta laiks, kad tās pāriet uz sekliem, stipri aizaugušiem ūdeņiem. Šādos apstākļos vispiemērotākie ir dažādi stacionārie zvejas rīki un konstrukcijas: murdi, aizsprosti ar kamerām (“katicas”), kā arī metamie tīkli (dzenot zivis tīklos).⁷⁹ Raksturīgi vasaras zvejas paņēmieni ir ķeramo ierīču izvietošana ūdensaugu audzēs vai zivju ceļos starp tām, kā arī zivju izdzīšana no ūdensaugu audzēm tīklos.⁸⁰

Metamajiem tīkliem īpaša nozīme varēja būt ziemā, kad ledus sega ezeros un upēs apgrūtināja taču vai cita veida pastāvīgu zvejas aizsprostu izbūvi. Tīklus varēja caur āliņģiem izbīdīt zem ledus un zivis tajos iedzīt.⁸¹ Ar tīkliem varēja arī nosprostot ezeru ietekas vai iztekas – ceļus, pa kuriem slāpstošas zivis ziemā cenšas nokļūt ar skābekli bagātākos tekošos ūdeņos.⁸²

Ir pamats uzskatīt, ka akmens laikmetā lietoti arī **rīki zvejai ar apņēšanu jeb “kāseji” zvejas rīki**, konkrēti – vadi. Sārnotes un Šventojas neolīta apmetnēs atrastas koka nūjas ar puļķiem abos galos, kas uzskatītas par vadu gala kokiem.⁸³ Jāatzīst, ka piejūras apmetnēs atrastie šādas formas priekšmeti gan varētu būt attiecināmi uz cita veida zvejas aprikojumu: šādus gala kokus piestiprina arī jūras piekrastē izmantotajiem metamajiem tīkliem, lai novērstu tīkla savērpšanos jūras straumes ietekmē.⁸⁴ Par to, ka neolītā tiešām zvejoja ar vadiem, varam drošāk spriest pēc šāda veida atradumiem iekšzemes apmetnēs: vairāki priekšmeti, kas līdzinās vadu gala kokiem, atrasti Gorbunovas purvā Krievijā, un fragmentārs eksemplārs iegūts agrā neolīta slānī Zvidzes apmetnē.⁸⁵

Vada vilkšanai ļoti traucē ūdensaugu audzes, tāpēc tā mēdz būt izteikti sezonāla nodarbe: vislabākie apstākļi šim zvejas veidam ir pavasarī, kamēr ūdensaugi vēl nav saauguši, tāpat arī rudenī pēc augu atmiršanas.⁸⁶

ZVEJAS SEZONALITĀTE UN AKMENS LAIKMETA IEDZĪVOTĀJU DZĪVESVEIDS

Pamatojoties uz šajā rakstā apkopotajiem datiem, iespējams nospraust dažas vadlīnijas arheoloģisko liecību izmantošanai, lai skaidrāk iezīmētu zvejas sezonālo saimniecisko ciklu senatnē. Pirmkārt iespējams izdalīt atsevišķas zivju sugas, kuru klātbūtne paraugos no

akmens laikmeta senvietām samērā droši liecina par zveju noteiktā gadalaikā. Par šādiem “sezonaļiem indikatoriem” uzskatāms ālants, sams, repsis, vēdzele, plekste, akmeņplekste un store. Zvejas sezonu iespējams noteikt arī tiešā veidā – pēc zivju skriemeļiem, kā to jau atsevišķos gadījumos veikusi paleozoologe L. Leuga. Dati par zvejas sezonu izmantojami, lai labāk izprastu ne tikai zvejas sezonālītāti, bet arī apdzīvotības struktūru kopumā: tie apliecina cilvēka klātbūtni konkrētajā vietā noteiktā gadalaikā un tādējādi izmantojami, lai risinātu jautājumus, kas saistīti ar seno iedzīvotāju mobilitāti.

Arī dažādie zvejas veidi, par kuriem liecina akmens laikmeta atradumi, vismaz daļēji saistāmi ar konkrētiem gadalaikiem. Aizsprostu zvejas rīkiem un konstrukcijām īpaša nozīme bijusi aizaugušos ūdeņos vasarā, kad citi zvejas veidi kļuva mazefektīvi. Turpretī vadus varēja izmantot galvenokārt pavasarī un rudenī. Savukārt zivju duršanas un šaušanas metodes varēja lietot ļoti specifiskos apstākļos, orientējoties uz konkrētu zvejas objektu. Atsevišķas senlietu formas (spilveida zušu žebērķļi, ledus cirtni) liecina, ka zvejots arī ziemā.

I. Zagorskas tēzēm, ka ar zveju bija iespējams nodarboties gandrīz visu gadu un ka tieši zveja cilvēkus vairāk piesaistīja noteiktai dzīvesvietai,⁸⁷ var lielā mērā piekrist, ja mēs tās attiecinām uz saldūdens zivju zveju lielajos ezeros. Jāuzsver, ka seno zvejnieku spēja pilnvērtīgi realizēt saldūdens zvejas potenciālu bija stipri atkarīga no tehnoloģiskiem faktoriem, t.i., no zvejas aprīkojuma daudzveidības un no spējas pilnvērtīgi izmantot zvejas izdevības dažādos gadalaikos.

Sākot ar agro neolītu, ja ne agrāk, attīstījās arī jūras zivju zveja, tomēr, kā iepriekš aprakstīts, tā varēja būt tikai sezonāla nodarbe.

Par ceļotājzivju zveju akmens laikmetā, kā redzējām, šobrīd datu ir maz. Tomēr, ja ņem vērā lielo saimniecisko nozīmi, kas ceļotājzivju zvejai bijusi vēsturiskos laikos, jāpieļauj, ka šo sugu zveja, ko raksturo izteikti sezonāls cikls, Austrumbaltijas reģionā arī senatnē bija nozīmīga iztikas saimniecības sastāvdaļa.

Izejot no šiem apsvērumiem, var izvirzīt divus hipotētiskus apdzīvotības un sezonālās zvejas modeļus, kas attiecināmi galvenokārt uz Baltijas jūras baseina Litorīnas jūras stadiju, t.i., uz periodu no vēlā mezolīta līdz vēlajam neolītam (varbūt arī uz Joldijas jūras stadiju).

1. Iedzīvotāju kopienas gada lielāko daļu pavada pie ezeriem, bet noteiktā gadalaikā šādas kopienas (vai arī daļa to locekļu) pārceļas uz zvejas vietām upju krastos, kur zvejo masveidā migrējošās ceļotājzivis (piemēram, stores – pavasarī, lašus un nēģus – vasaras beigās un rudenī), vai arī uz jūras krastu, kur nodarbojas ar sezonālo jūras zveju (pavasarī, vasarā).

2. Dažas kopienas pastāvīgi dzīvo pie ezeriem un cauru gadu pārtiek no ezera zivīm, kā arī citiem ezeros un to apkārtnē iegūstamiem pārtikas resursiem,⁸⁸ savukārt citas kopienas pastāvīgi dzīvo pie upēm

un intensīvi zvejo ceļotāzīvis. Iespējams, vēl citas kopienas apdzīvo jūras krastu, kur pavasarī un vasarā zvejo jūras piekrastē, bet pārējā laikā pārtiek no citiem resursiem, piemēram, ziemā un agrā pavasarī medī roņus.⁸⁹

Otrais modelis saistīts ar izteiktāku vietsēdību un ar specializētāku, intensīvāku pārtikas resursu izmantošanu. Ja pieturamies pie plaši pieņemtā uzskata, ka mednieku–zvejnieku–savācēju sabiedrības atīstījušās virzienā no kustīga dzīvesveida uz vietsēdību,⁹⁰ tad varētu postulēt vispārēju pakāpenisku virzību Austrumbaltijas mezolītā un neolītā no apdzīvotības un saimniecības struktūras, kas vairāk līdzinās pirmajam no piedāvātajiem modeļiem, uz struktūru, kas drīzāk atbilst otrajam.

Līdzās šobrīd neskaidrajam jautājumam par ceļotāzīvju zvejas vietu un nozīmi seno iedzīvotāju saimniecībā minams vēl otrs nozīmīgs ar seno zveju un saimniecību saistīts faktors, kurš – arheoloģisko liecību trūkuma dēļ – Austrumbaltijas akmens laikmeta saimniecības kontekstā līdz šim tikpat kā nav skatīts. Tā ir noķerto zivju pārstrāde un pārtikas rezervju veidošana. Jebkurā situācijā, kur salīdzinoši īsas zvejas sezonas laikā gūstami bagāti lomi, intensīva sezonālā zveja var dot daudz lielāku ieguldījumu kopējā iztikas gūšanas ciklā tikai tad, ja tiek veidoti pārtikas uzkrājumi izmantošanai “liesākajos” gadalaikos.⁹¹ Protams, sabiedrības ar klejotāju dzīvesveidu ievērojamu pārtikas resursu uzkrāšana ir apgrūtināta – tā ir ar vietsēdību saistīta pazīme.

Šajā rakstā mēģināts dot dažas vadlīnijas ar zveju saistītā akmens laikmeta materiāla izvērtēšanai no sezonālā aspekta. Pamatojoties uz šobrīd pieejamiem datiem, seno zvejas “kalendāru” iespējams vismaz aptuveni ieskicēt. Iegūt pēc iespējas skaidrāku priekšstatu par seno iedzīvotāju iztikas saimniecības ciklu joprojām ir svarīgs uzdevums, neskatoties uz to, ka šobrīd Eiropā arheologu uzmanības centrā vairāk ir seno kopienu sociālās un garīgās dzīves izpēte. Nav noliedzams, ka no iztikas saimniecības atkarīgo kopienu dzīvesveids – vienalga, vai runa ir par zemkopjiem–lopkopjiem salīdzinoši nesēnā pagātnē vai par medniekiem–zvejniekiem–vācējiem senākos aizvēstures posmos, – bija stipri saistīts ar gadskārtējo pārtikas ieguves ciklu. Zemkopju–lopkopju kultūrām raksturīgais iztikas saimnieciskais cikls mums ir daudz maz zināms un tā sasaiste ar citām seno iedzīvotāju dzīves jomām izprotama, bet šajā ziņā mūsu priekšstati par akmens laikmeta mednieku–zvejnieku–vācēju kultūrām vēl arvien ir pārāk vispārēji un nenoteikti. Pēc autora uzskatiem, lietderīgi būtu turpināt pētījumus šajā virzienā, paverot ceļu skaidrākai izpratnei par šīm kultūrām.

AUSTRUMBALTIJĀ AKMENS LAIKMETA MATERIĀLĀ
KONSTATĒTĀS ZIVJU SUGAS

(pēc: *Lõugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna in Estonian water bodies. A palaeozoological study. – Tartu, 1997. – P. 24–36; *Daugnora L.* Fish and seal osteological data at Šventoji sites // Lietuvos archeologija. – 2000. – T. 17. – P. 91, 93, tables 9, 11; *Leuga L.* Vendzavu apmetnes 2000. gada izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu analīze // Ventspils muzeja raksti. – 2002. – 2. laid. – 44. lpp.)

Saldūdens zivis

- ālants (*Leuciscus idus* L.)
- alata (*Thymallus thymallus* L.)
- asaris (*Perca fluviatilis* L.)
- četrragu buļļzivis (*Triglopsis quadricornis* L.) – saldūdens vai jūras zivis
- karūsa (*Carassius carassius* L.)
- līdaka (*Esox lucius* L.)
- līnis (*Tinca tinca* L.)
- plaudis (*Abramis brama* L.)
- plicis (*Blicca bjoerkna* L.)
- rauda (*Rutilus rutilus* L.)
- repsis (*Coregonus albula* L.)
- rudulis (*Scardinius erythrophthalmus* L.)
- salate (*Aspius aspius* L.)
- sams (*Silurus glanis* L.)
- sapals (*Leuciscus cephalus* L.)
- spare (*Abramis ballerus* L.)
- vēdzele (*Lota lota* L.)
- zandarts (*Stizostedion lucioperca* L.) – saldūdens vai anadroma zivis

Jūras zivis

- akmeņplekste (*Psetta maxima* L.)
- gludais rombs (*Scophthalmus rhombus* L.)
- jūras zeltplekste (*Pleuronectes platessa* L.)
- menca (*Gadus morhua* L.)
- plekste (*Platichthys flesus* L.)
- reņģe (*Clupea harengus* L.)
- saīda (*Pollachius virens* L.)
- tunzivis (*Thunnus thynnus* L.)

Ceļotājzivis

Anadromas – pieaugušie indivīdi dzīvo jūrā, bet saldūdeņos iecēļo, lai nārstotu

- palede (*Alosa fallax* Lacepede 1803)
- Salmo* sp. lašu ģints: lasis (*S. salar* L.) / taimiņš (*S. trutta* L.)
- store (*Acipenser sturio* L.)
- sīga (*Coregonus lavaretus* L.) – anadroma vai saldūdens zivis

Katadromas – pieaugušie indivīdi dzīvo saldūdeņos, bet nārsto jūrā

- zutis (*Anguilla anguilla* L.)

Autors pateicas Ritmai Gaumigai (Latvijas Zivju resursu aģentūra) par palīdzību raksta sagatavošanā. Pētījums veikts Valsts pētījumu programmas "Letonika" projekta "Letonikas avotu izpēte un datorizācija" ietvaros.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Piemēri no Baltijas jūras reģiona: *Zvelebil M.* From Forager to Farmer in the Boreal Zone. Reconstructing economic patterns through catchment analysis in prehistoric Finland. – Oxford, 1981. – P. 363, fig. 5.5 (British Archaeological Reports, International Series. – Vol. 115); *Hulthén B., Welinder S.* A Stone Age Economy. – Lund, 1981. – P. 143, fig. 14-1 (Theses and Papers in North European Archaeology. – Vol. 11); *Matiskainen H.* The paleoenvironment of Askola, southern Finland. Mesolithic settlement and subsistence 10 000–6000 BP // *Matiskainen H.* Studies on the Chronology, Material Culture and Subsistence Economy of the Finnish Mesolithic, 10 000–6000 b.p. – Helsinki, 1989. – P. 58 (Iskos. – Vol. 8); *Lõugas L.* Analyses of animal remains from the excavations at the Lammamägi site, Kunda, northeastern Estonia // PACT. Coastal Estonia: Recent Advances in Environmental and Cultural History. – Rixensart (Belgium), 1996. – Vol. 51. – P. 288, fig. 7.
- ² *Янитс К. Л.* Рыболовство и морской промысел на территории Эстонской ССР // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла в лесной и лесостепной зоне Восточной Европы / Ред. Н. Н. Гурина. – Ленинград, 1991. – С. 25–38; *Римантене П.* Озерное рыболовство и морская охота в каменном веке Литвы // Рыболовство и морской промысел .. – С. 65–86; *Lõugas L.* Stone Age fishing strategies in Estonia. What did they depend on? // Archaeofauna. – 1996. – Vol. 5. – P. 101–109; *Zagorska I.* Daži savācējsaimniecības aspekti Austrumbaltijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2000. – Nr. 2. – 5.–23. lpp.; *Loze I.* Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 4. – 28.–50. lpp.; *Daugnora L., Girininkas A.* Rytų Pabaltijo bendromenių gyvensa XI–II tūkst. pr. Kr. – Kaunas, 2004.
- ³ *Eriksson G.* Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki // Back to the Origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia / Eds. L. Larsson, I. Zagorska. – Lund, 2006. – P. 191, 192.
- ⁴ *Timofeev V. I.* On regional differences in the Neolithic economy of the East Baltic area // Fenno-Ugri et Slavi 1992. Prehistoric economy and means of livelihood. Papers presented by the participants in the Finnish-Russian archaeological symposium "Prehistoric economy and means of livelihood", 11–15 May 1992 in the National Museum of Finland / Ed. P. Purhonen. – Helsinki, 1994. – P. 162; *Zagorska I.* Daži savācējsaimniecības aspekti Austrumbaltijā. – 7. lpp.; *Loze I.* Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā. – 45. lpp.; *Daugnora L., Girininkas A.* Rytų Pabaltijo bendromenių gyvensa XI–II tūkst. pr. Kr. – P. 289.
- ⁵ Svarīgākie izmantotie darbi, kas raksturo tradicionālo zveju 19. gs. un 20. gs. sākumā: *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – Königsberg, 1881; *Heinemann B.* Der Fischfang an der russischen

Ostseeküste. Sonderdruck aus der Land- und Forstwirtschaftliche Zeitung Nr. 33–42. – Rīga, 1905; *Сабанеев Л.* Рыбы России: жизнь и ловля пресноводных рыб. – Москва, 1911; *Seligo A.* Die Fischerei in den Flüssen, Seen und Strandgewässern Mitteleuropas. – Stuttgart, 1926 (Handbuch der Binnenfischerei Mitteleuropas. – Bd. 5); *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – Tartu, 1931. – Bd. 1; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – Berlin; Leipzig, 1934. – Band 1. Jagd und Fischerei in Finnland; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. – Rīga, 1942. – 1. sēj.; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1961. – 3. laid. – 157.–167. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1962. – 4. laid. – 177. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 77.–114. lpp.; *Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1973. – 10. laid. – 115.–139. lpp.; *Cimermanis S.* Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā. – Rīga, 1998.

Svarīgākie izmantotie darbi zivju bioloģijā: *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja Padomju Latvijas ezeros un upēs. – Rīga, 1951; Latvijas Zivsaimniecības Gadagrāmata 1996/97. – Rīga, 1997; *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna in Estonian water bodies. A palaeozoological study. – Tartu, 1997; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – Rīga, 1998; Fishes of Estonia / Eds. E. Ojaveer, E. Pihu, T. Saat. – Tallinn, 2003.

- ⁶ *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna in Estonian water bodies. – P. 48–51; *Paaver T., Lōugas L.* Origin and history of the fish fauna in Estonia // Fishes of Estonia. – P. 34–36.
- ⁷ *Moora H., Lōugas L.* Natural conditions at the time of primary habitation of Hiiumaa Island // Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences. – 1995. – Vol. 44. – No. 4. – P. 479; *Lōugas L.* Analyses of animal remains from the excavations at the Lamasmägi site .. – P. 288.
- ⁸ *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja Padomju Latvijas ezeros un upēs. – 22.–26. lpp.; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis.
- ⁹ *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – 100., 102., 106., 108., 112. lpp.
- ¹⁰ *Lōugas L.* Stone Age fishing strategies in Estonia .. – P. 107; *Vankina L.* The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna. – Rīga, 1999. – P. 259–262, 269–272, fig. XCV–XCVIII.
- ¹¹ *Jankauskas R., Palubeckaitē Ž.* Palaeopathological review of the Zvejnieki sample. Analysis of cases and considerations of subsistence // Back to the Origin .. – P. 156.
- ¹² *Moora H., Lōugas L.* Natural conditions at the time of primary habitation of Hiiumaa Island. – P. 478.
- ¹³ *Lōugas L.* Stone Age fishing strategies in Estonia .. – P. 106, table 2.
- ¹⁴ *Daugnora L.* Fish and seal osteological data at Šventoji sites // Lietuvos archeologija. – 2000. – T. 17. – P. 93, table 11.
- ¹⁵ Paraugā no Kasekilas (*Kaseküla*) vēlā neolīta apmetnes Igaunijā identifikētas arī reņģu paliekas, gan ļoti nelielā daudzumā. *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna in Estonian water bodies. – P. 24, 51, 52, 72. Reņģu paliekas apmetnes kultūrslānī varēja nonākt līdz ar noķerto mencu

- vai roņu kuņģa saturu. Šobrīd nav droša pamata apgalvot, ka neolītā Austrumbaltijā nodarbojās ar reņģu zveju, kam nepieciešams īpašs aprīkojums – smalkacaini tīkli. Lonas (*Loona*) vēlā neolīta apmetnes kolekcijā fiksēta četrragu buļļzivis, aukstummiloša suga, kas piekrastes ūdeņos uzturas cauru gadu. Turpat. – P. 35; *Plikšs M., Aleksejevs Ē. Zivis.* – 236. lpp. Savukārt paraugā no Šventojas 2. apmetnes konstatēts arī viens tunča kauls. *Rimantiēnē R. Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietēs. – Vilnius, 1979. – P. 10.
- ¹⁶ *Sloka J.* Zivis neolīta laikmeta Sārņates purva mītnēs un Siliņupes apmetnē // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis (turpmāk – ZAV). – 1984. – Nr. 6. – 74.–76. lpp.; *Zagorska I.* Sea mammal hunting strategy in the eastern Baltic // Lietuvas archeologija. – Vilnius, 2000. – T. 19. – P. 279.
- ¹⁷ *Bērziņš V.* Tīklu piederumi no Sārņates neolīta apmetnes // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2005. – 22. laid. – 48. lpp.; *Eberhards G.* Siliņupe Stone Age settlement // NorFA course 'Environmental perspectives of sensitive southeastern Baltic coastal areas through time'. Field guide. In the coastal areas of the Latvia. May 12–16, 1998. – Rīga, 1998. – P. 47, 50.
- ¹⁸ *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē .. – 163. lpp.; *Šics I., Plikšs M.* Plekste // Latvijas Zivsaimniecības Gadagrāmata 1996/97. – 101., 104. lpp.; *Ustups D.* Akmeņplekste // Latvijas Zivsaimniecības Gadagrāmata 1996/97. – 105., 108. lpp.
- ¹⁹ *Moora H., Lōugas L.* Natural conditions at the time of primary habitation of Hiiumaa Island. – P. 479.
- ²⁰ *Heinemann B.* Der Fischfang an der russischen Ostseeküste .. – S. 51; *Schneider G.* Die Seefischerei von Lettland und Estland // Handbuch der Seefischerei Nordeuropas. – 1928. – Bd. 8, Heft 6. – S. 16; *Plikšs M., Aleksejevs Ē. Zivis.* – 162. lpp.
- ²¹ Par neolīta laivām un to piemērotību jūras braucieniem sk.: *Bērziņš V.* Ceļošanas un sporta iespējas akmens laikmetā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 2. – 18., 19. lpp.
- ²² *Sloka J.* Zivis Tērvetes pilskalnā (X–XIII gs.) un Mežotnes pilskalnā (XI–XII gs.) // ZAV. – 1986. – Nr. 9. – 134. lpp.; *Daugnora L.* Fish and seal osteological data at Šventoji sites. – P. 87.
- ²³ *Sloka J.* Bronzas laikmeta zivis senajā Daugavā // ZAV. – 1970. – Nr. 11. – 39. lpp.
- ²⁴ Retos gadījumos ārpus mūsu reģiona tomēr arheoloģiskos slāņos konstatēti saglabājušies nēģu zobi, kas sastāv no raga. Sk., piem.: *R. Céron Carrasco.* Fish and crustaceans // Dundrennan Abbey: archaeological investigation within the south range of a Cistercian house in Kirkcudbrightshire (Dumfries & Galloway) / Aut. G. Ewart. – Scottish Archaeological Internet Reports. – 2001. – No. 1. – P. 76 (www.sair.org.uk).
- ²⁵ *Vilkuna K.* Die Fischfanggeräte und das Verhalten des Fisches // The Fishing Culture of the World I. Studies in ethnology, cultural ecology and folklore / Ed. B. Gunda. – Budapest, 1984. – P. 447–453.
- ²⁶ *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna .. – P. 24, 52.
- ²⁷ *Caune A.* ..pati Rīga ūdenī. – Rīga, 1992. – 131.–134. lpp.
- ²⁸ *Plikšs M., Aleksejevs Ē. Zivis.* – 42. lpp.
- ²⁹ *Paaver T., Lōugas L.* Origin and history of the fish fauna in Estonia. – P. 37.
- ³⁰ *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna .. – P. 52. Lašu paliēkas atrastas arī vidējā mezolīta slānī Zvejnieku II apmetnē. Sk.: *Sloka J.*

- Akmens laikmetā zvejotās zivis Zvejnieku II apmetnē // ZAV. – 1985. – Nr. 7. – 111. lpp.
- ³¹ *Heinemann B.* Der Fischfang an der russischen Ostseeküste .. – S. 55; *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja .. – 26. lpp.; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības attīstība Kurzemē. Rokraksts Piejūras brīvdabas muzejā Ventspilī. VZBM 2092. – 96. lpp.
- ³² *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja .. – 28. lpp.; *Cimermanis S.* Nēģu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1964. – 6. laid. – 178. lpp.
- ³³ *Kangur M., Paaver T., Drevs T., Turovski A.* Sea trout, *Salmo trutta* L. // Fishes of Estonia. – P. 100; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – 64. lpp.
- ³⁴ *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē .. – 90., 103., 104. lpp.
- ³⁵ *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna .. – P. 48–49.
- ³⁶ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 226; *Cimermanis S.* Nēģu zveja Carnikavā .. – 165. lpp.
- ³⁷ *Sloka J.* Akmens laikmetā zvejotās zivis Zvejnieku II apmetnē. – 111. lpp.
- ³⁸ *Paaver T., Lōugas L.* Origin and history of the fish fauna in Estonia. – P. 39.
- ³⁹ *Plikšs M.* Zutis // Latvijas daba. Enciklopēdija. – Rīga, 1998. – 6. sēj. – 155. lpp.
- ⁴⁰ Die Fischerei im Babbitsee. (Separatabdruck der “Düna-Zeitung” vom 17., 18. und 19. December 1892). – Riga, 1892. – S. 6; *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – S. 386, 387; *Seligo A.* Die Fischerei in den Fliessen, Seen und Strandgewässern Mitteleuropas. – S. 157, 158; *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 113, 157, 158; *Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie riki Latgalē .. – 117. lpp.
- ⁴¹ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 121; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 16., 17. lpp.; *Meurers-Balke J.* Steinzeitliche Aalstecher. Zur funktionellen Deutung einer Holzgerätform // Offa. – 1981. – S. 147, 148.
- ⁴² Vēsturiskos laikos ļoti nozīmīga bijusi arī vimbu zveja, taču vimbu palielas Austrumbaltijā un Krievijas ziemeļrietumos līdz šim atrastas tikai dažās bronzas un dzelzs laikmeta dzīvesvietās. *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna .. – P. 32. Vimbas nārsto upēs pavasarī vai vasaras sākumā: daļa vimbu iecelo upēs uz nārstu agrā pavasarī, bet citas – jau iepriekšējā gada vasaras beigās vai rudenī, pārziemojot upju lejtecēs. *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja .. – 31., 32. lpp.; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – 122. lpp. Etnogrāfiskie dati liecina, ka vimbas zvejas dažādos gadalaikos: pavasarī un vasaras sākumā, vasaras beigās un rudenī, kā arī ziemā. *Seligo A.* Die Fischerei in den Fliessen, Seen und Strandgewässern Mitteleuropas. – S. 256, 257; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 64. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā .. – 177. lpp.; *Cimermanis S.* Nēģu zveja Carnikavā .. – 178. lpp.
- Šventojas 3.B apmetnes paraugos Lietuvā pārstāvēta arī reņģei radniecīgā anadromā zivs palede. *Rimantiēnē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietēs. – P. 12. Pavasara beigās vai vasarā palede iecelo un nārsto upju lejtecēs. Lai gan mūsdienās Baltijas jūrā reti sastopama, palede līdz 20. gs. vidum zvejota rūpnieciski Kuršu jomā. – *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – 54. lpp.
- Daudzās mezolīta un neolīta laika kolekcijās Austrumbaltijā pārstāvēts arī zandarts. Sk.: *Sloka J.* Zivis neolīta laikmetā Sārnates purva mītnēs

- un Siliņupes apmetnē. – 75. lpp.; *Lōugas L.* Post-glacial development of vertebrate fauna ... – P. 33, 34; *Daugnora L.* Fish and seal osteological data at Šventoji sites. – P. 93, table 11. Pēc zandartu dzīvesveida izšķir divas bioloģiskās formas: anadroma un saldūdens formu. Zandarti – ceļotāji apdzīvo jūras piekrastes ūdeņus un upju grīvu rajonus, bet ieceļo piejūras saldūdeņos, lai nārstotu pavasara beigās vai vasaras sākumā. *Birzaks J., Pešlaks J., Urtāns Ē., Aleksejevs Ē.* Piekrastes un iekšējo ūdeņu zivis // Latvijas Zivsaimniecības Gadagrāmata 1996/97. – 140., 141. lpp.; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – 186. lpp. Tā kā zandarts pārstāvēts gan piejūras, gan iekšzemes akmens laikmeta dzīvesvietās, tad var spriest, ka arī senāk pastāvēja zandartu populācijas ar atšķirīgu dzīvesveidu.
- Arheoloģiskajos paraugos konstatēti arī sīgu ģints (*Coregonus*) zivju kauli, kas parasti nav precīzāk identificējami. Šajā ģintī ietilpst ezeru zivs repsis, kā arī sīga, kurai savukārt ir vairākas formas: jūras sīgas, kas nārsto piekrastē, anadromas sīgas, kas nārsto upēs, kā arī ezeru sīgas. Anadromās sīgas ienāk upēs jau pavasarī, bet nārsta migrācija sākas rudenī sākumā un pats nārsts – vēlā rudenī. *Priedītis A.* Zivju migrācija un nozveja .. – 30., 35. lpp.; *Plikšs M., Aleksejevs Ē.* Zivis. – 82., 83. lpp.
- ⁴³ *Rowley-Conway P.* Sedentary hunters: the Ertebølle example // Hunter-Gatherer Economy in Prehistory. A European Perspective / Ed. G. N. Bailey. – Cambridge, 1983. – P. 114. Vēsturiskos laikos vismaz dažviet Latvijā, kur bija īpaši labvēlīgi apstākļi, profesionāliem zvejniekiem ar upju zveju bija iespējams nopietni nodarboties gandrīz cauru gadu. Etnogrāfs S. Cimermanis par Vecsalacas zvejniekiem raksta: “Zveja zināmā mērā zaudēja sezonas raksturu: daļa cilvēku, kas zvejoja gan līci, gan upē, pēdējā darbojās gandrīz visu gadu, jo vimbu zveja tačos sākās pavasarī, ap Jāņiem tai sekoja lašu zveja, rudenī nēgu zveja, kuru turpināja līdz martam un dažkārt pat līdz aprīļa sākumam.” *Cimermanis S.* Zveja un zvejnieki Latvijā .. – 73. lpp.
- ⁴⁴ *Murniece S., Kalnina L., Bērziņš V., Grasis N.* Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region. – Rixensart (Belgium), 1999. – Vol. 57. – P. 51, 52.
- ⁴⁵ *Ritums R., Kalniņa L.* Ieskats Abavas ielejas senāko apdzīvoto vietu izpētē // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. – Rīga, 2002. – 153.–159. lpp.
- ⁴⁶ *Spirģis R.* Arheoloģiskie pētījumi Ogresgala Čabās 2007. gadā // Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā. – Rīga, 2008. – 50., 54. lpp.
- ⁴⁷ *Zagorska I.* Vidējā akmens laikmeta zivju šķēpi Latvijā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 25.–38. lpp.; *Bērziņš V.* Zušu žebērķļu un zvejas aizsprostu detaļas no Sārnavas neolīta apmetnes // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2006. – 23. laid. – 49.–51. lpp.
- ⁴⁸ *Сабанеев Л.* Рыбы России .. – С. 318; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – S. 97; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 17. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā .. – 168., 169. lpp.
- ⁴⁹ *Clark J. G. D.* The development of fishing in prehistoric Europe // The Antiquaries Journal. – 1948. – Vol. 28. – P. 58.
- ⁵⁰ *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – S. 97; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē .. – 90. lpp.

- ⁵¹ *Sloka J.* Zivis Zvidzes mezolīta un neolīta apmetnē (VI–III g.t. p.m.ē) // ZAV. – 1986. – Nr. 9. – 130. lpp.
- ⁵² *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 120; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – S. 97; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 17., 18., 20. lpp.
- ⁵³ *Šulcs A.* Jūras zvejniecības attīstība Kurzemē. – 19., 20. lpp.; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē .. – 164. lpp.
- ⁵⁴ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 107, Abb. 78.
- ⁵⁵ Zviedru keramikas pētniece B. Hultena izteikusi pieņēmumu, ka neolīta apmetnēs Baltijas jūras piekrastē atrastās māla lampiņas varēja kalpot kā gaismas avots zivju (konkrēti zušu) duršanai naktī. *Hulthén B.* Ertebøllekulturens lampor // Åle. – 1980. – Nr. 4. – S. 3–5. Sk. arī: *Meurers-Balke L.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 149, 150; *Bērziņš V.* Sārnotes neolīta apmetnes māla bļodiņas // LVIŽ. – 1999. – Nr. 4. – 23. lpp.
- ⁵⁶ *Сабанеев Л.* Рыбы России .. – С. 102, 477, 988–990; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – Fig. 174; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 18.–22. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā .. – 169. lpp.; *Meurers-Balke L.* Steinzeitliche Aalstecher .. – S. 148–150.
- ⁵⁷ *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē .. – 90. lpp.; *Vilkuna K.* Die Fischfanggeräte und das Verhalten des Fisches. – S. 452.
- ⁵⁸ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 119–121; *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – S. 90.
- ⁵⁹ Sk.: *Bērziņš V.* Zušu žebērķļu un zvejas aizsprostu detaļas no Sārnotes neolīta apmetnes. – 49.–51. lpp.
- ⁶⁰ *Загорска И. А.* Рыболовство и морской промысел в каменном веке на территории Латвий // Рыболовство и морской промысел .. – С. 47–49.
- ⁶¹ *Сабанеев Л.* Рыбы России .. – С. 318; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – S. 97.
- ⁶² *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 106, 107; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 7.–9. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā .. – 168. lpp.
- ⁶³ *Rimantienē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietēs. – P. 24, 64, pav. 47: 2.
- ⁶⁴ *Zagorska I.* Viengabala kaula makšķeres āķi Latvijā // ZAV. – 1977. – Nr. 8. – 85.–102. lpp.; *Zagorska I.* Saliktie makšķerāķi Latvijas arheoloģiskajā materiālā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 129.–138. lpp.
- ⁶⁵ Sk., piem.: *Āķītis R.* Makšķernieka rokasgrāmata. – B.v., 2002.
- ⁶⁶ Sk., piem.: *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 129–134; *Heinemann B.* Der Fischfang an der russischen Ostseeküste .. – S. 56.
- ⁶⁷ *Loze I.* Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā. – 33.–39. lpp.; *Rimantienē R.* Die Steinzeitfischer an der Ostseelagune in Litauen. Forschungen in Šventoji und Bütingė. – Vilnius, 2005. – S. 72–76, 192, 193, 408, 409; *Bērziņš V.* Zušu žebērķļu un zvejas aizsprostu detaļas no Sārnotes neolīta apmetnes. – 51.–56. lpp.
- ⁶⁸ *Leuga L.* Vendzavu apmetnes 2000. gada izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu analīze // Ventspils muzeja raksti. – Rīga, 2002. – 2. sēj. – 47. lpp.
- ⁶⁹ Vads – velkamais tīkls, kas sastāv no tīkla maisa (“āmja”), kuram katrā pusē piestiprināta garena tīkla siena (“spārns”). Katra spārna galā iestiprina nūju jeb gala koku, pie kura piesien velkamo virvi. Ar vadu aņņem zivis, kas atrodas noteiktā zvejas vietas laukumā (“lomā”): sākotnēji plaši izvērstais vads tiek savilkts arvien ciešākā cilpā, tādā

veidā “izkāšot” zvejas vietu, līdz visbeidzot zivis bēgot iepeld vai tiek iedzītas āmī.

- ⁷⁰ *Pälsi S.* Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea, Län Viborg // Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. – 1920. – 28. – No. 2. – S. 3–19; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – S. 127; *Edgren T., Törnblom L.* Finlands historia 1. Den förhistoriska tiden. – Esbo, 1992 – S. 27.
- ⁷¹ Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, A 10079: 26; A 10081: 3; *Bērziņš V.* Tiklu piederumi no Sārnates neolīta apmetnes. – 50., 51. lpp.; *Янитс К. Л.* Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла .. – С. 36; *Rimantienė R.* Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. – P. 66, pav. 36: 6, 8–12; *Rimantienė R.* Die Steinzeitfischer an der Ostsee lagune in Litauen .. – S. 239, 380, Abb. 104, 266.
- ⁷² *Bērziņš V.* Tiklu piederumi no Sārnates neolīta apmetnes. – 51. lpp.
- ⁷³ *Heinemann B.* Der Fischfang an der russischen Ostseeküste .. – S. 44, 51, 56, 69, 91, 92; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē .. – 160., 161. lpp.; *Vilkuna K.* Die Fischfanggeräte und das Verhalten des Fisches. – P. 448, 449.
- ⁷⁴ *Bērziņš V.* Tiklu piederumi no Sārnates neolīta apmetnes. – 43. lpp.; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē .. – 161. lpp.; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 52., 54.–56. lpp.
- ⁷⁵ *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 33. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā .. – 175. lpp.; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē .. – 104., 106. lpp.
- ⁷⁶ *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – S. 392, 393; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā .. – 175. lpp.
- ⁷⁷ *Loze I.* Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā. – 33.–36. lpp.
- ⁷⁸ *Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē .. – 122. lpp.
- ⁷⁹ *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – S. 112; Die Fischerei im Babbitsee. – S. 10, 11; *Сабанеев Л.* Рыбы России .. – С. 471, 474, 475.
- ⁸⁰ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 193; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 23., 54. lpp.
- ⁸¹ *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 51.–61. lpp., 48.–63. att.
- ⁸² Die Fischerei im Babbitsee. – S. 4, 6–7.
- ⁸³ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – С. 95, табл. XXI: 8, 9; *Rimantienė R.* Die Steinzeitfischer an der Ostsee lagune in Litauen .. – S. 70, 312, 453, Abb. 178: 8, 9, Abb. 346: 1; *Bērziņš V.* Tiklu piederumi no Sārnates neolīta apmetnes. – 49., 50. lpp.
- ⁸⁴ *Heinemann B.* Der Fischfang an der russischen Ostseeküste .. – S. 87, Fig. 1; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē .. – 161., 162. lpp., 16. att.
- ⁸⁵ *Эдинг Д. Н.* Новые находки на Горбуновском торфянике // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1940. – № 1. – С. 43, табл. I: 3; *Раушенбах В. М.* Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. – Москва, 1956. – Табл. 10: 10; *Лозе И. А.* Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. – Рига, 1988. – С. 41, 157, табл. XXXVII: 7.
- ⁸⁶ *Seligo A.* Die Fischerei in den Fliessen .. – S. 92, 93. Vēsturiskos laikos praktizēta arī vada vilkšana ziemā zem ledus, taču šis zvejas veids prasa īpašu papildu aprīkojumu un lielu darbaspēku.

- ⁸⁷ *Zagorska I.* Daži savācējsaimniecības aspekti Austrumbaltijā. – 7. lpp.
- ⁸⁸ Ihtiologs J. Sloka, interpretējot lašu kaulu nelielo skaitu Zvejnieku II apmetnes paraugos, secina, ka apmetnes iedzīvotāji nav nodarbojušies ar Salacā nārstojošo lašu zveju: “Jāšaubās, vai senajiem apmetnes iedzīvotājiem bija nepieciešamība rudens mainīgajos laika apstākļos zivju dēļ doties uz Salacu, ja viņu dzīvesvietas tiešā tuvumā netrūka zivīm bagātu ūdeņu.” *Sloka J.* Akmens laikmetā zvejotās zivis Zvejnieku II apmetnē. – 113. lpp.
- ⁸⁹ Ja arī pastāvēja šādas vispārējas tendences, jāatzīmē, ka apdzīvotības un saimniecības struktūru ļoti lielā mērā ietekmēja dabas apstākļi konkrētajā apvidū. Īpaši labvēlīgi šie apstākļi bija pie upju grīvām un piejūras ezeriem, kur nelielā attālumā bija pieejamas zvejas vietas gan saldūdeņos, gan jūrā.
- ⁹⁰ Sk., piem.: *Zagorska I.* Daži savācējsaimniecības aspekti Austrumbaltijā. – 5., 6. lpp.
- ⁹¹ Aprakstot Ziemeļamerikas pamatiedzīvotāju zvejas tradīcijas, etnogrāfs E. Rostlunds norāda, ka reģionos, kur iedzīvotāju iztikā liela nozīme bija īslaicīgi pieejamo ceļotājzivju zvejai, iedzīvotāji šos resursus nebūtu varējuši efektīvi izmantot, ja tie nebūtu pratuši zivis pārstrādāt uzglabāšanai. Viņš secina, ka tieši “zivju pārstrādes process bija ekonomiskā ziņā viskritiskākais limitējošais faktors visā Ziemeļamerikas zvejniecībā”. *Rostlund E.* Freshwater Fish and Fishing in Native North America. – Berkeley, Los Angeles, 1952. – P. 140.
- Zivju pārstrādes un uzglabāšanas iespējas, protams, bija atkarīgas no gadalaika. Ziemā nozvejotās zivis varēja saglabāt sasaldētā veidā, bet pārējos gadalaikos pārtikas uzkrājumu veidošanai bija nepieciešama attiecīga pārstrādes metode. Toreizējos apstākļos, kad nebija lielos daudzumos pieejama sāls vai citi konservanti, zivis varēja kaltēt vai arī izmantot kaltēšanu apvienojumā ar kūpināšanu.

Valdis Bērziņš

THE SEASONALITY OF FISHING IN THE STONE AGE

Summary

Because fishing had a major economic role in the Mesolithic and Neolithic subsistence economy of the East Baltic, a clearer understanding of the seasonality of fishing activities could significantly enhance our overall picture of settlement structure and way of life in the Stone Age. In this paper, the archaeological evidence is considered in the light of ethnographic and biological studies in an attempt to identify the factors and relationships that would have affected fishing seasonality in the Stone Age.

Most widely represented in Stone Age faunal assemblages are freshwater fishes (Table). Since they inhabit rivers and lakes all year round, it is theoretically possible that freshwater fishes were caught in all seasons.

However, fishermen must adapt their techniques to seasonal changes in fish behaviour and conditions at the fishing locations, something that is reflected in the diversity of fishing gear represented in the ethnographic material, and likewise among archaeological finds.

Ethnographic accounts clearly show that spawning times were particularly important in traditional fishing. The shoaling of many fish species prior to the winter period of inactivity provided another fishing opportunity. There is also some evidence that ice fishing was practised in the Stone Age. We see from the ethnographic record that, because of their behavioural characteristics, catches of some freshwater species would have been seasonally restricted to a high degree. Such seasonal indicators include ide (early spring), wels (summer) and burbot (midwinter).

From the Early Neolithic onwards, there is evidence of marine fishes in assemblages from the East Baltic, but because of fish migration, coastal marine fishing could only have been a seasonal activity.

Although migratory fishes (salmonids, sturgeon, eel, lamprey) have been economically important in the region in the recent past, their economic potential in prehistory has received little attention, evidently because few or no remains of these species have been recovered. However, the paucity of evidence may be accounted for by poor preservation, and migratory fishes may actually have had a significant economic role already during the Stone Age.

Ethnographic data give some insight into the seasonal importance of the various kinds of fishing gear represented in the Stone Age of the East Baltic. Different forms of spears and leisters would have been used in various specific situations at different times of the year. Angling would have been effective during the feeding periods of target species. Set nets and various kinds of traps and barriers are likely to have been used in different ways in particular seasons. The best times for seining would have been spring and autumn.

Two possible economic/settlement models are suggested for fisheries during the Stone Age, applicable especially to the Litorina Sea stage (i.e. Late Mesolithic to Late Neolithic):

1. Communities may have depended for most of the year on fish resources in lakes, occupying fishing stations along rivers during the migration times of anadromous fishes (e.g. sturgeon in spring; salmon and lamprey in late summer and autumn), or moving to the sea-coast for seasonal marine fishing (spring and summer);

2. In a more sedentary system, some communities may have lived year-round by lakeshores, utilising the fish and other resources available there, others living permanently by the rivers, subsisting largely from migratory fish, and still others occupy the coast, subsisting from marine fish in spring and summer, and depending on seals and other food resources during the rest of the year.

Tatjana Berga

DAUGAVAS LĪBIEŠU TIRDZNICĪBAS INVENTĀRS. ATSVARIŅU KOMPLEKTI NO KAPULAUKIEM*

Kā liecina kultūrslāņu un kapu datējums, saliekamie sviri un atsvariņi Latvijā parādās 10. gs. beigās, īpaši izplatīti 11. gs., kad tos izmantoja jau Rietumeiropas monētu svēršanai, un lietoti līdz pat 13. gadsimtam.¹ Latvijā zināms ap 180 svariņu (veseli un to detaļas). Tā ir vislielākā atradumu koncentrācija Baltijā. Attiecīgi daudz Latvijā atrasts arī atsvariņu – ap 400 eksemplāru no kapulaukiem un dzīvesvietām. Lielākā daļa atradumu iegūta Daugavas lībiešu pieminējos – ap 140 senkapos un 70 Daugmales pilskalnā.

Pirmais apkopojošais darbs par atsvariņiem bija Rasmus Ceplītes raksts “Atsvariņi Latvijas 10.–13. gs. kapu inventārā”,² kuru publicēšanai pēc autores nāves sagatavoja Velta Zobiņa un Vladislavs Urtāns. Rakstā sniegts īss arheoloģisko atsvariņu problēmas historiogrāfisks apskats un tabulas veidā publicēts materiāls par 216 atsvariņiem, kas atrasti senkapos līdz 1974. gadam. Pēdējos gados Latvijas pieminējos vēl atrasts vairāk par 100 atsvariņu eksemplāru. Pagaidām vēl nav kopsavilkuma par atsvariņu atradumiem dzīvesvietās, bet zināms, ka sevišķi daudz to ir Daugmalē – 70 eksemplāru, Tērvetē – 22, Mārtiņsalā – 15, Talsu pilskalnā – 6; tie atrasti arī Doles Raušu apmetnē, Salaspils Laukskolas ciemā, Āraišu pilī un citur.

Īpaši daudz atsvariņu un atsvariņu komplektu uziets Daugavas lībiešu kapulaukos. Šie atsvariņu komplekti ir nozīmīgi svara sistēmas problēmas risināšanai, tie aplūkojami kontekstā ar latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu teritorijās atrastajiem atsvariņiem, kā arī kaimiņu teritoriju atradumiem. Atsvariņi atrasti deviņos Daugavas lībiešu kapulaukos: Salaspils Laukskolā (67 eks.), Doles Vampeniešos I (29 eks.) un II (33 eks.), Ciemupes Čabās (6 eks.), Skrīveru Aizkrauklē (3 eks.), Skrīveru Lielrutuļos (4 eks.), Aizkraukles Lejasžagaros (9 eks.), Salaspils Vējstūros (13 eks.) un Tomes Nariņos (2 eks.).

Salaspils Laukskolā tirgotāja piederumi bija 15 vīriešu un četros zēnu kapos, no tiem atsvariņi atrasti 17 kapos, kopā 67 eksemplāri.³

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

Viens atsvariņš atrasts 2., 245., 261., 300., 400. un 443. kapā.

Divi atsvariņi atrasti 225. kapā.

Trīs atsvariņi atrasti 157., 275., 359. un 393. kapā.

Pieci atsvariņi atrasti 462. kapā.

Seši atsvariņi atrasti 163., 509. un 596. kapā.

Divpadsmit atsvariņi atrasti 121. un 582. kapā.

Svari kopā ar atsvaru komplektiem atrasti trijos apbedījumos: 121., 582. un 596. kapā. Annas Zariņas sniegtais Salaspils Laukskolas kapu datējums lieliski parāda atsvariņu hronoloģiju un lietojuma laiku.⁴ Tā 2., 300., 359. un 400. kaps pieder pie I hronoloģiskās grupas, kas datējama ar 10. gs. beigām – 11. gs. pirmo pusi. Vairākums kapu – 121., 157., 163., 225., 245., 261., 275., 393., 443., 462. un 509. kaps pieder pie II hronoloģiskās grupas – 11. gs. otrā puse – 12. gs. pirmā puse. Tikai divi kapi ar atsvariņiem – 582. un 596. kaps – pieder pie III hronoloģiskās grupas – 12. gs. otrā puse – 13. gs. sākums. Šis datējums liecina, ka Latvijā kā sviri, tā arī atsvariņi parādās 10. gs. otrajā pusē vienlaikus ar griezto dirhēmu skaita palielināšanos. 11. gs. sakarā ar Rietumeiropas monētu masveida ieplūšanu bez svariem un atsvariem iztikt nevarēja. Tos izmantoja līdz 13. gs. sākumam.

Vampeniešu I kapulaukā zināmi deviņi kapi ar atsvariņiem.⁵

Viens atsvariņš atrasts 30., 66., 103., 142. un 181. kapā.

Pieci atsvariņi un sviriņi atrasti 94. un 101. kapā.

Septiņi atsvariņi atrasti 24. un 91. kapā.

Vampeniešu II kapulaukā zināmi trīs kapi ar svariem un atsvariņu komplektiem, kas datējami ar 11. gadsimtu.

Astoņi atsvariņi ar svariem atrasti 73. kapā.

Divpadsmit atsvariņi ar svariem atrasti 18. kapā.

Trīspadsmit atsvariņi atrasti maciņā ar sviriņiem 74. kapā.

Vējstūru kapulaukā zināmi divi kapi ar atsvariņiem: 32. un 52. kaps.

Viens atsvariņš un sudraba stienīša fragments atrasts 32. kapā. Divpadsmit atsvariņi atrasti 52. kapā. Atsvariņi slikti saglabājušies, stipri aprūsējuši, to vidū piecas mucīņas, bet viens ir kvadrātveidīgs, ar aplīti centrā, tā svars 2,35 g. Komplektā ir seši atsvariņu aizvietotāji: kaklariņķa fragments, bronzas stienītis, apkalums, zvanveida priekšmets, spirālīte, alvas gabaliņš.⁶

Lejasžagaru kapulaukā 16. kapā komplektā bija deviņi atsvariņi.

Ciemupes Čabās izrakumos konstatēti trīs kapi ar atsvariņiem un viens savrupatradums.⁷ Pa vienam atsvariņam atrasts 27. un 31. kapā. Trīs atsvariņi atrasti 12. kapā.

Tomes Nariņu 4. kapā atrasts viens atsvariņš; kapulauka teritorijā ir vēl viens savrupatradums.

Skrīveru Aizkraukles kapulaukā 19. gs. atrasti trīs atsvari, to vidū viens liels mucīņveida, ar svaru 103,95 g un pagaidām vienīgais Latvijas materiālā zināmais atsvariņš nošķelta konusa formā.

Skrīveru Lielrutuļos savrupatrasti četri mucīņveida atsvariņi.

Atsvariņi atšķiras pēc formas, izmēriem, materiāla un, protams, pēc svara.

Materiāls. Gandrīz visi atsvariņi darināti no dzelzs un apvilkti ar bronzu, lai pasargātu tos no korozijas. Ir arī bronzas atsvariņi, bet dažiem bez analīzes grūti noteikt, vai tiem ir labi saglabāties bronzas apvalks vai arī pats kodols ir no bronzas. Iespējams, ka bijuši arī dzelzs atsvariņi, jo atrasti eksemplāri, kuriem bronzas palieku nav nemaz, – bieži tādiem atsvariņiem forma nav nosakāma, jo tie ir stipri izrūsējuši un sadrupuši. Ļoti reti sastopami svina atsvariņi, tiem parasti ir ripasveida forma. Atsvaru aizvietotāji visbiežāk ir no bronzas, bet paretam izmantoja arī baltmetāla, kaula un dzintara priekšmetu atlūzas un gabaliņus.

Forma. Latvijā atrastajiem atsvariņiem ir trīs pamatformas: mucīņa ar diviem apaļiem laukumiem galos, daudzšķautņaina un ripasveida forma. Bikoniskās formas atsvari (ar labi izteiktu vidējo šķautni) uzskatāmi par mucīņas variantu. Mūsu materiālā ir tikai viens ceturtais, citur izplatītās formas atsvariņš – konusveida ar nošķeltu augšu.⁸

1. forma. Mucīņa ar diviem apaļiem laukumiem un apzīmējumiem galos. Šādu atsvariņu ir visvairāk – 90 eksemplāru, kas ir 64% no kopējā atsvariņu skaita Daugavas lībiešu kapulaukos. Bikoniskās formas atsvariņu ar diviem apaļiem laukumiem galos nav daudz, zināmi tikai seši eksemplāri:

Vampenieši I, 24. kaps, atsvariņš bikonisks, bez zīmēm. Sv. 4,03 g, izmēri: diametrs (d.) 10,5 mm, augstums (h.) 14 mm.

Vampenieši I, 24. kaps, atsvariņš bikonisks, bez zīmēm. Sv. 3,90 g, izmēri: d. 10,5 mm, h. 7,5 mm.

Vampenieši II, 18. kaps, atsvariņš bikonisks, vienā galā divi aplīši, otrā viens. Sv. 13,07 g, izmēri: d. 15 mm, h. 12 mm.

Vampenieši II, 73. kaps, atsvariņš bikonisks, abos galos pa diviem aplīšiem. Sv. 16,68 g, izmēri: d. 16,5 mm, h. 12 mm.

Vampenieši II, 74. kaps, atsvariņš bikonisks, vienā galā viens aplītis, otrā neredz, izdrupis. Sv. 12,94 g, izmēri: d. 15 mm, h. 10,5 mm.

Lejasžagari, 16. kaps, atsvariņš bikonisks, abos galos pa aplītim. Sv. 1,90 g, izmēri: d. 8 mm, h. 6,5 mm.

2. forma. Daudzšķautņainie, četrpadsmitstūrainie.

Šie atsvariņi pārsvārā darināti no vara sakausējumiem, bet ir arī dzelzs atsvariņi ar bronzas apvalku. Atsvariem ir seši četrstūraini un astoņi trīsstūraini laukumi. Nomināls tiem lasāms uz vienas no četrstūrainajām šķautnēm – aplīšu skaits parasti ir no viena līdz sešiem. Daudzšķautņainie un mucīņveida atsvariņi pieder pie dažādām metroloģiskām sistēmām – seškārtīgas un desmitkārtīgas.⁹ Vācu pētnieks Heiko Steiers uzskata, ka daudzšķautņaino atsvariņu svara pamatā ir arābu halifāta zelta dināra sv. ¹⁰

Krievu zinātnieks A. Nazarenko uzskata, ka četrpadsmitstūrainie atsvariņi bija domāti zelta svēršanai, un aprēķinājis, kāda varētu būt svara vienība daudzšķautņainajiem atsvariņiem.¹¹ Zelts pret sudrabu attiecas kā 12:1, attiecīgi svara vienība daudzšķautņainajiem atsvariņiem bija skandināvu artuga svars, dalīts ar 12, t.i., ap 0,67 g. Sudraba artugs ar svaru ap 8 g bija līdzvērtīgs ap 0,67 g zelta. Pētnieks uzskata, ka Krievijā četrpadsmitstūrainos atsvariņus izmantoja, pielāgojot decimālajai sistēmai, kas bija sfērisko atsvariņu svara sistēmas pamatā. Šeit jāpiezīmē, ka artuga svars bija 8,5 g, nevis ap 8 g, kā aprēķinājis A. Nazarenko, tāpēc svara vienībai daudzšķautņainajiem atsvariņiem vajadzētu būt 0,70 g, nevis 0,67 g ($8,5 : 12 = 0,70$).

Latvijā (un arī Krievzemē!) naudas saimniecība šajā periodā bija monometāliska, tās pamatā bija 9.–10. gs. kaltie sudraba arābu dirhēmi, vēlāk Rietumeiropas denāri. Šī perioda zelta priekšmeti un monētas pie mums nav atrastas. Svēra sudraba monētas, kā arī sudraba rotas, stieņus un citus priekšmetus.

Latvijā zināmi astoņi daudzšķautņainie atsvariņi, septiņi no tiem atrasti Daugavas lībiešu pieminekļos.

1. Salaspils Laukskola, 596. kaps. Četrpadsmitstūrainais atsvariņš, dzelzs ar bronzas apvalku, apvalks pārplisīis, izmēri: $10 \times 10 \times 10$ mm, sv. 4,10 g. VI 128: 7959.

2. Vampenieši I, 24. kaps. Četrpadsmitstūrainais, bez zīmēm, izmēri: $8,5 \times 8,5 \times 8,5$ mm, sv. 4,53 g. VI 124: 290.

3. Vampenieši I, 94. kaps. Četrpadsmitstūrainais, bez zīmēm, izmēri: $9 \times 9 \times 9$ mm, sv. 5,22 g. VI 124: 970.

4. Vampenieši II, 73. kaps. Četrpadsmitstūrainais, uz četrstūrainajiem laukumiem pa vienam aplītim, izmēri: $9 \times 9 \times 9$ mm, sv. 4,84 g. VI 144: 439.

5. Vampenieši II, 74. kaps. Četrpadsmitstūrainais, pieci aplīši uz sešiem četrstūrainajiem laukumiem, izmēri: $8,5 \times 8,5 \times 8,5$ mm, pieoksidējusies rūsa, sv. 3,22 g. VI 144: 471.

6. Ciemupes Čabas, 12. kaps. Četrpadsmitstūrainais, zīmes nav redzamas. Pierūsējis pie dzelzs priekšmeta un vācu (Ķelnes?) 11.–12. gs. denāra, izmēri: 9×9 mm. Nr. 455–456.

7. Lejasžagari, 16. kaps. Bronzas? Četrpadsmitstūrainais atsvariņš, izmēri: 7×7 mm, sv. 2,75 g, rūšējis. A 12221: 120.

Viens četrpadsmitstūrainais atsvariņš atrasts latgaļu kapulaukā.

8. Ģūģeru kapulauks, 30. kaps. Četrpadsmitstūrainais, uz četrstūrainajiem laukumiem pa trim lodītēm, izmēri: $8 \times 8 \times 8$ mm, sv. 2,12 g. VI 291: 371.

Jāatzīmē, ka mūsu atsvariņi ir smagāki par Krievzemē atrastajiem, kuru svars ir no 0,60 līdz 2,70 g, visbiežāk – 0,94–1,06 g.¹² Latvijā atrasto daudzšķautņaino atsvariņu svars ir: 2,12 g; 2,75 g; 3,22 g; 3,47 g;

4,10 g; 4,53 g; 4,84 g un 5,22 g. Gotlandē atrasto daudzšķautņaino atsvariņu svars ir no 0,79 līdz 4,44 g.¹³

Atrasti arī pavirši veidoti nestandarta formas daudzšķautņainie atsvariņi ar neregulārām 4, 6, 10 vai 14 šķautnēm. Ir arī lodītes ar nošķeltiem sāniem, kas veido kvadrātu. Šķiet, ka šie atsvariņi darināti steigā uz vietas.

Nestandarta formas daudzšķautņainie atsvariņi.

1. Vampenieši II, 74. kaps. Bronzas atsvariņš, daudzšķautņains, puse trūkst, bijis apaļš, tad nošķelts, sv. 1,69 g. VI 144: 470.

2. Vampenieši II, 74. kaps. Dzelzs atsvariņš, apvilks ar bronzu, daudzšķautņains, ar 6 apaļiem laukumiem, izmēri: d. 8 mm un 6 mm. Ar patinu un rūsu. Sv. 3,47 g. VI 144: 473.

3. Vējstūri, 52. kaps. Bronzas atsvariņš, kvadrāts ar noapaļotiem stūriem, 6 šķautnes, uz 3 šķautnēm redzams pa aplītim, izmēri: 8,0 × 7,5 mm, h. 6,5 mm; sv. 2,32 g. VI 147: 207.

3. *forma*. Cilindriski, ripasveida.

Šīs formas atsvariņu atradumu citās zemēs arī nav daudz, parasti tie darināti no svina. Daugavas lībiešu pieminētos zināmi pieci tādi atsvariņi, bet tikai divi no tiem svina. Ripasveidīgi svina atsvari atrasti zemgaļu Mežotnes kapulauka 9. kapā un Mežotnes centra kapulauka 86. kapā.

1. Salaspils Laukskola, 582. kaps. Svina ripasveidīgs atsvariņš. Vienā laukumā trīs dziļas bedrites. Otrā laukumā arī trīs dziļas bedrites, apkārt līnijas. Izmēri: d. 20 mm, h. 8 mm; sv. 23,66 g.

2. Salaspils Laukskola, 582. kaps. Bronzas ripasveidīgs atsvariņš ar nelielu vidējo šķautni. Abi laukumi gludi, bez punktiem, nedaudz bojāti. Izmēri: d. 19 mm, h. 5 mm; sv. 10,38 g.

3. Salaspils Laukskola, 596. kaps. Svina ripasveidīgs atsvariņš ar noapaļotiem sāniem, zīmes neredz, patinējis. Izmēri: d. 20 mm, h. 10 mm; sv. 23,67 g.

4. Salaspils Laukskola, 163. kaps. Bronzas ripasveidīgs atsvariņš. Abi laukumi gludi, bez zīmēm. Izmēri: d. 11 mm, h. 5 mm; sv. 2,84 g.

5. Daugmale. Bronzas ripasveidīgs atsvariņš, neliels, katrā laukumā pa trim aplīiem. Izmēri: d. 13 mm, h. 3 mm; sv. 3,69 g. A 12600: 82.

Cilindriskas formas atsvariņus no svina visbiežāk atrod dzīvesvietās.¹⁴ Tie konstatēti arī juvelieru darbnīcā Gņezdovas ciemā; kā atzīmē pētnieki, tos bieži "atrod tieši vikingu juvelieru darbnīcās. Tādus bija vienkārši izgatavot, tie bija mazāk precīzi un vērtīgi. Izmantoja metāla svēršanai pirms kausēšanas tīģeli."¹⁵ Uzskata, ka svina atsvariņus galvenokārt izmantoja amatnieki metāla svēršanai dažādu priekšmetu darināšanai, kas neprasija īpašu precizitāti. Iespējams, ka bronzas ripasveida atsvariņus izmantoja tieši tāpat. Mūsu materiālā tāda tipa atsvariņi ir hronoloģiski nedaudz vēlāki par citas formas atsvariņiem, tie datējami ar 11. gs. beigām – 13. gadsimtu.

Salīdzinot Daugavas lībiešu kapulaukos atrasto atsvariņu formas ar Zviedrijas Birkas kapulauka atsvariņu formām, var redzēt, ka arī tur pārsvarā izplatītāki bija mucīņveida atsvariņi ar diviem apaļiem laukumiem un apzīmējumiem (158).¹⁶ Birkā samērā daudz atrasts daudzšķautņainās formas atsvariņu – 45, bet Daugavas lībiešiem – tikai septiņi eksemplāri. Cilindriskas (ripasveida) formas atsvariņu arī Birkā ir maz – septiņi eksemplāri. Krievzemē tāpat izplatītākā atsvariņu forma bija mucīņa ar diviem apaļiem laukumiem un apzīmējumiem: tādi ir 456 no 790 zināmiem atsvariņiem; daudzšķautņainās formas atsvariņu stipri mazāk – 89 eksemplāri, cilindrisko vēl mazāk – 30 eksemplāru.¹⁷

Atsvariņu aizvietotāji. Daugavas lībiešu kapos kopā ar atsvariņiem atrasti 26 atsvariņu aizvietotāji. Tie konstatēti Salaspils Lauskolas 121. (5 eks.), 163. (4 eks.), 509. (1 eks.), 582. (6 eks.) un 596. (2) kapā, Vampniešu II 74. kapā (4 eks.) un Ciemupes Čabu 12. kapā (4 eks.). Par atsvariņu aizvietotājiem visbiežāk izmantoja rotu fragmentus, dažādus stienīšus un bronzas atlūzas. No bronzas rotu fragmentiem jāatzīmē pakavsaktu magoņgalvu gali, pakavsaktas zvērgalvas gals (aptīts ar apaļo stieplīti), rotadatas galva ar lunulas rotājumu, rotas fragments ar maskas atveidojumu (tāds sastopams skandināvu rotās), taures veida priekšmets, fragmenti no kaklariņķa, dažādas spirāles, krellītes, lodītes un apkalumi. Bieži izmantoja bronzas sagataves, bronzas un sudraba stienīšus, sakusumus. Atsvaru komplektos blakus atsvariņiem atrasti arī neparasti priekšmeti: ornamentēta kaula caurule, sarkana dzintara gabaliņš, kristālisks metāla gabals u.c. Trijos gadījumos kopā ar atsvariņu komplektiem atrasti ķiršu kauliņi: viens vai divi Salaspils Laukskolas 121. un 596. kapā un desmit Doles Vampniešu II 74. kapā, acīmredzot tie bija lietoti svaru stabilizēšanai.

Ļoti iespējams, ka par atsvariņiem izmantoja arī nelielus akmentiņus, kas atrasti blakus atsvariņiem divos pieminekļos – Ciemupes Čabās (2 eks.) un latgaļu Brūveru kapulaukā (3 eks.). Tie visi ir nogludināti olīši gaiši dzeltenā krāsā, sver no 1,9 līdz 22,54 g.

Kā atzīmē zviedru pētnieks Ola Kīlbergs, arī Birkā atsvariņu komplektos atrod dažādus bronzas rotu fragmentus, krelles un akmentiņus.¹⁸ Dažādu priekšmetu izmantošana par atsvaru aizvietotājiem zināma Krievzemē, atsvaru komplektos tāpat atrasti nelieli akmentiņi, rotu fragmenti, krelles, gredzeni utt.¹⁹ Palīgatsvariņi, kas darināti no rotu fragmentiem, atrasti arī Baltkrievijā.²⁰ Latvijā atsvariņu komplekti ar atsvariņu aizvietotājiem ir hronoloģiski nedaudz vēlāki, datējami ar 11. gs. beigām – 12. gadsimtu.

Atsvariņu izmēri. Vislielākajiem atsvariņiem ir mucīņas forma, tie ir vidēji ap 30 mm diametrā un ap 26 mm augsti. Latvijas teritorijā tādi zināmi 11, no tiem lielākā daļa – 9 atsvariņi atrasti Daugavas lībiešu pieminekļos.

1. Aizkraukles Skrīveri, 1837. g. izrakumi. Bronzas atsvars, mucīņa, d. 28,5 mm, h. 24 mm, d. galos 19,17 mm. Vienā galā gar malu punktu josla, centrā vienkāršs krusts ar aplīti galos, otrā galā gar malu trīsstūrīšu josla, centrā krusts ar nedaudz paplašinātiem galiem. Virsmā robs pēc parauga analīzes (pēc analīzes svars 99,71 g). Sv. 103,95 g. A 13297.

2. Doles Vampenieši II, 18. kaps. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku, d. 31 mm, h. 28 mm, laukumu d. 17 mm. Abos galos gar malu punktu aplis, centrā slikti redzama arābu raksta imitācija. Atsvars patinējis, ar rūsū. Sv. 100,80 g.

3. Doles Vampenieši II, 74. kaps. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku, d. 31 mm, h. 24,5 mm. Vienā galā krusts ar trīs aplīšiem galos, otrā galā zīmes neredz. Sv. 100,59 g.

4. Ciempupes Čabu kapulauks, s.a. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku, d. 35 mm, h. 26 mm, laukumu d. 21 mm. Vienā galā gandrīz pilnībā saglabājusies arābu raksta imitācija. Otrs gals saglabājies slikti, bronza pārplisusi, bet daļu uzraksta var redzēt. Sv. 90,41 g. A 13297 (1. att.).

5. Daugmales pilskalns. Bronzas atsvariņš, bikonisks, stipri patinējis, uz laukumiem zīmes neredz, d. 32 mm, h. 26 mm, laukumu d. 18 mm. Sv. 111,14 g. A 9964: 5739.

6. Daugmales pilskalns. Dzelzs atsvariņš ar bronzas apvalku, apdrupis, stipri patinējis, mucīņa, zīmes neredz, d. 32 mm, h. 24 mm, laukumu d. 17 mm. Sv. 101,10 g. A 9964: 6258.

7. Daugmales pilskalns. Atsvariņš, gandrīz bikonisks, ar neizceltu šķautni. Uz galiem gar malu punktu aplis, centrā saskatāms punktu veidots krusts. D. 31 mm, h. 22 mm. Sv. 99,33 g. Restaurēts, ir bedrītes apvalkā. CVVM 12600: 77.

8. Daugmales pilskalns. Atsvariņš, gandrīz bikonisks, ar neizceltu šķautni. Abi gali izrotāti ar kvadrātiem un trīsstūrīšiem. D. 31 mm, h. 22 mm. Sv. 99,01 g. Restaurēts, ir bedrītes galos. CVVM 164001: 2422.

9. Aizkraukle, s.a. Dzelzs atsvariņš ar bronzas apvalku, mucīņa, abos laukumos krusts ar četriem aplīšiem, gar malu punktu josla, ir robs. Sv. 99,57 g.²¹

Latgaļu teritorijā zināmi vēl trīs atsvari ar svaru ap 100 g.

Lielo atsvaru svars ir no 90 līdz 110 g. Vissmagākais atsvars sver 111,14 g, bet tas ir stipri patinējis, ar rūsū, iespējams, ka sākotnējais svars bijis mazāks. Savukārt atsvari ar svaru virs 90 g ir ar robiem vai bedrītēm, to svars noteikti bijis lielāks. Tātad lielie atsvari Latvijā bija ap 100 g smagi. To forma gandrīz vienmēr ir mucīņa, izņemot vienu gadījumu. Apzīmējumi – dažādi krusti un trīsstūrīši; aplīši kā svara vienība bija saskatāmi tikai uz trim atsvariņiem. Uz viena atsvariņa gala laukumā bija 12 aplīši: trīs aplīši katrā krusta galā (Vampenieši II,

74. kaps. Sv. $100,59 : 24 = 4,19$ g). Aizkraukles Skrīveros atrastajam atsvaram galos bija krusti bez aplīšiem, svars 103,95 g. Lielie atsvariņi bija domāti liela sudraba daudzuma svēršanai, iespējams, pārsvarā sudraba stienīšiem – ozeriņiem. Rakstītajos avotos ozeriņš minēts Indriķa hronikā kā vietējais maksāšanas līdzeklis.²² Ozeriņš Latvijas teritorijā bija naudas un aprēķina vienība. Tas ir liets sudraba stienītis (masa ~100 g), kas svēra pusi no skandināvu markas. Lielo atsvaru svars sakrīt ar sudraba stienīšu svaru. Gandrīz visu Latvijā atrasto lielo atsvaru svars līdzinās pusei skandināvu markas: >90,41 g, 99,57 g, 99,33 g, 99,01 g, 101,10 g, 100,59 g, 100,80 g, 103,95 g un 111,14 g. Svara vienība lielajiem atsvariem (dalot ar 24) bija 4,1–4,3 g, tā ir puse no skandināvu artuga svara (8,5 g). Skandināvijā lielo atsvaru svars svārstās no 100 līdz 150 g, izdalāmas trīs svara grupas: 1. grupa – 104,5 g, 2. grupa – 141,3–144,2 g (vidēji 142,5), 3. grupa – 155,4 un 149,2 g. Visvairāk ir otrās grupas atsvariņi, kas atbilst $\frac{3}{4}$ markas svaram.²³ Lietuvas arheoloģe Regina Volkaite-Kulikauskieni arī uzskata, ka sešiem smagajiem atsvariem, kas atrasti Lietuvā, ar svaru no 94,96 līdz 105 g, svara vienība ir lielāka un atsvaru svars ir puse no skandināvu markas ($204 : 2 = 102$ g).²⁴

Latvijā atrasti trīs lieli atsvari ar arābu raksta imitāciju. Raksts samērā labi redzams uz Ciempupes Čabu kapulaukā atrastā atsvara (1. att.), slikti – uz Vampeniešu II 18. kapa un Zvirgzdenes Kivtu 99. kapa atsvara. Uzraksti uz visiem atrastajiem atsvariem nav lasāmi, tie tikai atdarina arābu rakstu. Skandināvijā zināmi astoņi atsvari ar arābu raksta imitāciju, tie atrasti Gotlandē, Uplandē, Birkā, Sigtūnā.²⁵ Uz šiem atsvariem attēlotas trīs rakstu līnijas, līdzīgi kā uz arābu monētām. Pēc zviedru numismāta G. Risplinga domām, daļa zīmju imitē uzrakstu “Allāha pravietis”, cita zīme imitē vārdu “bach” – izvēle. Trīs līnijas atdarina uzrakstu izvietošanu uz 8. gs. (767.–775. g.) Abasīdu dirhēmiem.²⁶ Zīmējumi uz trim Latvijā uzietajiem atsvariem ir līdzīgi attēliem uz Skandināvijā atrastajiem atsvariem ar arābu raksta imitāciju. Krievijas teritorijā zināms tikai viens tāds atsvars ar arābu raksta imitāciju, tas atrasts Volgas Bulgārijā; raksts uz tā neatšķiras no citur atrastajiem.²⁷ Latvijā zināmi svariņi ar arābu rakstu, importēti no Austrumiem, tie ir Viesienas Mežāru kapulauka latgaļu tirgotāja kapā atrastie svariņi ar iegravētu uzrakstu “barakat”, kas arābu valodā nozīmē “(Allāha) svētība”.²⁸ Sviri bija izgatavoti Irānas teritorijā 10. gadsimtā. Tas ļāva secināt, ka Latvijas teritorijā 10. gs. pirmie svariņi



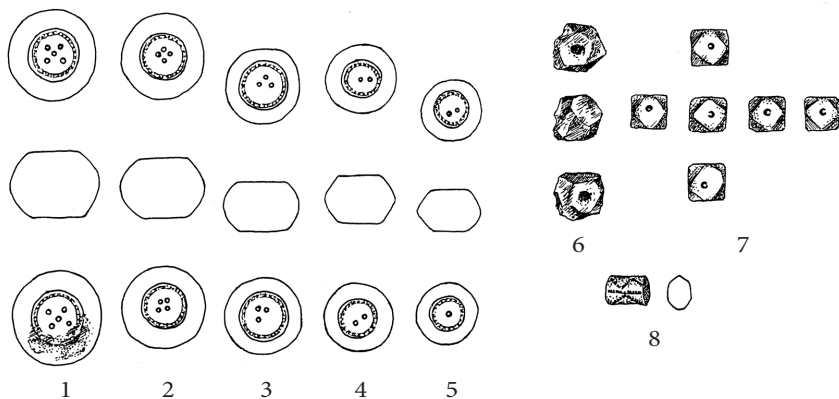
1. att. Atsvariņš ar arābu raksta imitāciju no Ciempupes Čabu kapulauka. A 13297. M. 1: 1

sudraba svēršanai tikuši importēti no Austrumiem.²⁹ Otrie Austrumeiropā zināmie svāri ar arābu uzrakstu “nodoklis” atrasti Jaroslavļas Pievolgā, Timerevas kapulauka 100. kapā.³⁰ Savukārt uz Skandināvijā un Austrumeiropā atrastajiem atsvariem zīmējums tikai imitē arābu rakstu. Šķiet, tie izgatavoti vienā darbnīcā, jo imitējošs raksts uz tiem ir gandrīz vienāds. Par to, ka atsvari nebija importēti no Austrumiem, liecina arī atradumu koncentrācija Skandināvijā. Domājams, ka lielie atsvari ar imitējošo arābu rakstu bija izgatavoti Skandināvijā.

Daugavas lībiešiem pēc izmēra mazākais atsvariņš zināms no Lejasžagaru 16. kapa, tas ir bikoniskas formas, svārs 1,90 g, izmēri: d. 8 mm, h. 6,5 mm, abos galos pa aplītim. Atsvariņam ir neparasta svāra vienība: 0,95 g, paralēles tādai nav zināmas. Jāatzīmē vēl trīs atsvariņi ar nelielu svāru: >3,45 g, 3,9 g un 4,0 g. Diametrs tiem vidēji 10 mm, augstums 6–7 mm.

Apzīmējumi uz atsvariņiem. Uz atsvariņa galu laukumiem iezīmētās zīmes norāda tā svāru. Parasti tie ir aplīši, līnijas, krusti. Dažos gadījumos aplīši savienojas ar likloču līnijām. Katrs aplītis apzīmē noteiktu svāra vienību. Parasti tādi aplīši ir no viena līdz pieciem katrā pusē, lieliem atsvariem 12 aplīši; abos laukumos esošās zīmes jāsummē. Zīmju skaits uz atsvariņa galu laukumiem dažreiz nav vienāds. Zināmi trīs atsvariņi, kam vienā laukumā ir divi, bet otrā viens aplītis. Atsvariņiem abās pusēs gar apaļā laukuma malu mēdz būt viens vai divi riņķišu aplī. Jāatzīmē, ka atsvariņa saglabāšanās pakāpe ir ļoti dažāda, tāpēc zīmes uz tiem bieži nemaz nav redzamas. Rets apzīmējuma veids uz atsvariņiem ir krusts vai sakrustotas līnijas bez aplīšiem. Reizēm tādi krusti dziļi iecirsti atsvaru laukumos. Tādu atsvariņa nav daudz, tie atrasti Aizkraukles un Ciemupes Čabu kapulaukā, Mārtiņšalas ciemā.

Svāra sistēma. Ja bija svāri un atsvari, tad bija arī noteikta svāra sistēma ar vienu noteiktu svāra vienību. Pēc zinātnieka Jāņa Zemzara atziņām, Latvijas teritorijā bija zināmas divas svāra sistēmas: skandināvu un senkrievu, kas izveidojās vienas vienības pamatā.³¹ Skandināvijā jau kopš 9. gs. bija sava sistēma, kuras pamatā bija svāra marka – puse no Irākas mārciņas – 204 g, ēre (1/8 markas) svāra 25,5 g, un artugs (1/24 markas) svāra 8,5 g. Kā Latvijas teritorijā lietoja abas sistēmas, nav zināms, teorētiski iespējams, ka rietumu daļā vairāk izmantoja skandināvu svāra sistēmu, jo Daugavas lejtece ar Daugmales pilskalnu bija svarīgs rajons skandināvu tirgotājiem. Krievu svāra sistēmas pamatā bija likumīgais dirhēms. Likumīgā dirhēma svārs – 3,97 g bija pieņemts Austrumos kalifa Omāra laikā. Austrumos bija plaši izplatīta svāra vienība “miskals”, kas svāra 4,26 g. Arābu metroloģijā miskals bija 1/96 no Irākas rotla jeb mārciņas – 409,512 g.³² Likumīgā dirhēma svārs 3,97 g līdzinājās 7/10 miskala. Gandrīz visi pētnieki, kas strādājuši ar atsvariņiem, uzskata, ka svāra vienība mucīņveida atsvariņiem



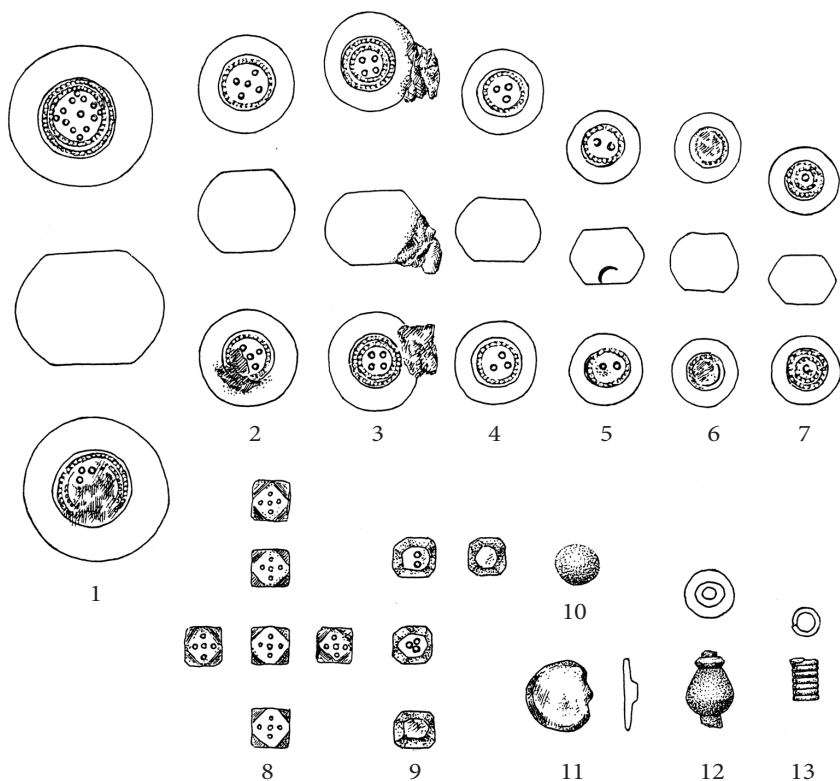
2. att. Atsvaņņu komplekts no Doles Vampeniešu II kapulauka 73. kapa (1–8) (VI 144: 434–440). Zīmējusi Dz. Zemīte

bija ap 4 g, saistot to ar vienu vai otru svara sistēmu. Tas attiecās uz Skandināvijā, Dānijā, Polijā un citur Austrumeiropā atrastajiem atsvaņņiem. Ar laiku dažādās valstīs izveidojās savas svara sistēmas. Nozīmīgi svara sistēmu problēmas risināšanai ir atsvaņņu komplekti. Īpaši daudz atsvaņņu komplektu atrasts Daugavas lībiešu senkapos, tie ir 12 komplekti (atsvaņņu skaits no 5 līdz 12). Sešos kompleksos atsvaņņi bija ļoti saglabājušies, ar svara vienību zīmēm. Komplektā var izsekot atsvaņņu svara izmaiņām atkarībā no aplīšu skaita un atsvaņņu izmēriem. Jāatzīmē, ka atsvaņņi bieži ir ar patinu, rūsu, dažiem pārplīsis apvalks, tāpēc precīzi noteikt sākotnējo svaru var tikai nedaudzos gadījumos. Svars vienmēr mazliet atšķirsies no sākotnējā, tas mainās arī pēc restaurācijas. Tāpēc īpaša uzmanība tiek pievērsta atsvaņņiem, kas ir ļoti saglabājušies, ar svara vienību atzīmēm – aplīšiem.

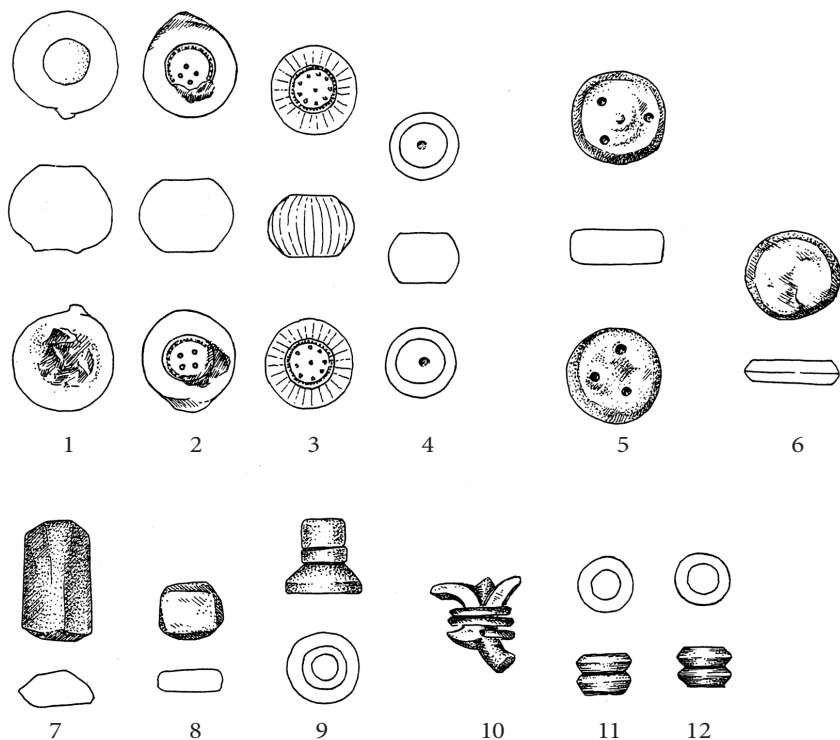
No mūsu rīcībā esošajiem komplektiem jāatzīmē Doles Vampeniešu II kapulauka 73. kapā atrastais komplekts ar astoņiem atsvaņņiem (VI 144: 434–440) (2. att.). Atsvaņņam ar pieciem aplīšiem abos galos svars bija 39,49 g (1). Ja šo svaru sadala ar sasummēto aplīšu skaitu – 10, iznāk, ka svara vienība ir 3,94 g ($39,49 : 10 = 3,94$). Otram atsvaņņam aplīšu skaits ir 8, svars 32 g, tātad svara vienība ir 4 g ($32 : 8 = 4$) (2). Trešajam atsvaņņam aplīšu skaits ir 6, svars 24,15 g, svara vienība – 4,02 g ($24,15 : 6 = 4,02$) (3). Ceturtajam atsvaņņam ir bikoniska forma, aplīšu skaits ir 4, svars 16,68 g, svara vienība – 4,17 g ($16,68 : 4 = 4,17$) (4). Piektajam atsvaņņam aplīšu skaits ir trīs, svars 12,28 g, svara vienība – 4,09 g ($12,28 : 3 = 4,09$) (5). Tas ir viens no retajiem gadījumiem, kad aplīšu skaits uz atsvaņa galiem nav vienāds. Sestais atsvaņņš stipri deformēts, iespējams, bijis daudzšķautņainas formas, izrūsējis, ar svaru 4,20 g, d. ap 10 mm (6). Septītais atsvaņņš

ir daudzšķautņainas formas, ar sešiem četrstūrīgiem un astoņiem trīsstūrīgiem laukumiem, uz sešiem četrstūrīgiem laukumiem – pa vienam aplītim, svars 4,84 g (7). Komplektā ir viens atsvariņa aizvietotājs – bronzas stienīša fragments, kas ornamentēts ar punktu joslām, tā svars 2,52 g (8). Tātad svara vienība šajā komplektā ir ap 4,1 g – no 3,94 līdz 4,17 g.

Doles Vampeniešu II kapulauka 74. kapā komplekts sastāvēja no 14 atsvariņiem (VI 144: 463–475) (3. att.). Lielākajam atsvariņam viena gala laukumā bija krusts ar trīs aplīšiem katrā krusta galā, otrs gals ar patinu. Svārs 100,59 g. Dalot to ar 24, svāra vienība ir 4,19 g ($100,59 : 24 = 4,19$) (1). Otram atsvariņam aplīšu skaits ir 10, svārs 39,92 g, tātad svāra vienība ir 3,9 g ($39,92 : 10 = 3,9$) (2). Trešajam atsvariņam aplīšu skaits ir 8, svārs 31,70 g, svāra vienība – 3,96 g ($31,70 : 8 = 3,96$) (3). Ceturtajam atsvariņam abos galos pa 3 aplīšiem, svārs 24,54 g, svāra vienība – 4,09 g ($24,54 : 6 = 4,09$) (4). Piektajam atsvari-



3. att. Atsvariņu komplekts no Doles Vampeniešu II kapulauka 74. kapa (1–13) (VI 144: 463–475). Zīmējusi Dz. Zemīte



4. att. Atsvaņņu komplekts no Salaspils Laukskolas kapulauka 582. kapa (1–12) (VI 128: 7895). Zīmējusi Dz. Zemīte

ņam aplīšu skaits ir 4, svars 16,60 g, svara vienība – 4,15 g ($16,60 : 4 = 4,15$) (5). Diviem atsvaņņiem aplīšus nevarēja redzēt, svars 12,94 g un 12,38 g (6, 7). Vienam no trim daudzšķautņainajiem atsvaņņiem ir pieci aplīši uz sešiem četrstūrainajiem laukumiem, svars 3,22 g (8). Otrajam daudzšķautņainajam atsvaņņam puse bija nošķelta, svars 1,69 g. Vēl viens daudzšķautņains atsvaņņš veidots no vienkāršas lodītes, nošķelot sānus, tam četri noapaļoti četrstūrains laukumiņi, izmērs ap 8,5 mm, svars 3,47 g (9). Pārējie ir atsvaņu aizvietotāji: lodīte, sv. 1,71 g (10); saktas magoņpogaļa, sv. 5,86 g (12); spirālīte, sv. 0,75 g (13) un plakans bronzas disks (11). Blakus atsvaņņiem ādas maciņā bija 10 ķiršu kauliņi svaru stabilizēšanai, divas 11. gs. monētas un stikla krelles fragments. Tātad svara vienība šajā komplektā bija no 3,96 līdz 4,19 g.

Salaspils Laukskolas 582. kapa komplekts sastāvēja no 12 atsvaņņiem un svāriem (VI 128: 7895) (4. att.). Lielākais atsvaņņš – mucīņa, slikti saglabājies, sver 38,21 g (1). Otrais atsvaņņš sver 31,32 g, abos

galos pa četriem aplīšiem, svara vienība 3,91 g ($31,32 : 8 = 3,91$) (2). Trešais atsvariņš atšķiras pēc izskata: no viena gala laukuma līdz otram tam ir robaini sāni ar josliņām. Vienā galā deviņas aplī izkārtotas bedrītes un viena centrā, gar malu punktu josla. Bedrītes spiestas ar asu priekšmetu (adatu?). Otrā galā astoņas aplī izkārtotas bedrītes un viena centrā, gar malu punktu josla. Svārs 25,15 g (3). Ceturtajam atsvariņam uz laukumiem neregulāri aplīši, bet tikai pa vienam padziļinājumam. Svārs 12,90 g (4). Piektais atsvariņš ir ļoti retas formas – ripasveida (cilindrs), svāna, ar trim aplīem katrā pusē. Svārs 23,66 g, svara vienība 3,94 g ($23,66 : 6 = 3,94$) (5). Sestais atsvariņš arī ripasveida, ar nelielu šķautni, bronzas. Abi gali glūdi, bez punktiem, svārs 10,38 g (6). Pārējie ir atsvariņu aizvietotāji: bronzas stienītis ar svaru 16,93 g (7); bronzas kvadrātveidīgs stienītis ar svaru 5,17 g (8); bronzas pakavsaktas ar zvērgalvu galiem gals, aptīts ar apaļo stieplīti, sver 13,52 g (10); bronzas priekšmets ar cauru vidu, taures vai piltuves veida, sver 8,96 g (9); divas bronzas dubultkrelles (fragments no kaklariņķa?), sver 4,59 g un 4,67 g (11, 12). Tātad svara vienību šajā komplektā var noteikt tikai diviem atsvariem, un tā ir 3,91 g un 3,94 g.

Doles Vampeniešu II 18. kapa komplektā ir 11 atsvariņi ar svariem (VI 144: 72–82). Lielākajam atsvaram, šķiet, uz abām malām bijis arābu raksts, nekādas zīmes nebija redzamas. Sv. 100,80 g. Pārējie mucīņas formas atsvariņi deformēti, aprūsējuši, zīmes nevar redzēt. Astoņiem atsvariņiem ir šāds svārs: 41,20 g; 38,91 g; 33,12 g; 32,43 g; 26,97 g; 24,80 g; 23,63 g; 17,42 g. Desmitais atsvariņš bikonisks, vienā galā viens, otrā divi aplīši, gar malu punktu josla, svārs 13,07 g, svara vienība 4,35 g ($13,07 : 3 = 4,35$). Vienpadsmitais atsvariņš bikonisks, zīmes nav saskatāmas, deformēts, sver 12,80 g.

Salaspils Laukskola, 121. kaps (VI 128: 1243–1249). Divās rindās saliktas sešas atsvaru bumbiņas, starp tām ķiršu kauliņi, par atsvariem izmantoti nestandarta priekšmeti un divas monētas. Kaps datējams ar 11. gs. otro pusi. Lielākais atsvariņš – mucīņa, vienā galā gar malu punktu josla, centrā trīs vai četri aplī, otrs gals klāts ar rūsu, sv. 38,90 g. Otrs atsvariņš arī bojāts, izrūsējis, sv. 33,33 g. Trešajam atsvariņam galos ir punktu joslas, centrā aplūšus neredz, sv. 31,10 g. Ceturtajam atsvariņam vienā galā gar malu punktu josla, četri aplīši skaidri redzami, otrā galā punktu aplīšs, sv. 24,40 g. Piektais – pilnīgi izrūsējis atsvariņa fragments, sv. 15,53 g. Sestais atsvariņš ir ar bojātu apvalku, sv. 8,90 g. Pārējie četri ir palīgatsvari: kristālisks metāla gabals, sv. 7,59 g; bronzas rotadatas galva ar lunulas rotājumu, sv. 2,91 g; bronzas rotas fragments ar maskas atveidojumu, kāds sastopams skandināvu rotās, sv. 5,96 g; mucīņveidīgs atsvariņš, galos krustotas punktu joslas, sv. 3,81 g. Ornamentēta kaula caurule, sv. 1,17 g; sarkans dzintara gabaliņš, sv. 0,55 g; divi saplaisājuši ķiršu kauliņi, katra svārs 0,14 g, d. 0,8 mm.

Lejasžagaru kapulauks, 16. kaps. Deviņi atsvari kopā ar svariņiem, svariņu kārbu un dirhēmu – piekariņu (A 12221: 113–121). 1. atsvariņš: sv. 36,10 g, mucīņa, rūsējis, vienā galā pieci aplīši, gar malu punktu josla. 2. atsvariņš: sv. 29,90 g, mucīņa, rūsējis, vienā galā pieci aplīši, gar malu punktu josla. 3. atsvariņš: sv. 26,75 g, mucīņa, rūsējis, deformējies. 4. atsvariņš: sv. 22,05 g, mucīņa, rūsējis, deformējies, vienā galā trīs aplīši, gar malu punktu josla. 5. atsvariņš: sv. 16,85 g, mucīņa, rūsējis, deformējies. 6. atsvariņš: sv. 13,37 g, mucīņa, rūsējis, deformējies. 7. atsvariņš: dzelzs, sv. 9,08 g, deformējies. 8. atsvariņš: sv. 2,75 g, daudzšķautņains, izmēri: 7×7 mm, rūsējis. 9. atsvariņš: bikoniskas formas, abos galos pa aplītim, sv. 1,90 g, d. 8 mm, h. 6,5 mm.

No visiem mucīņveida atsvariņiem tādu, kas ir labi saglabājušies un kuru abos galos redzamas svāra vienības – aplīši, ir ļoti maz. Daudzi atsvariņi ir stipri patinējuši, ar robiem, ar pārplīsušu bronzas apvalku un izrūsējuši. Tādiem sākotnējo svāru var aptuveni noteikt tikai pēc to izmēra, salīdzinot ar līdzīga izmēra atsvariņu vidējo svāru.

Sešiem atsvariem katrā laukumā bija pa četriem aplīšiem, to svārs un attiecīgi svāra vienība: $30,75 : 8 = 3,84$ g; $31,32 : 8 = 3,91$ g; $31,50 : 8 = 3,93$ g; $32 : 8 = 4,0$ g; $32,27 : 8 = 4,0$ g; $31,70 : 8 = 3,96$ g.

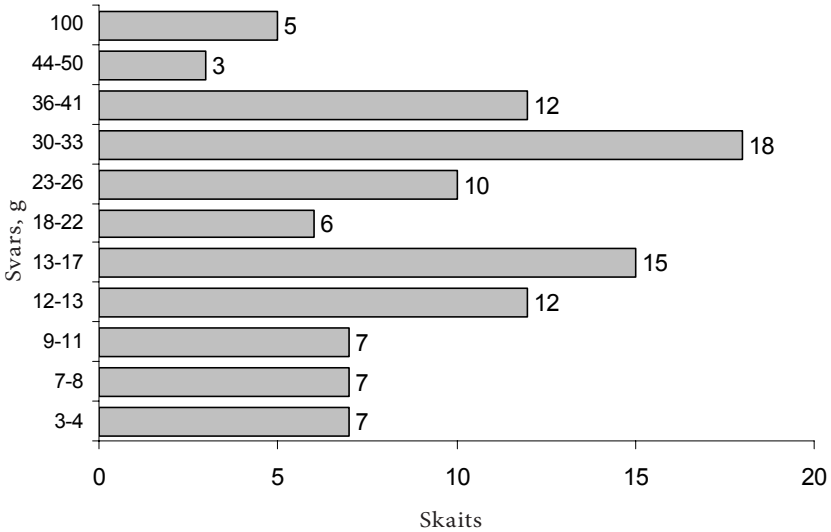
Četriem atsvariem katrā laukumā bija pa diviem aplīšiem, to svārs un svāra vienība: $16,48 : 4 = 4,1$ g; $16,60 : 4 = 4,1$ g; $16,68 : 4 = 4,1$ g.

Trijiem atsvariem vienā laukumā bija divi un otrā viens aplītis, to svārs un svāra vienība: $12,3 : 3 = 4,1$ g; $12,4 : 3 = 4,1$ g; $13,07 : 3 = 4,3$ g.

Trijiem atsvariem katrā laukumā bija pa pieciem aplīšiem, to svārs un svāra vienība: $39,49 : 10 = 3,94$ g; $39,92 : 10 = 3,99$ g; $40,5 : 10 = 4,05$ g.

Diviem atsvariem katrā laukumā bija pa trim aplīšiem, to svārs un svāra vienība: $24,15 : 6 = 4,025$ g; $24,54 : 6 = 4,1$ g.

Latvijā mucīņveida atsvariem svāra vienība bija no 3,9 līdz 4,1 g. Visbiežāk lietoti atsvari ar svāru ap 32 g (astoņas zīmes abos galos), ap 16 g (četras zīmes abos galos) un ap 12 g (trīs zīmes abos galos). Mazāk atsvariņu ir ar svāru ap 8 g (divas zīmes abos galos); ap 24 g (sešas zīmes abos galos) un ap 40 g (desmit zīmes abos galos) (5. att). Novērots, ka vienāda izmēra atsvariņiem bija arī vienāds aplīšu skaits uz plakanajām galu virsmām un līdzīgs svārs. Piemēram, atsvariņu ar trim aplīšiem vidējam svāram jābūt ap 12 g (no 12,3 līdz 13,0 g). Izmēri atsvariņiem ar tādu svāru un tādu aplīšu skaitu ir: diametrs ap 15,5 mm, augstums ap 10 mm. Atsvariņu ar četriem aplīšiem vidējam svāram jābūt ap 16 g (no 15,53 līdz 16,68 g). Izmēri atsvariņiem ar tādu svāru un tādu aplīšu skaitu ir: diametrs ap 16,5 mm, augstums ap 11 mm. Atsvariņu ar sešiem aplīšiem vidējam svāram jābūt ap 24 g (no 23,66 līdz 24,54 g). Izmēri atsvariņiem ar tādu svāru un tādu aplīšu skaitu ir: diametrs ap 19 mm, augstums ap 18 mm. Atsvariņu ar astoņiem aplīšiem vidējam svāram jābūt ap 32 g (no 30,75 līdz 31,70 g). Izmēri atsvariņiem ar tādu svāru un tādu aplīšu skaitu ir:



5. att. Daugavas lībiešu senkapos atrasto mucīņveida atsvariņu svars

diametrs ap 21 mm, augstums ap 16 mm. Atsvariņu ar desmit aplīšiem vidējam svaram jābūt ap 40 g (no 38,21 līdz 41,20 g). Izmēri atsvariņiem ar tādu svaru un tādu aplīšu skaitu ir: diametrs ap 21 mm, augstums ap 18 mm. Ap 100 g smagajiem atsvariem svara vienība bija lielāka nekā pārējiem mucīņveida atsvariņiem, tā bija 4,1–4,3 g (puse no skandināvu artuga svara, t.i., 8,5 g). To izmēri ir vidēji ap 30 mm diametrā, augstums 25 mm.

Lielo mucīņveida atsvaru ar arābu raksta imitāciju darināšanas vieta bija Skandināvija, bet pārējiem izcelsmes vietu noteikt grūti: tā varēja būt gan Skandināvija, gan Austrumi, gan Krievzeme. Tomēr šķiet, ka lielākā daļa atsvariņu darināta uz vietas. Teorētiski Latvijas teritorijā bija zināmas skandināvu un senkrievu svara sistēmas, kas izveidojās uz vienas svara vienības pamata. Cerams, ka turpmākais darbs ar atsvariņiem, kas atrasti latgaļu, zemgaļu un kuršu teritorijās, palīdzēs risināt svara sistēmu lietošanas problēmu. Pašlaik var secināt, ka Latvijā ir bijusi arī sava svara sistēma, jo rakstu avotos minētā svara vienība ozeriņš, pēc vairāku pētnieku atzinumiem, bija naudas un aprēķina vienība, un tā svars bija puse no skandināvu markas. Latvijas teritorijā atrasto lielo atsvaru svars arī līdzinās pusei no skandināvu markas. Domājams, ka Daugavas lībieši pamatā lietoja skandināvu svara sistēmu.

PIELIKUMS

Salaspils Laukskolas un Ciemupes Čabu kapulauka apbedījumi ar atsvariņiem, kas atrasti pēc 1974. gada (nav R. Ceplītes publikācijā).

Salaspils Laukskolas kapulauks

359. kaps. Trīs atsvariņi, mucīņas, visi aprūsējuši, deformējušies, zīmes nav saskatāmas. Sv.: 44,10 g; 32,0 g; 13,85 g. Pēc A. Zariņas domām, tas bijis skandināvu tirgotāja kaps. VI 128: 4143–4146.

393. kaps. Trīs atsvaru bumbas – pilnīgi izrūsējuši dzelzs gabaliņi. VI 128: 5656.

400. kaps. Atsvariņš un divi dirhēmu fragmenti. Dzelzs atsvariņš bronzas apvalkā, mucīņas forma. Ir rūsas gabaliņi, plīsumi. Abos galu laukumos punktu aplis. Centrā neko neredz. Sv. 22,79 g, d. 20 mm, h. 17 mm. Dirhēma fragments, segments, sv. 1,29 g. Dirhēma atdarinājums, griezts, sv. 0,072 g un 0,049 g. VI 128: 5688.

443. kaps. Viens dzelzs atsvariņš bronzas apvalkā, mucīņa, vienā galā punktu aplis, slikti redzams, centrā viens aplis, otrā galā rūsa. Sv. 8,48 g, d. 13 mm, h. 11 mm. VI 128: 6698.

462. kaps. Pieci atsvariņi, svariņu fragmenti. VI 128: 6825.

Četri dzelzs atsvariņi, sarūsējuši, viens bronzas. Ir viens baltmetāla cilindra nogrieznis ar robiem. Viens gals sarūsējis, otrs gals gluds, redzami it kā divi aplīši. Sv. 7,45 g, d. 13 mm, h. 9 mm. Par atsvaru aizvietotāju varēja būt izmantota arī bronzas krelle, sv. 14,13 g.

509. kaps. Simbolisks vīrieša kaps, traucēts, pieci atsvariņi. VI 128: 6818–6825.

1. Bronzas mucīņa, vienā galā divi punktu aplī, centrā pieci aplīši. Tas pats otrā galā, ir robi. Sv. 36,87 g, d. 16 mm, h. 22 mm.

2. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku, stipri aprūsējusi. Vienā galā punktu rinda, centrā divi riņķīši. Sv. 19,11 g, d. 21 mm, h. 14 mm.

3. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku, galos punktu riņķi, stipri izrūsējusi, redz apvalku un dzelzs serdi, ir caurums. Sv. 11,74 g, d. 1,9 mm, h. 1,5 mm.

4. Bronzas mucīņa. Abos galos punktu riņķi un divi aplīši centrā, vienā galā redz tikai vienu aplīti. Ir robi, rūsas neredz. Sv. 11,18 g, d. 15 mm, h. 11 mm.

5. Dzelzs mucīņa?, apvilka ar bronzu?, pilnīgi korodējusi, vienā galā punktu riņķa paliekas, centrā it kā aplītis. Sv. 1,69 g, d. 11 mm.

6. Bronzas gabaliņš, sakusums, plakans, sv. 2,90 g.

582. kaps. 12 atsvariņi un svariņi. VI 128: 7895.

1. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku. Vienā galā redz tikai divus aplīšus, gar malu punktu joslu neredz, virsma nodilusi, otra galā apvalks pārplīsis, ir robs. Sv. 38,21 g, d. 22 mm, h. 18 mm.

2. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku. Vienā galā četri aplīši, gar malu punktu josla, apvalks pārplīsis, dzelzs rūsa un robs. Otrā galā arī četri aplīši, gar malu punktu josla, apvalks pārplīsis. Vienā sānā plīsums un rūsa. Sv. 31,32 g, d. 21 mm, h. 16 mm.

3. Bronzas? atsvariņš, apvalks nav pārplīsis. Sāni robaini – ar joslām no viena gala līdz otram. Vienā galā deviņas aplī izkārtotas bedrītes un viena bedrīte centrā, gar malu punktu josla. Bedrītes spiestas ar asu priekšmetu (adatu?). Otrā galā astoņas aplī izkārtotas bedrītes un viena centrā, gar malu punktu josla. Saglabājies labi. Sv. 25,15 g, d. 19 mm, h. 13,5 mm.

4. Bronzas? mucīņa. Galiem laukumi neregulāri. Vienā galā centrā padziļinājums, otrā arī padziļinājums, bet vairāk uz malu. Sāni robaini. Sv. 12,90 g, d. 15 mm, h. 10,5 mm.

5. Svina atsvariņš, ripasveida. Vienā galā trīs aplī, dziļi, apkārt gluds. Otrā galā arī trīs aplī, dziļi, apkārt neskaidras līnijas. Sv. 23,66 g, d. 20 mm, h. 8 mm.

6. Bronzas atsvariņš, ripasveida, ar nelielu šķautni. Abi gali gludi, bez punktiem, bet ar patinu, bojāti. Sv. 10,38 g, d. 19 mm, h. 5 mm.

7. Bronzas stienītis, apakša plakana, ar vairākiem iecirtumiem un rūsas bedrītēm. Augša veidota no piecām šķautnēm. Sv. 16,93 g, garums 25 mm, platums 14–15,5 mm, h. 8 mm.

8. Bronzas kvadrātveidīgs stienītis, gluds, plakans, neregulāras formas. Sv. 5,17 g, platums 12–14 mm, h. 4,5 mm.

9. Bronzas priekšmets, taures vai piltuves veida, cauru vidu. Sv. 8,96 g, d. 9,5–16 mm, h. 16 mm.

10. Bronzas pakavsaktas ar zvērgalvu galiem gals, aptīts ar apaļu stieplīti, divas vijas. Sv. 13,52 g, biezums 8 mm, garums 21 mm, platums 18 mm, stieples diametrs 2 mm.

11. Fragments no bronzas kaklariņķa, dubultkrelles veidā. Vienā galā caurums, otrs gals ciet. Sv. 4,59 g, d. 12 mm, h. 8 mm.

12. Fragments no bronzas kaklariņķa, dubultkrelles veidā. Vienā galā caurums, otrs gals ciet. Sv. 4,67 g, d. 12 mm, h. 8 mm.

596. kaps. Sviriņu fragmenti un seši atsvariņi. VI 128: 7959.

1. Dzelzs mucīņa ar bronzas apvalku, apvalks pārplīsis, stipri ap-rūsējis. Sv. 28,26 g, d. 22 mm, h. ap 15 mm.

2. Bezformīgs, pilnīgi izrūsējis dzelzs gabals. Sv. 34,51 g.

3. Ripasveidīgs svina atsvariņš ar noapaļotiem sāniem, zīmes nerdz, patinējis. Sv. 23,67 g, d. 20 mm, h. 10 mm, laukumu d. 18 mm.

4. Bronzas mucīņa, abos galos punktu aplis, centrā viens aplītis. Sv. 8,82 g, d. 13 mm, h. 11 mm, laukumu d. 9 mm.

5. Dzelzs atsvariņš ar bronzas apvalku, daudzšķautņains, bronzas apvalks pārplīsis. Sv. 4,10 g, izmēri 10 × 10 × 10 mm.

6. Bronzas krelle, pie tās pierūsējusi dzelzs pika. Sv. 8,9 g, garums 12 mm, d. 11 mm.

7. Caurulītē salocīta bronzas plāksnīte (izmēri 12 × 9 mm), iekšā ķiršu kauliņš. Sv. 1,67 g un 0,10 g.

Ciemupes Čabas

12. kaps. Trīs atsvariņi un atsvariņu aizvietotāji, svaru kausiņš un 12. gs. sudraba monēta.

1. Dzelzs mucīņa bronzas apvalkā. Rūsa, zīmes neredz, gar malu aplīšu riņķis. Sv. 14, 46 g, d. 17 mm, h. 12,5 mm. Nr. 452.

2. Dzelzs mucīņa bronzas apvalkā. Vienā galā divi aplīši, otrs gals ar rūsu. Sv. 11,97 g, d. 15 mm, h. 12 mm. Nr. 453.

3. Bronzas daudzšķautņains atsvariņš, 14 šķautnes. Pierūsējis pie dzelzs priekšmeta un vācu Ķelnes? 11.–12. gs. monētas. Kopējais svars 13,05 g, zīmes neredz, vesela, izmēri 9 × 9 mm. Nr. 455–456.

4.–5. Blakus atsvariņiem divi gludi dzeltena kvarca? akmentiņi, ar rūsu. Sv. 1,985 g, garums 14 mm, biezums 7 mm, trīsstūra forma un sv. 1,90 g, garums 1,5 cm, platums 1,2 cm, biezums 0,7 cm. Nr. 454.

6. Divi sakusuši bronzas atsvariņu aizvietotāji? Sv. 3,075 g, garums 1,5 cm (0,9 + 0,6), h. 0,7 un 0,4 cm. Viens izskatās pēc miniatūra atsvariņa, otrs pēc ķiršu kauliņa. Nr. 489.

27. kaps. Viens atsvariņš un četras monētas, kaps datējams ar 12. gs.

Dzelzs atsvariņš bronzas apvalkā, mucīņa. Pierūsējis pie kaula ķemmes. Uz viena gala laukuma trīs centrā sakrustotas līnijas, kas parasti savieno aplīšus. D. 21 mm, h. 18 mm. Nr. 658.

31. kaps. Viens bronzas atsvariņš, mucīņa, zīmes neredz. Sv. 4,70 g, d. 12 mm, h. 7,5 mm. Nr. 702.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Berga T.* Saliekamie svāriņi Latvijā (10.–13. gs.) // *Arheoloģija un etnogrāfija* (turpmāk – AE). – Rīga, 1996. – 18. laid. – 49.–61. lpp.
- ² *Ceplīte R.* Atsvariņi Latvijas 10.–13. gs. kapu inventārā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 198.–211. lpp.
- ³ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 224., 225. lpp.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 111.–130. lpp.
- ⁶ *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 19.–44. lpp.
- ⁷ *Spirģis R.* Arheoloģiskie pētījumi Ogresgala Čabās 2007. gadā // *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā.* – Rīga, 2008. – 50.–58. lpp.
- ⁸ *Ceplīte R.* Atsvariņi .. – 200. lpp., Nr. 2.
- ⁹ *Kylberg O.* Viktlod // *Birka. Svarta Jordense Hamnomrade arkeologisk undersökling 1970–1971.* – Stockholm, 1973. – S. 207–215.
- ¹⁰ *Steuer H.* Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa // *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen*

- Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV. – Göttingen, 1987. – S. 405–527, S. 502, Abb. 15.
- ¹¹ *Назаренко А. В.* К вопросу о весовой шкале 14-гранных денежно-весовых гирек IX–XI вв. // Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. – Москва, 2000. – С. 120–122.
- ¹² Turpat.
- ¹³ *Sperber E.* Balances, Weights and Weighing in Ancient and Early Medieval Sweden. – Stockholm, 1996. – P. 62, 63.
- ¹⁴ *Пушкина Т. А.* Торговый инвентарь из курганов Смоленского Поднепровья. Смоленск и Гнездово (к истории древнерусского города). – Москва, 1991. – С. 226–243.
- ¹⁵ *Мурашева В. В., Ениосова Н. В., Фетисов А. А.* Кузнечно-ювелирная мастерская пойменной части Гнездовского поселения. Гнездово. Результаты комплексных исследований памятника. – С. 31–77.
- ¹⁶ *Kyhlberg O.* Die Gewichte in den Graber von Birka – Metrologie und Wirtschaft // Birka II: 2. – Schweden, 1986. – S. 147–162.
- ¹⁷ Pateicos Krievijas ZA Arheoloģijas institūta aspirantam Mihailam Žukovskim par sniegtajām ziņām.
- ¹⁸ *Kyhlberg O.* Die Gewichte in den Graber von Birka – Metrologie und Wirtschaft. – S. 154–156.
- ¹⁹ *Янин В. Л.* Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода. – Москва, 2009. – С. 196.
- ²⁰ *Бектинеев Ш. И.* Торговые связи городов и денежное обращение на территории Белорусского Подвинья в X–XV вв. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Киев, 1989. – С. 9.
- ²¹ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – Taf. 26: 7, S. 71.
- ²² *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums. Ē. Mugarēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga, 1993. – 179. lpp.
- ²³ *Sperber E.* Balances .. – P. 96–101.
- ²⁴ *Волкайте-Куликаускаене Р.* О весах и весовой системе в Литве в эпоху раннего феодализма // Pronksiajast varase feodolismini. – Tallinn, 1966. – Lk. 216–224.
- ²⁵ *Sperber E.* Balances .. – P. 101.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ *Федоров-Давыдов Г. А.* О болгарских гирьках из собрания Государственного музея Татарской АССР // Советская археология. – 1957. – № 1. – С. 247, 248.
- ²⁸ *Berga T., Šnore E.* Viesienas Mežāru kapulauks un tajā atrastie svāriņi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 4. – 9.–15. lpp.
- ²⁹ *Berga T.* Saliekamie svāriņi Latvijā (10.–13. gs.). – 49.–61. lpp.
- ³⁰ *Фехнер М. В., Янина С. А.* Весы с арабской надписью из Тимерева // Вопросы древней средневековой археологии Восточной Европы. – Москва, 1978. – С. 184–192.
- ³¹ *Zemzaris J.* Mērs un svārs Latvijā 13.–19. gs. – Rīga, 1981.
- ³² *Федоров-Давыдов Г. А.* О болгарских гирьках из собрания Государственного музея Татарской АССР. – С. 247, 248.

Tatjana Berga

TRADING EQUIPMENT OF THE DAUGAVA LIVS.
SETS OF WEIGHTS FOR SCALES
FROM BURIAL GROUNDS

Summary

As indicated by the dates obtained for cultural layers and burials, collapsible scales and weights appeared in Latvia in the late 10th century, and were particularly widespread in the 11th century, by which time they were being used for weighing West European coins, and they remained in use right up to the 13th century. About 180 sets of scales are known in Latvia, constituting the largest concentration of such finds in the Baltic. The number of weights from Latvia is also correspondingly high: about 400 pieces from burial and settlement sites. The majority come from sites of the Daugava Livs: about 145 are from burials, and 70 are from Daugmale Hillfort.

Almost all of the weights are made from iron and covered with bronze in order to protect them from corrosion. Bronze and lead weights are much less common. There are three basic forms: barrel-shaped with two circular end faces (65% of the total number), polyhedral and discoidal. Biconical forms can be regarded as variants of the barrel-shaped weights. The polyhedral and barrel-shaped weights belong to different metrological systems. Russian researcher A. Nazarenko considers that 14-pointed weights were intended for weighing gold, and since gold has a value of 12:1 in relation to silver, the unit of weight of the polyhedral weights was the weight of the Scandinavian örtug divided by 12. In Latvia (and also in Rus'), the monetary system during this period was monometallic, based on silver coins, ornaments and bars. Gold artefacts or coins from this period have not been found here. Eight polyhedral weights are known in Latvia, six of them from sites of the Daugava Livs. Roughly made weights of non-standard form have also been found, having four, six, 10 or 14 irregular faces. Few examples have been found of the third form, the discoidal weights: only five are known, two of them made of lead.

It is considered that discoidal weights were mainly used by craftsmen in order to weigh the amount of metal to be used for making various kinds of objects, a task that did not require great precision.

A total of 27 substitute weights have been found together with true weights in burials of the Daugava Livs. These include fragmentary bronze ornaments, bars or fused pieces of metal, as well as bone and amber objects. In three cases, cherry stones were found together with sets of weights, evidently used for stabilising the scales. Small pebbles were also used as weights.

The largest weights are barrel-shaped, weighing 90–110 g. This corresponds to the weight of the silver bars. The unit of weight for the large weights was 4.1–4.3 g, half the weight of the Scandinavian örtug (8.5 g). Three large weights with imitation Arabic script have been found in Latvia. The drawings on these resemble those on weights with imitation Arabic script from Scandinavia. Eight such weights are known in Scandinavia, and one in the territory of Volga Bulgaria. It seems that all were made in the same workshop, since the imitation script is almost identical. It is thought that the large weights with imitation Scandinavian script were made in Scandinavia.

Many researchers consider that two weight systems were in use within the area of present-day Latvia: the Scandinavian and Russian systems, which developed from the same unit of weight. At present, it is not possible to determine precisely which system was used in the western and eastern parts of Latvia. Sets of weights are useful for studying the question of the system of weights. A particularly large number of sets of weights – 12 altogether – have been found at Daugava Liv burial sites. Six of these sets had well-preserved weights that still showed the markings indicating the units of weight. Within these sets, we can trace the changes in weight in relation to the number of circular marks and the size of the weight. In Latvia, barrel-shaped weights have a weight of 3.9–4.1 g. Most commonly used were weights that weigh about 32 g (eight marks at each end), about 16 g (four marks at each end) and about 12 g (three marks at each end). It has been observed that weights of the same size have the same number of circular marks on the flat end faces and are similar in weight.

While we know that the large barrel-shaped weights with imitation Arabic script were made in Scandinavia, we cannot at present determine the place of origin of the others. Some of the weights were certainly made locally. It is hoped that future study on the weights found in the lands of the Latgallians, Semigallians and Couronians will help determine the system used. However, we can conclude that a separate weight system also existed in Latvia, since the written sources mention a unit of weight known as an *ozeriņš*, weighing half a Scandinavian mark and regarded by several researchers as a unit of currency and value. The weight of the large weights from the area of present-day Latvia is also equal to that of half a Scandinavian mark. It is thought that the Daugava Livs generally used the Scandinavian system of weights.

Iesniegts 18.06.2009.

Mārīte Jakovļeva

KARADARBĪBA KURZEMES HERCOGISTĒ UN LIETUVAS PIEROBEŽĀ (1703. gada vasara – 1705. gads)

(Nobeigums. Sākumu sk. žurnāla 2008. g. 2. nr.)

Pēc kaujas pie Jēkabpils dzīvi palikušie krievi un viņu sabiedrotie lietuvieši atkāpās gar Daugavu uz Druju un tālāk Baltkrievijā. Savukārt Adams Ludvigs Lēvenhaupts pēc dažām atpūtas dienām Jēkabpilī devās jaunā reidā uz Lietuvu. Viņš bija nolēmis izmantot labvēlīgo situāciju un beidzot ieņemt Biržu cietoksni, kas kā vienīgais lietuviešu nocietinājums Kurzemes pierobežā nemitīgi radīja draudus viņa pārvaldītajām teritorijām.¹ Pietuvojies Biržiem no dienvidaustrumiem, lai tādējādi nogrieztu ceļu iespējamajai palīdzībai no Drujas puses, Lēvenhaupts 1704. gada 16./26. augustā aplenca cietoksni. Jau nākamajā dienā zviedri sāka rakt tranšejas un ierīkot baterijas, gatavojoties sākt bombardēšanu. Šim nolūkam no Bauskas atveda trīs mortīras. Lai gan aplenktie apšaudīja zviedrus ar lielgabaliem no cietokšņa vaļņiem, pēc astoņām dienām sagatavošanās darbi tika pabeigti – un Lēvenhaupts nosūtīja Biržu komandantam pulkvežleitnantam Ernstam Nerezisam (*Neresius*) aicinājumu padoties zviedriem un karalim Staņislavam Leščinskim.² Pēc Nerezisusa atteikuma zviedri uzsāka bombardēšanu, taču sākotnēji bez lielām sekmēm, jo liela daļa bumbu³ nederēja atvestajām mortīrām pēc kalibra, bet divām mazākajām mortīrām bija problēmas ar lādiņa aizdedzināšanu. Turklāt pils izrādījās stiprāka, nekā zviedri bija domājuši.⁴ Daudzmaz atrisinājuši savas problēmas, zviedri turpināja apšaudīt cietoksni, bez tam Lēvenhaupts plānoja parakt zem nocietinājumiem mīnas un pēc tam ieņemt pili triecienā, kas, pēc Rīgas gubernatora un ģenerālleitnanta Kārļa Gustava Frēliha domām, varētu maksāt zviedriem daudzas dzīvības.⁵ Taču, uzbrucējiem par laimi, Biržu komandants nolēma padoties, vēl pirms Lēvenhaupts realizēja savu nodomu. 1704. gada 14./24. septembrī Nerezisuss parakstīja padošanās līgumu ar Kazimiru Janu Sapiehu, kurš neilgi pirms tam bija pievienojies aplencējiem. Saskaņā ar šo vienošanos Birži palika Pfalcas-Neiburgas princeses īpašumā,⁶ bet garnizonam, kas sastāvēja no 400 vīriem, atļāva brīvi aiziet.⁷ Nākamajā dienā cietoksni iegāja

400 zviedru kājnieku, un par komandantu Lēvenhaupts iecēla majoru A. fon Gertenu. Atstājis informācijas ievākšanai par pretinieku kustību Lietuvā 1000 jātnieku dragūnu pulkveža Andreasa Venerštedta vadībā, Lēvenhaupts ar pārējo karaspēku devās atpakaļ uz Kurzemi. Aizejot viņš deva pavēli nolīdzināt cietokšņa vaļņus un pašu pili uzspridzināt.⁸

Līdzīgu rīkojumu par uzspridzināšanu Lēvenhaupts bija devis tūlīt pēc kaujas pie Jēkabpils arī attiecībā uz Sēlpili. Acīmredzot Lēvenhaupts uztraucās par krievu iespējamo uzbrukumu, un viņa bažas bija pamatotas, jo jūlija vidū pēc nepilnu sešu nedēļu aplenkuma krievi bija ieņēmuši Tērbatu (tag. Tartu). Un, lai gan augustā galvenie krievu spēki bija aizņemti ar Narvas un Ivangorodas aplenkumu, Dienvidigaunijā palikušie sagādāja zviedriem pietiekami rūpju, jo vairākas daļas ieklīda gan poļu Vidzemē, gan zviedru Vidzemes latviešu daļā. Ja krieviem būtu izdevies ieņemt Sēlpili, tā varētu kļūt par atbalsta punktu uzbrukumiem gan Rīgai, gan Jelgavai. Tādēļ, kā jau minēts, Lēvenhaupts pavēlēja Sēlpili iznīcināt. Šo uzdevumu veikt norīkoja Rīgas garnizona pulkvedi Johanu Ādolfu Klodtu (fon Jurgensburgu), kuru Frēlihs tūlīt pēc kaujas pie Jēkabpils bija nosūtījis patrolēt Daugavas labajā krastā. 29. jūlijā [zv. st.] Klodta vienība izgāja cauri Ikšķīlei un pēc dažām dienām sasniedza Sēlpili. Jaukšanās un mīnēšanas darbi ilga vairāk nekā trīs nedēļas, un pēc pils uzspridzināšanas Klodta vienību izmitināja Koknesē.⁹

Lietuvā atstātais Venerštedta korpuss patrolēja teritorijas un ceļus, pa kuriem bija iespējama pretinieka virzība no Drujas, aizejot līdz Pandelei (*Pandelys*), Kupišķiem (*Kupiškis*) un vēl tālāk uz dienvidaustrumiem – līdz Krauņiem (*Kriaunos*; apmēram 65 km uz R no Daugavpils) un Kamajiem (*Kamajai*). Septembra beigās izplatījās baumas, ka no Krievijas nākot 20 000 krievu, kuri steidzoties Biržiem palīgā un vēl nezinot par to krišanu.¹⁰ Šī ziņa un arī turpmākā ienaidnieku kustība lika zviedriem steidzīgi evakuēt no Biržiem uz Bausku visu palikušo munīciju, lieltālus un vietējā magazinā savesto kontribūcijas labību – kopā 1250 pūru. 9./19. oktobra vakarā Biržos ieradās Venerštedts ar ziņu, ka ienaidnieks jau stāvot Pandelē (starp Biržiem un Rokišķiem) un Papilē (*Papilys*). Tobrīd zviedri bija jau nolīdzinājuši līdz ar zemi cietokšņa vaļņus, bet pilij bija palicis nenomīnēts viens stūris. Tomēr 11. oktobra rītā [zv. st.] pils tika uzspridzināta – un garnizons kopā ar Venerštedta korpusu atkāpās uz Bausku.¹¹

Pašā oktobra sākumā Rīgā sakarā ar ziņām par krievu tuvošanos tika sasaukta kara padome, kurā bez K. G. Frēliha un A. V. Šlipenbaha piedalījās arī A. L. Lēvenhaupts. Atgriezies Jelgavā 4. oktobrī [zv. st.], Lēvenhaupts tūdaļ lūdza Frēlihu turēt marša gatavībā solītos kājniekus un kavalēriju, kuru apsolījis piešķirt Šlipenbahs.¹² Jāsaka, ka tolaik ziņas par ienaidnieka skaitu un virzību zviedru virsvadība saņēma visdažādākās.

Lai gan rudens pirmajā pusē baumas par 20 000 krievu esamību Drujā joprojām klīda, taču apstiprinājumu tās neguva. Tomēr aizvien biežāk pienāca informācija par vairāku tūkstošu krievu un Mihala Višņeveckā vadīto lietuviešu koncentrēšanos Biržu apkaimē, kas lika zviedriem domāt, ka ienaidnieks plāno uzbrukt Bauskai. Tāpat pie Šauļiem un Pasvales un arī rietumos pie Palangas bija vērojama ienaidnieka kustība. Situāciju saasināja vēl tas, ka pēc Narvas krišanas 19./30. augustā¹³ Polijas sūtņi parakstīja līgumu ar Pēteri I, tādējādi Polijas-Lietuvas valsts oficiāli iestājās karā pret Zviedriju. Saskaņā ar šo līgumu cars nosūtīja uz Poliju 12 000 vīru lielu korpusu, kas kopā ar Augusta II armiju jau 1704. gada septembrī piedalījās cīņās ar zviedriem, lai arī ne visai veiksmīgi. Pie cara pēc sakāves pie Jēkabpils bija devies arī Grigorijš Antons Ogiņskis. Pateicoties viņa uzstājīgiem lūgumiem, Pēteris I pēc Narvas un Ivangorodas ieņemšanas neatvilka savus pulkus uz ziemas dzīvokļiem Krievijā, bet gan solīja nosūtīt uz Lietuvu.¹⁴ Uz ziemas dzīvokļiem Lietuvā no Polijas aizgāja arī minētais krievu palīgkorpusss no Polijas.¹⁵ Tādējādi zviedru virsvadībai Jelgavā un Rīgā bija par ko uztraukties.

Saņēmis satraucošās ziņas no Biržiem un Bauskas par ienaidnieka tuvošanos, Lēvenhaupts steidzīgi uzsāka veidot kārtējo korpusu ieiešanai Lietuvā. No Liepājas tika izsaukti 400 kājnieki,¹⁶ bet no Rīgas ejošo bataljonu Lēvenhaupts lūdza nosūtīt nevis uz Bausku, kā sākotnēji bija plānots, bet gan uz Jelgavu un atsūtīt papildus vēl dažus simtus kājnieku, kā arī pasteidzināt municijas pievešanu.¹⁷ 17. oktobrī [zv. st.] Jelgavā ieradās pirmie 200 kājnieki pieminētā pulkveža J. Ā. Klodta vadībā, kam drīz pievienojās vēl tikpat.¹⁸ Tā kā Lēvenhaupts uzskatīja savus spēkus par pārāk nelieliem, lai spētu cīnīties ar krievu un lietuviešu spēkiem, kas tika vērtēti uz pāri par 20 000 vīru, viņš lūdza atsūtīt no Rīgas vēl 600 vīru, lai "rīdzinieki" varētu izveidot 1000 kājnieku lielu korpusu, un visu iespējamo kavalēriju, kuru varētu piešķirt Šlipenbahs. Kopumā Lēvenhaupts novērtēja savu Kurzemes lauka armiju uz 1300 vīriem, neskaitot garnizonos nepieciešamos zaldātus, – Jelgavā viņš plānoja atstāt 800 vīru, Bauskā 600, Liepājā un Kuldīgā pa 300.¹⁹ Apsprieduši oktobra beigās vēl vienā kara padomē Lēvenhaupts lūgumu un kārtējās ziņas par ienaidnieka pastiprināšanos Lietuvā, kā arī par krievu pulku ienākšanu poļu Vidzemē (tag. Latgalē), uz kuriem pārzīemot devās daļa pulku no Tērbatas, Frēlihs ar Šlipenbahu nolēma atbalstīt Lēvenhauptu, un oktobra beigās no Rīgas uz Kurzemi tika nosūtīti vēl 400 kājnieki, 200 jātnieki pulkvežleitnanta Voltera Volfganga Laurencena vadībā un tie Andreasa Venerštedta pulka draņūni, kuri pirms tam bija dislocēti Vidzemē.²⁰ Uz Jelgavu no Bauskas tika izsaukts arī Venerštedts, kurš ieradās Jelgavā 26. oktobrī/5. novembrī. Pēc nedēļas viņš saņēma rīkojumu doties uz Žemaitiju, lai novērotu ienaidnieku un ierīkotu Jonišķos provianta noliktavas visa veidojamā korpusa vajadzībām, kuru Lēvenhaupts atkal gatavojās

vadīt personiski. Uzdevuma izpildei Venerštedtam piešķīra 2000 jātnieku un dragūnu, 1200 kājnieku un 6 lielgabalus. Bez tam viņam piekomandēja vairāk nekā 1000 vīru no Sapiehas karaspēka Minskas stārasta Kristofora Zavišas vadībā.²¹ Sapiehas armija pēc Biržu ieņemšanas bija izkļiedēta. Dažas vienības tika nosūtītas uz Lietuvas iekšieni, dažas vienības kopā ar Venerštedtu aizgāja uz Bausku, bet daļa, tai skaitā pats Zaviša, izvietojās Skodā un tās apkaimē pie Kurzemes robežas. Uz turieni no Kuldīgas Lēvenhaupts vēl septembra sākumā lika pārvietot arī tos Sapiehas zaldātus, kas atradās Kuldīgā. Septembrī un oktobrī Palangas apkaimē koncentrējās arī viņu pretinieki, kuri kārtējo reizi bloķēja zviedru pasta satiksmi, jūtami apgrūtinot Lēvenhaupts sakarus ar karali.²² Rietumu virzienā, pēc tam kad bija uzzinājuši par Biržu uzspridzināšanu, devās arī daļa lietuviešu Mihala Višņevecka un Kazimira Zarankas vadībā un Gebharda Kārļa Pflūga (*Pflug*) komandētais krievu dragūnu pulks. Oktobra otrajā pusē, kad Zavišas vienības pārvietojās no Skodas uz Kretingu, pie Salantiem viņiem uzbruka vairāki tūkstoši Zarankas lietuviešu un krievi. Cīņa bijusi ļoti asiņaina, ar daudziem kritušajiem un beidzās ar Augusta II atbalstītāju uzvaru.²³ Pēc kaujas Zaviša ar savējiem atkāpās atpakaļ uz Kurzemi un gar robežu devās uz Žagari. Savukārt K. J. Sapieha oktobra pirmajās dienās bija devies uz Mēmeli (tag. Klaipeņa) un kaujā nepiedalījās, bet novembrī aizbrauca uz Kēnigsbergu (tag. Kaļiņingrada).

Venerštedta vadītais korpuss izgāja no Jelgavas 1704. gada 2./12. novembrī un jau nākamajā dienā ieradās Mežmuižā (tag. Augstkalne). Šeit Venerštedts tikās ar Zavišu un vienojās, ka lietuvieši izvietosies Žagarē un ievāks proviantu teritorijās, kas atrodas pa labi no ceļa, kas ved uz Šauļiem, kamēr zviedri ieņems pozīcijas Stunģu ciemā (*Stungiai*; apmēram 3 km uz DA no Žagares). Magazīnas ierīkošanai zviedru armijas vajadzībām uz Jonišķiem 7./17. novembrī tika izsūtīts komisārs Tomass Bevermans (*Beverman, Bewermann*)²⁴ 300 jātnieku pavadībā. Bez tam Venerštedts izsūtīja apkārtrakstus ar paziņojumu, ka zviedru armija gatavojas ieiet Lietuvā, lai pasargātu Varšavas konfederācijas piekritējus, un izsludināja kontribūciju, kuras apmērs pretinieku atbalstītājiem bija divkārt lielāks nekā sabiedrotājiem.²⁵ Šoreiz Lēvenhaupts aizliedza saviem zaldātiem dedzināt pretinieku muižas, kuru iemītnieki pa lielākai daļai bija pametuši savas mājas, taču atļāva ņemt visu, kas tajās atrodams.²⁶ Sākotnēji Venerštedta korpuss nesastapa nekādu pretestību no ienaidnieku puses. Višņevecka karaspēks tolaik dislocējās vairāk uz dienvidiem un rietumiem un arī ievāca kontribūcijas.²⁷ Tomēr reizēm lietuviešu daļas atklīda līdz pat Šauļiem, tādēļ Venerštedts uzskatīja par pareizāku pārdislocīties uz turieni, lai pasargātu pierobežas rajonus no izlaušanās.²⁸ 13./23. novembrī Venerštedts kopā ar saviem un Zavišas ļaudīm ieradās Meškuiču miestā (*Meškuičiai*; 18 km no Šauļiem), ceļā sastopoties

ar apgādes grūtībām, jo paši zviedri intensīvi izveda proviantu no apkaimes uz armijas magazīnu Jonišķos.²⁹

Savukārt Mihals Višņeveckis kopā ar saviem karavadoņiem 1704. gada novembra sākumā bija devies uz Raseņiem (*Raseiniai*; 125 km uz D no Jonišķiem), kur bija jānotiek seimikam. Šeit viņš tikās ar savu jaunāko brāli, kurš bija ieradies no Polijas, lai pierunātu Mihalu izlīgt ar Sapiehām un pievienoties karaļa Staņislava Leščinska piekritējiem. Lai gan Višņeveckis pats sliecies pieņemt šo piedāvājumu, citi Sapiehu opozicionāri, piemēram, Kazimirs Zaranka un Mihals Kņazēvičs, viņu atrunājuši. Un, tā kā uz seimiku nesapulcējās pietiekams skaits dalībnieku, tas nenotika, bet lietuvieši un krievi drīz vien izklīduši – daļa devusies rietumu, daļa dienvidu virzienā.³⁰

Neraugoties uz ziemas tuvošanos, Lēvenhaupts neatmeta nodomu ieiet Lietuvā ar lielākiem spēkiem. No šā soļa viņu neatturēja arī ziņas par maskaviēšu vēlmi aizvilināt Lēvenhauptu no Rīgas un Vidzemes robežām – šim nolūkam viņi plānojot drīzumā aplenkt Liepāju. Taču ģenerālmajors uzskatīja, ka šos ienaidnieka nodomus zviedri spēs izjaukt.³¹ Novembra vidū no Jelgavas uz Lietuvu devās divi kājnieku bataljoni pulkveža Johana Ādolfā Klodta vadībā, kuram tika uzdota visa zviedru korpusa Lietuvā komandēšana līdz Lēvenhaupts atbraukšanai.³² Par galveno mītni tika izvēlēti Jonišķi, kur, kā jau minēts, bija ierīkota arī liela magazīna armijas apgādei, savukārt Venerštedts savu štābu bija iekārtojis Meškuičos. Ik pa brīdim zviedri izsūtīja nelielas vienības kontribūciju ievākšanai un pretinieku vienību, kas bija izsūtītas ar līdzīgiem uzdevumiem, apkarošanai. Tā, piemēram, pašās novembra beigās Venerštedta izsūtītā Zavišas ļaužu vienība bija sakāvusi divas Višņevecka jātnieku rotas pie Vabalninkas, kā trofeju iegūstot ap 50 zirgu un četrus gūstekņus. Tomēr jāsaka, ka lietuviešu sabiedrotie zviedriem sagādāja vairāk rūpju nekā labuma, jo izcēlās ar disciplīnas trūkumu un aktīvi piekopa marodierismu. Tāpēc zviedriem nereti nācās nevis cīnīties ar ienaidnieku, bet gan nodarboties ar marodieru izķeršanu. Tas gan līdzēja maz, jo Sapiehas spēku komandieris stārstas Zaviša aprobežojās ar solījumiem sodīt pārkāpējus, bet reāli darbi nesekoja.³³

Tā kā Žemaitijas rietumos Vasinskis un citi ogiņskieši joprojām radīja lielus traucējumus zviedru pasta kursēšanai, decembra sākumā Klodts plānoja nosūtīt lielāku kontingentu Palangas atbloķēšanai,³⁴ tomēr nodoms pagaidām palika nerealizēts, jo Jonišķos un Jelgavā sāka pienākt zviedrus satraucoša informācija par krievu un lietuviešu kustību. No vienas puses krievi koncentrējās Daugavas tuvumā Polockas un Drujas apkaimē,³⁵ bet no otras puses, no dienvidiem, Kurzemes virzienā devās apvienotie lietuviešu un krievu spēki, kuri līdz decembra vidum izvietojās starp Kauņu, Kedaiņiem un Šeduvu. Saskaņā ar ziņām, ko zviedri ieguva no gūstekņiem un spiegiem, krievu kontingents sastāvēja no 10 kavalērijas pulkiem – kopumā vismaz 7000–9000 vīru,

bet precīzu lietuviešu skaitu neviens nevarēja norādīt.³⁶ Lai gan pulkvedis Klodts un stārasts Zaviša apspriedē Jonišķos bija ierosinājuši doties ar visiem spēkiem līdz Jurbarkai (*Jurbarkas*; ap 75 km uz R no Kauņas), tad pagriezies uz austrumiem un uzbrukt ienaidniekam pie Kauņas un Kedaiņiem, Venerštedts tam nepiekrita.³⁷ Arī Lēvenhaupts uzskatīja par neiespējamu pārāk attālināties no Rīgas un Žemaitijas, jo Rīgas aizsardzību viņš uzskatīja par svarīgāko uzdevumu. Turklāt decembra sākumā sakarā ar ģenerālmajora Volmāra Antona fon Šlipenbaha iecelšanu par Igaunijas vicegubernatoru Lēvenhauptam tika uzticēta zviedru armijas virspavēlniecība ne vien Kurzemē, bet arī Vidzemē. Jaunie papildpienākumi gan neatturēja Lēvenhauptu no plānotās operācijas Lietuvā. 8. decembrī [zv. st.] Jonišķos no Jelgavas ieradās vēl 580 Lēvenhaupta pulka kājnieku pulkvežleitnanta Žana fon Mencera vadībā, bet nākamās dienas vakarā arī pats Lēvenhaupts 200 jātnieku pavadībā.³⁸ Kopumā viņa rīcībā bija 4000 vīru, ieskaitot 1200 jātnieku un divus kājnieku bataljonus no Vidzemes un Rīgas.³⁹

1704. gada decembra vidū atsevišķi krievu kavalērijas pulki bija nonākuši līdz pat Šeduvai, t. i., pavisam tuvu zviedriem, tāpēc, lai nodrošinātu savas pozīcijas, Lēvenhaupts pavēlēja Venerštedtam ar labāko kavalērijas daļu doties uz Pakroju (*Pakruojis*; pusceļā starp Šauļiem un Pasvali), apvienoties ar tur stāvošo majora Jurgena Johana Vrangēļa (*Wrangell*) vienību un tālāk kopīgi virzīties uz Šeduvu. 17. decembrī [zv. st.] Lēvenhaupts nosūtīja palīgā Venerštedtam lielāko daļu no Jonišķos esošās kavalērijas Klodta vadībā. Taču Venerštedts ieņēma Šeduvu bez kādas pretestības, jo krievi, uzzinot par zviedru maršu, atkāpās uz Kedaiņiem. Sagaidījis Klodtu, kurš ieradās Šeduvā piecas dienas vēlāk – 20./30. decembrī, Venerštedts drīz vien atgriezās Jonišķos, kamēr Klodta kontingents palika Šeduvā līdz 1705. gada sākumam.⁴⁰ Tomēr mierīga dzīvošana zviedriem nesanāca. Lielāka sadursme notika Ziemassvētku rītā [zv. st.], kad izlūkos izsūtītie 100 zviedru jātnieki un 50 lietuvieši pie Žeimas (*Žeimai*; ap 20 km uz DR no Šeduvas) sastapās ar 300 krieviem, kuri pavadīja ragavas ar ievāktu proviantu. Pateicoties pēkšņam uzbrukumam, zviedri guva uzvaru, nogalinot vairāk nekā 40 pretinieku, saņemot divus gūstekņus un iegūstot 30 vezumus ar auzām un zirņiem, kamēr zviedru pusē kritušo nebija.⁴¹ 31. decembrī [zv. st.] Klodts no izsūtītajiem izlūkiem (400 zviedru jātnieku un 100 Minskas stārasta Zavišas jātnieku) saņēma ziņas, ka Šeduvas virzienā ejot lieli ienaidnieka spēki, kurus rēķināja uz 5000–6000 vīru (galvenokārt kājnieki) un kuri gribot uzbrukt zviedriem Jaungada dienā, lai atriebtos par neseno provianta zaudējumu. Tā kā arī zviedriem bija sākušās problēmas ar pārtiku, Klodts jau bija ielānojis atkāpšanos un nosūtījis bagāžu uz Klovaiņiem (*Klovainiai*; ap 40 km uz ZA no Šeduvas un 5 km uz DA no Pakrojas). Taču, uzzinājis par ienaidnieka plāniem, viņš ar kavalēriju

devās tam pretim.⁴² Zviedru tuvošanās Augusta II atbalstītājus sākotnēji nobiedēja – un tie atkāpās. Tas, ka Klodts viņiem nesevoja, bet pagriezās atpakaļ un cauri Šeduvai aizgāja uz Klovaiņiem, iedrošināja viņus vecekļus un krievus, kuri iegāja Šeduvā un arī pagriezās uz Klovaiņiem. 1705. gada 5. janvāra [zv. st.] rītā zviedru izstādītais priekšpostenis ieraudzīja pretinieka avangardu, tādēļ Klodts deva rīkojumu bagāžu nosūtīt uz Jonišķiem, bet kavalēristus izkārtoja kaujas ierindā laukā pie Klovaiņiem. Tomēr uzbrukums nesevoja, tāpēc zviedri pavādīja bagāžas vezumus cauri mežņam, caur kuru gāja ceļš uz Jonišķiem, un vēlreiz izkārtojās kaujas ierindā. Saskaņā ar Lēvenhaupta pavēli gadījumos, kad ienaidnieka skaitliskais pārsvars acīmredzams, zviedriem bija jāatkāpjas uz Jonišķiem bez iesaistīšanās kaujā, tādēļ arī Klodts, kurš rēķināja, ka pretinieku ir piecas sešas reizes vairāk nekā zviedru, neuzbruka. Bet, tā kā arī krievi un lietuvieši neuzsāka nekādu darbību, Klodts lika atsākt maršu, bet arjergardam un kreisā flanga dragūniem Abo lēņa kavalērijas pulka pulkvežleitnanta Hinriha Johana Šaumana (*Schaumann*) vadībā deva pavēli uzbrukt mežmalā stāvošajam ienaidniekam. Pēc savstarpējas apšaudes zviedri devās uzbrukumā ar zobieniem un panāca, ka pretinieki metās bēgt, atstājot piecpadsmit kritušo. Zviedriem esot krituši divi un ievainoti četri vīri. Klodta vadītais kontingents apstājās jūdži pirms Jonišķiem, savukārt krievi un viņus vecekļi atkāpās uz Panevėžu, atstājot Klovaiņus zviedriem, kuri tur izvietoja posteni.⁴³ Pašās 1704. gada beigās zviedriem beidzot izdevās likvidēt divus mēnešus ilgo pasta sakaru pārtraukumu. Ziemassvētku dienā Lēvenhaupta Jonišķos deva rīkojumu Venerštedta dragūnu pulka majoram Joahimam Dankvartam (*Danckwart, Danquart*) ar 237 dragūniem un 250 vīriem no Igaunijas lēņa kavalērijas doties uz Palangu, atbrīvojot no pretiniekiem ceļus uz Liepāju un Mēmeli.⁴⁴

1705. gada sākumā Lēvenhaupta beidzot deva rīkojumu par viņa rīcībā esošā karaspēka došanos dziļāk Lietuvā. To noteica ne vien taktiskie mērķi, bet arī vēlme pēc iespējas taupīt provianta krājumus Kurzemē. Pats Lēvenhaupta Jonišķos, kur jau stāvēja pulkveži Venerštedts un Klodts, no Jelgavas ieradās 19. janvāra [zv. st.] vakarā. Nākamajā dienā tur tika sagaidīts arī Vidzemes muižniecības pulka (*Liefländische Adelsfahne*) pulkvedis Gabriels Horns ar vairāk nekā 1000 jātniekiem no Vidzemes. Izsūtījis daļu kājnieku Klodta vadībā ievākt kontribūcijas Šauļu apkaimē, janvāra beigās Lēvenhaupta ar pārējo armiju, ieskaitot stāraista Zavišas vīrus, devās uz Kuršēniem (*Kuršenai*; 20 km uz ZR no Šauļiem), kur zviedri ierīkoja magzīnu. Tur Lēvenhauptam pievienojās Klodts, un tālākais zviedru ceļš veda uz Ķelmi. Lēvenhaupta plānoja uzbrukt Raseņiem, kur februāra vidū bija jāsākas kārtējam Ogiņska sasauktajam seimikam.⁴⁵ Taču, kad zviedri februāra beigās tur nonāca, atklājās, ka seimika dalībnieki

un to apšargāt nosūtītās lietuviešu un krievu vienības, padzirdot par Lēvenhaupts tuvošanos, izklīduši.⁴⁶ Taču krievu dragūni un vairāki lietuviešu karogi bija devušies nevis atpakaļ uz ziemas dzīvokļiem Kedaiņos un Kauņā, bet gan uz Pluņģi (ap 50 km uz A no Palangas), kur tobrīd atradās majora Dankvarta vienība, kura atgriezās no Palangas un kurai bija pavēlēts apvienoties ar Horna jātniekiem, lai kopīgi dotos uz Ķelmi un tad pievienotos Lēvenhauptam. Pēc divu dienu un nakšu nepārtraukta marša krievi un lietuvieši 13. februāra [j. st.]⁴⁷ agrā rītā (starp plkst. 4 un 5) nonāca pie Pluņģes. Nokāpuši no zirgiem, viņi iegāja Pluņģē un sāka apšaudīt tirgus laukumā stāvošos zviedrus. Tomēr Dankvarts jau bija sagatavojies pretinieku sagaidīt, tādēļ apšaude lielu ļaunumu zviedriem nenodarīja. Drīz vien zviedri paši pārgāja uzbrukumā, un pilsētiņas nomalē notika kauja, kuras laikā krita vairāk nekā 200 krievu un lietuviešu, bet 25 tika saņemti gūstā.⁴⁸ Šī kauja guva diezgan plašu rezonansi, jo zviedri bija guvuši kārtējo uzvaru pār skaita ziņā pārāku ienaidnieku.⁴⁹

Kamēr Lēvenhaupts ar saviem galvenajiem spēkiem iedziļinājās Lietuvas teritorijā, zviedru pretinieki aktivizēja savu darbību Kurzemes tuvumā. Tā 12./22. februārī vairāki simti oģiņskieši bija nonākuši līdz Bauskas pils mūriem, tādēļ pils komandants Matiass Gustavs Stēls fon Holšteins bija spiests izkomandēt laikā Bauskā izvietoto pulkvežleitnanta Georga Reinholda Skoga dragūnu eskadronu, kurš sekoja lietuviešiem gandrīz līdz Žeimei, tomēr viņi no kaujas izvairījās.⁵⁰ Drīz pēc tam ap 60 lietuviešu izgāja cauri visai hercogistes teritorijai un iebruka zviedru kara komisāra – Rīgas namnieka Karla Tomasa Bērensa (*Behrens, Berens, Berendsen*) nomātajā Doles muižā. Oģiņskiešiem bija uzdots saņemt Bērensu gūstā, taču viņam pēdējā brīdī izdevās aizbēgt neapsegnota zirga mugurā. Padzirdējis par iebrukumu, Vidzemes dragūnu eskadrona komandieris pulkvežleitnants Magnuss fon Bremzens (*von Broemsen, Broems*) ar dažiem desmitiem savu vīru metās pakaļ minētajiem oģiņskiešiem un sekoja tiem pat desmit jūdzes, panākot jau Lietuvas teritorijā. Bremzens uzbrucis tiem kādā ciemā, dažus nogalinot, četrus saņemot gūstā un atgūstot nolaupītos zirgus. Ap to pašu laiku ap 100 oģiņskiešu Kurzemes pierobežā uzbruka J. K. Sapiēhas vēstnesim, kurš neliela zviedru eskorta pavadībā veda vēstules uz Kurzemi. Pēc trīs stundas ilgušās kaujas zviedri paglābās hercogistē, kur netālu no Auces sastapa lielāku zviedru vienību, kura bija izsūtīta ievākt kontribūciju.⁵¹

Lietuviešu aktivitātes un koncentrēšanās Kurzemes pierobežā, kā arī tuvojošais palu laiks lika Lēvenhauptam 1705. gada pavasarī vērsties atpakaļ. Turklāt ik pa brīdim pienāca ziņas, ka maskavieši gatavojot diversiju pret Kurzemē palikušajiem zviedriem un uzbrukšot, tiklīdz Lēvenhaupts aizies tālāk prom no tās robežām.⁵² Bez tam nevarēja izslēgt arī apdraudējumu Rīgai. Tādēļ pašā marta

sākumā Lēvenhaupts nosūtīja visus kājniekus Klodta vadībā un pusi no G. K. Šreiterfelda dragūnu pulka cauri Šauļiem uz Jelgavu, no kurienes Rīgas garnizonam piederīgajiem bija jāatgriezās Vidzemē.⁵³ Savukārt kavalērija un atlikušie dragūni paša ģenerālmajora vadībā devās rietumu virzienā un cauri Liepājai un Skrundai Jelgavā atgriezās marta beigās. Tā kā Jelgavā un tās apkaimē trūka gan vietas, gan arī provianta un furāžas, tad kavalērija tika izvietota dzīvokļos Palangas apkaimē un hercogistes Kurzemes daļā un Piltenes apgabalā, bet daļa Helsinku (J. Knorringa) un Uplandes (A. L. Lēvenhaupts) pulku kājnieku nosūtīta uz Saldu un Skrundu.⁵⁴ Šķīdoņa sākšanās atturēja arī krievus no aktīvākas darbības pret Lēvenhauptu. Taču cara armija turpināja koncentrēties Lietuvas lielkņazistes teritorijā. 1705. gada martā Viļņā un Kauņā uzturējās Aleksandrs Meņšikovs, kurš inspicēja K. Ē. Rennes vadītos dragūnu un kavalērijas pulkus. Aprīļa sākumā Meņšikovs no Viļņas devās uz Polocku un Vitebsku, kur tika izvietota daļa krievu armijas.⁵⁵

Zviedru atgriešanās ziemas dzīvokļos netraucēja lietuviešiem atkal tuvoties Kurzemes robežām. Daļa no viņiem bāzējās Jonišķos, no kurienes veica reidus pierobežas rajonos – galvenokārt provianta meklējumos. Pašās marta beigās lietuvieši uzdūrās no Dobeles pils izkomandētajiem 40 vīriem leitnanta Jakoba Kamnica (*Camnitz*) vadībā,⁵⁶ kuriem bija dota pavēle veikt eksekūcijas Dobeles apkaimes muižās. Taču zviedri aizgāja pārāk tālu uz dienvidiem un pie Vieķšņiem (*Vieķšņiai*; 13 km no Mažeikiem un 17 km no Latvijas robežas) sastapās ar lietuviešiem, kurus vadīja virsnieki Komars un Dauburs. Šoreiz zviedri cieta sakāvi, zaudējot ap 20 kritušo, bet pārējos lietuvieši saņēma gūstā, par ko bija ļoti neapmierināts Lēvenhaupts.⁵⁷

Nākamie trīs mēneši karojošajām pusēm pagāja, gatavojoties vasaras kampaņai. Lēvenhaupts visu aprīli pavadīja Rīgā, kur noturēja arī ģenerālo kara padomi. Maija sākumā uz Kurzemi (uz Embūtes un Valtaiķu draudzēm) tika atsauktas Žemaitijā atstātās daļas pulkvežu G. Horna un A. Venerštedta vadībā, jo Lietuvā tās vairs nespēja iegūt pietiekami daudz provianta. Problēmas ar provianta sagādi bija arī cara armijai, kura tika izvietota Pleskavas apgabalā un Baltkrievijā gar Daugavu un kuras skaitliskais sastāvs pieauga ar katru dienu. Savukārt lietuvieši pulcējās ap Šauļiem, kur ierīkoja savu magazīnu. Lieki atgādināt, ka daļu provianta lietuvieši ievāca Kurzemes hercogistē – Mežmuižā (Augstkalnē), Sesavā, Jaunsaulē, Saukā un citur, protams, neiztiekot bez laupīšanām un varasdarbiem.⁵⁸ Maija sākumā zviedriem izdevās atriebties ogiņskiešiem par sakāvi pie Vieķšņiem, kad no Jelgavas izkomandētais Karēlijas kavalērijas pulka majors Kristofers Freidenfelds (*Freudenfeld*) ar 96 jātniekiem 6./16. maija agrā rītā uzbruka Jonišķos stāvošajiem lietuviešiem un tai pašā dienā atgriezās ar deviņiem gūstekņiem.⁵⁹

Pēc atgriešanās Jelgavā A. L. Lēvenhaupts kopā ar pulkvedi J. Knoringu apsprieda aizsardzības plānus pret iespējamo krievu iebrukumu. Lai samazinātu krievu armijai apgādes iespējas, Lēvenhaupts 6./16. maijā izdeva patentu hercogistes iedzīvotājiem, saskaņā ar kuru visi labības un pārtikas krājumi bija jānogādā zviedru magazinās Liepājā, Jelgavā vai Rīgā,⁶⁰ atstājot sev tikai minimumu sējai un iztikai.⁶¹ Lēvenhaupts bažām bija nopietns pamats, jo gan spiegi, gan tirgotāji ik dienas pienesa ziņas, ka krievi Polockā un Vitebskā vācot kopā strūgas, lai pa Daugavu transportētu lielgabalus un bagāžu līdz Rīgai, un, pirms uzbrukt Rīgai, cars gribot sakaut Lēvenhaupts korpusu Kurzemē.⁶² To apliecināja arī Pētera I rīkojums ģenerālfeldmaršalam Borisam Šeremetjevam nosūtīt visus pulkus uz Druju, bet pašam doties uz Vitebsku, kur drīzumā ieradīsies arī pats cars.⁶³ Bet, kamēr krievi vēl neko nepasāka, Lēvenhaupts mēģināja novērst lietuviešu iebrukumus pierobežā, tāpēc jūnija sākumā pavēlēja pulkvedim Hornam pārvietot daļu kavalērijas un dragūnu no hercogistes rietumiem un izvietot tos Emburgā un gar Lielupes kreiso krastu.⁶⁴ Taču, šķiet, rīkojums palika nerealizēts, jo zviedru plāni jūnija vidū mainījās.

Pēc tam kad Polijā karaļa Staņislava Leščinska atbalstītāji izsludināja seima sanākšanu Varšavā 1705. gada jūlijā, Lēvenhaupts atļāva rīkot Žagarē Žemaitijas seimiku, kurā bija jāievēlē delegāti uz seimu, soloties to apsargāt ar zviedru spēkiem.⁶⁵ Šim nolūkam tika nosūtīts majors Freidenfelds ar dažiem simtiem jātnieku, kam drīz vien palīgā tika norīkots Tērvetē stāvošais pulkvežleitnanta Gerharda Frīdriha Plātera (*Plater, Plate*) eskadrons, kā arī ap 100 vīru no Sapiehas armijas rotmistra Pilsudska vadībā. Zviedri padzina oģiņskiešus no Jonišķiem un izvietojās Mežmuižā un Žagarē.⁶⁶ Žagari Lēvenhaupts arī izvēlējās par sava korpusa pulcēšanās vietu. Jūnija otrajā pusē viņš izdeva virkni rīkojumu, pavēlot Kurzemē stāvošajiem kavalēristiem un dragūniem doties uz Žagari. No Liepājas tika izsaukts kājnieku bataljons (400 vīru) pulkvežleitnanta Oto Ērenberga vadībā, no Bauskas bataljons (200 vīru) majora Johana Kristiana Zasa (*Sass*) vadībā, no Jelgavas daļa Helsinku un Lēvenhaupts pulku kājnieku pulkvežleitnanta Kristiana Briknera (*Brückner, Bruchmer*) vadībā.⁶⁷ Lielākā daļa zviedru karaspēka nonāca Žagarē un tās apkaimē jūlija pirmajās dienās, vēl tika gaidīti G. Horna un G. K. Šreiterfelda komandētie jātnieki un palīgspēki no Rīgas – 4. jūlijā [zv. st.] maršu uz Kurzemi uzsāka 1000 kājnieku pulkveža Berenda Oto Štakerberga (*Stackelberg*) vadībā, bet iepriekš turp jau bija devies pulkvežleitnanta Jakoba Kaulbarsa komandētais Sāremā dragūnu eskadrons. Savukārt M. Bremzena eskadronu no Rīgas vispirms nosūtīja ievākt proviantu Jaunjelgavas apkaimē.⁶⁸

Lēvenhaupts vēlmi tikties ar ienaidnieku kaujas laukā veicināja pienākošās ziņas, ka cars virza pret Rīgu un Kurzemi nevis visu armiju, bet gan tikai 20 000 vīru. Patiesībā krievu skaits bija gandrīz

uz pusi mazāks, jo 1705. gada 15. jūnijā [kr. st.] Polockā noturētajā kara padomē tika nolemts pret Lēvenhauptu sūtīt ģenerālfeldmaršalu Borisu Šeremetjevu ar vairākiem dragūnu pulkiem un tatāru un baškīru palīgvienībām, kā arī ģenerālmajora Džona Čembersa (*Chambers*; krievu avotos Ivans Ivanovičs Čamberss) kājnieku brigādi (3 pulki), kamēr krievu galvenajiem spēkiem cauri Viļņai bija jādodas uz Grodņu, lai apvienotos ar Augusta II armiju.⁶⁹ Stratēģiskā ziņā Šeremetjevam bija dots uzdevums atgriezt Lēvenhaupta korpusu no Rīgas un nodrošināt krievu armijas komunikācijas līnijas cauri Lietuvai un Kurzemei.

Ejot gar Daugavas kreiso krastu, jūlija sākumā krievi pienāca pie Jēkabpils, kur atpūtināja infantēriju, bet kavalērija vairākas dienas pavadīja Seces un Sērenes pļavās. Vēl 4. jūlijā [zv. st.] Jaunjelgavā uzturējās Bremzens, kurš ziņoja par ienaidnieka tuvošanos un ar savāko proviantu devās uz Žagari,⁷⁰ bet jau pēc pāris dienām Jaunjelgavā parādījās krievi. Tālāk viņi devās Mežotnes virzienā un pārcēlās pāri Lielupei, bet 1400 jātniekus ģenerālmajora Rūdolfa Fēliksa Bauera (krievu avotos Rodion Hristianovič Bour) vadībā Šeremetjevs nosūtīja uz Jelgavu. Minētā vienība iebruka Jelgavas pilsētā 12. jūlija [kr. st.]⁷¹ naktī plkst. 2, ātri pārvarot pussabrukušos vaļņus un sakapājot pie vārtiem izvietotos sargus. Pēc aculiecinieku stāstītā, krievi nogalināja visus, kas izskatījušies pēc zviedriem vai bijuši tērpti zilā (zviedriem bija zili mundieri. – Aut. piez.). Lai gan galvenajā sardzē (*Haupt-Wache*) zviedri sīvi pretojās, tomēr tika pievārēti – un liela daļa no tiem, kuri mēģināja glābties peldus pāri Driksai, tikusi nošauta. Tikai nedaudziem izdevies patverties pilī. Kā trofejas krievi ieguva dažus gūstekņus, divus lielgabalus un deviņus karogus. Uzbrukt pilij krievi neuzdrošinājās un pēc dažām stundām Jelgavu atstāja.⁷² Tajā pašā dienā plkst. 7 no rīta ziņu par krievu operāciju Jelgavā saņēma Lēvenhaupt, kurš tikai iepriekšējā vakarā bija ieradies Žagarē pie armijas. Kā vēlāk savā dienasgrāmatā rakstīja Helsinku pulka fēnrihs Roberts Petre, pulkveža Knoringa sūtītais vēstnesis esot ziņojis, ka no 592 Jelgavā (pilī un pilsētā) tobrīd esošajiem zviedriem tikuši nogalināti 276 un ievainoti seši.⁷³

Pēc bēdīgās vēsts saņemšanas Lēvenhaupta deva pavēli doties maršā vēl tajā pašā dienā. Kājniekus ar pulkvedi Štakerbergu priekšgalā viņš atstāja pie Mūrmuižas, kur tiem bija jāgaida turpmākie rīkojumi, bet pats ar jātniekiem devās uz Jelgavu. Taču, pienācis pie Jelgavas 14. jūlija [zv. st.] rītā un uzzinājis par ienaidnieka aiziešanu, Lēvenhaupts līdz plkst. 5 pēcpusdienā atpūtināja zirgus un tad devās atceļā, neraugoties uz lietaino nakti, un nākamās dienas rītā pievienojās infantērijai.⁷⁴ Drīz vien izlūki atnesa ziņas par krievu tuvošanos, tādēļ zviedri izkārtojās kaujas gatavībā – flangos tika nolikta kavalērija, centrā artilērija un kājnieki, bet aizmugurē nelielu daļu vienību izvietoja pamišus un ar atstarpēm. Zviedriem labajā

pusē atradās purvs, bet kreisajā – upe. Kopumā Lēvenhauptam bija ap 3000 kājnieku un ap 4000 jātnieku, ieskaitot 300 Sapiēhas armijas lietuviešus Vladislava Bilēviča (*Billewicz*) vadībā. Savukārt Šeremetjevs ar saviem 10 000 vai nedaudz vairāk vīru (zviedri gan bija pārliecināti, ka nāk 20 000), uzzinot, ka Lēvenhaupta armija stāv dabiski labi nocietinātā vietā (mežainā apvidū aiz upes), tomēr nolēma doties pretī ienaidniekam un nākamās dienas pēcpusdienā jau nonāca tiešā zviedru tuvumā. Lai gan krievi arī bija izkārtoti kaujas ierindā, Šeremetjevs nevēlējās uzsākt kauju, bet gan plānoja turpat pārnakšņot, lai no rīta izmānītu pretinieku no viņa labajām pozīcijām. Taču dragūnu pulkveži Semjons Kropotovs un Ivans Ignatjevs, ieraudzījuši, ka Lēvenhaupta armija sāk kustību (Lēvenhauptis izvīrēja uz priekšu 4 kavalērijas vienības), nodomāja, ka zviedri dodas prom, un tāpēc metās uzbrukumā bez Šeremetjeva pavēles. Tādējādi izraisījās sīva kauja, kura ilga vairāk nekā četras stundas. Iestājoties naktij, krievi atkāpās, atstājot 13 lielgabalus, daļu vezumu un nogalinot Jelgavā saņemtos zviedru gūstekņus.⁷⁵ Lai gan zaudējumi abām pusēm bija apmēram līdzīgi,⁷⁶ krievi nākamajā dienā neatsāka karadarbību, bet gan vēl naktī steidzīgi atkāpās, tādējādi atstājot uzvaru Lēvenhauptam.⁷⁷ Drīz vien viņi nonāca Biržos un pēc tam provianta trūkuma dēļ devās vēl tālāk līdz pat Anikščiem (*Anykščiai*; ap 100 km uz D no Biržiem). Savukārt zviedri pāris dienu pēc kaujas aizgāja uz Jelgavu.

Ziņa par Šeremetjeva atkāpšanos Pēteri I sasniedza Viļņā. Drīz vien cars norīkoja uz Kurzemi ģenerālmajoru K. Ē. Rennī, bet pats kopā ar leibgvardes 13 bataljoniem izgāja no Viļņas 1. augustā [kr. st.]. Lai ātrāk virzītos uz priekšu, kājnieki tika sēdināti zirgos pa divi. Atpakaļ devās arī Šeremetjevs. Būdams Biržos, 7. augustā [kr. st.] Pēteris I pavēlēja Rennem ierasties pēc divām dienām Bārbelē, lai apvienotos ar Šeremetjevu, viņiem sekoja arī pats cars. Tālāk krievi virzījās uz Jelgavu.⁷⁸ Krieviem neizdevās atkal aplenkt Lēvenhauptu, kurš neilgi pirms tam bija aizvedis lielāko daļu korpusa pāri Daugavai pie Rīgas, atstājot Jelgavā tikai 600 vīru pulkveža Jērāna Knorringa vadībā. Lēvenhauptis, neraugoties uz Šeremetjeva straujo atkāpšanos uz Lietuvu, bija pārliecināts, ka krievi atgriezīsies, tāpēc bija gatavs veikt ātrus manevrus.⁷⁹

1705. gada 13. augustā [kr. st.] pie Jelgavas pienāca krievu avangards pulkveža Gebharda Kārļa Pflūga vadībā. Ne bez pretošanās zviedri pameta pilsētu un patvērās pili. Nākamajā dienā pienāca galvenie krievu spēki, kurus vadīja infantērijas ģenerālis kņazs Aņikita Repņins. Pēteris I piedalījās kampaņā kā Preobraženskās pulka grenadieru rotas kapteinis, taču neapšaubāmi, ka tieši caram bija noteicošais vārds Jelgavas aplenkumā un Kurzemes hercogistes ieņemšanā. Drīz vien krievi bloķēja arī pili, taču bez smagās artilērijas neko daudz zviedriem padarīt nespēja, tādēļ cars pavēlēja atgādāt aplenkuma lielgabalus pa Daugavu no Polockas. Gaidīt nācās vairāk nekā divas nedēļas, un

31. augustā [kr. st.] krievi beidzot uzstādīja atvestos lielgabalus. Tā kā zviedri neizrādīja vēlmi padoties, 2. septembrī [kr. st.] sākās apšaude, kas drīz vien nesa gaidītos rezultātus. Jau nākamās dienas vakarā pēc sarunām tika noslēgts kapitulācijas akts, kuru krievu vārdā parakstīja A. Repņins, bet zviedru – komandants J. Knorrings.⁸⁰ Nākamajā rītā⁸¹ pilī iegāja cars Pēteris I ar Preobraženskas pulku. Pretēji solījumam tūlīt pat atlaist garnizonu ar ieročiem un proviantu uz Rīgu, tā aiziešana tika aizkavēta uz 36 stundām, labie ieroči atņemti, to vietā izsniedzot nederīgus, bet zviedru zaldāti atstāti gandrīz bez pārtikas, tāpēc vairāk nekā 20 pārgājuši cara dienestā.⁸²

Tūlīt pēc Jelgavas kapitulācijas cars nosūtīja vairākus pulkus ieņemt Bausku, kurā bija palikuši tikai 250 vīri pulkvežleitnanta M. G. Stēla fon Holšteina vadībā. Pēc salīdzinoši nelielas pils apšaudes un bombardēšanas 1705. gada 12. septembrī [kr. st.]/13. septembrī [zv. st.] tika noslēgts padošanās akts, kuru no krievu puses parakstīja ģenerālmajors Dž. Čemberss. Nākamajā dienā krievi iegāja pilī. Pēc trim dienām, kad pilnībā tika pabeigta pils un pilsētas pārņemšana, zviedrus bez lieliem ekscēsēm atlaida uz Rīgu, bet krievi Bauskā atstāja pulkvedi Nikolaju Balku (*Balck*) ar kājnieku bataljonu un dragūnu pulku.⁸³ Jau augusta beigās maskavieši bija izvietojusi garnizonu arī Tukumā, bet Daugavas krastā iepretim Ikšķilei, kuras apkārtnē tolaik bija izvietota lielākā daļa no Kurzemes izvestās kavalērijas, ierīkoja divas baterijas un apšaudīja zviedrus. Taču, kad zviedri uzsāka atbildes uguni, maskavieši baterijas atstāja. Nelielas sadursmes starp krieviem un zviedru izsūtītajām izlūku vienībām notika Olaines apkaimē, taču Kobronskansti krieviem neizdevās ieņemt. Tāpat neieņemts palika Daugavgrīvas cietoksnis. Tomēr hercogisti cara armija okupēja pilnībā. Pie Liepājas, Ventspils un Kuldīgas nekāda karadarbība nenotika, jo turienes zviedru garnizoni jau laikus bija evakuējušies uz Rīgu pa jūru. Hercogistes Kurzemes daļas iedzīvotājiem gan lielas problēmas sagādāja lietuvieši, kuri militārajās operācijās Kurzemē tolaik tieši nepiedalījās, taču kārtējo reizi nebija atturami no laupīšanām. Sevišķi tas sakāms par pulkveža Bjejancka (*Biegantzky*) Skodā izvietotajiem dragūniem, kuri laupīja lopus Krūtes un citās muižās, aizejot līdz Tadaikšiem, kur vairākus laupītājus arestēja no Liepājas izsūtītie krievu dragūni. Ciņai ar laupītājiem pulcējās arī vietējie muižnieki kopā ar zemniekiem, oktobra sākumā bez asinsizliešanas padzenot lietuviešus no Vaiņodes apkaimes. Jāsaka, ka krievu virspavēlniecība Kurzemē noraidīja G. A. Ogiņska lūgumu ierādīt sabiedrotajiem lietuviešiem ziemas dzīvokļus Kurzemē un aktīvi nodarbojās ar marodieru izķeršanu, galvenokārt jau tādēļ, lai varētu veiksmīgāk atrisināt pašu armijas apgādi.⁸⁴

Pēteris I ar daļu armijas izgāja no Jelgavas jau 12. septembrī [kr. st.], t. i., vēl pirms Bauskas ieņemšanas, dodoties Grodņas virzienā. Tai pašā dienā prom devās arī Šeremetjevs, kuram cars uzdeva tikt

galā ar dumpi Astraļaņā, savukārt Repņins sekoja caram uz Grodņu pēc nepinām trim nedēļām. Kurzemē tika atstāts ap 10 000–12 000 vīru, uzticot virsvadību uzreiz diviem ģenerāļiem – kavalērijas ģenerālleitnantam Georgam Gustavam fon Rozenam (*von Rosen*) un jau iepriekš minētajam ģenerālmajoram Rūdolfam Fēliksam Baueram. Apskatāmajā laikā lielāka nozīme gan bija tieši Baueram, jo Rozenam cārs oktobra beigās izsauca pie sevis uz Grodņu, un viņš atgriezās Jelgavā tikai 1706. gada janvārī.

1705. gada beigās pagāja, abām pusēm gatavojoties atvairīt ienaidnieka uzbrukumu. Lēvenhaupts oktobrī izvietoja vairumu kājnieku pulku Vidzemē, bet jātniekus nosūtīja uz Vidzemes robežām, ar uzdevumu iegūt proviantu un furāžu no ienaidnieka. Zviedri veica reidus ne tikai krievu varā esošās Tērbatas apkaimē, bet arī iegāja krievu teritorijā pie Pečoriem un Izborskas. Novembrī Rīgā noturētajā kara padomē zviedru virspavēlniecība pēc trīs dienu ilgām debatēm nolēma pieturēties pie aizsardzības taktikas un Kurzemē neiebrukt, ko pamatoja ar mundieru un ieroču trūkumu un citām problēmām, kas ziemas apstākļos nestu lielus dzīvā spēka zaudējumus, bet maz labuma, jo krievi varētu ātri izsaukt papildspēkus no Lietuvas. Taču, lai uzturētu ienaidniekā pastāvīgu trauksmi un pastiprinātu Rīgas aizsardzību, Lēvenhaupts rudens beigās – ziemas sākumā izsauca uz Rīgu līdz tam provincē izvietotos kājnieku pulkus, neizslēdzot varbūtību, ka krievi pēc Daugavas aizsalšanas varētu mēģināt uzbrukt.⁸⁵

Savukārt krievi infantērijas koncentrēšanu Rīgā uzskatīja par zīmi, ka zviedri gatavojas uzbrukt viņiem, par ko Bauers ziņoja caram 1705. gada 23. novembrī [kr. st.], piebilstot, ka esot gatavs ienaidnieku atvairīt. Satraucies par zviedru aktivitātēm pie Tērbatas un krievu teritorijās, kā arī par draudiem kontingentam Kurzemē, Pēteris I jau 25. novembrī [kr. st.] Grodņā deva pavēli Baueram tūlīt pēc ledus izveidošanās Daugavā sūtīt vienības uz Rīgas apriņķi un to postīt, lai tādējādi atvilktu zviedrus no Krievijas robežām, taču vienlaikus lika rīkoties uzmanīgi, lai nezaudētu daudz zaldātu. Tomēr Bauers šo pavēli līdz gada beigām izpildīt tā arī nespēja, jo, kad krievi jau bija sagatavojušies doties pāri Daugavai uz Vidzemi, iestājās ilgstošs atkusnis.⁸⁶

Arī nākamā – 1706. gada sākums neiezīmēja būtiskas izmaiņas hercogistes stāvoklī, taču Kārļa XII kārtējā uzvara pār sakšiem un pārmaiņas starptautiskajā situācijā lika caram 1706. gada aprīlī izvest savu kontingentu no Kurzemes. Drīz vien hercogistē atkal ienāca zviedri, un līdz ar to sākās jauns zviedru okupācijas posms, kas ilga līdz 1709. gada otrajai pusei. Lai gan šajā periodā lielas kaujas hercogistes teritorijā vairs nenotika, karadarbība tās tiešā robežu tuvumā nenorima, un arī no Lietuvas puses joprojām notika Augusta II atbalstītāju iebrukumi. Taču pilnīgākai notikumu gaitas izpratnei šajā laika posmā nepieciešami turpmākie pētījumi dokumentu krātuvēs.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ 1704. g. 10. augustā [zv. st.] A. L. Lēvenhaupts no Papiles (*Papilys*; ap 20 km uz DA no Biržiem) nosūtīja Kārlim XII vēstuli, kurā ierosināja veikt reidu līdz Viļņai un vispār turēt Lietuvā pastāvīgu 2000–3000 vīru lielu kontingentu. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 7349. fonds, 1. apraksts, 307. lieta, 205.–208. lp. Atbildi uz šo un citiem saviem ziņojumiem Lēvenhaupts nesaņēma, jo vēstules ceļā acīmredzot tikušas pārķertas. Turklāt militārā situācija 1704. g. rudenī veidojās tāda, ka Lēvenhaupts neuzdrošinājās aiziet tālu no Kurzemes un Rīgas.
- ² 1704. g. jūlijā prozvidriskā Varšavas konfederācija ievēlēja par Polijas karali 27 gadus veco Poznaņas vaivadu Staņislavu Leščinski, taču ne Augusts II ar saviem piekritējiem, ne Pēteris I šo faktu neuztvēra kā nopietnu šķērslī savai darbībai.
- ³ Par bumbām tolaik sauca liela kalibra lodes, kas bija pildītas ar šaujampulveri un ar kurām šāva no mortīrām. Parastas lielgaballodes bija bez tukšuma vidū. Ar pulveri pildītas mazāka kalibra lodes, kuras šāva no lielgabaliem un haubicēm, sauca par granātām. Kaujas laikā granātas meta arī ar rokām – šim nolūkam pulkos veidoja atsevišķas speciālas grenadieru vienības.
- ⁴ Majora J. J. Vrangēļa ziņojums K. G. Frēliham no nometnes pie Biržiem 1704. g. 26. augustā/5. septembrī. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 329. l., 21.–23. lp.
- ⁵ K. G. Frēliha vēstule A. L. Lēvenhauptam 1704. g. 13./23. septembrī. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1281. l., 181. lp.
- ⁶ Formāli šī īpašuma mantiniece bija pēdējās Biržu Radzivilu līnijas pārstāves Ludvigas Karolīnas un viņas vīra – Pfalcas-Neiburgas firsta mazgadīgā meita. Taču uz to pretendēja arī Sapiehas.
- ⁷ Accords-Puncten. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 325. l., 66., 67. lp. Līgumu arī iespieda kā avīzes “Rigische Novellen” pielikumu. Pēc līguma noslēgšanas 300 vīru no Biržu garnizona pārgāja Sapiehas dienestā, taču jau pēc pāris mēnešiem lielākā daļa no viņiem atkal pārgāja pretējā pusē.
- ⁸ Pārsūtot uz Rīgu 38 Biržos iegūtos vara lielgabalus, A. L. Lēvenhaupts lūdza K. G. Frēlihu atsūtīt uz Biržiem palīgā inženierleitnanta Judica (*Juditz*) komandai vēl divus pieredzējušus mīnētājus. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 307. l., 233.–236. lp.
- ⁹ J. Ā. Klodta ziņojumi K. G. Frēliham no Ikšķiles un Sēlpils 1704. g. 29. jūlijā – 22. augustā [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 24., 27.–34., 48.–59. lp.
- ¹⁰ A. Venerštedta ziņojums A. L. Lēvenhauptam. Kupišķos, 1704. g. 21. septembrī/1. oktobrī. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 7., 8. lp.
- ¹¹ Par demolēšanas gaitu un ienaidnieka kustību sk. A. Gertena ziņojumus A. L. Lēvenhauptam. Biržos, 1704. g. 19. septembrī – 9. oktobrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1278. l., 24.–53. lp.; A. Venerštedta ziņojumi A. L. Lēvenhauptam no Pandeles un Biržiem 1704. g. 3., 10. oktobrī. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 15., 16., 31., 32. lp.; M. G. Stēla fon Holšteina vēstules A. L. Lēvenhauptam. Bauskā, 1704. g. 11., 13. oktobrī. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1371. l., 395. lp.; 7349. f., 1. apr., 307. l., 289.–291. lp.
- ¹² A. L. Lēvenhaupta vēstule K. G. Frēliham. Jelgavā, 1704. g. 4./14. oktobrī. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 307. l., 251., 252. lp.
- ¹³ Starp zviedru un krievu kalendāru tolaik pastāvēja vienas dienas atšķirība, tādēļ starpība ar jauno stilu zviedriem bija 10 dienas, bet krievi – 11.

- ¹⁴ Pēc G. A. Ogiņska lūguma pie krievu-poļu līguma tika pievienots papildpunkts, kurā krievi solīja sniegt tūlītēju palīdzību lietuviešiem cīņās pret zviedriem Vidzemē, Kurzemē un Žemaitijā. Saskaņā ar to cars nosūtīja uz Lietuvu vairākus pulkus. – Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 3. – Санкт-Петербург, 1893. – С. 667, 670.
- ¹⁵ Kā ziņoja avīze “Rigische Novellen” (1704. g. Nr. 81, 82), oktobra vidū krievi ieradās Viļņā un Kauņā. Savukārt krievu armijas lielākā daļa izvietojās ziemas dzīvokļos Pleskavas, Polockas un Vitebskas apkaimē, abas pēdējās pilsētas tolaik atradās Lietuvas lielkņazistes sastāvā.
- ¹⁶ Šis bataljons, kas veidoja nedaudz mazāk par pusi no P. Banera pulka, pulkvežleitnanta Otto Ērenberga (*Ehrenberg*) vadībā devās ceļā no Liepājas 1704. g. 15./25. oktobrī un pēc 8 dienām ieradās Dobelē. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1362. l., 103., 315., 317. lp.
- ¹⁷ A. L. Lēvenhaupta vēstule K. G. Frēliham 1704. g. 14./24. oktobrī. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 307. l., 285.–287. lp.
- ¹⁸ J. Ā. Klodta un A. L. Lēvenhaupta vēstules K. G. Frēliham 1704. g. 22., 23. oktobrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 64. lp.; 307. l., 301.–304. lp.
- ¹⁹ A. L. Lēvenhaupta vēstule K. G. Frēliham. Jelgavā, 1704. g. 23. oktobrī/2. novembrī. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 307. l., 304.–307. lp.
- ²⁰ A. L. Lēvenhaupta pateicības vēstule K. G. Frēliham. Jelgavā, 1704. g. 28. oktobrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 307. l., 322., 323. lp.; B. O. Štakerberga vēstule A. L. Lēvenhauptam. Rīgā, 1704. g. 30. oktobrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1282. l., 27. lp. Pēc Tērbatas krišanas tajā dislocētais zviedru garnizons tika sadalīts starp Rīgu un Rēveli (tag. Tallinu), tādēļ Frēlihs labprāt nosūtīja daļu karaspēka uz Kurzemi, jo tas atviegloja apgādes problēmas.
- ²¹ A. Venerštedta korpusa un K. Zavišas spēku sastāvs. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 74., 78., 79., 90., 94. lp.; 7349. f., 1. apr., 329. l., 54. lp.
- ²² 1704. g. 28. oktobrī [zv. st.] Liepājas komandants Pērs Baners sūdzējās A. L. Lēvenhauptam, ka ienaidnieks pie Palangas esot pilnībā pārtraucis zviedru sakarus ar Mēmeli. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1362. l., 327. lp. 1704. g. 29. novembrī [zv. st.] A. L. Lēvenhaupts sūdzējās K. G. Frēliham, ka no Kārļa XII nav saņēmis atbildes uz savām vēstulēm, kurās ziņojis par situāciju šajās provincēs. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 307. l., 359., 360. lp.
- ²³ P. Baners ziņoja A. L. Lēvenhauptam no Liepājas 1704. g. 23. oktobrī [zv. st.], ka Zavišas vadītais Sapiehas karaspēks esot satiesis ar 6000 krievu un 3000 lietuviešu. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1362. l., 323., 324. lp.; Rigische Novellen. – 1704. – Nr. 83, 87. G. Nordbergs savā Kārļa XII biogrāfijā atzīmēja, ka esot kritis un sagūstīts ap 200 Zavišas vīru. – *Nordberg G. Leben Carls des Zwölften Königs in Schweden. – Erster Theil. – B. v., 1745. – S. 578.* Savukārt krievi ziņoja, ka Višņeveckis un Pflūgs esot sakāvuši 30. oktobrī [kr. st.] pie Salantiem ap 5000 zviedru un 28 karogus Sapiehas lietuviešu, saņemot daudz gūstekņu, 6 lielgabalus, 3000 vezumu un 10 000 zirgu. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 709, 712, 713. Jāsaka, ka zviedru avotos netiek minēts, ka šajā kaujā būtu piedalījušies arī zviedru karavīri, turklāt nesaskan ziņas par kaujas laiku un dalībniekiem, piemēram, nav skaidrs, vai tajā piedalījās arī M. Višņeveckis un G. A. Ogiņskis.
- ²⁴ T. Bevermans 1702.–1704. g. pārzināja zviedru magazīnu Ventspilī, 1704. g. septembrī tika nosūtīts uz Biržiem, bet 1704. g. beigās un 1705. g. sākumā rūpējās par magazīnu Jonišķos.

- ²⁵ A. Venerštedta ziņojumi A. L. Lēvenhauptam no Mežmuižas un Stuņģiem 1704. g. 3., 4., 6. novembrī [zv. st.]; A. Venerštedta paziņojums par kontribūciju ievākšanu. Stuņģos, 1704. g. 4. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 66.–71. lp.; 1364. l., 246., 247. lp.
- ²⁶ LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 74., 75. lp.
- ²⁷ Kopumā, pēc spiegu ziņām, M. Višņevcka pakļautībā tolaik esot bijuši 40 karogi lietuviešu un 5000 krievu. Daļa no viņiem jau bija izvietojusies ziemas dzīvokļos Polijas robežu tuvumā, taču, padzirdot par gaidāmo Lēvenhaupta iebrukumu, sākuši atkal sanākt kopā un virzīties uz ziemeļiem.
- ²⁸ A. Venerštedta ziņojums A. L. Lēvenhauptam. Stuņģos, 1704. g. 9. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 82. lp.
- ²⁹ A. Venerštedta ziņojums A. L. Lēvenhauptam. Meškuičos, 1704. g. 13. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 92. lp.
- ³⁰ A. Venerštedta ziņojumi A. L. Lēvenhauptam no Mežmuižas, Stuņģiem un Meškuičiem 1704. g. 4., 8., 14. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 69., 74.–76. lp.; 7349. f., 1. apr., 329. l., 40., 41. lp.
- ³¹ A. L. Lēvenhaupta vēstule Zviedrijas karalienei. Jelgavā, 1704. g. 23. novembrī [zv. st.]. Melnraksts. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1125. l., 22. lp.
- ³² J. Ā. Klodta vēstule K. G. Frēliham. Jonišķos, 1704. g. 18. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 71.–73. lp.
- ³³ A. Venerštedta ziņojumi A. L. Lēvenhauptam un K. G. Frēliham no Meškuičiem 1704. g. 18., 19., 20. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 94., 95., 98.–101. lp.; 7349. f., 1. apr., 329. l., 54., 55. lp.; J. Ā. Klodta un A. L. Lēvenhaupta vēstules K. G. Frēliham attiecīgi no Jonišķiem un Jelgavas 1704. g. 20., 21. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 74.–76. lp.; 307. l., 347.–349. lp.
- ³⁴ J. Ā. Klodta vēstule K. G. Frēliham. Jonišķos, 1704. g. 1. decembrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 81. lp.
- ³⁵ 1704. g. 16./27. novembrī Pēteris I no Narvas deva rīkojumu B. Šeremetjevam, kurš tobrīd uzturējās Pleskavā, pēc upju aizsalšanas nosūtīt kavalēriju uz Kurzemi pret Lēvenhauptu. – *Письма и бумаги ..* – Т. 3. – С. 192, 710.
- ³⁶ Kedaņos izvietotā grupējuma komandieris bija kavalērijas ģenerālleitnants, kurzemnieks pēc izcelsmes Karls Ēvalds fon Renne (*Rönne*). Bez tam tika gaidīta infantērijas un artilērijas ierašanās. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 122., 152., 153. lp.; 1283. l., 78. lp.; 1368. a l., 19., 22., 23. lp.; 7349. f., 1. apr., 326. l., 89.–94. lp.
- ³⁷ A. Venerštedta vēstule A. L. Lēvenhauptam. Jonišķos, 1704. g. 29. novembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 117. lp.
- ³⁸ Kara komisāra Johana Hileboldta (*Hilleboldt*) ziņojums K. G. Frēliham. Jonišķos, 1704. g. 9. decembrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 329. l., 60.–62. lp.
- ³⁹ Šiem 4000 vīriem nepieciešamības gadījumā zviedri varēja piepulcēt vēl 2000, kuri bija atstāti garnizonos Bauskā, Jelgavā un Liepājā. Minētos skaitļus uzdeva pats A. L. Lēvenhaupts savā memoriālā Kārlim XII, kuru viņš sastādīja Jonišķos 1704. g. 23. decembrī [1705. g. 2. janvārī j. st.] un kurā jautāja, kā viņam rīkoties ienaidnieka uzbrukuma gadījumā, un lūdza atsūtīt papildspēkus. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1283. l., 87.–90. lp.
- ⁴⁰ A. L. Lēvenhaupta, A. Venerštedta un J. Ā. Klodta sarakste 1704. g. decembrī. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1277. l., 144., 145., 152., 153., 156. lp.; 1283. l., 81. lp.; 7349. f., 1. apr., 326. l., 95., 96. lp.; 329. l., 64. lp.

- ⁴¹ Vēstules K. G. Frēliham no J. Ā. Klodta un J. Hileboldta. Šeduvā, 1704. g. 26. decembrī [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 98.–101. lp.; 329. l., 73., 74. lp.
- ⁴² Saskaņā ar Melaičos 1705. g. 11. janvārī [zv. st.], t.i., jau pēc kaujas, sastādītajiem sarakstiem J. Ā. Klodta vadībā atradās ap 900 jātnieku, no kuriem vairāk nekā ceturtda daļa bija dienestam nederīgi. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 232. lp.
- ⁴³ J. Ā. Klodta ziņojumi A. L. Lēvenhauptam. Šeduvā, 1705. g. 1. janvārī, un Melaičos, 1705. g. 6. janvārī [zv. st.]; J. Hileboldta ziņojums K. G. Frēliham. Klovainos, 1705. g. 10. janvārī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.a. l., 90., 91. lp.; 1365. l., 8.–14. lp.; 7349. f., 1. apr., 329. l., 77.–82. lp. Interesanti, ka ziņas, kuras par šo kauju izplatījās Eiropā, attiecībā uz kaujas dalībnieku skaitu tika minēti absolūti fantastiski skaitļi. Tā, piemēram, avīze “Rigische Novellen” 1705. g. 23. janvārī [zv. st.] rakstīja, ka kaujā piedalījušies 5000 zviedru un 8000 krievu, bet G. Nordbergs (op. cit., S. 632) minēja 6000 krievu un 14 karogus lietuviešu, zviedru skaitu gan nesniedzot.
- ⁴⁴ LVVA, 554. f., 1. apr., 1283. l., 64. lp.
- ⁴⁵ Seimikā bija paredzēts risināt nesaskaņas starp M. Višņevecki un G. A. Ogiņski. Daļa lietuviešu ar M. Višņevecki priekšgalā bija ļoti neapmierināta ar to, ka G. A. Ogiņskis ataicinājis krievus uz Lietuvu, kuri tad aizņēmuši pašiem lietuviešiem paredzētos ziemas dzīvokļus, turklāt bieži vien rīkojoties vardarbīgi. Vēl marta vidū avīze “Rigische Novellen” (1705. g. Nr. 22) norādīja, ka konflikts starp Višņevecki un Ogiņski ir iemesls tam, ka maskavieši visā lielkņazistē atļaujas rīkoties kā kungi.
- ⁴⁶ Par zviedru armijas pārvietošanos 1705. g. ziemā sk. zviedru karavadoņu savstarpējo saraksti. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 329. l., 83.–91. lp.; 324. l., 220. lp.; 326. l., 102.–104. lp.; 554. f., 1. apr., 1283. l., 15., 50.–60. lp.; 1365. l., 106., 107., 212.–214. lp.; u.c.
- ⁴⁷ Pēc krievu kalendāra 2. februārī, pēc zviedru – 3. februārī.
- ⁴⁸ No zviedru puses krita 3 cilvēki, ievainoti pāri par 20. Savukārt J. Dankvarts pēc kaujas tika paaugstināts par A. Venerštedta dragūnu pulka pulkvežleitnantu.
- ⁴⁹ A. L. Lēvenhaupts vēstulē Prūsijas premjerministram Vartenbergam rakstīja, ka J. Dankvartam uzbrukuši vairāk nekā 2000 maskaviešu. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1283., 85. lp. Arī J. Ā. Klodts un G. K. Šreiterfelds savos ziņojumos min 1600 krievu un 2–3 karogus lietuviešu. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 326. l., 105., 106. lp.; 329. l., 87., 88. lp. Šo pašu skaitli sastopam arī G. Nordbergam (op. cit., S. 633). Taču Jelgavā februāra vidū nopratinātie gūstekņi stāstīja, ka seimika apsargāšanai tikuši izkomandēti tikai 600 dragūni pulkveža *Ostaphy* (acīmredzot domāts pulkvedis Afanasijs Denisovičs Astafjevs) vadībā un divi karogi lietuviešu, kuri tad arī devās uzbrukumā Dankvarta vienībai, kuras sastāvā bija nepilni 500 vīru. Gūstekņi minētos skaitļus sastopam arī avīzē “Rigische Novellen” (1705. g. Nr. 12). Tomēr, kā jau teikts, ziņas par kauju izplatījās visā Eiropā. Tai par godu Zviedrijā pat tika izgatavota gravīra ar kaujas tēlojumu, vienīgi ziemas ainavas vietā gravūrā redzami salapojuši koki.
- ⁵⁰ M. G. Stēla fon Holšteina ziņojums J. Knorringam. Bauskā, 1705. g. 13. februārī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1365. l., 198., 199. lp. G. R. Skoga sastaptie zemnieki stāstīja, ka ogiņskieši stāvēt ne vien Žeimē, bet arī Jonišķos.

- ⁵¹ J. Knorringa ziņojums A. L. Lēvenhauptam. Jelgavā, 1705. g. 28. februārī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1286. l., 151., 152. lp.; M. Bremzena vēstule A. L. Lēvenhauptam. Rīgā, 1705. g. 2. martā [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1293. l., 120., 121. lp. Savukārt V. V. Laurencens 1705. g. 3. martā [zv. st.] no Ērgļiem ziņoja Rīgas gubernatoram K. G. Frēliham, ka ienaidnieks redzēts Jaunjelgavā, bet galvenie lietuviešu spēki – ap 4000 vīru – stāvot Radvilišķos. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 280. l., 262. lp.
- ⁵² Cars patiesi 18. februāra/1. marta vēstulē no Maskavas uz Lietuvu Aleksandram Meņšikovam ieteica izlūkot, vai vēl ziemā nebūtu iespējams ieņemt Bausku vai Jelgavu, vai arī abas. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 265.
- ⁵³ 1705. g. 8. martā [zv. st.] Šauļos bez G. K. Šreiterfelda dragūniem atradās 2808 J. Ā. Klodta vadītie kājnieki no pulkvežu J. Knorringa, A. L. Lēvenhaupta un N. Posses pulkiem, kā arī 503 vīri no pulkveža P. Banera pulka, kuri veidoja Liepājas bataljonu, un Rīgas garnizona zaldāti. Daudzi no tiem bija slimi, un viņiem bija nepieciešams transports. Par marša detaļām sk. J. Ā. Klodta un G. K. Šreiterfelda saraksti ar J. Knorringu un K. G. Frēlihu. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 208., 233., 271. lp.; 7349. f., 1. apr., 324. l., 252.–256. lp.
- ⁵⁴ Zviedru karavadoņu sarakste 1705. g. martā. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1365. l., 18., 19. lp.; 1367. l., 19., 23.–25. lp.; 1368.b. l., 331. lp.; 1371. l., 312., 364. lp.; 3. apr., 820. l., 5., 6. lp.
- ⁵⁵ Tā Preobraženskas, Semenovskas un Ingermanlandes pulki stāvēja Bešenkoviču miestņā, kas atradās pusceļā starp Polocku un Vitebsku. Sk. A. Meņškova vēstules caram 1705. g. martā un aprīlī. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 767, 768, 773, 781, 787–789.
- ⁵⁶ Tolaik Dobeles pili bija izvietoti zviedru muižniecības pulka (*Schwedische Adelsfahne*) zaldāti, bet pils komandanta pienākumus pildīja rotmistrs Jons Kristofers Bagge. Aprīlī garnizonu papildināja ar 111 kājniekiem no Helsinku un Uplandes pulkiem, kurus komandēja Helsinku pulka kapteinis Magnuss Gustavs fon Vulfens (*von Wulffen*).
- ⁵⁷ Pēc šā zaudējuma A. L. Lēvenhaupts deva rīkojumu, ka Dobeles garnizonam ir jāuztur modrība, lai ienaidnieks to nepārsteigtu, bet liela pārspēka tuvošanās gadījumā jāatkāpjas uz Liepāju vai Jelgavu. – A. L. Lēvenhaupta vēstule J. Knorringam. Jelgavā, 1705. g. 29. martā [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1371. l., 316., 317. lp. Interesanti, ka par šo sakāvi Rīgas presē nav atrodams neviens pieminējums.
- ⁵⁸ Piemēram, 1705. g. 12. jūnijā [j. st.] oģiņskiešu vienība bija iebrukusi Dzirkales muižā (uz D no Bauskas), kur lietuvieši savākuši visus zirgus, bet īpašniekam Georgam Kristofam fon Rādenam (*von Rahden*) dzīvību saglabājusi tikai meitu izmisīgā lūgšanās. – J. K. Helhera vēstule Ē. Sakenam. Jelgavā, 1705. g. 15. jūnijā [j. st.]. – LVVA, 1100. f., 12. apr., 39. l., 111. lp.
- ⁵⁹ Saskaņā ar gūstekņu teikto Šauļos tobrīd uzturējās 8 kompānijas kazaku, kuras komandēja Oģiņski pulkvedis Simons Mončinskis (*Monczynski*). – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 123., 124., 129. lp.
- ⁶⁰ Pēc A. L. Lēvenhaupta pavēles jau 1705. gada janvārī Rīgā ierīkoja īpašu Kurzemes magazīnu, kuras pārzināšanu uzdeva bijušajam Sēlpils pils proviantmeistaram Andreasam Kvistam (*Quist*) un kurai vajadzības gadījumā bija jānodrošina ar proviantu Kurzemes kontingents.
- ⁶¹ LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 135. lp.

- ⁶² A. L. Lēvenhaupts vēstule uz Stokholmu. Jelgavā, 1705. g. 22. maijā [zv. st.]. Melnraksts. – LVVA, 554. f., 3. apr., 842. l., 123., 124. lp. Šajā vēstulē cita starpā Lēvenhaupts solījās izrādīt pretiniekam visu iespējamo pretestību, neraugoties uz to, ka viņa rīcībā ir tikai 4000 vīru.
- ⁶³ Pētera I rikojums B. Šeremetjevam. Maskavā, 1705. g. 28. maijā [kr. st.]. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 347.
- ⁶⁴ A. L. Lēvenhaupts rikojums G. Hornam uz Laidiem. 1705. g. 6. jūnijā [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 11. lp.
- ⁶⁵ A. L. Lēvenhaupts patents. Jelgavā, 1705. g. 12./22. jūnijā. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1326. l., 165. lp.; 2. apr., 2995. l., 93. lp.
- ⁶⁶ A. L. Lēvenhaupts rikojumi G. F. Plāteram un K. Freidenfeldam. B. v., 1705. g. 17., 30. jūnijā [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 17., 18., 42. lp.
- ⁶⁷ A. L. Lēvenhaupts rikojumi virsniekiem. B. v., 1705. g. 19., 26. jūnijā, 1., 3. jūlijā [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 25., 34.–37., 44., 45. lp.
- ⁶⁸ LVVA, 554. f., 1. apr., 1368.b. l., 29., 48. lp.; 1293. l., 52. lp.; 7349. f., 1. apr., 365. l., 478.–480. lp.
- ⁶⁹ Minētais korpus Dž. Čembersa vadībā maršā devās jau tai pašā dienā, savukārt B. Šeremetjevs izbrauca no Polockas 1705. gada 27. jūnijā [kr. st.]/8. jūlijā [j. st.]. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 839.
- ⁷⁰ LVVA, 554. f., 1. apr., 1293. l., 17., 18. lp.
- ⁷¹ Pēc zviedru stila 13. jūlijā, pēc jaunā stila 23. jūlijā.
- ⁷² Advokāta Jakoba Bizelšteina (*Bieselstein*) vēstule Ēvaldam fon Sakenam uz Prūsiju. Jelgavā, 1705. g. 3. augustā [j. st.]. – LVVA, 1100. f., 12. apr., 39. l., 115.–117. lp. Sk. arī: Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 379.
- ⁷³ Robert Petres och C. M. Posses Dagböcker 1702–1709 / Utgiven av Nils Herlitz. – Stockholm, 1921. – S. 39–41.
- ⁷⁴ B. O. Štakerberga vēstule K. G. Frēliham. Jelgavā, 1705. g. 19. jūlijā [zv. st.]. – LVVA, 7349. f., 1. apr., 325. l., 70. lp.
- ⁷⁵ Pēc krievu stila kauja notika 15. jūlijā, pēc zviedru stila 16., pēc jaunā stila 26. jūlijā. Kaujas aprakstu no zviedru skatpunkta sk.: Wahrhafter Bericht von der blutigen Action und glorieusen Victorie .. bei Gemauert-Hoff auf der Gräntze von Curland den 16. Juli 1705. Tapffer und Heldenmuthig befochten. – Stockholm, [1705]. Krievu ziņojumus sk.: Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 389, 390, 871, 872.
- ⁷⁶ Precīzu kritušo un ievainoto skaitu nesniedz neviena puse, bet tiek lēsts, ka katra puse zaudējusi ap 2000 mirušo. Krieviem bija vairāk nogalināto, savukārt zviedri vairāk mira no ievainojumiem. Kaujā zviedriem krita pulkvedis G. Horns un pulkvežleitnanti J. Dankvarts un J. Kaulbarss, bet krieviem – jau pieminētie pulkveži Ignatjevs un Kropotovs, kā arī pulkvedis Grigorijis Suhotins.
- ⁷⁷ Zināmā mērā krievu zaudējumu veicināja tas, ka pēc pirmajiem panākumiem liela daļa metās laupīt zviedru bagāžu, kas ļāva zviedriem pārgrupēties. Kārlis XII, uzklaušījis Kurzemes guberņas sekretāra Mihaela Dīpenbroka (*Diepenbrock*) ziņojumu par Mūrmuižas kauju, piešķīra Lēvenhauptam ģenerālleitnanta pakāpi.
- ⁷⁸ Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 398, 403, 409, 877, 886, 891, 893.
- ⁷⁹ Tādēļ A. L. Lēvenhaupts uzdeva M. Dīpenbrokam ar visiem spēkiem censties panākt no karaļa papildspēku nosūtīšanu uz Kurzemi. – A. L. Lēvenhaupts vēstule M. Dīpenbrokam. Jelgavā, 1705. g. 28. jūlijā [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1125. l., 35. lp.

- ⁸⁰ Accords-Puncta über das Schloß Mitau, zwischen den Moscovitischen Generalen und dem Schwedischen Obristen und Commendanten. Im Lager vor Mitau. 3. September 1705. Minētais kapitulācijas akts tika nodrukāts, datums sniegts pēc krievu jeb vecā stila. K. Ē. Renne vēstulē A. Meņšikovam, kurš pēc cara rīkojuma bija 21. augustā/1. septembrī [j. st.] izbraucis no Jelgavas pie armijas uz Grodņu, norādīja, ka, lai gan zem kapitulācijas akta ir Repņina paraksts, no krievu puses noteikumus diktējis cars. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 948.
- ⁸¹ Pēc krievu stila 4. septembrī, pēc zviedru stila 5., pēc jaunā stila 15. septembrī.
- ⁸² Drukāts ziņojums no Rīgas, 1705. g. 11. septembrī [zv. st.].
- ⁸³ Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 967–972.
- ⁸⁴ D. Maideļa un K. R. Ēlerdta vēstules Ē. Sakenam. B. v., 1705. g. 2., 4., 7., 11. oktobrī [j. st.]. – LVVA, 110. f., 12. apr., 39. l., 122.–130. lp. Sākotnēji krievu ņemtās kontribūcijas lielums bija mazāks nekā zviedru, taču, tuvojoties ziemai un pienākot jauniem pulkiem, pieauga arī krievu prasības, tāpat arī daļu zirgu un to kopēju izvietoja muižās, kuru valdītājiem tos vajadzēja pilnībā uzturēt.
- ⁸⁵ A. L. Lēvenhaupta ziņojumi Zviedrijas karalim. Rīgā, 1705. g. 23. novembrī, 6. decembrī [zv. st.]. – LVVA, 554. f., 1. apr., 1125. l., 42.–46. lp.
- ⁸⁶ R. F. Bauera sarakste ar caru 1705. g. oktobrī – decembrī. – Письма и бумаги .. – Т. 3. – С. 465, 492, 493, 517, 1001, 1003, 1029, 1034, 1035.

Mārīte Jakovļeva

KRIEGSHANDLUNGEN IM HERZOGTUM KURLAND UND AN DER LITAUISCHEN GRENZE VOM SOMMER 1703 BIS ENDE 1705. SCHLUSS: SOMMER 1704 – ENDE 1705

Zusammenfassung

Kurz nach der Schlacht bei Jakobstadt belagerten Schweden die Festung Birsen – diesmal erfolgreich. Am 14./24. September 1704 unterschrieb der Kommandant des Schlosses Ernst Neresius die Kapitulationsurkunde. Bald danach zog sich A. L. Lewenhaupt zusammen mit dem Hauptteil seiner Streitkräfte zurück nach Kurland, nur etwa 1000 Dragoner unter dem Kommando des Obersten Andreas Wennerstedt wurden an der Grenze gelassen, um die Bewegung der russischen Streitkräfte zu beobachten. Die Russen kamen zu spät, um Birsen zu befreien, da die Schweden einige Wochen nach der Kapitulation die Erdwälle demoliert und das Schloss gesprengt hatten. Jedoch blieben die moskowitzischen Regimenter in Litauen im Winterquartier. Deswegen sandte A. L. Lewenhaupt bereits Ende November zusätzliche Truppen nach Litauen, welche auch ein Magazin in Janiski für das ganze Korps

einrichten sollten. Im Winter 1704/1705 unternahm A. L. Lewenhaupt wieder einen Streifzug durch Nordlitauen. Obwohl die Schweden sich in keine Schlachten einlassen wollten, kam es periodisch zu grösseren Zusammenstößen zwischen den schwedisch-sapiehischen und russisch-oginskischen Truppen, wie bei Klovainiai am 5./15. Januar 1705. oder bei Plunge am 3./13. Februar.

Während A. L. Lewenhaupt mit seinen Truppen bis Raseiniai nach Litauen hineindrang, streiften einige oginskische Abteilungen an der kurländische Grenze und auch im Territorium des Herzogtums. Deswegen und auch wegen des Hochwassers kehrten die Schweden Ende März zurück nach Kurland und Riga. Die nächsten drei Monate bereiteten sich beide Seiten in Sommerkriegshandlungen vor, wobei sie nicht ohne kleinere Scharmünzel auskamen. Gleichzeitig wurde die russische Hauptarmee zwischen Polock und Vitebsk konzentriert, wobei bis zum Sommer alle Beobachtungen davon zeugten, dass sie sich mit aller Kraft gegen Lewenhaupt wenden würde. Ende Juni 1705 wählte A. L. Lewenhaupt das Städtchen Žagare zum Treffpunkt aller seiner Truppen, um den Russen eine Schlacht zu liefern, weil er Nachricht erhalten hatte, dass nach Kurland nur 20.000 Russen entsandt werden sollten. Eigentlich wurde auf dem Generalkriegsrat am 15./26. Juni in Polock bestimmt, nur etwas mehr als 10.000 Mann nach Kurland unter Generalfeldmarschall Boris Scheremetjew zu senden, welche die Kommunikationslinie mit den nach Grodno gehenden Hauptkräften sicherstellen sollten.

Scheremetjews Truppen bewegten sich entlang der Düna und nahmen in der Nacht 12. (23.) Juli recht problemlos der Hauptstadt Mitau ein. Nach ein Paar Stunden verliessen die Russen jedoch die Stadt und begaben sich in Richtung der Schweden, die damals beim Gemauerthof (lett. *Mūrmuiža*) lagerten. Hier fand am 15./16. (26.) Juli die Generalschlacht statt. Vier Stunden bekämpften sich etwa 7000 Schweden und 10.000 Russen. Obwohl beide Seiten vergleichsweise ähnliche Verluste erlitten, räumten Russen bei Anbruch der Nacht das Feld und zogen sich nach Litauen zurück. Zar Peter war mit Scheremetjews Verhalten sehr unzufrieden und führte im August persönlich ein neues Korps von Vilnius nach Kurland. A. L. Lewenhaupt war aber auf die Ankunft der russischen Truppen vorbereitet. Um seinen Truppen zu erhalten, ging er über die Düna nach Riga, und nur in den Festungen Mitau und Bauske wurden schwedische Garnisonen zurückgelassen. Nach dreiwochigen Belagerung kapitulierten im Schloss Mitau die stationierten Schweden, bald danach ergab sich auch Schloss Bauske. Im Herbst besetzten Russen das ganzen Herzogtum, jedoch blieben die gegenüber der Stadt Riga gelegene Kobronschanze und Festung Dünamünde in schwedischen Händen. Im Winter 1705/1706 unternahmen weder Schweden noch Russen grössere Angriffe gegen den Feind. Im April 1706 verliessen die Russen Kurland und das Herzogtum fiel wieder an Schweden, das es diesmal bis Ende 1709 in Besitz hatte..

Jānis Bērziņš

PIRMĀS VALSTS DOMES VĒLĒŠANU IETEKME LATVIJAS SABIEDRĪBĀ

Krievijas impērijā 19. gadsimtā straujos tempos sākušos modernizāciju deformēja patvaldība, forsējot šī procesa atsevišķas puses, kā industrializāciju, jauno tehnoloģiju ieviešanu, naudas reformu, privāto uzņēmēju darbību, un tai pašā laikā mākslīgi kavējot pilsoņu tiesību, politisko brīvību un politiskās sistēmas reformēšanas uzsākšanu. 1905. gada demokrātiskās revolūcijas laikā sprādzienveidīgi radās nepieciešamība risināt tieši modernizācijas procesa mākslīgi bremsētās problēmas. Ņemot vērā, ka Latvijas teritorijā modernizācijas nepieciešamība izplatījās ātrāk nekā citās impērijas daļās, demokrātiskajā revolūcijā šis režīma kavētais process sabiedrībā izsauca masveidīgāku un sevišķi asu reakciju.

1905. gada beigās demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā un reizē arī Latvijas teritorijā sasniedza savu augstāko attīstības pakāpi. Revolūcija piespieda caru izdot 17. oktobra manifestu. Šajā dokumentā bija paziņots, ka Valsts domei būs likumdošanas tiesības. 1905. gada 6. augustā izsludināto Valsts domi, kura bija paredzēta kā padomdevēja iestāde, revolūcija bija noslaucījusi no politiskās dzīves arēnas. Tika izdota virkne manifestu un likumu, kuru uzdevums bija nomierināt revolucionāro tautu. 1905. gada 11. decembrī tika izdots Ministru kabineta jaunais Valsts domes vēlēšanu nolikums. Salīdzinājumā ar 6. augusta Valsts domes vēlēšanu likumu tajā bija paplašināts vēlētāju loks un dome noteikta par likumdošanas iestādi. Valsts domes vēlēšanās tika saglabāta kūrīju sistēma. Tomēr jau agrāk noteiktajām muižnieku (Latvijā pieņemts saukt par lielgruntnieku), pilsētnieku un zemnieku kūrījām tika pievienota ceturtā – strādnieku kūrīja. Ievērojami tika palielināts pilsētu vēlētāju skaits. Vēlēšanas bija daudzpakāpju, tajās izvēlēja pilnvarniekus, balsotājus un pēdējā kārtā domniekus. Tās bija saistītas ar mantas cenzu, vēlētāju kārtu un dzimumu. Vēlēšanu tiesību nebija sievietēm, karavīriem un sīko uzņēmumu strādniekiem. Vēlēšanas nebija tiešas, vispārējas un vienlīdzīgas. Domniekus vēlēja uz pieciem gadiem.

Viena muižnieka balss bija pielīdzināta trīs pilsētas buržuāzijas pārstāvju, 15 zemnieku un 45 strādnieku balsim.¹ Gubernu domnieku skaitu noteica valdība. Krievu gubernās šī norma bija lielāka nekā citās – nekrievu.² Strādnieku kūrījā tiesības piedalīties vēlēšanās bija strādniekiem, kuri strādāja uzņēmumos ar ne mazāk kā 50 darbiniekiem. Latvijas laukos kalpi un citi bezzemnieki, kas veidoja lauku iedzīvotāju vairākumu, uz pagasta sapulci, kura vēlēja zemnieku pilnvarotos, no sava vidus varēja sūtīt tikai katru desmito. Tie kopā ar māju saimniekiem sapulcē no katra pagasta uz apriņķa sapulci ievēlēja divus pilnvarniekus, kas tālāk vēlēja balsotājus, un tie savukārt gubernas sapulcē ievēlēja domnieku.

1905. gada 17. oktobra manifestā bija noteikts, ka Valsts domei ir likumdošanas tiesības, taču nekas netika atzīmēts par otro likumdošanas palātu – Valsts padomi. 1906. gada 20. februārī izdots Nikolaja II manifests noteica Valsts padomes un Valsts domes darbības izmaiņas.³ Tas noteica, ka Valsts padome tiek pārveidota no padomdevēja orgāna par otro augšējo palātu ar likumdevēja tiesībām līdzīgi kā Valsts domei. Turklāt Valsts padomē puse locekļu bija iecelta, puse – vēlēta. Valsts padome bija jāsauglabā aristokrātiski ierēdnieciskais raksturs, un tās uzdevums – neizlaist cauri Valsts domes likumprojektus, kas nebija pieņemami patvaldībai. Likumdošanas aktus noslēdza vēl četras dienas pirms I Valsts domes darba uzsākšanas – 23. aprīlī Nikolaja II parakstītais dokuments par valsts pamatlikumiem, kurus varēja mainīt tikai patvaldnieks.⁴ Tajos nebija agrāk lietotās normas par patvaldnieka neierobežotu varu, bet pamatlikumu panti tai pašā laikā gandrīz pilnā mērā to nostiprināja. Pamatlikumi atgādināja valsts konstitūciju, un nereti sabiedrībā tos tā arī sauca. Krievijas valdošajām aprindām konstitūcijas nosaukums nebija pieņemams. Tāpēc ne Nikolajs II, ne valdības vadītāji un ministri izdotos pamatlikumus par konstitūciju nekad nedēvēja. Latviešu presē tika lietots konstitūcijas nosaukums. Karastāvoklis, soda ekspedīciju nežēlīgā darbība sabiedrībā bija izsaukusi bailes. Iedzīvotāji saprata, ka revolūcijas kulminācijas laikā izskanējusi prasība pēc konstitūcijas Krievijā reakcijas apstākļos bija bīstama. No otras puses, pamatlikumi presē bija publicēti, un šī Krievijas impērijas konstitūcija, kura visu augstāko likumdošanas un izpildvaru joprojām saglabāja cara rokās, nevarēja sajūsmināt Latvijā tos, kas sapņoja par konstitūciju. Ne bez pamata žurnālists jautāja: “Kur ir palikuši tie ļaužu bari un vadoņi, kas ar tādu vienprātību toreiz [1905. gada oktobrī. – J. B.] prasīja konstitūciju, vai šie pavalstnieki ir pazuduši, vai tamdēļ konstitūciju var ņemt atpakaļ?”⁵ “Rīgas Avīze” šo pārmaiņu skaidroja pēc savu domubiedru saprašanas, ka Valsts domes vēlēšanu laikā ir maza interese par konstitūciju. Par to sprieduši revolucionāri, bet pēc revolūcijas sakāves neviens vairs par Valsts domi nerunājot, jo Krievija neesot gatava konstitūcijai.⁶

Iepriekš minētais likumu klāsts rāda, ka Krievijas impērijā bija paredzēts izveidot kaut ko līdzīgu parlamentam, veidot konstitucionālo monarhiju, bet tai pašā laikā gan likumdošanā, gan valsts pārvaldē pēdējais vārds palika Krievijas monarham. Šie likumdošanas akti nebija radušies evolucionāru dzīves pārkārtojumu rezultātā, bet tos bija piespiedusi izdot revolūcija. Revolūcija, kuras izplatītākais lozungs bija: "Nost ar patvaldību!" Savukārt patvaldības galvenais mērķis bija saglabāt savu varu. Izveidojās paradoksāla situācija, ka parlamentāros pārkārtojumus uzsāka valsts pārvaldes augstākā ešelona pārstāvji, kas paši ne tikai parlamentārismu nevēlējās, bet no tā pat baidījās.

Latvijas sabiedrībā šo juridisko dokumentu uztveri aizēnoja soda ekspedīciju varasdarbi un joprojām notiekošā revolūcija. 1906. gada sākumā, kad risinājās gatavošanās I Valsts domes deputātu vēlēšanām un norisa pats vēlēšanu process, Latvijas sabiedrību turpināja uztraukt revolucionārie notikumi. 1906. gada janvārī Rīgā un Liepājā notika vispārējie politiskie streiki. Tā strādnieki atzīmēja 1905. gada janvāra asiņainos notikumus Pēterburgā un Rīgā. 1906. gada 17. janvārī notika skandalozais Rīgas kaujinieku uzbrukums slepenpolicijai, kura rezultātā tika atbrīvoti seši revolucionāri. Norisa mežabrāļu akcijas un citas revolucionāru aktivitātes, starp tām arī naudas konfiskācijas. Turpinājās ekonomiskie streiki. Jauns politiskais streiks pēc Federatīvās komitejas aicinājuma notika no 18. līdz 21. aprīlim, solidarizējoties ar cietumos esošajiem politiešlodzītājiem. LSDSP, kas bija galvenā revolūcijas vadītāja, uzskatīja, ka revolūcija pēc 1905. gada decembra bruņotās sacelšanās atkal pieņemsies spēkā un iznīcinās cara patvaldību. Līdzīgos uzskatos bija citas Latvijas teritorijā darbojošās sociāldemokrātiskās partijas un politiskās grupas: ebreju Bunda organizācija, Latviešu sociāldemokrātu savienība, KSDSP, anarhistu un krievu eseru grupas. Tāpēc loģisks bija aicinājums boikotēt I Valsts domes vēlēšanas: bija pārliecība, ka to, līdzīgi kā 1905. gada 6. augustā izsludināto Valsts domi (tā saukto Buligina domi), noslaucīs nākamais revolūcijas vilnis. Par I Valsts domes vēlēšanu boikotu, kuru organizēja LSDSP un citas sociāldemokrātiskās partijas, Latvijas vēstures historiogrāfijā ir sistemātiski apkopojošs V. Šaldas un A. Ūdres pētījums.⁷ Šis darbs aptver I Valsts domes problēmas risinājumu šaurā aspektā – LSDSP un revolucionāro masu attieksme pret I Valsts domi. Revolucionāri noskaņotie balsstiesīgie vēlētāji un viņu atbalstītāji, kas boikotēja I Valsts domes vēlēšanas, veidoja tikai daļu Latvijas sabiedrības. Boikotētāju pozīcija bija skaidra, kamēr iedzīvotāju nostāja, kas vēlēšanās piedalījās, nebija viennozīmīga. Lielā daļā iedzīvotāju valdīja apmulsums. Patvaldības militārie spēki ar soda ekspedīcijām priekšgalā šāva revolūcijas dalībniekus, dedzināja viņu mājas, mežabrāļi un kaujinieki to pašu darīja ar revolūcijas pretiniekiem. Presē sastopama pamatota atziņa, ka revolucionārie notikumi

un reakcijas darbība “radīja aizspriedumus pret Valsts domi”.⁸ Nav pilnībā apstrīdams arī izteiktais secinājums, ka “vismazāk intereses par Valsts domes vēlēšanām izrāda latvieši”;⁹ lai gan šis secinājums ir nosacīts, jo marta sākumā vēl nebija zināms, vai vispār drīzumā Baltijā notiks Valsts domes deputātu vēlēšanas.

Revolucionāru prioritāte joprojām bija revolūcija, bet šis uzstādījums ietekmēja pārējās latviešu sabiedrības aktivitātes, kas revolūciju vairs neatbalstīja vai arī nekad nebija atbalstījusi.

Analizējot jautājumus par I Valsts domes vēlēšanu ietekmi uz Latvijas sabiedrību, galvenais vēstures avots ir prese, jo revolūcijas satrauktajiem iedzīvotājiem ziņas par Valsts domi sniedza prese. Šis avots ir samērā plašs, jo par Valsts domi rakstīja gan latviešu, gan krievu, gan arī vācu avīzes. Presē parādījās ziņas par vēlēšanu aktivitātēm ne tikai žurnālistu, bet arī lasītāju skatījumā. Avīzēs publicētais materiāls aizgāja līdz plašām lasītāju masām. Sākot jau ar 19. gadsimta otro pusi, prese latviešu sabiedrībai bija kļuvusi par svarīgu informācijas avotu. Tas attiecināms ne tikai uz intelīģences pārstāvjiem, bet arī uz vienkāršiem darba darītājiem.

Pirmās oficiālās ziņas par I Valsts domes vēlēšanām Latvijas teritorijā iznākošajā presē parādījās 1905. gada decembrī. Atsevišķas atsauksmes par Krievijas impērijas valdības nodomu organizēt Valsts domes vēlēšanas Latvijas teritorijā legālajā presē parādījās 1906. gada janvārī. Sabiedrības dotais Valsts domes vērtējums un tās nozīmīgums presē gan sākumā, gan domes vēlēšanu gaitā tika pārspīlēts. Spriedumi bija sajūsmas pilni. Tai pašā laikā katrs, kas gribēja, varēja iepazīties ar presē publicētajiem likumiem, kas noteica Valsts domes ievēlēšanas kārtību un tās likumdošanas tiesības. Likumi rādīja, ka domes tiesības ir stipri ierobežotas. Baltvācu prese gan spriedumos par Valsts domes institūtu bija atturīga un galvenokārt aprobežojās ar viena vai otra latviešu vai igauņu avīzes vērtējuma pārpublicēšanu.

Skatījumā uz Valsts domes darbības nozīmīgumu vispirms iezīmējās politiskais vērtējums. Latviešu vēlēšanu pagaidu komiteja izlaida uzsaukumu, kurā pauda: “Sevišķi no svara ir tagad vēlamā Valsts dome, kura liks pamatus nākotnes likumdošanai, kurai līdz ar to būs jāapmierina no revolūcijas uztrauktā valsts dzīve, jānobeidz mežoniskā asiņu liešana, dedzināšana un jāievēd kārtība iestādēs un sadzīvē.”¹⁰ Ļoti raksturīgas šīnī sakarībā ir avīzē “Balss” paustās domas: “Pirmoreiz latvieši kā Krievijas valsts pilsoņi aicināti uz tik ievērojamu reprezentāciju. Līdz ar citiem valsts piederīgiem viņiem jāstājas iestādē, kurai pienāksies izstrādāt un apspriest jaunu likumu projektus, atmest vecus nederīgus likumus, rūpēties par valsts garīgas un laicīgas labklājības uzcelšanu, lūkot cauri svarīgos valsts budžetus u.t.t. Šai iestādē varēs latviešu reprezentanti attēlot dzīvos patiesos vārdos latviešu likteni, viņu vajadzības un trūkumus, ko citi, kauču arī tuvinieki, to tik labi nespēs.

Tur viņi varēs sekmīgi apkarot dažādus nedibinātus aizspriedumus par savējiem un ļaunus pārmetumus viņiem.”¹¹ Igaunņu avīze “Postimes” deva līdzīgu vērtējumu kā latviešu liberālā un konservatīvā prese: “Mēs šajā acumirkli stāvam uz liela vēsturiskā notikuma sliekšņa. Mēs tuvojamiem momentam, kas noteiks visas krievu valsts un viņas daudzo tautu likteni. Ar sasprindzinājumu gaidām, kā šī lieta notiksies.”¹² Līdzīgus atzinumus pauda arī Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļas pārstāvji: “Valsts domes vēlēšanas – svarīga, varena un svēta lieta. Domes locekļiem tiek nodoti visas Krievijas likteņi. Šīs augstās valsts iestādes dalībniekiem piederēs ļoti lielas tiesības jaunu likumu sagatavošanā, visu iestāžu izdevumu tāmes pārbaudē, pašu visdažādāko tautas iedzīvotāju vajadzību apmierināšanā.”¹³ Pēc preses izteikumiem Valsts domes ievēlēšana un tās darbības uzsākšana atbrīvos sabiedrību no visām esošajām likstām un nodrošinās veiksmīgu dzīvi nākotnē.

Tā bija šīs problēmas viena puse. Taču latviešiem un igauņiem I Valsts domes vēlēšanas nesa līdzīgu nacionālās cīņas pacēlumu, prieku, ka pirmo reizi vēsturē, izmantojot oficiāli dotās salīdzinoši plašās vēlēšanu tiesības, ir reālas iespējas Valsts domes vēlēšanās uzvarēt visu laiku politiskajā un saimnieciskajā dzīvē dominējošos baltvāciešus. Tomēr priekšstats, ko darīt tālāk, ja tas izdosies, bija visai miglains. Agrāk līdzīgā cīņā latvieši bija iesaistījušies tikai pilsētu domnieku vēlēšanās un tikai dažas cīņas bija beigušās ar uzvaru. Laikraksts “Latvija” rakstīja: “Tāda pirmā izšķirošā cīņa, vismaz morāliskā ziņā, būs domnieku vēlēšana Rīgā, Baltijas metropolē. Bet neaizmirsti, latvieti, ka pirmoreiz pēc septiņsimt gadu Tu esi aicināts būt brīvs un pastāvīgs, spriest pats par sevi un savas zemes likteni. Pārvari tādēļ visus grūtumus, neļaujies aizrauties nedz pa labu, nedz pa kreisu. Ej droši taisni pretim savam lielajam uzdevumam, un Tavas uzvaras augļi Tev neparedzētā kārtā atmaksās Tavas pūles. Ik domās Tu nepielaid, ka svešs vāciets varētu būt Tavs aizstāvs Valsts domē. Šī svešā aizstāvība ir gadu simteņus Tevi turējusi verdzībā, šoreiz sarauj šīs ķēdes.”¹⁴ Naivs ir latviešu presē izteiktais apgalvojums, ka, ja vācu spēku Rīgā izdosies salauzt, tad “Baltijā atveras jauns laikmets. Tas būs patiesas brīvības laikmets [...] Uzvarēt ir mūsu pienākums, ja gribam būt patiesas brīvības cienīgi.”¹⁵

1906. gada sākumā, gatavojoties I Valsts domes vēlēšanām, izvirzās būtisks jautājums – vai vēlēšanas var notikt, ja pastāv karastāvoklis. Oficiālās valsts iestādes arī saprata šo paradoksālo situāciju un ilgu laiku pat nezināja, kādu lēmumu pieņemt par vēlēšanām tajos impērijas novados, kur joprojām notika revolucionārā kustība. Februārī latviešu prese, atsaucoties uz Krievijas izdevumiem, rakstīja, ka jautājums par Valsts domes vēlēšanām gausi virzās uz priekšu. Tika izteikti minējumi, ka pirmajās Valsts domes sēdēs piedalīsies deputāti tikai no Iekškrievijas gubernām, bet valsts nomales, kur izsludināts karastāvoklis un ārkārtēja kārtība, sākumā nevarēs savus delegātus

sūtīt uz Valsts domi.¹⁶ Februāra beigās vēl nebija zināms, kad notiks vēlēšanu sapulces Baltijā, Kaukāzā, Vidusāzijā un Sibīrijā.¹⁷ Tāda pati neziņa valdīja marta sākumā. Nebija skaidrs, vai Baltijā vispār tiks izsludinātas Valsts domes vēlēšanas. Tai pašā laikā bija zināma iekšlietu ministra pavēle gubernatoriem, ka, sākot ar 20. februāri, jānoliek termiņi pilnvarnieku vēlēšanām.¹⁸ Latviešu prese prātoja, ka karastāvoklis ir jāatceļ, jo citādi nevar "brīvi vēlēti". Uzskatīja, ka laukos tam mazāka nozīme, bet pilsētās un miestos brīvas vēlēšanas, pastāvot karastāvoklim, nav iespējamās.¹⁹ Pilsētās un miestos vietējā administrācija nereti sastāvēja no baltvāciešiem, un tas vien izsauca vēlētajos bailes balsot pret baltvācu kandidātiem. Konservatīvā latviešu "Rīgas Avīze" savukārt uzskatīja, ka karastāvoklis ir vajadzīgs, jo, ja tā nebūs, revolucionāri traucēs domes vēlēšanas.²⁰

Pēc ilgas gaidīšanas beidzot Vidzemes un Kurzemes guberņā tika paziņots, ka no 19. līdz 26. martam jāveic I Valsts domes pilnvarnieku vēlēšanas zemnieku un strādnieku kūrijās.²¹ I Valsts domes vēlēšanu sarežģītā procedūra Latvijas teritorijā norisa 1906. gada marta otrajā pusē un aprīlī. Sabiedrības daļai, kurai bija vēlēšanu tiesības, politiskie uzskati bija raibi un nenoformējušies. Daudzu iedzīvotāju iekļaušanos sabiedriskajās un politiskajās aktivitātēs, kas saistījās ar I Valsts domes vēlēšanām, bija izsaukusī piedalīšanās revolūcijas notikumos vai arī bailes no revolūcijas.

Pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta izdošanas sākās legālo buržuāzisko politisko partiju veidošanās. Vēlēšanu norises laikā partijas atradās organizēšanas procesā, galvenokārt tās apvienoja tikai ļoti nelielus politisko domubiedru grupējumus. Organizēšanās process pamatā notika pēc nacionālajām pazīmēm. Baltvācu presē izteikta doma, ka vietējai sabiedrībai vēl "nacionālās jūtas ir daudz attīstītākas, subjektīvais moments ir stiprāks par piederības jūtām pie partijas ar līdzīgi politiski domājošiem, bet citas izcelsmes. Mēs politiski esam par jauniem, lai darbotos pēc ārzemju parauga."²² Savas domas par nacionālo jautājumu izteica arī Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļas laikraksts "Рижский вестник": "Baltijas novadā notika un joprojām notiek gadsimtu cīņa, kas balstās uz nacionālisma pamata; šīnī sakarībā arī cīņas dalībnieki grupējas pēc nacionālās līdzības, veido nacionālas naidīgas nometnes, pilnīgi nerēķinās ar saviem politiskās programmas uzskatiem."²³

Tas arī saprotams: Krievijas impērija bija etnogrāfiska valsts. Tās ceļš uz politisko valsti valdības līmenī bija uzsākts, bet tam nebija lemts realizēties. Izveidotajām partijām bija izstrādātas un apstiprinātas programmas, taču revolūcijas notikumi ienesa korekcijas to praktiskajā darbībā. I Valsts domes deputātu vēlēšanu laikā aktīvi darbojās Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija. Kā norādīts vēsturnieka I. Roņa pētījumā, kas gan attiecas uz pēcrevolūcijas gadiem, latviešu buržuāziskās partijas savā darbībā bija visai nenoteiktas,

izplūdušas, tām bija tikai politisku grupējumu raksturs.²⁴ Šis iezīmes vēl spilgtāk izpaudās partiju veidošanas procesa pašā sākumā. Domājams, šis trūkums piemita ne tikai latviešu partijām. Sabiedrībai un pat partijas dalībniekiem bija visai nekonkrēti uzskati par politiskajiem virzieniem. Bez kādas pietātes tika lietoti tādi apzīmējumi kā progresīvs, demokrātisks, liberāls, kosmopolītisks u.c.

Par galveno I Valsts domes vēlēšanu centru un paraugu pārējai Latvijai kļuva Rīga. Kā divi pretpoli te uzstājās baltvāciešu nodibinātā Baltijas konstitucionālā partija ar saviem nedaudzajiem domubiedriem un sabiedrības daļa, kas kontaktējās ar Latviešu konstitucionāli demokrātisko partiju, kuras darbību 1906. gada sākumā atspoguļoja laikraksts "Latvija". Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas pirmā sapulce sakarā ar vēlēšanām notika 1906. gada janvāra sākumā Rīgas Latviešu biedrības namā, un uz to bija ieradies ap 400 biedru. Tika pieņemts lēmums – Valsts domes vēlēšanās piedalīties, jo partija savā darbībā balstās uz 1905. gada 17. oktobra manifestu.²⁵ Viskonservatīvāk noskaņotais latviešu politiskais grupējums, kas I Valsts domes vēlēšanu laikā vēl nebija spējis oficiāli noformēties par politisko partiju, pulcējās ap laikrakstu "Rīgas Avīze". Tikai 1907. gada 16. septembrī šis grupējums kā Latviešu tautas partija pulcējās pirmajā oficiālajā partijas sapulcē. Šī partija uzstājās pret revolūciju, konstitūciju, pret politisko partiju dibināšanu un pret kosmopolītisko sociāldemokrātiju. Mērķis – neņemot vērā šķiru pretrunas, apvienot latviešu tautu uz nacionālo interešu bāzes.²⁶ Virziena piekritēji uzskatīja, ka I Valsts domes vēlēšanas ir latviešu tautiska lieta un ne radikāli demokrātiska.²⁷ Vēlēšanu gaitā aktivitātes izvērša Ebreju konstitucionāli demokrātiskā partija, kurā bija ap 900 biedru. 5. martā notika partijas sapulce, kurā tika nolemts, ka Valsts domes vēlēšanās tā turēsies kopā ar citām vietējām Rīgas konstitucionāli demokrātiskajām partijām un balsos par šo partiju kandidātu, neraugoties uz tautību, jo pašiem ebrejiem nebūs iespējams ievēlēt savu kandidātu.²⁸

Baltvācu Baltijas konstitucionālā partija, kura pauda konservatīvus uzskatus, savu līdzdalību I Valsts domes vēlēšanās nesteidzās paust. Taču marta otrajā pusē partijas priekšsēdētājs Ervins Morics konservatīvajā baltvācu laikrakstā "Düna Zeitung" publicēja savu programmatisko runu par partijas uzdevumiem I Valsts domes vēlēšanās. Viņš izteica pārliecību, ka partijas pārstāvis tiks ievēlēts Valsts domē. Uzsvēra, ka baltvāciešiem līdz šim "šajā zemē ir bijusi vadība", un pauda ticību, ka "šo vadību pilsētā un laukos saglabās, balstoties ne uz vācu nacionalitāti, bet uz pārākas pieredzes un kultūras pamata".²⁹ Tika izteikta cerība, ka baltvācieši kopējā darbā sev piesaistīs arī latviešus un igauņus. Baltijas konstitucionālās partijas Kurzemes nodaļa (nākamā baltvācu Monarhistiski konstitucionālā partija) savukārt apvienoja savus domubiedrus.

Rīgā interesi par Valsts domes vēlēšanām izrādīja arī Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa. Sākumā tas bija vājš politiskais grupējums, kas pulcējās ap laikrakstu “Рижский вестник”. Laikrakstā atzīmēts, ka no vietējās krievu sabiedrības grūti izveidot politisku partiju.³⁰ Krievijas 17. oktobra savienības nodaļas darbojās arī Latgalē – Daugavpilī, Rēzeknē un Krāslavā. Rīgas nodaļas uzsaukumā sakarā ar I Valsts domes vēlēšanām pausti partijas programmas galvenie atzinumi. Norādīts, ka Valsts dome ir jāveido pēc 17. oktobra manifesta nosacījumiem, “bet nebūt ne tāda kā Satversmes sapulce vai arī kaut kas viltīgi maskēts ar Satversmes sapulces funkcijām un tāpēc nepieļauj nekādas autonomijas valsts nomalēm, uzskatot visas nomales bez jebkādiem miġlainiem vārdiem un aplinkiem par krievu zemes neatņemamu daļu”.³¹ Valsts domes vēlēšanu aizsākuma periodā Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa par savu galveno pretinieku politiskajā cīņā, nepieminot un neņemot vērā ne latviešus, ne arī igauņus, uzskatīja baltvāciešus. “Рижский вестник” janvāra numurā ar sašutumu rakstīja, ka trijās Baltijas guberņās dzīvojot “sevišķa cilvēku šķirne”, kas sevi dēvējot par “baltiem”, un tie esot Baltijas vācieši. Viņi sacerot dažādas federatīvas konstitūcijas un autonomijas projektus, bet uz šādu darbību viņiem neesot nekādu tiesību.³²

Pirms oficiālās Valsts domes vēlēšanu moratorija uzsākšanas – pilnvaroto, balsotāju un domnieku vēlēšanām – izvirzījās jautājums par to, ka nepieciešams sākt pārbaudīt vēlēšanu sarakstus. Rīgas pilsētas pārvalde jau 1905. gada 25. decembrī sakarā ar I Valsts domes vēlēšanu papildu sarakstu sastādīšanu no kamerālvaldes pieprasīja ziņas par balsstiesīgajām personām.³³ Tā kā guberņu administrāciju norādījumi par vēlēšanām kavējās, sabiedrībā cirkulēja dažādas baumas. Daži vēlēšanas saprata tā, ka “vēlēšanu iecirkņos reġistrējas tie, kas ir par caru”.³⁴ Pats par sevi unikāls gadījums: pastāvot karastāvoklim, blakus soda ekspedīciju darbībai uzsākt valsts parlamentāriskos pārveidojumus. Latvijas pilsētu domju vēlēšanas turīgākajiem pilsētu iedzīvotājiem, kas tajās bija tiesīgi piedalīties, jau bija devušas mācību, ka, lai gūtu panākumus, atsevišķām vēlēšanu grupām, ja tās savstarpēji spēj vienoties par pieņemamiem nosacījumiem, vēlēšanu laikā jādarbojas kopīgi. Šādu jautājumu risināšana prasīja domubiedru sapulcēšanos un apspriešanos. Taču aktivitātes ievērojami traucēja pastāvošais karastāvoklis. Jāpiekrīt žurnālista teiktajam: “Kats sapratīs, ka bez sapulcēšanās, sevišķi tagad, kur daudziem vēl nav sajēgas par pašām vēlēšanām, grūti organizēties un iet vienu ceļu.”³⁵

Neskatoties uz karastāvokli un ilgstošo neziņu, vai Baltijas guberņās Valsts domes deputātu vēlēšanas tiks atļautas, zināma vēlēšanu aģitācija aizsākās. I Valsts domes vēlēšanās Rīgā visenerģiskāk piedalījās sabiedrības aktīvākā daļa, kuru lielākoties veidoja inteliģence un nekustamās mantas īpašnieki. Ātrā tempā (apmēram no 13. līdz

18. martam) organizatori ķērās pie vēlēšanu sagatavošanas. Pirmajā kārtā – pilnvarnieku vēlēšanās nekāda plaša aģitācija netika veikta, ja neskaita, ka tika uzturēta doma, ka Valsts domes vēlēšanās ir jāpiedalās visiem, kam ir vēlēšanu tiesības. Tika uzsvērts, ka būtu liela kļūda vēlēšanas boikotēt. Atsevišķu kūrīju daudzpakāpju vēlēšanu datumus noteica gubernators. Vēlēšanu process bija ilgstošs. Rīgā, piemēram, tas norisa šādi: 19. martā – fabriku un rūpnīcu pilnvaroto vēlēšanas, 24. martā – pilsētas balsotāju vēlēšanas, 27. martā – fabriku un rūpnīcu balsotāju vēlēšanas, un, beidzot, 14. aprīlī balsotājiem no sava vidus bija jāievēlē viens I Valsts domes domnieks.³⁶ Šāds tik ilgi norisošs pasākums gan Rīgas pilsētas vēletājos, gan tajos, kas vēlēšanas boikotētāja, izsauca plašas aktivitātes, spieda iepazīties ar noteikto vēlēšanu kārtību, to analizēt un izteikt savu nostāju.

19. martā Rīgā Latviešu konstitucionāli demokrātiskajai partijai un citām līdzīgu uzskatu partijām un grupām notika vēlēšanu sapulces. Sapulcēs piedalījās ap 6000 iedzīvotāju.³⁷ Konstitucionāli noskaņotie grupējumi, lai vēlēšanās uzstātos vienoti, izveidoja Rīgas progresīvo bloku. Šai blokā ietilpa 8 partijas un domubiedru grupas: Tautas brīvības partija (krievu konstitucionālie demokrāti), Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija, Ebreju konstitucionāli demokrātiskā partija, Latviešu vēletāju komiteja, Latviešu progresīvā grupa, Poļu progresīvā grupa, Lietuviešu progresīvā grupa un Igaunņu progresīvā grupa.³⁸ Rīgas progresīvais bloks vienojās par kopēji uzstādītiem kandidātiem balsotāju uzdevumu veikšanai. Bloka sastāvs bija raibs, cits cita programmas vāji pārzinošs un politiskajos uzskatos daudzveidīgs.

Rīgas progresīvais bloks izdeva aicinājumu “Rīgas pilsoņiem!”. Tajā norādīts, ka vienošanās panākta uz kopējas bloka programmas. Galvenie nosacījumi – valsts kārtības nodibināšana, balstoties uz vispārēju, vienādu, tiešu un aizklātu vēlēšanu tiesību pamata. Bez kavēšanās jāatceļ nāves sods, karastāvoklis un pastiprinātā apsardzība. Jāatceļ ierobežojumi katrai tautai un ticībai. Visās politiskajās lietās jāveic vispārīga amnestija.³⁹ Ja analizējam šī aicinājuma prasības, tad pēc 23. aprīļa izdotajiem valsts pamatlikumiem jeb konstitūcijas juridiskas tiesības tās risināt bija tikai patvaldniekam. Šādas programmas izsludināšanu bija noteikusi revolūcijas klātbūtne un plašu sabiedrības masu noskaņojums. Tai pašā laikā Rīgas domnieku vēletāji nebija revolucionāri, negribēja, lai revolūcija turpinātos, bet vēlējas, sabiedrībai atrodoties uz revolūcijas viļņa, paplašināt sev politiskās un saimnieciskās darbības brīvību un panākt atpazīstamību sabiedrībā.

Rīgas latviešu konservatīvās aprindas šo bloka programmu nosodīja. “Rīgas Avīze” to nosauca par kosmopolītiski radikālu un brīdināja, ka daudziem latviešiem tā nav pieņemama. Norādīja, ka latviešiem ir jāsarģājas no kosmopolītiski radikālām grupām, jo šāda darbība latviešos atkal modinās revolucionāro garu un iegrūdīs tautu postā.⁴⁰

Tā kā blokā ietilpa dažādas tautību grupas un politiski noskaņotie, tad vēlēšanu gaita bija samērā sarežģīta, bet plašām vēlētāju masām gana pamācoša. Priekšplānā bija jāizvirza kopējās darbības taktikas jautājumi. Ejot vienīgi šo ceļu, varēja panākt savus izvirzītos mērķus Valsts domes deputātu vēlēšanās.

Viens no interesantākajiem vēlēšanu kopsadarbības līgumiem 18. martā tika noslēgts starp Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas grupu un Baltijas konstitucionālo partiju. Tas atzīmējams tāpēc, ka Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas grupa būtībā izturējās naidīgi pret saviem, viņasprāt, galvenajiem konkurentiem Baltijas provincēs – baltvāciešiem, kuru intereses pārstāvēja Baltijas konstitucionālā partija. Tas bija nopietns vēlēšanu kompromiss. Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas grupa skaidroja, ka kompromiss pieļauts tāpēc, ka abu partiju politiskās programmas ir līdzīgas.⁴¹ Par šo vienošanos dalībnieki izdeva speciālu uzsaukumu ar virsrakstu: “Par caru, tautas brīvību un nedalāmu Krieviju!”⁴² Un tā vēlētāji sadalījās divās daļās: Rīgas progresīvais bloks un baltvāciešu Baltijas konstitucionālā partija kopā ar savu bijušo pretinieci Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas grupu un to piekritējiem.

Arī citās Latvijas pilsētās latviešu vēlētāji centās atrast sev sabiedrotos cīņā pret konservatīvajiem baltvāciešiem. Kurzemē oficiāli skaitījās 11 pilsētas, bet nevienai nebija paredzēts, līdzīgi kā Rīgai, atsevišķi virzīt uz Valsts domi savu deputātu. Kurzemes vēlētāju sabiedrībai par paraugu vēlēšanu kampaņas organizēšanā kalpoja līdzšinējā vēlēšanu gaita Rīgā.⁴³

Liepājā konstitucionāli demokrātiski noskaņotie latviešu vēlētāji 15. aprīlī Labdarības biedrības zālē noturēja pirmo vēlētāju sapulci. Tajā sapulces organizatori paziņoja par noslēgto sadarbību ar ebreju, lietuviņu un krievu vēlētājiem un par Liepājas Apvienotā progresīvā bloka izveidošanu.⁴⁴ Liepājas baltvāciešiem savā pusē izdevās piesaistīt poļus. Jelgavā konstitucionāli demokrātiski noskaņotie latviešu vēlētāji kopā ar ebrejiem un krieviem izveidoja Progresīvo bloku. Kurzemes baltvācu Baltijas monarhistiski konstitucionālās partijas nodaļa, kuras centrs atradās Jelgavā, izvērta savas vēlēšanu programmas propagandu. Izplatīja Valsts domes vēlēšanām paredzētās proklamācijas un tajās no savas puses runāja “par kaut kādām reformām”.⁴⁵ Kuldīgas pilsētas un Saldus miesta vēlētājiem kopā bija jāievēlē viens balsotājs. Kuldīgā latviešu konstitucionālo ideju piekritēju organizēšanos sevišķi traucēja ierobežotā sapulcēšanās brīvība. Pilsētā bija spēkā noteikumi, ka pēc plkst. 21 bez speciālas atļaujas nedrīkst atrasties uz ielas. Latviešu vēlētājiem atšķirībā no baltvāciešiem bija grūti šādu atļauju dabūt.⁴⁶ Latviešu vēlētājiem tikai 4. aprīlī viesnīcas “Rossija” zālē izdevās noorganizēt savu pirmo sapulci.⁴⁷

Kuldīgas Latviešu konstitucionālās partijas grupējumam arī bija aktuāls jautājums par sabiedroto atrašanu. Notika sarunas ar ebreju vēlētājiem, lai tos piesaistītu savam grupējumam. No otras puses līdzī-

gas aktivitātes veica Baltijas konstitucionālās partijas nodaļas pārstāvji. Pēc sarežģītām diskusijām daļa ebreju nolēma iet kopā ar konstitucionālo ideju piekritējiem latviešiem, bet daļa – ar baltvāciešiem.

Tukuma bruņotās sacelšanās apspiešana uz iedzīvotājiem bija atstājusi ļoti nomācošu iespaidu. 1906. gada marta beigās presē atzīmēts, ka latviešiem ir 2/3 balsstiesīgo vēlētāju, bet no pēdējiem notikumiem visi ir kā sastinguši.⁴⁸ Uz balsotāja vēlēšanām Tukuma latvieši centās sadarboties ar ebrejiem.

Kurzemes guberņā, tāpat kā Rīgā un Vidzemē, norisinājās līdzīga vēlēšanu aģitācija. Sevišķu vērīenu tā ieguva pirms balsotāju vēlēšanām (tās notika 10. aprīlī). “Balss” šinī sakarībā rakstīja: “Mums latviešiem šī diena no sevišķa svara. Mēs visi zinām, kādas nastas un spaidus nesusi mūsu tauta ilgos gadu simteņos. Mēs zinām arī tos, kas mums šos slogus uzvēluši, kas vēlētos, lai tie arī joprojām mūs spiestu. Tie ir mūsu vācieši, kuri tagad, sevišķi pa vēlēšanu laiku, ļoti laipni.”⁴⁹ Līdzīga pretvācu aģitācija norisa arī Igaunijā ietverošajās guberņās. Latviešu, igauņu un baltvāciešu attiecību attīstības vēsturiskā gaita un pēdējais 1905. gada revolūcijas asiņainais akords neatgriežami bija sagrāvis visus tiltus, kas varētu vienot baltvāciešus, no vienas puses, un igauņus un latviešus, no otras puses, jebkādi kopīgi politiskajai sadarbībai.

Valsts domes vēlēšanu laikā latviešu vēlētāju un politiskajai grupējumu vidū aktuāls kļuva jautājums, vai balsot par kandidātu, kas nav latviešu tautības, bet enerģiski aizstāv demokrātiskos uzskatus un varētu sabiedrībai atnest lielāku labumu, vai nodot balsi pat par sliktāku, bet latviešu tautības kandidātu. Rīgas progresīvajā blokā ietilpstošā Latviešu progresīvā grupa uzskatīja, ka Valsts domes deputātam no Rīgas nav obligāti jābūt latvietim. “Rīgas Avīze” savās slejās atzīmēja, ka laikraksts “Mūsu Laiki” aizstāvēja ideju, ka latviešu balsotājiem nav jāskatās uz tautību, bet jāievēlē “visvairāk progresīvais vīrs”, lai arī tas būtu cittautībnieks.⁵⁰ “Laiks” publicēja garu redakcijai atsūtītu rakstu, kurā apcerēts jautājums, vai Rīgas deputātam Valsts domē vajag būt latvietim. Tajā teikts, ka jāskatās nevis uz deputāta tautību, bet gan uz to, kurš cienīgāks ieņemt šo posteni. Arī redakcija piekrita šim vērtējumam: “Pie vēlēšanām galvenā kārtā jāskatās uz kandidāta krietnību un spēju aizstāvēt vispārēju labumu. Starp reakcionāru latvieti un radikālu cittautieti – krievu, leiti, poli, žīdu mēs balsi nodosim cittautietim. Ja abi labi, tad par latvieti, jo tas labāk pazīst vietējos apstākļus.”⁵¹ Neskatoties uz šiem loģiskajiem secinājumiem, vēlēšanu gaitā lielākā latviešu sabiedrības daļa tomēr simpatizēja deputātam – latvietim. Konservatīvajiem latviešiem, kas grupējās ap laikrakstu “Rīgas Avīze”, šinī jautājumā bija viennozīmīga atbilde – balsot tikai par latviešu kandidātu, kas aizstāv latviešu lietu.⁵²

Vēlot balsotājus, Rīgas progresīvā bloka visas partijas un grupas apvienoja kopējs mērķis – neļaut baltvācietim kļūt par Rīgas deputātu I Valsts domē. Pirms balsotāju vēlēšanām Rīgā notika plaša aģitācija:

“Rītdien [24. martā. – J. B.] pašā cīņās karstumā atminiet tikai vienu – jums jāuzvar vācu grupas liste, balsojot progresīvo grupu listei par labu, tad beigsies jūsu nospiestais stāvoklis un tapsiet patiesi brīvi.”⁵³ Asa vēlēšanu aģitācija notika no abām pusēm. Tās viena otru vainoja vēlēšanu sarakstu viltošanā un vēlētāju apmānīšanā: izmānot jau agrāk vēlētājiem savējā politiskā grupējuma izsniegtos vēlēšanu biļetenus un to vietā iedodot pretinieku biļetenus.⁵⁴

Balsotāju vēlēšanu rezultāti visās Rīgas priekšpilsētās bija par labu progresīvajam blokam, ar rādītāju 70 pret 10.⁵⁵ Formālu iemeslu dēļ gan šī attiecība līdz 14. aprīlim ievēlēto dokumentācijas pārbaudes rezultātā izmainījās. Rīgas progresīvais bloks zaudēja trīs balsotājus, bet baltvāciešu puse papildinājās ar šīm trijām subsitūtu vietām. Savukārt blokam pievienojās četri atsevišķi ievēlētie strādnieku balsotāji⁵⁶ (no Š. Berlina kokzāģētavas, M. Pagasta galdniecības uzņēmuma, stikla rūpnīcas “Kerkoviuss un Ko”, pistonu un patronu fabrikas “Sellie un Bello”).

Rīgas 84 balsotāju sadalījums nacionālā ziņā bija šāds: 41 latvietis, 15 krievi, 12 ebreji, 10 vācieši, 2 poļi, 2 lietuvieši un 2 igauņi.⁵⁷ Rīgas progresīvā bloka ievēlēto balsotāju pārsvars bija neapstrīdams. Nākamajā vēlēšanu pakāpē no balsotājiem bija jāievēlē viens domnieks. Steigā organizējot un progresīvajā blokā apvienojot vairāku tautību dažādu politisko uzskatu un interešu vēlētājus, nebija pārlicības, ka, vēlējot deputātu, bloka balsotāji varēs pieņemt vienotu lēmumu.⁵⁸ Presē ne bez pamata tika pausta doma, ka blokā ietilpstošie krievi un ebreji grib par Valsts domes deputātu ievēlēt radikālāku pārstāvi nekā latvieši. Atzīmēts, ka krievu kadeti ir radikālāk noskaņoti nekā latviešu, kas arī sevi uzskatīja par konstitucionāli demokrātisko ideju piekritējiem.⁵⁹ Progresīvajā blokā ietilpstošie grupējumi centās izvirzīt katrs savu kandidātu. Sākotnējai vienošanai vairs nebija lielas nozīmes. Tomēr starp bloka dažādu tautību ievēlētājiem balsotājiem asa cīņa nesākās. Izvirzītos kandidātus centās apspriest demokrātiskā gaisotnē, izejot no reālās dzīves situācijas. Tā, piemēram, Poļu progresīvās grupas pārstāvis zvērinātais advokāts J. Šablovskis, kas demokrātiskajās aprindās bija ieguvis popularitāti ar savām juridiskajām aktivitātēm, atzīmēja, ka Rīgas kandidātam uz Valsts domes domnieka vietu jābūt progresīvam cilvēkam ar noteiktiem politiskajiem uzskatiem un neaptraipītu pagātni. Uzskatīja, ka būtu taisnīgi, ja par kandidātu izvirzītu latvieti: latvieši Rīgā ir pamatiedzīvotāji un vislabāk pazīst vietējo dzīvi. Latvieši visu laiku šeit ir dzīvojuši apspiesti, aprobežoti savās politiskajās un saimnieciskajās tiesībās. Ievēlot latvieti, latviešu tautai būs morālisks gandarījums par piedzīvotajām ciešanām un tā tiks dots morālisks plīķis tautas apspiedējiem.⁶⁰

9. aprīlī sanāca progresīvā bloka balsotāju sapulce. Tās uzdevums – izzināt, kādi kandidāti ir vispopulārākie. Tagad balsotāji izveidoja divus grupējumus: vienā latviešu balsotāji, bet otrā visas citas partijas kopā ar tā saukto Latviešu progresīvo grupu. Pēdējie uzskatīja, ka Valsts

domes deputātam no Rīgas nav obligāti jābūt latvietim, bet jābūt pēc iespējas demokrātiski noskaņotam, tādām, kas bauda vēlētāju uzticību, ka viņš kā deputāts varēs labāk veikt savus uzdevumus. Sapulcē latviešu balsotāji bija ieradušies mazākumā, un no viņu izvirzītajām piecām kandidatūrām (zvērinātais advokāts Fridrihs Grosvalds, zvērinātais advokāts Jānis Purgals, zvērinātais advokāts Andrejs Krastkalns, zvērinātais advokāts Fridrihs Alberts un zvērinātais advokāts Voldemārs Zamuels) par deputātu kandidātiem izraudzīja tikai divus – F. Grosvaldu un J. Purgali. Par progresīvā bloka populārākajiem kandidātiem kopējā sapulce nolēma izvirzīt piecus pagaidu kandidātus: Vidzemes guberņas vecāko fabriku inspektoru inženieri tehnologu Aleksandru Bikovu, fizikas – matemātikas kandidātu pasniedzēju Fjodoru Ernsu (presē saukts arī par Teodoru Oernu), zvērināto advokātu Andžu Zumbergu, F. Grosvaldu un J. Purgali.⁶¹ Sapulce nolēma, ka 13. aprīlī, ceturtdienā, balsotāji sanāks no jauna un no šiem pieciem kandidātiem ievēlēs vienu, kas būtu kopējais kandidāts.⁶² Pēc šīm priekšvēlēšanām vēl nebija skaidrs par vēlēšanu galējo iznākumu. 13. aprīlī no iepriekšējiem izvirzītajiem pieciem kandidātiem savā starpā sacentās F. Ernss, kas sabiedrībā tika vērtēts kā “radikālais kosmopolīts”, un “mērenais politiķis” F. Grosvalds, kas tomēr aizstāvēja konstitucionālās demokrātijas idejas.⁶³ Ar vienas balss pārsvaru uzvarēja F. Grosvalds.⁶⁴ 14. aprīlī, kad balsotāji oficiāli balsoja par Rīgas pilsētas Valsts domes deputātu, sarežģījumi neradās – par domnieku tika ievēlēts F. Grosvalds.

Vidzemes guberņas mazo pilsētu un lauku pilnvarotie ievēlēja 62 balsotājus: 21 no pagastu zemniekiem, 15 no mazajām pilsētām, 25 no lielgruntniekiem un 1 no strādniekiem. Kopā igauņiem un latviešiem bija 39 balsotāji, bet baltvācu lielgruntniekiem – 23 balsotāji.⁶⁵ Par vēlēšanu taktikas svarīgu jautājumu kļuva igauņu un latviešu balsstiesīgo sadarbība. Jau 19. martā Tērbatā notika Igaunų tautas progresa partijas vēlētāju sapulce. Tajā igauņi nolēma noslēgt ar latviešu vēlētājiem kompromisu, lai no četrām Vidzemes guberņai paredzētajām Valsts domes domnieku vietām divas ieņemtu latviešu un divas igauņu kandidāti.⁶⁶ Latviešu balsstiesīgie šo priekšlikumu atbalstīja. 20. aprīlī Vidzemes guberņas vēlēšanu sapulcē par domniekiem ievēlēja divus latviešu kandidātus: zvērināto advokātu Kārli Ozoliņu un lauksaimnieku Arvedu Bremeru. Igaunų balsstiesīgie iedzīvotāji ievēlēja Oskaru Rütli un Jani Tenisonu.⁶⁷ No Igaunijas guberņas uz domi nosūtīja vēl trīs deputātus: K. Hellātu, A. Lubbi un P. Papčinski.⁶⁸

10. aprīlī bija paredzētas Kurzemes guberņas 48 domnieku balsotāju vēlēšanas: no pilsētām vajadzēja ievēlēt 19 balsotājus, no pagastiem – 13, no fabrikām, rūpnīcām un dzelzceļa darbnīcām – 2 un no lielgruntniekiem – 14 balsotājus.⁶⁹ Arī Kurzemē vēlēšanu aktivitātes vislabāk novērojamas pilsētās. Liepājā vajadzēja ievēlēt piecus balsotājus. Baltvācieši par saviem kandidātiem izvirzīja advokātu V. Melvilli un Heimovski. Apvienotais progresīvais bloks, savstarpēji apspriežoties,

par saviem balsotāju kandidātiem nolēma virzīt divus latviešus, divus ebrejus, bet piekto – kopēju no krieviem, lietuviešiem un poļiem.⁷⁰ Liepājas Apvienotais progresīvais bloks 10. aprīlī, kad notika Valsts domes deputātu balsotāju vēlēšanas, izvērsa aktīvu aģitāciju. Pie vēlēšanu iecirkņa darbojās Apvienotā progresīvā bloka birojs, kas risināja jautājumus gadījumā, ja kādam balsstiesīgajam vēlēšanās radās kādi šķēršļi. Tika lietota moderna aģitācijas forma: visu dienu pa Graudu un Kurhauza prospektu braukāja trijjūgs, kas veda 10 pēdu augstu četrkantīgu torni, uz kura rakstīts: “Vēlat mūsējos! Sīmani, Saveli, Jacunski, Kacnelsonu un Luriju.”⁷¹ Liepājas Apvienotā progresīvā bloka kandidāti uzvarēja Baltijas konstitucionālās partijas Kurzemes nodaļas izvirzītos kandidātus, saņemot 64,3% no visām balsīm.⁷² Liepājā par balsotājiem ievēlēja Apvienotā progresīvā bloka jau agrāk izvirzītos kandidātus – latviešus advokātu G. Saveli un advokātu A. Sīmani, ebrejus Dr. phil. N. Kacnelsonu, cand. jur. G. Luriju un poli Dr. chem. J. Jacunski.⁷³

10. aprīlī Jelgavas balsstiesīgie iedzīvotāji vēlēja četrus Jelgavas balsotājus. Ar lielu balsu vairākumu uzvarēja Jelgavas progresīvā bloka latviešu, krievu un ebreju kandidāti: zvērinātais advokāts K. Pauļuks, zvērinātais advokāts J. Čakste, virsskolotājs Meļņikovs un Dr. Rubinšteins. Viņi saņēma 69,1% vēlētāju balsu.⁷⁴ Kuldīgas pilsētas un Saldus miesta vēlētājiem kopā bija jāievēlē viens balsotājs. Kuldīgā pirms balsotāja ievēlēšanas aktīvu aģitāciju savā labā veica Baltijas konstitucionālās partijas Kurzemes nodaļa. Avīze “Latvija” rakstīja, ka nekur baltvācu partijas vadoņu nekaunība nav tik liela kā Kuldīgā – “šai vācietības perēkli”.⁷⁵ Kuldīgā un Saldū baltvāciešiem gan ekonomiskajā, gan arī sabiedriski politiskajā dzīvē bija liela ietekme. Konservatīvās baltvācu partijas vadība, ar dažādiem apmelojumiem biedējot vēlētājus, vērsās pret Latviešu konstitucionālo partiju. Tā aicināja vāciešus, latviešus, ebrejus un krievus ievēlēt kopēju balsotāju, kas aizstāvētu Baltijas konstitucionālās partijas programmu.⁷⁶ Cīņu ar konservatīvajiem baltvācu spēkiem apgrūtināja tas, ka Saldus vēlētājiem, lai nodotu balsis par balsotāja kandidātu, vajadzēja mērot ap 50 verstu līdz Kuldīgai. Latviešu konstitucionālās partijas pārstāvji par savu kandidātu izvirzīja pareizticīgo baznīcas mācītāju A. Gobiņu. Ebreji savukārt uzstādīja savu kandidātu – konstitucionālo demokrātu B. Magilnicki un otru kandidātu – M. Maleru, kas nāca no baltvāciešu vidus.⁷⁷ Baltvācieši izvirzīja Dr. L. Hercbergu. Šis kandidāts bija ebreju tautības, bet baltvācu politikas piekritējs. Ar šādu taktisku gājieni baltvācieši centās ebrejus piesaistīt savai vēlēšanu platformai. Pēc lielām diskusijām daļa ebreju tomēr vienojās balsot par A. Gobiņu, bet citi pievienojās baltvāciešu grupai. Baltvācieši tagad uzstādīja jaunu kandidātu – Kuldīgas galvu Arturu fon Krauzi.⁷⁸ Turpinājās asa aģitācijas cīņa. Baltvācu aģitatori cerēja vēlēšanās saņemt atbalstu no Saldus. 10. aprīlī vēlēšanu dienā viņi izsūtīja savus aģentus trīs verstis no Kuldīgas uz Saldus ceļa pretī vēlētājiem. Latvieši aģitāciju par

balsotāja kandidātu Saldū bija veikuši jau agrāk. Vēlēšanu norisē bija vērojams pacēlums. No Saldus daudzi vēlētāji bija ieradušies kājām. Saldinieki Kuldīgā vispirms devās uz Latviešu sadraudzības biedrību, kur darbojās vēlēšanu birojs. Te viņi saņēma vēlēšanas listes, un tad uzticības vīri viņus pavadīja uz vēlēšanām. Žurnālists uz vēlēšanām ieradušos meža strādniekus raksturojis šādi: "Bija interesanti redzēt šos vienkāršos ļaudis, ar maizes doniņām uz muguras, pulcējamies, it kā uz peļņu ejot. Latviešu vēlētāju komiteja no savas puses arī gādāja, cik varēdama, lai visiem mazturīgiem apgādātu brīvu vai lētu dzīvokli gan iebraucamās vietās, gan skolās vai citur."⁷⁹ Baltijas konstitucionālās partijas piekritēji bija plaši izplatījuši savas vēlētāju listes, bet Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas aktīvistu tās centās nomainīt ar savējām. Vēlēšanu iznākums bija šāds: par balsotāju tika ievēlēts Latviešu konstitucionālās partijas kandidāts mācītājs A. Gobiņš, par kuru bija nodoti 63,2% balsu.⁸⁰ Baltijas konstitucionālās partijas piekritēji baltvācieši par šo iznākumu bija tik pārsteigti, ka centās atrast kādus iemeslus, lai vēlēšanu rezultātu apstrīdētu. Tas tomēr neizdevās.

Tukuma konstitucionāli demokrātiski noskaņotie latvieši vienojās ar ebrejiem par kopēju kandidātu – provizoru J. Savelu. 10. aprīlī Tukuma balsotāja vēlēšanās J. Savels sacenties ar baltvāciešu kandidātu K. Miramu. Saņemot 88,4% balsu, par Tukuma pilsētas balsotāju tika ievēlēts J. Savels.⁸¹ Arī pārējās Kurzemes pilsētās balsotāju vēlēšanas norisa līdzīgi.

Sarežģītais vēlēšanu process tuvojās savam galvenajam mērķim – I Valsts domes deputātu ievēlēšanai. Kurzemes guberņas konstitucionāli demokrātiski noskaņoto latviešu vēlētāju vidū pakāpeniski izkristalizējās priekšlikums par valsts domnieka kandidātu no pilsētām virzīt zvērināto advokātu J. Čaksti, bet advokātu J. Kreicbergu – par domnieka kandidātu no lauku pagastu balsotājiem. Tomēr šīs kandidatūras latviešu sabiedrībā netika pieņemtas viennozīmīgi. Par minētajiem kandidātiem legālajā presē parādījās pat ļoti negatīvas atsauksmes.⁸² 19. aprīlī Kurzemes guberņas un lauku pagastu balsotāji noturēja sapulci, kurā savā starpā mēģināja vienoties par kopējiem domnieku kandidātiem. Šajā sapulcē izpaudās pastāvošā karastāvokļa sekas: lauku pagastu balsotāji iepriekš domnieka kandidatūru nebija varējuši apspriest, jo šī bija viņu pirmā tikšanās. Balsotāji izturējās nezinoši un balsojumā bija nenoteikti. Pirmo reizi balsojot par izvirzāmo kandidātu, balsu vairākumu saņēma J. Kreicbergs, otro reizi – P. Juraševskis.⁸³ Apvienotā progresīvā bloka pilsētu balsotāju starpā, lemjot par Valsts domes kandidātiem, valdīja sapratne. Plašas debates vienīgi risinājās starp ebreju pilsētu balsotājiem. Daļa ebreju balsotāju par savu deputāta kandidātu gribēja ievēlēt Bauskas pilsētas balsotāju Pēterburgas zvērināto advokātu L. Niseloviču, citi – Liepājas ebreju balsotāju Dr. phil. N. Kacenelsonu. Latviešu balsotājiem atturoties, ebreju balsotāji beidzot vienojās par N. Kacenelsona kandidatūru.

20. aprīlī bija jāsapulcējas Kurzemes guberņas 48 balsotājiem, lai ievēlētu trīs I Valsts domes deputātus. Domnieku vēlēšanas norisa bez sarežģījumiem. Lauku pagastu vēlētāji par domnieku ievēlēja J. Kreicbergu. Kopējās guberņas vēlēšanās tika uzstādītas vairākas kandidatūras, bet, tā kā daži savu kandidatūru atsauca, tad palika trīs kandidāti: J. Čakste, N. Kacnelsons un no Ilūkstes apriņķa balsotājiem lielgruntnieku kandidāts fon Valters-Vittenheims. Par Valsts domes deputātiem ievēlēja J. Čaksti un N. Kacnelsonu.⁸⁴

Vitebskas guberņā bija pavisam 10 apriņķu. No tiem tikai trīs – latviešu. Iedzīvotāju sastāvs Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķī bija raibs: krievi, latvieši, poļi, ebreji un vācieši. Latviešu balsotāji vienojās ar poļiem un ebrejiem. Lai arī krievu iedzīvotājiem šajos trijos apriņķos bija visvairāk balsstiesīgo, par pilnvarniekiem un balsotājiem tika ievēlēti tikai poļi un latvieši.⁸⁵ Domnieku vēlēšanas Vitebskas guberņā, līdzīgi kā vēl citās impērijas 28 guberņās, notika 26. martā, kas bija daudz agrāk nekā Vidzemē un Kurzemē. Vēlēšanas bija iespējamās tāpēc, ka Vitebskas guberņā revolūcijas klātbūtne izpaudās vājāk. Vitebskā notikušajās vēlēšanās balsotāji par valsts domnieku ievēlēja latviešu Rēzeknes katoļu mācītāju Franci Trasunu un pārējos guberņas domniekus: P. Peresvetu-Soltanu, B. Šahno, A. Volkoviču, H. Bruku un G. Fiļipovu.⁸⁶ Par šo Latgales latviešu panākumu ar sajūsmu rakstīja laikraksts “Latvija”: “Daudz laimes jaunajam tautas vietniekam, sekmīgi aizstāvēt un pareizā gaismā iztēlojot krievu parlamenta priekšā tikpat inflantiešu, kā arī visas latviešu tautas stāvokli un vajadzības.”⁸⁷

I Valsts domē Latvijas deputāti sadarbojās visciešāk ar Igaunijas pārstāvjiem, taču sadarbība notika arī ar Lietuvas ievēlētājiem 14 deputātiem.

Analizējot jautājumu par balsstiesīgās sabiedrības aktivitāti I Valsts domes vēlēšanās, autoram pagaidām nav izdevies dabūt vēstures materiālus par lauku pagastu vēlētāju aktivitātēm, taču domājams, ka zemnieki, iebiedēti no revolūcijas notikumiem, soda ekspedīciju izrēķināšanās, paklausīgi pildīja administrācijas norādījumus un visi piedalījās pilnvarnieku un balsotāju vēlēšanās.

Pilsētās un miestos piedalīšanās vēlēšanās bija dažāda. Cik pagaidām zināms, vislielākā aktivitāte pilnvarnieku vēlēšanās bija Bauskā, kur piedalījās ap 81%, Liepājā – 80%, Rīgā – 63%, Tukumā – 60% un Ilūkstes miestā – ap 58% balsstiesīgo.⁸⁸ Rīgas balsstiesīgo iedzīvotāju vēlēšanu aktivitāte atsevišķos pilsētas vēlēšanu iecirkņos atspoguļota tabulā. Pārdomas izraisa viszemākā vēlētāju aktivitāte Rīgas iekšpilsētas vēlēšanu iecirknī. Šeit dzīvoja Rīgas turīgākie iedzīvotāji un galvenokārt baltvācieši. Vai tās bija bailes no revolūcijas klātbūtnes, nepatika pret konstitucionālajām pārmaiņām valstī vai neticība, ka šajās vēlēšanās baltvāciešiem iespējams gūt uzvaru? Bet varbūt viss kopā? Kopumā balsstiesīgo vidū atsaucība vēlēšanām bija ievērojama.

Latvijas teritorijas balsstiesīgos iedzīvotājus no dalības I Valsts domes vēlēšanās galvenokārt atturēja revolucionārā kustība un LSDSP

RĪGAS BALSSTIESĪGO IEDZĪVOTĀJU AKTIVITĀTE I VALSTS
DOMES VĒLĒŠANĀS

Vēlēšanu iecirkņi	Balsstiesīgo skaits	Balsstiesīgo īpatsvars, %	Vēlēšanās piedalījušos skaits	Vēlēšanās piedalījušos īpatsvars, %
Iekšpilsēta	6070	19,3	3507	57,8
Pēterburgas priekšpilsēta	9200	29,3	5976	65,0
Maskavas priekšpilsēta	11500	36,7	7410	64,4
Jelgavas priekšpilsēta	4600	14,7	2755	59,9
Kopā	31370	100,0	19648	62,6

Aprēķināts pēc: Latvija. – 1906. – 27. marts; Dūna Zeitung. – 1906. – 27. Mārtz.

vēlēšanu boikots. Vislielākā boikota ietekme bija fabriku, rūpnīcu un dzelzceļa darbnīcu strādnieku vidū. Vēlēšanu boikota rādītāji skaitļos ir šādi: Rīgā boikotā piedalījās ap 80% strādnieku, kam bija vēlēšanu tiesības, Vidzemes guberņas latviešu daļā, neieskaitot Rīgu, – 72%, Kurzemes guberņā – 49,97%, Liepājā – 78,5%, bet Jelgavā – 66,6% balsstiesīgo strādnieku.⁸⁹ Var secināt, ka strādnieku līdzdalība vēlēšanu boikotēšanā bija ļoti augsta. Tomēr visu strādnieku piedalīšanos boikotā sociāldemokrātiskajām partijām panākt neizdevās. Domājams, ka, līdzīgi kā revolūcijas notikumos, aktīvākie boikota dalībnieki bija gados jaunākie revolucionāri noskaņotie strādnieki. Par to var daļēji spriest, apskatot 19. martā Rīgā notikušās fabriku, rūpnīcu un dzelzceļa darbnīcu strādnieku pilnvarnieku vēlēšanas: vidējais ievēloto pilnvarnieku vecums – 38 gadi.⁹⁰ Domājams, ka arī vēletāju vecums bija līdzīgs. Tieši tāds pats strādnieku pilnvarnieku vidējais vecums bija arī Vidzemes guberņas latviešu daļā.⁹¹

Kāds bija to balsstiesīgo izglītības līmenis, kas piedalījās vēlēšanās? Pilnvarnieku vēlēšanu dalībnieku izglītība vidēji bija zemāka nekā nākamās pakāpes vēletājiem – balsotājiem.

Starp Rīgas 80 balsotājiem 39 (48,8%) bija augstskolas izglītība, 17 (21,25%) – vidējā un nepabeigta vidējā izglītība, 12 (15,0%) – pirmmācību skola, 8 (10,0%) – mājmacība un 4 balsotāji (5,0%) bija ar nenoteiktu izglītības cenzu.⁹² Salīdzinot Rīgas balsotāju un visas Krievijas impērijas I Valsts domes deputātu izglītības līmeni, redzams, ka Rīgas balsotāji vidēji bija izglītotāki.⁹³ Vērtējot pēc specialitātēm, Rīgas balsotāju vidū visvairāk bija juristu – 26,2%, māju īpašnieku – 14,3%, tirgotāju – 13,1%, inženieru – 6% un skolotāju – 6%.⁹⁴ Pēc nepilniem

diviem gadu desmitiem tie sabiedriski politiskie aktīvistu, kas izvirzīja un realizēja ideju par parlamentāras Latvijas valsts dibināšanas nepieciešamību, arī piederēja pie sabiedrības izglītotākās daļas.

Analizējot I Valsts domes ietekmi uz Latvijas sabiedrību, jāatzīst, ka galvenais tās ieguldījums bija aktīvo sabiedrības locekļu politiskajā audzināšanā. Sabiedrības audzināšanas process skāra gan tos, kas piedalījās vēlēšanās, gan vēlēšanu boikotētājus un šī boikota organizētājus. Pēdējie ne tikai iepazinās ar Krievijas impērijas patvaldnieka izdotajiem Krievijas pamatlikumiem, kurus sabiedrībā kautrīgi dēvēja par pirmo Krievijas valsts konstitūciju, bet arī nonāca pie secinājuma, ka tā ir gaužām nepilnīga un revolūcijas laikā vairs nebūt neatbilst sabiedrības interesēm. Tanī pašā laikā vajadzēja apzināties, ka bija reakcijas laiks un katrs, kas bija pret patvaldības politiku, riskēja arī ar savu labklājību. Par Valsts domes audziņošo iespaidu uz sabiedrību rakstīja arī prese. Lūk, zīmīgs secinājums: “Un vai tad nevienam nav nācis prātā pārdomāt, kāda politiskas audzināšanas nozīme ir tagadējai Valsts domes vēlēšanai? Mēs ļoti labi zinām, ka zem kara stāvokļa un bez sapulcēm nekāda pareiza vēlēšana nav domājama. Bet līdz ar to vēlēšanas ieļauj visos pavalstniekos konstitucionālas kārtības vajadzības un arī uzskatus.”⁹⁵ Vēl plašāk par šo problēmu runāts avīzē “Balss” publicētajā rakstā “Valsts domes vēlēšanas”: “Lai kāds būtu vēlēšanu iznākums, tomēr ievērojama paliks vakarējā diena [24. martā balsotāju vēlēšanas. – J. B.], kur pirmo reizi tik plašas ļaužu aprindas piedalījās pie politiskām vēlēšanām. Vakarejā diena latviešu vēlētajiem visādā ziņā paliks par lielu mācības dienu. Turpmāk tie vēlēšanās būs daudz vairāk zinātāji, vairāk ievingrinājušies nekā tagad, kur daudziem pirmo reizi bija jānodod savas balsis [...]. Arī aģitācijas jeb iepriekšējās vēlēšanu sagatavošanas ziņā mēs ar šīm vēlēšanām esam gājuši labu skolu cauri. Tagadējās Valsts domes vēlēšanas maz var pielīdzināt pilsētu domju vēlēšanām, kur mums jau savi piedziņojumi un vingrība; Valsts domes vēlēšanas ir daudz plašākas.”⁹⁶ Šis bija pirmais mācību solis uz demokrātiskās Latvijas valsts vēlēšanu sistēmas izveides aizsākumiem. Katra šāda demokrātisko aktivitāšu skola audzināja Latvijas sabiedrību. Latvijā revolūcijā publiski sabiedrībā parādās ideja par autonomiju, bet latviešu deputāti I Valsts domē darbojās autonomistu grupā.

ATSAUCES

- ¹ История СССР с древнейших времен до наших дней. Россия в период империализма 1900–1917 гг. – Т. 6. – Москва, 1968. – С. 210.
- ² Švābe A. Latvijas vēsture 1800–1914. – 2. izd. – Daugava, 1962. – 664. lpp.
- ³ Лифляндския губернскаго ведомости. – 1906. – 1 март.
- ⁴ Turpat. – 3. maijs.

- ⁵ Sēkla. – 1906. – 11. febr.
- ⁶ Latvija. – 1906. – 10. febr.
- ⁷ Šalda V., Ūdre A. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – Rīga, 1988. – 209. lpp.
- ⁸ Sēkla. – 1906. – 1. marts.
- ⁹ Balss. – 1906. – 11. marts.
- ¹⁰ Sēkla. – 1906. – 13. janv.
- ¹¹ Balss. – 1906. – 15. marts.
- ¹² Dūna Zeitung. – 1906. – 1. Mai.
- ¹³ Рижский вестник. – 1906. – 22 март.
- ¹⁴ Latvija. – 1906. – 25. febr.
- ¹⁵ Turpat. – 20. marts.
- ¹⁶ Balss. – 1906. – 16. febr.
- ¹⁷ Turpat. – 23. febr.
- ¹⁸ Turpat. – 13. febr.
- ¹⁹ Latvija. – 1906. – 11. marts.
- ²⁰ Rīgas Avīze. – 1906. – 28. febr.
- ²¹ Šalda V., Ūdre A. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – 28. lpp.
- ²² Dūna Zeitung. – 1906. – 7. Märtz.
- ²³ Рижский вестник. – 1906. – 17 апр.
- ²⁴ Ronis I. Latviešu buržuāzijas politika 1907.–1914. gadā. – Rīga, 1978. – 75. lpp.
- ²⁵ Balss. – 1906. – 6. janv.
- ²⁶ Ronis I. Latviešu buržuāzijas politika 1907.–1914. gadā. – 79.–85. lpp.
- ²⁷ Rīgas Avīze. – 1906. – 15. apr.
- ²⁸ Balss. – 1906. – 7. marts.
- ²⁹ Dūna Zeitung. – 1906. – 22. Märtz.
- ³⁰ Рижский вестник. – 1906. – 8 апр.
- ³¹ Turpat. – 7 janv.
- ³² Turpat. – 17. janv.
- ³³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 77. f., 3. apr., 2252. l., 2. lp.
- ³⁴ Рижский вестник. – 1906. – 11 янв.
- ³⁵ Latvija. – 1906. – 25. marts.
- ³⁶ Balss. – 1906. – 14. marts; Лифляндския губернска ведомости. – 1906. – 10 апр.; 13 апр.
- ³⁷ Latvija. – 1906. – 20. marts.
- ³⁸ Balss. – 1906. – 18. marts.
- ³⁹ Rīgas Avīze. – 1906. – 20. marts.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Рижский вестник. – 1906. – 20 март.
- ⁴² Dūna Zeitung. – 1906. – 20. Märtz.
- ⁴³ Latvija. – 1906. – 13. apr.
- ⁴⁴ Balss. – 1906. – 8. jūn.
- ⁴⁵ Laiks. – 1906. – 11. apr.
- ⁴⁶ Latvija. – 1906. – 25. marts.
- ⁴⁷ Turpat. – 15. apr.
- ⁴⁸ Turpat. – 28. marts.
- ⁴⁹ Balss. – 1906. – 6. apr.
- ⁵⁰ Rīgas Avīze. – 1906. – 15. apr.
- ⁵¹ Laiks. – 1906. – 7. apr.

- ⁵² Rīgas Avīze. – 1906. – 15. apr.
⁵³ Latvija. – 1906. – 23. marts.
⁵⁴ Balss. – 1906. – 23. marts; 24. marts; Рижский вестник. – 1906. – 22 март; 29 март.
⁵⁵ Rīgas Avīze. – 1906. – 10. apr.
⁵⁶ Latvija. – 1906. – 11. apr.
⁵⁷ Balss. – 1906. – 1. apr.
⁵⁸ Latvija. – 1906. – 11. apr.
⁵⁹ Rīgas Avīze. – 1906. – 17. marts; 27. marts.
⁶⁰ Balss. – 1906. – 4. apr.
⁶¹ Rīgas Avīze. – 1906. – 10. apr.
⁶² Balss. – 1906. – 10. apr.
⁶³ Latvija. – 1906. – 18. apr.
⁶⁴ Rīgas Avīze. – 1906. – 15. apr.
⁶⁵ Latvija. – 1906. – 17. apr.
⁶⁶ Balss. – 1906. – 23. marts.
⁶⁷ Turpat. – 21. apr.
⁶⁸ Государственная дума. Указатель к стенографическим отчетам. 1906 год. Сессия первая. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 17.
⁶⁹ Latvija. – 1906. – 13. apr.
⁷⁰ Turpat.
⁷¹ Turpat. – 15. apr.
⁷² Dūna Zeitung. – 1906. – 12. April.
⁷³ Turpat.
⁷⁴ Laiks. – 1906. – 11. apr.
⁷⁵ Latvija. – 1906. – 25. marts.
⁷⁶ Turpat.
⁷⁷ Turpat. – 15. apr.
⁷⁸ Turpat.
⁷⁹ Turpat.
⁸⁰ Turpat. – 13. apr.
⁸¹ Turpat.
⁸² Laiks. – 1906. – 29. marts.
⁸³ Latvija. – 1906. – 21. apr.
⁸⁴ Turpat.
⁸⁵ Balss. – 1906. – 17. apr.
⁸⁶ Государственная дума. Указатель к стенографическим отчетам. 1906 год. Сессия первая. – С. 4.
⁸⁷ Latvija. – 1906. – 29. marts.
⁸⁸ Balss. – 1906. – 5. apr.; Latvija. – 1906. – 27. marts; 13. apr.; 15. apr.; Dūna Zeitung. – 1906. – 27. März; 12. Apr.; Рижский вестник. – 1906. – 13 апр.
⁸⁹ Šalda V., Ūdre A. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – 28., 29. lpp.
⁹⁰ Лифляндския губернска ведомости. – 1906. – 22 март.
⁹¹ Turpat. – 31. marts.
⁹² Balss. – 1906. – 13. apr.
⁹³ Sal.: Демин В. А. Государственная Дума России (1906–1917): механизм функционирования. – Москва, 1996. – С. 37.
⁹⁴ Latvija. – 1906. – 27. marts.
⁹⁵ Sēkla. – 1906. – 10. febr.
⁹⁶ Balss. – 1906. – 25. marts.

Jānis Bērziņš

DER EINFLUSS DER WAHLEN ZUM I. STAATSRAT AUF DIE GESELLSCHAFT LETTLANDS

Zusammenfassung

Die demokratische Revolution von 1905 und die von ihr erzwungenen spärlichen konstitutionellen Änderungen spielten eine wichtige Rolle im Gesellschaftsleben des Russischen Reichs. Die Wahlen zum I. Staatsrat und ihr Einfluss auf die Gesellschaft Lettlands haben die Forscher bisher nur unter einem Aspekt interessiert – der von den revolutionären Massen unter Leitung der sozialdemokratischen Parteien ausgerufene Boykott der Wahlen. Die revolutionär gesinnten stimmberechtigten Wähler und ihre Unterstützer bildeten lediglich einen Teil der Gesellschaft Lettlands. Der Verfasser stellt sich die Aufgabe, bei Ausnutzung der im Russischen Reich verabschiedeten rechtlichen Urkunden und Presseausgaben die Einstellung der übrigen Gesellschaft zu den Wahlen zum I. Staatsrat zu untersuchen.

Die Revolution blieb immerhin eine Priorität der Revolutionäre, und die revolutionären Aktivitäten beeinflussten auch die Aktivitäten der übrigen Gesellschaft, die nicht mehr oder vorher nie mit der Revolution im Einklang war. Die von der Gesellschaft geäußerte Wertung des Staatsrats und ihre Bedeutung in der legalen Presse blieb sowohl am Anfang als auch während der Wahlen zum Staatsrat übertrieben und voller Begeisterung. Im Hinblick auf die Bedeutung der Tätigkeit des Staatsrats trat zunächst die politische Wertung hervor, deren Wesen wie folgt war: die Wahl des Staatsrats und die Aufnahme seiner Tätigkeit wird den Staat und die Gesellschaft des Russischen Reichs von jeglichen vorhandenen Mängeln befreien. Bei den Letten und Esten brachten die Wahlen zum I. Staatsrat auch einen Aufschwung des Nationalkampfes mit sich, die Freude daran, dass bei Nutzung des offiziell zugesprochenen relativ umfassenden Wahlrechts erstmalig in der Geschichte die Möglichkeit bestand, die im politischen und wirtschaftlichen Leben bisher dominierenden Deutschbalten bei den Wahlen zum Staatsrat zu übertreffen. Die Wahlen der Bevollmächtigten, der stimmberechtigten Delegierten und der Mitglieder des I. Staatsrats fanden in Livland und Kurland unter Kriegszustand statt. Deswegen begannen die Wahlen der Bevollmächtigten erst später – vom 19. bis zum 26. März, während auf der am 26. März in Witebsk stattgefundenen Versammlung der stimmberechtigten Delegierten des Gouvernements Witebsk bereits das erste lettische Mitglied des Staatsrats – Francis Trasuns, der katholische Pfarrer aus Rēzekne in Latgale – gewählt wurde.

Die konstitutionell-demokratisch gesinnten politischen Parteien bildeten am 19. März in Riga den Rigaer Progressiven Block, der aus 8 Parteien und Ideengruppen bestand, unter denen die Lettische Konstitutionell-demokratische Partei eine der einflussreichsten in der

Gesellschaft war. Diese politische Gruppierung wurde vorwiegend durch die Intelligenz und das liberale Bürgertum gebildet. Auf der Gegenseite positionierten sich mit kleineren Gruppen von Gesinnungsgenossen die deutschbaltische Konstitutionelle Partei des Baltikums und die Rigaer 17. Oktober-Gruppe Russlands, die konservative Ansichten vertrat. Während der ganzen Wahlperiode wurde der Kampf zwischen diesen beiden Gruppierungen ausgetragen. Ähnlich gruppierten sich die Wähler auch in Liepāja, Kuldīga, Jelgava, Tukums und anderswo.

Intensive Agitation wurde erst mit der zweiten Runde – den Wahlen der stimmberechtigten Delegierten – entfaltet, da ihre Aufgabe darin bestand, die Mitglieder des Staatsrats zu wählen. Die stimmberechtigten Delegierten des Rigaer Progressiven Blocks wählten durch Agitation und gegenseitiger Abstimmung den vereidigten Rechtsanwalt Fr. Grosvalds, einen Anhänger konstitutionell-demokratischer Ideen, am 14. April zum Abgeordneten Rigas. Durch enge Zusammenarbeit der stimmberechtigten Delegierten verschiedener politischer Gruppierungen und einer Übereinkunft mit den estnischen Wählern wurden auf der Wählerversammlung des Livländischen Gouvernements am 20. April zwei lettische Kandidaten zu Mitgliedern des Staatsrats gewählt: der vereidigte Rechtsanwalt K. Ozoliņš und der Volkswirt A. Bremers. Die Esten wählten O. Rütli und J. Tõnisson.

Die aktivsten Wahlen der stimmberechtigten Delegierten fanden in Liepāja, Jelgava und Kuldīga statt. Auch in den kurländischen Städten siegten die Anhänger der konstitutionell-demokratischen Ideen. Zu Mitgliedern des Staatsrats wurden die vereidigten Rechtsanwälte J. Čakste und J. Kricbergs sowie Dr. phil. N. Kacnelsons gewählt.

Das Eigengewicht der Teilnahme der Stimmberechtigten an den Wahlen der Bevollmächtigten war in den Städten und Ortschaften unterschiedlich. Der durchschnittliche Prozentsatz der Wahlbeteiligung in Bauska betrug 81%, in Liepāja – 80%, in Riga – 63%, in Tukums – 60%, in Ilūkste – um 58% der Stimmberechtigten. In den ländlichen Gemeinden lag der Prozentsatz der Wahlbeteiligung etwas höher, da die Furcht vor einem Blutbad der Marodeure die Leute zwang, die Anweisungen der Behörden zu befolgen. Am weitesten befolgten den Aufruf zum Wahlboykott Fabrik-, Werks- und Eisenbahnwerkstättenarbeiter: in Riga – um 80% der wahlberechtigten Arbeiter, im lettischen Teil des Gouvernements Livland (außer Riga) – 72%, im Gouvernement Kurland – 50%, in Liepāja – 79%, in Jelgava – um 67%.

Die Wahlen zum I. Staatsrat war eine wichtige Maßnahme der politischen Erziehung der Menschen zu aktiven Mitglieder der Gesellschaft. Dieser Prozess in der Gesellschaft betraf sowohl die Wähler als auch die Veranstalter des Wahlboykotts.

Aija Jansone

RIHARDS ZARIŅŠ UN “LATVJU RAKSTI”

Riharda Zariņa redakcijā izdotie “Latvju raksti”¹ vēl joprojām tiek uzskatīti par latviešu tautas svētumu, izdevums ir kļuvis par bibliogrāfisku retumu. No “Latvju rakstiem” daiļamatnieki vēl mūsdienās smeļas iedvesmu un darina lietišķās mākslas priekšmetus, kā arī veic tautas tērpa rekonstrukcijas, kuras redzam dziesmu svētku gājienā; ejot līdz 21. gadsimta tehniskajām iespējām, izdevuma zīmējumu daļa ir ievietota pat internetā.² Jautājums, vai minētais izdevums ir tik pilnvērtīgs, kā vairums sabiedrības to uztver, mudināja mani iedziļināties “Latvju rakstu” tapšanas laikā, gaitā, sastādīšanas principos un gūtajā rezultātā.

Riharda Zariņa (1869–1939) profesionālo darbību var iedalīt divos posmos: Pēterburgas laiks no 19. gs. 80. gadiem līdz 1919. gadam un Latvijas periods – 1919.–1939. gads.

Latvijā R. Zariņš bija pazīstams kā daudzpusīga radoša personība, viņš bija gan Valstspapīru spiestuves izveidotājs un tās pārvaldnieks (1919–1933), gan talantīgs grafiķis, Mākslas akadēmijas profesors un vienlaikus interesējās par latviešu tautas mākslu un folkloru, kolekcionēja etnogrāfiskos priekšmetus, bet plašākā sabiedrībā viņu pazīst kā fundamentālā trīs sējumu izdevuma “Latvju raksti” izdevēju.

Riharda Zariņa vadītā Valstspapīru spiestuve darbojās ļoti augstā poligrāfiskā līmenī, šeit tika iespiestas naudas zīmes, kuru grafišķā dizaina veidotājs bija R. Zariņš. Šai spiestuvē izcilā poligrāfiskā izpildījumā nodrukāti arī “Latvju raksti”.

“Latvju rakstu” mērķis bija parādīt latviešu tautas mākslu, izcelt tās savdabību, vienlaikus kalpojot par ierosmes avotu kā rūpniecības nozarēm, tā skolu un praktiskās dzīves vajadzībām.

Pasekojot 20. gs. otrās puses padomju laika etnogrāfu darbiem, nekur neatrodam “Latvju rakstu” izvērtējumu, labākajā gadījumā ir atsaucies uz tajā publicētajiem M. Silīņa,³ K. Pāvuliņas⁴ un R. Zariņa rakstiem, bet kopumā neviens nav ķēries pie šī darba analīzes, jo viss,

kas tika izdots starpkaru periodā par tautas gara mantām, tai laikā bija tabu tēma.

Ieskatisimies R. Zariņa līdzdalībā “Latvju rakstu” tapšanā un aplūkosim, kā veidojās viņa priekšstati un zināšanas par latviešu etnogrāfiju, kā piedalīšanās Krievijas Etnogrāfijas muzeja kolekcijas papildināšanas darbā ietekmēja R. Zariņa interesi un darbošanos latviešu nacionālās kultūras laukā.

Tā kā raksta autore izpētes objekts ir tekstilijas, tad izvērtēts tiks “Latvju rakstu” I un II sējums, kur tās ir apkopotas.

Pētījumā kā avoti izmantoti:

- izdevums “Latvju raksti” (zīmējumu, attēlu un teksta sadaļa);
- Krievijas Etnogrāfijas muzeja tekstiliju fonda⁵ un arhīva materiāli⁶ – t.s. R. Zariņa fonds (1909–1911);
- rakstītie avoti – Pieminekļu valdes ekspedīcijās (1923–1932) vāktie materiāli⁷ un Latvju kultūras atlantam vāktie materiāli (1940–1944);
- ikonogrāfiskais materiāls – 18. gs. beigu J. K. Broces gravīras;
- Latvijas nozīmīgāko lietisko pieminekļu krātuvju (muzeju) materiāli;⁸
- Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves materiāli (E);
- kultūrvēstures literatūra.

R. Zariņa interesi un iesaistīšanos latviešu lietišķās mākslas aktivitātēs nav iespējams izprast bez tālaika tautas mākslas procesu raksturojuma.

19. gadsimta 90. gadu otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā “Latvijas mākslas dzīvē vadošā loma piederēja vācbaltu māksliniekiem un arhitektiem, taču par jauno tendenču spilgtākajiem nesējiem kļuva latviešu mākslinieki, kas veidoja nacionālo mākslas skolu, balstoties uz novitātēm Rietumeiropas un Ziemeļeiropas mākslā. Ar tām viņi iepazinās Pēterburgā – Mākslas akadēmijā un Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā, kas deva iespēju zināšanas paplašināt ārzemēs.”⁹

Viens no šiem māksliniekiem bija Rihards Zariņš, kurš 1888.–1895. gadā bija Štiglica Centrālās tehniskās zīmēšanas skolas audzēknis, pēc kuras beigšanas saņēma īpašu stipendiju (1895–1899), lai papildinātos Eiropas ievērojamākos mākslas centros – Berlīnē, Minhenē, Vīnē un Parīzē, kur studēja akvareļa, pasteļa glezniecību, grafiku, kā arī iepazinās ar lietišķās mākslas jaunākajām attīstības tendencēm. 1899. gadā R. Zariņš atgriezās Pēterburgā un strādāja Krievijas Valstspapīru spiestuvē par māksliniecisko un tehnisko vadītāju, bet 1919. gadā atgriezās Latvijā un aktīvi iesaistījās tās kultūras dzīvē.

Latviešu lietišķās mākslas attīstību 20. gs. pirmajos gadu desmitos sekmēja iepriekšējā posmā aizsāktā tautas mākslas tradīciju apzināšana un profesionāli sagatavotu mākslinieku radošās darbības izvērtēšana. Latviešu profesionālie mākslinieki bija iesaistījušies kā tēlotājas, tā lietišķās mākslas jautājumu risināšanā. "Lietišķās mākslas pārstāvji tiecās veidot savu stilistisko izteiksmi, pirmām kārtām balstoties uz latviešu tautas lietišķās mākslas un folkloras mantojumu. Viņu meklējumi šai ziņā sasauca ar parādībām, kas vērojamas 20. gs. sākumā latviešu arhitektūrā, kur jūgendstila ietvaros strauji uzplauka nacionālā romantisma novirziens. Ierosmes sniedza arī procesi, kas norisa krievu lietišķajā mākslā, it īpaši Abramcevas un Talaškinas centru mākslinieciskā darbība, kur tāpat tika meklēta saikne ar savas tautas daiļradi. Latviešu māksliniekus saistīja arī ungāru, čehu, somu un citu nacionālās mākslas skolu sasniegumi mākslas amatniecībā, kur, nenoraidot tautas mākslas tradīcijas, tika veidota jauna laikmetiska lietišķā māksla. Šai sakarā latviešu profesionālās lietišķās mākslas attīstības procesā 20. gs. sākumā īpaši nozīmīgs kļuva jautājums par tautas mākslas tradīciju novērtējumu, par lietišķās mākslas stilistiku, tās idejiski estētisko virzību un šīs virzības pakļaušanu zināmai konceptuālai vienotībai."¹⁰

Latviešu mākslinieku tālaika uzskatos par lietišķās mākslas tālāko virzību iezīmējās divi strāvojumi. Vieni (J. Madernieks,¹¹ A. Cīrulis,¹² T. Zaļkalns,¹³ J. Rozentāls¹⁴ un J. Asars¹⁵) aizstāvēja tautas mākslas mantojuma radošu apguvi. Otri (R. Zariņš un G. Šķilters¹⁶), līdzīgi V. Stasovam krievu mākslā, proponēja tautas mākslas restaurēšanu, saskatot turpmākos daiļrades asnus gan tautas mākslas paraugu atkārtojumā, gan pielāgošanā jaunlaiku vajadzībām.¹⁷ "Minētās dažādās nostādnes iezīmēja arī atšķirīgu daiļrades prakses virzību. Taču jāatzīst, ka abu strāvojumu pārstāvji, respektēdami agrāk radītās vērtības, deva savu ieguldījumu tradīciju (tātad vienlaikus – jaunrades pamatnes) saglabāšanā."¹⁸

"19. gadsimta otrajā pusē nacionālās atmodas laikā latvieši uzsāka savas kultūras apzināšanu, tajā skaitā arī tautas apģērba kā nacionālās kultūras un etniskās piederības liecinieka pētniecību, jo bija nonākts pie atziņas, ka arī apģērbs ir kultūras vērtība, kas lielā mērā atspoguļo nacionālo savdabību. Aizsākās muzeju kolekciju veidošana, bet daudz jau bija nokavēts. Tautas apģērbs bija palicis novadu apģērbu attīstības līmenī, un vienots nacionālais tērps nebija izveidojies.

No ekonomiski attīstītākajiem, lasīt un rakstīt prasmē tālāk tikušajiem apvidiem pilnus senos tautas apģērbu komplektus vairs neizdevās iegādāties ne muzejiem, ne kolekcionāriem. Jāpiebilst, ka par komplektu apģērbu vēsturē pieņemts uzskatīt vienas personas apģērbšanai vienlaicīgi nepieciešamo, kopā valkājamo apģērbu gabalu kopumu. Tomēr tautas apģērbu krāšana turpinājās, galvenokārt

gādājot dabūt iespējamus atsevišķus apģērba gabalus, ko darinājuši un valkājuši dažādu paaudžu cilvēki. Komplektēšanas pamatkritērijs – atrašanās vai valkāšanas vieta.”¹⁹

20. gs. sākumā reizē ar tautas mākslas darinājumu krāšanu un zemnieku goda tērpa komplektēšanas darbu risinājās arī tā atdarināšana, jo dziesmu svētkos un citos nacionālās kultūras demonstrēšanas gadījumos bija nepieciešami tērpi, kas sastāvētu no saderīgām sastāvdaļām. “Šajā sakarībā latviešu sarunu valodā un publikācijās izplatījās vārdkopa “tautas tērps” un tautiskā apģērba komplekti tika pieņemti par vienu no etniskās (tautības) piederības simboliem.”²⁰

Lai arī no 19. gs. 80. gadiem līdz 1919. gadam R. Zariņš dzīvoja un strādāja Pēterburgā, saikne ar Latviju bija diezgan cieša, viņš aktīvi iesaistījās tautas mākslas materiālu vākšanā un apzināšanā. Neskatoties uz to, ka viņa pamatnodarbošanās bija pavisam cita, apbrīnojama bija viņa neizsīkstošā interese par latviešu etnogrāfiju un aktīvā dalība etnogrāfiskā materiāla vākšanā ar domu latviešu tradicionālo kultūras mantojumu saglabāt nākamām paaudzēm.

Dzīvojot Pēterburgā, 1909.–1911. gadā R. Zariņš ar entuziasmu iesaistījās jaunizveidotā Imperatora Alekseja III Krievu muzeja etnogrāfisko materiālu kolekcijas veidošanā, kas bija paredzēta Krievijas impērijas nomauļu iedzīvotāju savdabības atspoguļošanai. R. Zariņš Latvijā atlasīja un iepirka tautas mākslas darinājumus (Vidzemes guberņā²¹ – Valkas apr. Smiltenes pagastā un Cēsu apr. Tirzas un Vecpiebalgas pagastā; Jēkabpils apr.; Kurzemes guberņā²² – Liepājas apr. Grobiņas, Rucavas un Bārtas pagastā), tādā kārtā muzejam palīdzot izveidot latviešu tradicionālās tautas mākslas kolekciju no 183 priekšmetiem, galvenokārt tautas tērpu daļām. Šai laikā viņš sāka veidot arī savu privāto materiālu (priekšmetu un zīmējumu) krājumu, ko vēlāk, pēc atgriešanās Latvijā, izmantoja izdevuma “Latvju raksti” tapšanā.

Kā tautas mākslas popularizētājs R. Zariņš, vadot žurnāla “Austrums” etnogrāfijas nodaļu (1904–1905), aktīvi piedalījās dziesmu svētku Apģērbu komisijas darbā. Par to, kādiem jābūt dziesmu svētku koristu tērpiem, t.i., “tautas uzvalka lietā”, R. Zariņš iesaistījās diskusijā ar mākslinieku J. Madernieku,²³ kurš 1904. gadā, arī būdams dziesmu svētku Apģērbu komisijas sastāvā, pamatojoties uz etnogrāfiskajiem materiāliem, centās radīt jaunu vienotu latvisko apģērbu. J. Madernieka zīmētos apģērba paraugus pat apstiprināja Dziesmu svētku komisija! “Šie tautiskā apģērba paraugi bija kārtējais mēģinājums radīt modernu nacionālu tērpu, ko sievietes vēlētos valkāt ne tikai dziesmu svētkos, bet arī citos sabiedriskos pasākumos.”²⁴ Reaģējot uz šo J. Madernieka “jaunradi”, R. Zariņš “Austrumā” publicēja vairākus rakstus un ieteicamo tautiskā apģērba variantu zīmējumus.²⁵ Par pareizāko dziesmu svētku dalībnieku apģērbu viņš uzskatīja tradicionālā

tautas tērpa rekonstrukciju. Tāpat ar “Austruma” starpniecību R. Zariņš rosināja darbam Latvijas lauku keramiķus, kalējus un audējas, tādā kārtā cenšoties atdzīvināt tradicionālos amatus laukos.

Pēc pamatizglītības būdams mākslinieks, R. Zariņš ornamentu uztvēra kā spilgtāko nācijas īpatnību atklājēju. 1904. gadā vēstulē J. Rozentālam, kurš gatavoja par viņu publikāciju žurnālā “Vērotājs”, R. Zariņš uzsvēra: “Ornamenta dēļ varētu vai dzīvību atdot, tā viņu milu.”²⁶

Šo mīlestību pret savas tautas atstāto kultūras mantojumu R. Zariņš mums ir atstājis tautas mākslas materiālu krājumā “Latvju raksti”, ko iespieda Latvijas Valstspapīru spiestuvē laikā no 1924. līdz 1931. gadam. Sākotnēji tika izdotas 56 “Latvju rakstu” burtnīcas, kuras vēlāk apkopoja trīs sējumos.

Izdevuma mērķauditoriju izdevējs norāda priekšvārdā: “Mūsu raksti dos lietderīgus ierosinājumus dažādām rūpniecības nozarēm un modinās, jādāmā, vēlamu uzņēmību,” – atzīmējot, ka “šāda izdevuma trūkums skolu un praktiskās dzīves vajadzībām jau ilgi bija sāpīgi sajūtams.”²⁷

“Latvju raksti” ir kolektīvs darbs, tā tapšanā ir piedalīties paprāvs autoru pulks. Izdevumā ir trīs neatkarīgi, varētu pat teikt – nesaistīti materiālu bloki: tautas tērpu (kostīmu) zīmējumi, atsevišķu tekstildarbu rakstu zīmējumi un fotoattēli, kā arī etnogrāfiskie pētījumi/raksti par atsevišķām Latvijas vietām.

Laiks, kad iznāca “Latvju raksti”, bija zīmīgs “gan ar jaunu, modernu formu meklējumiem, gan ar plašu senās tautas mākslas izmantošanu lietišķajā mākslā. Šajā laikā notiek senās tautas mākslas arhaizēšana – tieša seno priekšmetu atdarināšana vai arī tekstiliju ornamentu tieša izmantošana citās tehnikās (kokgriezumos, kalumos utt.)”²⁸ Šis izdevums tiešām kalpoja par iedvesmas avotu daudziem māksliniekiem, kuri radoši izmantoja senās tautas mākslas tradīcijas, zīmēja dažādu lietišķās mākslas priekšmetu metus, tādā kārtā piedaloties jaunās tautas un profesionālās lietišķās mākslas veidošanā.

Izdevumā izmantotie avoti galvenokārt nāk no 19. gs. beigām, kad Latvijā tika uzsākta materiālu vākšana, kad esošās un topošās latviešu inteliģences pārstāvji, lai noskaidrotu latviešu kultūras saturu, sāka apzināt, vākt un krāt etnogrāfiskos materiālus. Pēc R. Zariņa teiktā: “Par pirmo nopietnāko priekšdarbu jāuzskata zīmējumu manuskriptu izgatavošana, kuru 1917. g. Pēterpilī iesāka Olava fonds. Fonds nodibinājās pazīstama tautas darbinieka Viļa Olava²⁹ piemiņai un nacionālo ideju kopšanai. Pēterpilī bēgļu laikā bija pieejami tikai nedaudzie privātie krājumi, un ar tajos atrodamiem priekšmetiem sanāca apmēram 70 lapas, kuras ieguva pēc Latvijas patstāvības nodibināšanas Valstspapīru spiestuve un paplašināja ar materiāliem no Rīgas Latviešu

biedrības etnogrāfiskā krājuma, Valsts vēsturiskā muzeja, fotogrāfa J. Rieksta un citiem lielākiem un mazākiem privātiem krājumiem.”³⁰

Vieni no rūpīgākajiem un arī nesaudzīgākajiem R. Zariņa sagatavoto “Latvju rakstu” izvērtētājiem un kritiķiem bija žurnāla “Latvijas Saule” (1923–1931) izdevēji Alma Birģele-Paegle³¹ un Eduards Paegle³². Alma Birģele-Paegle etnogrāfiskajā literatūrā iegājusi kā latviešu lietišķās mākslas celmlauze. Viņa arodzinības apguva Drēzdenes lietišķās mākslas skolā, vēlāk papildinājās Berlīnē un Minhenē,³³ viņa bija pirmā, kas pirms I pasaules kara Rīgā atvēra lietišķās mākslas skolu. Viņa aktīvi iesaistījās kā mācību procesa organizēšanā, tā Pieminekļu valdes organizētajos materiālu vākšanas un rekonstrukciju veidošanas darbos. Viņa lieliski pārzināja latviešu etnogrāfisko materiālu, īpaši tekstilijas. 1923. gadā Alma Birģele-Paegle kopā ar savu dzīvesbiedru nodibināja pirmo etnogrāfisko žurnālu “Latvijas Saule”, kurā rakstīja par latviešu ornamentu, lietišķās mākslas idejām un problēmām. Žurnālā bija arī rubrika “Grāmatu apskats”, kurā tika sniegts jaunākās speciālās literatūras detalizēts izvērtējums. 1928. gadā par “Latvju rakstu” izdošanu lasām pirmo kritiku, kurā norādīts uz idejas aizgūšanu no jau paveiktā: “Apmēram divi gadi pēc Latvijas Saules pirmā n-ra un māksl. J. Sudmaļa³⁴ “Latvju rakstu” iznākšanas, kad šie izdevumi jau bij modinājuši sabiedrībā interesi par mūsu tautas mākslu un senatni, Valstspapīru spiestuve, vērojot radušos stāvokli, sāka laist klajā periodisku ornamentu kopojumu ar jau ieviešos nosaukumu. Tas, starp citu, bij arī augšā minēto izdevumu programmā.”³⁵

Laikā, kad R. Zariņa redakcijā iznāca “Latvju raksti”, daiļamatniece Edīte Elksnīte žurnālā “Zeltene”³⁶ publicē vēsturisku pārskatu par latvju raksta (ornamenta) rašanās un attīstības likumsakarībām, sava sacerējuma virsrakstā liekot tolaik tik populāro vārdkopu “Latvju raksts”, bet ne ar vienu vārdu nepiemin R. Zariņa izdevumu.

Tā kā 20. gadsimta sākumā etnogrāfijas zinātne Latvijā bija pašā attīstības sākumā, tad daudzas lietas gan materiālu vācējiem, gan publicistiem bija neskaidras. Daudz tika diskutēts un rakstīts par materiālu vākšanas metodiku.³⁷ “Uzskati par stilistiski vienotu vai saskaņotu apģērba ansambli – tērpu muzejos veidojās pakāpeniski, atsevišķus apģērba gabalus krājot, pētot, salīdzinot. Tāpēc katram tautastērpa rekonstrukcijas attēlotājam savā laikā bijis savs skatījums.”³⁸

“Latvijas Saulē” pausta asa kritika par “Latvju rakstos” publicētā materiāla atlases principiem: “Mūsu tautas mākslas lepnumā – tekstilos darbos – sevišķi sāpīgs stingras izlases trūkums. Latviskais un tieši no vācu “musturu” grāmatām patapinātais veģetālais [augu] ornaments juku-jukām. Nepieņemami ir šādi izšuvumi: XXV. 242 n, 242 h, 242 a, XXXV. 341, XXXIX. 385 a. Dažkārt redzama it kā tendence izcelt taisni nelatvisko, tā adītā josta XLV. 441 a, sakas XVI. 153, daudzie mums svešie brunču audumi (XVI. 405).”³⁹ “Izlase arī citādā

ziņā neapmierina. Latvijā, tāpat kā kurā katrā zemē, ir iedarbojušies sveši iespaidi un ir parādības, kuras mēs par nelatviskām dēvējam. Izdevuma vadībai pienākums atšķirt graudus no pelavām. Bet mēs redzam, ka etniskais princips ir novārtā likts, publicēts viss, kas gādijies pie rokas."⁴⁰

Runājot par etnogrāfiskajiem rakstiem, no "Latvijas Saules" vislielāko kritiku saņem M. Siliņa vēsturiskais apcerējums "Alšvanga", R. Zariņa apcerējumi "Latava" un "Piebalga". Interesanti, ka pārējo rakstu autori K. Pāvuliņai netiek veltīts neviens kritisks, ne arī pozitīvs vērtējums. Tas ļauj domāt, ka K. Pāvuliņas veikums A. Birģeli-Paegli pamatos apmierināja.

TAUTAS TĒRPU (KOSTĪMU) ZĪMĒJUMI

Izdevumā "Latvju raksti" ir ievietoti 50 latviešu tradicionālā tautas tērpa zīmējumi, kuru autori ir Rihards Zariņš (37 akvareļi), Elza Siliņa⁴¹ (7 akv.), Eduards Dzenis⁴² (2 akv.), Kristīne Pāvuliņa (2 akv.), Fricis Bange⁴³ (1 akv.), Jānis Tilbergs⁴⁴ (1 akv.). Tajos ir ainavas žanra elementi, tie ir mērķtiecīgi ilustratīvi, tehniski veikli un detaļās precīzi, ko reizēm nevar teikt par tērpa komplektējumu.

Kur 19./20. gs. mijā zīmējumu autori ir guvuši informāciju par konkrētās apdzīvotās vietas tautas tērpa komplektējumu, paliek neskaidrs, bet to, ka līdz pat mūsdienām tas ir saglabājies kā dominējošs t.s. tautas tērpa stereotips, var vērot vēl šodien.

19./20. gs. mija ir laiks, kad sāka vākt materiālus muzeju kolekcijām, bet tai pašā laikā no vienkāršās tautas sadzīves tradicionālais tautas tērps praktiski jau bija izzudis. Tāpat bija neiespējams iegūt pilnu tautas tērpa komplektu no vienas apdzīvotās vietas un no viena cilvēka, jo reālajā dzīvē apģērbu iegādājās pa atsevišķām daļām: kurš apģērba gabals novalkājās, tā vietā tika gādāts jauns, tas nozīmē, ka ne vienmēr tika darināta jauna pilna apģērba kārta. Rezultātā apģērba gabalu saglabāšanās pakāpe bija atšķirīga. 20. gs. sākumā tautā bija saglabājušās daļas no 19. gs. nogales apģērba, kas jau pieskaitāms pie pārejas posma uz pilsētas tipa modes apģērbu. Savukārt modes apģērba grupā iekļaujama apģērbs attīstījās relatīvi strauji, atbilstoši laikmeta prasībām un izpratnei.

No teiktā izriet, ka muzejos un privātajās krātuvēs nonāca atsevišķas apģērba daļas, no kurām bija problemātiski rekonstruēt konkrētās vietas un laika tradicionālo tautas tērpu. Pirmie tērpu rekonstrukciju autori (mākslinieki, skolotāji un muzeju darbinieki) atsevišķi savāktos priekšmetus vienkārši salika kopā, ievērojot tikai teritoriālo principu, nešķirojot tos ne pēc izcelšanās laika, ne valkāšanas kārtības. Tāpēc šīs rekonstrukcijas vērtējamās kā atsevišķu personu subjektīvs fantāzijas auglis, kas, iespējams, atšķirās no reālās īstenības.



1. att. Fragments no J. K. Broces zīmējuma “Piebalgas baznīcas un nopostītās pils skats 1797. gadā” (Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. 4. sēj. Rīga, 2007. 159. lpp.)

Jau 1928. gadā, runājot par tautas tērpu rekonstrukcijām “Latvju rakstos”, žurnālā “Latvijas Saule” tika uzsvērts: “Lielākai daļai tautas apģērbu nav etnogrāfiskas vērtības, bet tie apskatāmi tikai no gleznieciskā viedokļa, jo tanīs redzams vairāk mākslinieka fantāzijas nekā vēsturiski dokumentētas patiesības; atzinības cienīgi ir vienīgi pēc dabas zīmētie skaistie akvareļi XXVII. 265 a, 265 b, 265 c [minētie ir R. Zariņa akvareļi. – A. J.], Liepājas novada apģērbi.”⁴⁵

Kā redzam R. Zariņa akvareļos, ierosmes avots tērpu zīmējumiem bijuši divi J. K. Broces akvareļi (1., 2. att.) un divi fotoattēli no Piemiņkļu valdes materiāliem (3., 4. att.), kas interpretēti saskaņā ar tai laikā zināmajām apģērba darināšanas un komplektēšanas tradīcijām.

Salīdzinot J. K. Broces 1797. gadā Vecpiebalgā zīmētos apģērbus un 19./20. gs. mijā paša vāktu materiālu, R. Zariņš vēlējies parādīt apģērba attīstības gaitu Vecpiebalgā 100 gadu garumā – no 1797. gada līdz 19. gs. beigām (1., 1.a, 1.b, 1.c att.; 19. gs. nogales Vecpiebalgas sieviešu un vīriešu apģērbu zīmējusi E. Siliņa), uzsverot tā kopīgās un atšķirīgās iezīmes. Savukārt rakstā viņš analizē apģērba attīstību ciešā saistībā ar vēsturisko un ekonomisko situāciju un pastāvošiem



1.a att. E. Siliņas akvarelis.
Vecpiebalga. XXVII. 269 (Latvju
raksti. 2. sēj.)

1.b att. R. Zariņa akvarelis. Vecpie-
balga. XXVII. 269b (Latvju raksti.
2. sēj.)



1.c att. E. Siliņas akvarelis. Vecpie-
balga. XXVII. 269a (Latvju raksti.
2. sēj.)



2. att. J. K. Broces zīmējums “Tautastērps Gaujienas un Trapenes muižā”
(Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. 4. sēj. Rīga, 2007. 313. lpp.)

religiskiem priekšstatiem. Manuprāt, Vecpiebalgas tautas tērpa komplektējums ir pasniegts ticami, kaut arī šeit trūkst precīza datējuma. Tas izskaidrojams ar to, ka, būdams mākslinieks, R. Zariņš vairāk interesējies par ornamentu un rotājuma izteiksmes līdzekļu daudzveidību, priekšmeta izcelsme un lietojums reālajā dzīvē viņu maz interesējis.

Iedvesmu Gaujienas tautas tērpa zīmējumam R. Zariņš smēlies J. K. Broces 1794. gada akvarelī “Tautastērps Gaujienas un Trapenes muižā” (2. att.). Jāsaka, ka vīrs ir nozīmēts precīzi, bet sievas apģērba attēlojumā R. Zariņš lietā licis visu savu fantāziju, jo, izņemot cepuri, sievai ir zīmējis pavisam citu apģērba komplektu (2.a att.)! Latvijas lielākajās materiālu krātuvēs diemžēl nav tādu lietisku pierādījumu, kas ļautu piekrist R. Zariņa “jaunizveidotajam” Gaujienas sievietes tautas tērpiem. Pirmkārt rodas jautājums – no kurienes ir uzradusies Krustpils tipa villaine, un kāpēc villaines sakta ir iesprausta krekļā? Arī ar apģērba attīstību laikā un telpā šai zīmējumā ir lielas neskaidrības.

Tur, kur trūka informācijas, respektīvi, nebija savākts materiāls un vienkārši nebija cita avota, kur smelties ziņas par konkrētā novada tērpa izskatu, R. Zariņš izmantoja Pieminekļu valdes materiālus (fotogrāfijas), kas rāda salīdzinoši jaunu kultūras slāni – 19. gs. beigās –

2.a att. R. Zariņa akvarelis. Gaujiena. XXVII. 266e (Latvju raksti. 2. sēj.)



20. gs. sākumu. Pieminekļu valdes materiālos redzami apģērba komplekti ir vērtējami ar vērā ņemamu ticamības pakāpi, jo tie nāk vismaz no vienām mājām, bet tai pašā laikā nav zināms, cik paudžu darinātais un valkātais apģērbs ir uzvilkts mugurā fotogrāfijā aplūkojamai sievietei. Diemžēl arī te radošā mākslinieka dvēsele ir traucējusi R. Zariņam būt precīzam pārzīmējumā. Tā Madonas apr. Praulienas pag. apģērbs (3., 3.a att.) ir pārzīmēts precīzi, bet Ilūkstes apr. Prodes pag. sievas tērpam (4., 4.a att.) mākslinieks ir nomainījis brunčus ar jaunākiem – jau nākamai apģērba darināšanas attīstības stadijai atbilstīgiem brunčiem. Pareizi būtu, ja autors pie greznās izšūtās villaines zīmētu baltus vienkrāsainus brunčus, kā tas ir fiksēts fotogrāfijā.

Lai arī R. Zariņš, domājams, labi pārzināja Dienvidrietumkurzemes materiālu (jo 1909.–1910. gadā tika atlasīti un uz Imperatora Alekseja III Krievu muzeju aizvesti 116 priekšmeti!), viņš etnogrāfiskā materiāla interpretācijā ir pārspilējis, zīmējot rucavietei mugurā divus brunčus, rotātus ar tresēm (XXVII. 265 k). Tas, ka “viena otra tautu meita vilka mugurā vairākus brunčus tikai tādēļ vien, lai svētkos un godos, kad dejošanas laikā sagšas un mārģenes vajadzēja noņemt, liels apģērba kuplums pārlietu nesamazinātos”,⁴⁶ nav nekāds noslēpums, bet viennozīmīgi ir skaidrs, ka virsējie brunči nekad nebija īsāki par apakšējiem un parasti apakšā vilka mazāk greznus brunčus (5. att.).

Līdz pat mūsdienām zināma latviešu sabiedrības daļa “Latvju rakstus” uztver kā neapgāžamu patiesību un bez jebkādas kritikas



3. att. Foto no Pieminekļu valdes materiāliem (PV 1887, Dok. 321). Madonas apr. Praulienas pag. Miķeļi



3.a att. R. Zariņa akvarelis. Prauliena. XXVII. 266i (Latvju raksti. 2. sēj.)



4. att. Foto no Pieminekļu valdes materiāliem (CVVM 7140). Prodes pag. Ķesteri



4.a att. R. Zariņa akvarelis. Prode. XXVII. 270b (Latvju raksti. 2. sēj.)

5. att. R. Zariņa akvarelis. Rucava. XXVII. 265k (Latvju raksti. 2. sēj.)



atdarina gan atsevišķus priekšmetus, gan zīmētos apģērba komplektus (rekonstrukcijas). Piemēram, 2008. gada XXIV dziesmu un XIV deju svētku skatē Limbažu rajonā viens deju kolektīvs, vadoties pēc “Latvju rakstu” rucavietes zīmējuma (XXVII. 265 k), bija sarūpējis Rucavas tautas tērpa brunčus ar dubulto rotāto apakšmalu, kas neatbilst vēsturiskai patiesībai. Ko lai dara? Ir jaunradīts apģērba gabals, kuram ar latviešu tautas mākslu nav nekāda sakara!

Jau 1928. gadā, kad vēl nebija iznākuši visi trīs “Latvju rakstu” sējumi, A. Birģele-Paegle aizrādīja: “Pārskatot līdz šim iznākušās 44 burtņīcas, pārliecināties, ka ļoti lielu skaitu zīmējumu tautasmākslā, tās parastā nozīmē, ietilpināt nevar, jo daudziem ir noteikti individuāls raksturs pat pēc mākslinieku no svešiem avotiem smeltiem ierosinājumiem.”⁴⁷

Šāda R. Zariņa un viņa radošā kolektīva “jaunrade”, kas objektīvu un subjektīvu apstākļu dēļ reizēm nebalstījās uz konkrētu etnogrāfisku materiālu, ir radījusi zināmu sajukumu apģērba attīstības izpratnē Latvijā, jo nav respektētas konkrētā laika un vietas apģērba attīstības īpatnības. Daudzviet ir nepareizs tērpa komplektējums, it īpaši no apvidiem, kur vismazāk saglabājies senākais apģērba slānis.

Vēl joprojām plašās tautas masās dominē 20. gs. sākumā izveidotais tautas tērpa modelis, kas nereti ir kļūdaini, tautiskā romantisma piepacelts un dažreiz tāls no vēsturiskās patiesības. Lai arī mūsdienās tautas tērpa valkātāji ir daudz zinošāki, šis “nevēlamā mantojuma pērles”⁴⁸ vēl labu laiku uzplauksnīs.

PRIEKŠMETU ATTĒLI

“Latvju rakstos” ir ievietoti etnogrāfiskā materiāla (tekstiliju) rakstu zīmējumi un fotoattēli no vairākām materiālu krātuvēm un privātiem vākumiem.

1. Materiālu krātuves: Rīgas Latviešu biedrības krājums, Valsts vēstures muzeja krājums (bez Nr.), Pieminekļu valdes krājums un Nīcas II pakāpes pamatskolas krājums (cimdu raksti).

2. Privātie krājumi:

I sējumā ievietoti materiāli no J. Rieksta,⁴⁹ E. Jendes⁵⁰ kdzes, J. Sudmaļa, Ž. Buševica kdzes, E. Vītola, A. Dzērvīša,⁵¹ Z. Kalniņa kdzes privātajiem vākumiem;

II sējumā izmantoti I. Bērziņa kdzes, M. Bērziņa kdzes, M. Celmiņa jaunkundzes krājumi, K. Andermaņa, R. Zariņa, A. Prandes,⁵² I. Indāna, G. Lapiņa, F. Viksnes, K. Ozola kdzes, J. Vinarta un anonīma privātpašnieka privātā īpašumā atrodošies priekšmeti.

Kāds bija priekšmetu atlasē princips, tā arī paliek neskaidrs, jo izdevumā nav pārstāvētas visas tekstildarbu grupas no visiem “Latvju rakstos” izceltajiem novadiem. Citviet ir materiālu pārpilnība, citviet to trūkst, dažviet parādās sveši elementi.

Jāatzīmē, ka “Latvijas Saules” izdevēji ir norādījuši uz nepilnībām “Latvju rakstos” ievietoto zīmējumu anotācijās: “Tā kā nav nekāda apraksta, izņemot pagasta un parauga īpašnieka atzīmi, tad skatītājs par tehniku paliek neziņā, atliek tikai līniju un krāsu plankumu salikums, ar ko, protams, tiklab pētniekam, kā mākslas amatniekam maz kalpots.”⁵³ Daudzviet nav nosaukts avots – muzejs, krājums vai privātā kolekcija, no kurienes priekšmets ņemts. Piemēram: XXII. 218 Kusas pag. Priekšauts; XXIV. 231 Kusas pag. Gultas sega; XLI. 403 Kusas pag. Brunču raksts; XXVIII. 276b Krāslavas pag. Villaines raksts; XXV. 242r Kapiņu pag. Dvieļa raksts; XLVIII. 475a Alūksnes pag. Cimdu raksti; XXV. 248 Rucavas pag. Linu auduma (dvieļa) raksts; XLI. 409 Jaunauces pag. Brunču raksts. Tāpat nesaprotams, kāpēc atsevišķi priekšmetu rotājumi ir doti vairākkārtējā palielinājumā, piemēram, villaines att. XXVII. 278 a. Materiāla pazinēji publikācijās norāda arī uz faktiskā materiāla kļūdām: “Ka pārzīmējot gadās kļūdoties, tas pilnīgi saprotams, bet nekādi nav attaisnojamas tik lielas neprecizitātes villainēs XXVII. 276-a un 274. Nepareizi pārzīmēti arī aizaudu galu noslēgumi XXIX.-b, 287, 290, 282. Vienu reizi audums zīmēts no labās, otru no kreisās puses.”⁵⁴

Summējot teikto, varam konstatēt, ka “Latvju rakstos” ievietots it kā krāšņs un bagātīgs etnogrāfiskais materiāls tā laika zināšanu un izpratnes līmenī, bet ir daudzas lietas, kuras varēja būt nopietnāk pārdomātas, izpētītas un izstrādātas.

Mūsdienu skatījumā virkne vēlējumu rodas galvenokārt nepilnīgo anotāciju dēļ, būtu labi, ja izdevumā būtu ievietots materiāls

proporcionāli no visiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem, kā arī dotas ziņas par priekšmeta izcelsmi un lietojumu: „.. nav minētas ne darinājumu tehnikas, ne darināšanas laiks, ne darinātāji un viņu tautība, ne no kurienes raksti ņemti.”⁵⁵

“Latvju rakstu” virsraksts un ievads bija tik daudzsološs, tas soļi izdevumā sniegt īstas latviešu tautas mākslas paraugus! Bet jau 1928. gadā, kad vēl nebija iznācis pēdējais sējums, žurnālā “Latvijas Saule” tika konstatēts, ka “Latvju raksti visumā nav attaisnojuši tautasmākslas cienītāju cerību. Maza tiem zinātniska vērtība, bet tie var noderēt kā paraugi mākslas rūpniecībai, kura meklē motīvus un jaunus ierosinājumus ornamentā.”⁵⁶

ETNOGRĀFISKIE PĒTĪJUMI

20. gs. 20. gados minētais izdevums sākotnēji veidots no atsevišķām (56) burtnīcām, kuras sastāvēja tikai no zīmējumu daļas. Vēlāk tās tika apvienotas trīs sējumos un papildinātas ar tekstiem par Alsungu, Krustpili, Cesvaini, Ļaudonu, Tirzu un Piebalgu, paralēli dodot tulkojumu franču valodā. Minētie konkrēto novadu etnogrāfiskā materiāla apraksti bieži vien ir kā neatkarīgi pētījumi, kuriem nav nekāda sakara ar publicētajiem zīmējumiem un tērpu rekonstrukcijām un ilustrācijām.

Diemžēl mēs varam tikai minēt, kāpēc R. Zariņš izšķīries par šo aprakstu ievietošanu “Latvju rakstos”. Iespējams, ņemot vērā savu līdzgaitnieku kritiku par jau izdotajām burtnīcām, viņš centās pilnveidot fundamentālā izdevuma svarīgumu, papildinot to ar jau veiktiem pētījumiem.

Raksta “Alšvanga”⁵⁷ autors ir vēsturnieks, etnogrāfs, literāts Matīss Siliņš, kurš 1924.–1934. gadā bija Valsts vēsturiskā muzeja direktors. Tas ir plašs vēsturisks apcerējums par Alsungas novadu, kuru papildina etnogrāfiskā materiāla izklāsts. M. Siliņš Alsungas vēstures aprakstu sāk ar 1230. gadu, kad pirmo reizi rakstītos avotos (diemžēl nav norādīts, kādos) minēta Alsunga ar nosaukumu “Alisvangis”. Kā nozīmīgus vēstures pagrieziena punktus Alsungas attīstībā M. Siliņš min Alsungas pilsnovada izveidošanos un Alsungas draudzes pāriešanu katoļticībā (1632–1636),⁵⁸ kad pils turētājs (mūsdienā izpratnē – pārvaldnieks) V. Šverins apprec katoļticīgu polieti, kā rezultātā pats pāriet katoļu ticībā un piespiež to darīt visu draudzi. Autors min dažas versijas par tālākām izmaiņām apgērba attīstībā, ko ietekmēja konkrētie apstākļi. Daudz uzmanības M. Siliņš pievērš ornamenta skaidrojumiem, plaši ilustrējot ar tautas dziesmu materiālu.

Uzteicams ir M. Siliņa skatījums uz izmaiņām apgērbā, ko ietekmēja eiropēiskās fabriku rūpniecības attīstība 18./19. gs. mijā, kas Latviju sasniedza 19. gs. pirmajā pusē: “Tad sacensībā ar lēto, kauču

vieglo fabrikas ražojumu tautiskai rokdarbu mākslai, tās paraugiem nācās kā dārgām senāku laiku piemiņām glābšus glābties šķirstos, tīnēs un pūra lādēs un no turienes vēl pus gadusimteni vēlāku, cik atlikušās, uz paliekamu vietu – muzeju glāžu skapjiem. Tautiskās uzvalku un rotas gaumes vietā neglābjami stājās eiropeskā mode, kas tomēr arī tāda, svešnieciska būdama, nebija vācu, bet franču, sākot ar īsajām (*culotte*, franču zaldātu uniformas) vīriešu biksēm no 18. gs. un beidzot ar blūzēm (*blouse*, ormaņa, važona uzkreklu Beļģijā) pie sieviešiem. Tad skaisti “rakstīto” villaiņu, jostu, vaiņagu vietā stājās visai paviršie izšuvumi uz “kaneva” (*canevas*, tiles auduma tīklacu veidojumā). Bet to drīz apnika, un nāca pie varas untumainā gads-kārtējā sezonas mode.”⁵⁹

M. Siliņš raksta, ka tautiskais apģērbs Alsungas apkārtnē valkāts līdz apmēram 1870. gadam, tad sācies “paguruma laikmets” – ar to autors saprot pāreju uz pilsētas tipa apģērbu. Pēc 1900. gada jaunā paaudze pilnībā pārgāja uz fabriku rūpniecisko modi, kamēr vecākās paaudzes apģērbā tradicionālais tomēr nedaudz saglabājās. M. Siliņš raksta, ka “tautiskā garša lūzums ap 1870. gadu noticis sevišķi vispirms uzvalku un drēbju krāsas ziņā”,⁶⁰ kad tumši zilās un brūngani violetās krāsas nomainīja spilgti sarkanā (ķīmiskās krāsvielas. – A. J.), ko ietekmēja rūpniecības attīstība. Pēc vispārīgā apģērba vēstures raksturojuma autors pāriet uz detalizētu apģērba daļu vēstures izklāstu (villaines, galvassegas, uzvalks), kuru papildina gan ar tautas dziesmām, gan ar savu redzējumu par ornamenta vēsturi. Raksta noslēgumā dots plašs sadzīves iekārtas apraksts.

M. Siliņš ir veicis lielu darbu, apkopojis plašu materiālu par Alsungu, tās vēsturi, materiālo un garīgo kultūru, tomēr viens cilvēks visu zināt nevar, rezultātā ieviesusies virkne neprecizitāšu, uz kurām norāda laikabiedri – “Latvijas Saule” izdevēji (domājams, pati A. Birģele-Paegle): “Vēsturiskā muzeja pārzinis M. Siliņš savā īpatnējā, grūti saprotamā izteiksmē apraksta Alšvangas savdabības no valodnieciskā viedokļa. [...] runā par vēsturi, par tautas apģērbu gabaliem. Ir apgalvojumi, kuriem nevaram piekrist.”⁶¹ Kritizētāji norāda galvenokārt uz vietvārdu nepareizo skaidrojumu un aušanas tehniku nianšu nezināšanu.

Tāpat R. Zariņa līdzgaitniekus mulsināja “Latvju rakstos” jaunizveidotais termins “Latava”, viņi ironizēja: “Tagad nu mēs zinām, ko šis mistiskais un neglītāis vārds nozīmē: tā sauc Siliņa–Zariņa valodā Indriķa hronikā⁶² minēto letgaļu zemi, Augškurzemi ieskaitot.”⁶³ Protams, arī no mūsdienu viedokļa šai apcerējumā redzam vairākas panaivas vietas Latvijas vēstures tulkojumā, tai pašā laikā var arī piekrist Daugavas kā svarīga Austrumeiropas tirdzniecības ceļa nozīmei, kas ietekmēja tās krastos dzīvojošo tautu politisko, saimniecisko un kultūras dzīvi. Tā kā Krustpils osta ir bijusi svarīga gadatirgus vieta

un no tās vairākos virzienos gājuši nozīmīgi sauszemes tirdzniecības ceļi, šeit tika absorbēts un vietējiem apstākļiem piemērots zināms daudzums jaunās informācijas. R. Zariņš sniedz īsu ievadu Krustpils novada vēsturē un kultūras dzīvē, ko apcerējumā "Krustpils"⁶⁴ tālāk izklāsta daiļamatniece Kristīne Pāvuliņa.

K. Pāvuliņa bija mācījusies Mākslas akadēmijā un Rīgas Valsts mākslas amatniecības skolā, kur 30. gadu sākumā specializējās aušanā pie E. Kivickas⁶⁵. "30. gadu otrajā pusē K. Pāvuliņa strādāja par Latvju sieviešu nacionālās līgas austuvju māksliniecisko vadītāju. Viņa zīmējusi metus paklājiem un dažādām telpu tekstilijām, kas bija eksponētas 1. Latvijas daiļamatniecības izstādē (1937) un interjeru skatē (1939). Izstrādājusi arī audumu paraugus rūpniecām "Rīgas kokvilnas manufaktūra" un "Rīgas audums"⁶⁶ Būdamā ļoti ieinteresēta tautas mākslas priekšmetu apzināšanā, vasarās viņa piedalījās etnogrāfisko materiālu vākšanas ekspedīcijās, par ko liecina daudzie ar K. Pāvuliņas roku rakstītie Pieminekļu valdes materiāli, kas glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Domājams, ka, apzinoties K. Pāvuliņas plašās etnogrāfiskā materiāla zināšanas, R. Zariņš izvēlējās viņu par "Latvju rakstu" apcerējumu autori.

Raksta par Krustpili beigās ir norādīti izmantotie avoti. Tie ir: Pieminekļu valdes arhīva materiāli – pilskalni E. Brastiņa⁶⁷ uzmērojumā, arheoloģisko atradumu vietas un pilskalnu fotogrāfijas; Pieminekļu valdes 1927. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas materiāli, kurus pati autore Krustpili uz vietas ir pārbaudījusi un papildinājusi; Pieminekļu valdes fotogrāfijas un zīmējumu skices (zīmējumu autore K. Pāvuliņa); publikācijas – barona Gustava Manteifela izdevums,⁶⁸ "Dienas Lapas" pielikums "Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem",⁶⁹ E. Voltera⁷⁰ materiāli (domājams, "Programma tautas gara mantu krājējiem", 1892),⁷¹ K. Skujiņa "Krustpils draudze"⁷² un "Latvju dainas" K. Barona ko-
pojumā.⁷³

Ja jau K. Pāvuliņa zināja E. Voltera formulētās prasības folkloras un etnogrāfiskā materiāla vācējiem, tad jādoma, ka arī pašas K. Pāvuliņas iegūtais materiāls ir vākts profesionāli, iekļaujot atbildes uz visiem programmā paredzētajiem jautājumiem.

K. Pāvuliņa aplūko Krustpils novada vēsturi no vissenākajiem laikiem, raksta par pilskalniem, arheoloģisko atradumu vietām, iedzīvotājiem, nometnēm, ēkām, apģērbiem, plaši apskata dažādus ēdienus un to gatavošanu.

Jādoma, ka K. Pāvuliņas darbs pilnībā apmierināja visbargāko tā-laika "Latvju rakstu" kritiķi Almu Birģeli-Paegli, jo abas dāmas bija domubiedres, Pieminekļu valdes uzdevumā aizrautīgi vāca materiālus, labi pārzināja gan materiālu vākšanas metodiku, gan arī savāko kolekciju. No mūsdienu apģērba vēstures pētniecības viedokļa svarīgi ir tas, ka K. Pāvuliņas savākie etnogrāfiskie materiāli palīdz precizēt

konkrēto apgērba gabalu darināšanas un valkāšanas laiku un noteikt to vietu apgērba attīstības ķēdē.

Rakstu "Cesvaine"⁷⁴, "Ļaudona"⁷⁵ un, domājams, arī "Tirzas draudzes tautiskais apgērbs ap 1850. gadu"⁷⁶ autore ir K. Pāvuliņa.

Rakstā "Ļaudona" K. Pāvuliņa sniedz plašu etnogrāfiskā materiāla izklāstu par tautas apgērbi Ļaudonas draudzē pirms septiņdesmit gadiem (ap 19. gs. 50.–60. gadiem). Līdzīgi kā rakstā par Krustpili, viņa sāk ar konkrētās vietas ģeogrāfiskās situācijas raksturojumu un turpina ar tautas celtniecību, dzīvojamām ēkām, laukkopību, ēdienu, apgērbi un tautas tradīcijām (kāzu un bērnu paražām). Materiāla izklāsts ir ļoti detalizēts, bagāts ar vietvārdiem un to skaidrojumiem, ja iespējams, autore norāda, cik sena ir aplūkotā parādība: "Priekš gadiem 55–50 valkājušas..."⁷⁷utt., kas ļauj precizēt konkrētās parādības pastāvēšanas laiku.

Raksts "Cesvaine" veltīts apgērbam Cesvaines draudzē (14 pagasti), kur Cesvaines baznīca savus draudzes locekļus apvienoja kā garīgās, tā materiālās kultūras jomā. K. Pāvuliņa vispirms aplūko apgērba materiāla sagatavošanu (šķiedru mazgāšanu, balināšanu, krāsošanu un gatavā auduma gludināšanu), tad sniedz sieviešu un vīriešu apgērba sastāvdaļu precīzu izklāstu, minot daudz vietējo nosaukumu. Cik nu iespējams, autore dod priekšmeta lietojuma un tradīciju aprakstu.

Raksta "Tirzas draudzes tautiskais apgērbs ap 1850. gadu" autors nav norādīts, jo kļūdas dēļ nav iesiets viss raksts, bet gan tikai tā daļa (teksts apraujas lapaspuses beigās pusteikumā par sieviešu apgērbi), līdz ar to nav zināms ne turpmākā teksta saturs, ne arī autors. Vienīgi norāde aiz virsraksta – "Teksts un ilustrācijas pēc Pieminekļu pārvaldes etnogrāfiskā arhīva materiāliem"⁷⁸ ļauj izteikt pieņēmumu, ka arī šī teksta autore, iespējams, ir K. Pāvuliņa.

Rakstu "Piebalga"⁷⁹ ir uzrakstījis pats R. Zariņš, tajā autors atstāta novada vēsturi, tradīcijas, apraksta apgērbi. Lai arī par šo sacerējumu viņš savā laikā saņēma asu kritiku no A. Birģeles-Paegles, tas ir interesants ar R. Zariņa apgērba vēstures (attīstības) izpratni.

Kāpēc R. Zariņš uzņēmās rakstīt par Vecpiebalgu?

Sava radošā darba mūža sākumā, galvenokārt jaunībā, R. Zariņš bija aizrāvis ar etnogrāfiskā materiāla vākšanu, rakstu paraugu krāšanu un fotografēšanu. Viena no R. Zariņa iemīļotākajām vietām, kur viņam bija izdevība vākt materiālus, bija Vecpiebalga. 1903. gadā vēstulē J. Rozentālam viņš rakstīja: "Es jūniju pavadīju Vecpiebalgā ļoti omulīgi, zīmēju un fotografēju, un krāju vecus latviešu ornamentus no jostām, durvju atslēgu caurumu apkalumiem pie klētīm un citur, zīmēju no veco pūra lādu izgreznojumiem, jostām, cimdiem un tā joprojām."⁸⁰

Dzīvojot un strādājot Pēterburgā, R. Zariņš daļu Vecpiebalgā savāko materiālu 1909.–1910. gadā aizveda uz Imperatora Alekseja III

Krievu muzeja tekstiliju fondiem. Nozīmīga bija pilnā “apgērba kārta” – sieviešu apgērba komplekts, kurā ietilpa krekls⁸¹ ar Vecpiebalgai raksturīgiem iesūtiem pleciem un piešuvi, strīpaini brunči ar ziedainās jostas lencēm,⁸² ziedainā josta,⁸³ balta vilnas villaine ar ieaustām svītriņām malās un galos,⁸⁴ cepure (*zaļmalīte*),⁸⁵ melnais tūka vainags ar izšūtu pērlišu joslām,⁸⁶ strīpains darba priekšauts,⁸⁷ linu kabatas lakats,⁸⁸ zeķu prievītes,⁸⁹ pastalas,⁹⁰ adīti dūraiņi.⁹¹ Pilnam šī tautas kostīma komplektam pietrūka tikai zeķu!

Jādomā, ka visu to, ko R. Zariņš raksta par Piebalgas apgērba sastāvdaļām un valkāšanas kārtību 19. gs. vidū – otrajā pusē, viņš bija labi izpētījis, tāpēc apgērba faktiskā materiāla apraksts īpašus iebildumu nerada.

Līdztekus “mēmajam datējumam” (“sens” vai “laikmetīgs” priekšmets) atsevišķos gadījumos R. Zariņš mēģina norādīt priekšmetu “iespējamo” lietošanas (pastāvēšanas) laiku, kā arī to, vai tas ir godu vai darba apgērbs. Piemēram, uz Krievu muzeju atvesto sieviešu apgērba komplektu no Vecpiebalgas 1910. gadā R. Zariņš datējis ar 1825. gadu. Bet pārdesmit gadu vēlāk – ap 30. gadiem šī paša apgērba komplekta datējums “Latvju rakstos” ir mainīts (minēts 1870. gads⁹²), kas ir daudz tuvāk vēsturiskai patiesībai.

Neskaidra ir “Latvijas Saulē” dotā norāde par it kā R. Zariņa monogrāfiju “Piebalga” – diemžēl raksta autorei Latvijas Nacionālajā bibliotēkā tādu izdevumu uziet neizdevās. Pats R. Zariņš rakstā par Piebalgu atsaucas tikai uz J. K. Broci⁹³ un kā vienīgo izmantoto literatūru min Matīsa Kaudzītes apcerējumu “Vecpiebalga senāk un tagad” (1895),⁹⁴ kurā ir aprakstīti vairāki vēstures notikumi un laiks, par kuriem runā arī R. Zariņš. Nevar izslēgt, ka R. Zariņš vēsturiskos faktus par notikumiem Vecpiebalgas draudzē ir smēlies minētajā M. Kaudzītes darbā, bet, vai pats R. Zariņš ir uzrakstījis monogrāfiju par Piebalgu (?), jautājums paliek atklāts.

Izvērtējot “Latvju rakstos” publicētos aprakstus par Latvijas atsevišķu vietu materiālo kultūru, jāsecina, ka tie ir ļoti plaša etnogrāfiskā materiāla nesēji. Svarīgi ir tas, ka šo rakstu autoriem vēl bija iespēja izjautāt tālaika vecākās paaudzes teicējus, kas ļauj diezgan precīzi datēt apgērba attīstības tendences, sākot ar 1850. gadu.

SECINĀJUMI

Summējot teikto par R. Zariņa devumu latviešu tautas mākslas priekšmetu vākšanā, fiksēšanā, publicēšanā, nonākam pie secinājuma, ka viņš ir ievērojams sava laika Latvijas kultūras darbinieks ar plašu redzējumu un vērienu nacionālās savdabības izteiksmes līdzekļu meklējumos latviešu tautas mākslā.

R. Zariņu un viņa domubiedrus “vienoja interese par senatni, aizrautība ar ideju par tautas tradicionālās kultūras un mākslas bagātību saglabāšanu”.⁹⁵ Viņi meklēja sekotājus, dibināja privātās daiļamatniecības skolas un kursus, rīkoja tautas mākslas amatnieku izstādes, rūpējās, lai arī Latvijas muzejos tiktu vākti latviešu tautas mākslas priekšmeti.

R. Zariņš interesējās arī par folkloru, viņš “iepagazina Krišjāņa Barona izveidoto latviešu tautasdziesmu vākšanas sistēmu un nolēma iespēju robežās organizēt līdzīgu sistēmu arī latviešu rakstu (ornamentu) vākšanai un krāšanai. Tomēr ļoti rosīgs, vispusīgs un produktīvais mākslinieks, administrators un pedagogs rūpīgu sistēmu neizveidoja. Viņš pats vāca un krāja materiālus un aicināja to darīt arī citiem.”⁹⁶

Nozīmīgākais, ko R. Zariņš ir atstājis no šī laika savām aktivitātēm, ir 20.–30. gados publicētais tautas rakstu paraugu trīs sējumu izdevums “Latvju raksti”. Ar “Latvju rakstiem” R. Zariņš gribēja izcelt latviešu tautas mākslas savdabību. Bet, tā kā R. Zariņam tautas māksla un tās seno paraugu vākšana bija tikai privāta interese un aizraušanās, tad lieki no viņa prasīt profesionālu pieeju materiālu vākšanā, atlasē un publicēšanā. Rezultātā šis izdevums sastāv no trim nesaistītiem informācijas blokiem, kas apvienoti vienkopus bez īpašas sistēmas, tajā ir daudz fantāzijas, vietām parādās faktiskā materiāla nepārzināšana, virspusēja pieeja tā atlasē un nepieciešamo ziņu pierakstīšanā. Līdz pat mūsdienām tas dažviet maldinoši ietekmējis izpratnes veidošanos par latviešu tautas mākslu un tradicionālo tautas tērpu.

Jau 1931. gadā, reaģējot uz tikko iznākušajiem “Latvju rakstiem”, Jānis Niedre⁹⁷, kas tolaik bija Valsts vēsturiskā muzeja etnogrāfijas nodaļas arhivārs, balstoties uz muzeja materiāliem, uzrakstīja apkopojošu darbu “Sievietes apģērbs Latvijas atsevišķos novados”,⁹⁸ ar ko vēlējās latviešu sabiedrībai dot pilnīgāku un daudzpusīgāku priekšstatu par latviešu tautas tērpu, nekā tas bija gūstams no R. Zariņa izdevuma.

Bet 15 gadu vēlāk – 1946. gadā J. Niedre izdod trīs sējumu (mapes ar zinātnisko tekstu un attēlu pielikumiem) izdevumu arī ar nosaukumu “Latvju raksti”,⁹⁹ kurā R. Zariņa redakcijā “Latvju rakstos” publicētos priekšmetu zīmējumus un fotogrāfijas sagrupē pa tēmām (villaines, sieviešu galvassegas, jostas un prievītes, sieviešu svārki, segas) un dod katras tekstila grupas vēsturisko ievadu, mēģina noteikt priekšmetu tipus, darināšanas un rotāšanas atšķirības novados, kā arī publicē Latvijas etnogrāfisko novadu karti ar 9 novadiem. Tādā kārtā J. Niedre centās ienest zināmu skaidrību un sistēmu R. Zariņa publicētajā materiālā.

R. Zariņa redakcijā izdotos “Latvju rakstus” noteikti nevaram uzskatīt par zinātnisku literatūru, tie drīzāk klasificējami kā populārziņātniska literatūra ar subjektīvi savāktu un atlasītu materiālu krājumu.

Daļa taisnības ir R. Zariņa laikabiedru teiktajam, ka "Latvju rakstiem" maza zinātniska vērtība, tie var kalpot tikai par atsevišķu rotājuma motivu un kompozīciju ierosmes avotu. "Raugoties no 20. gs. otrās puses pētniecības viedokļa, izdevuma pareizais nosaukums varētu būt "Raksti Latvijā"¹⁰⁰

Diemžēl 1990. gadā "Latvju rakstu" pārpublicējuma¹⁰¹ organizētāji nav sapratuši vai arī nav atzinuši par lietderīgu izdevumam pievienot precizējumus, kļūdu labojumus, varbūt arī dažviet zinātniskus komentārus, kas pētniekiem, pedagogiem un audzēkņiem būtu bijuši ļoti noderīgi. Rezultātā "Latvju rakstu" pārpublicējums ir palicis tikai kādas sabiedrības daļas, nevis pētnieku (etnogrāfu) izpratnes līmenī.

Neskatoties uz visu teikto, R. Zariņa redakcijā iznākušajiem "Latvju rakstiem" bija liela nozīme gan pirmās, gan otrās Latvijas brīvvalsts laikā tautas nacionālās pašapziņas celšanā, sabiedriskās domas aktivizēšanā, diskusiju rosināšanā, jaunu pētījumu un publikāciju tapšanā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latvju raksti: Tautas māksla uzvalkos, audumos, būvēs, podniecībā utt. Pēc materiāliem valsts un privātos krājumos. – Rīga, 1924–1931. – 1.–3. sēj.
- ² www.zagarins.net/Latvju_raksti/index.html
- ³ Matīss Siliņš (1861–1942) – pedagogs, kartogrāfs, etnogrāfs, tautas mākslas priekšmetu pētnieks. No 1905. g. Etnogrāfiskā muzeja pārzinis, 1924.–1934. g. Valsts vēsturiskā muzeja direktors.
- ⁴ Kristīne Pāvuliņa (1891–1967) – daiļamatniece.
- ⁵ Российский Этнографический музей (РЭМ – Т 1968, РЭМ – Т 1969).
- ⁶ Архив Российского Этнографического музея (Арх. РЭМ).
- ⁷ 1932. gadā līdz ar Pieminekļu valdes priekšsēdētāja F. Ozoliņa atbrīvošanu un F. Baloža iecelšanu par priekšsēdētāju Pieminekļu valdes rīkotās etnogrāfu ekspedīcijas tika pārtrauktas, tā nodarot lielu zaudējumu Latvijas etnogrāfijai. – *Strods H.* Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā (1920.–1940. g.) // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – Rīga, 1964. – 6. laid. – 149. lpp.
- ⁸ Tekstiliju kolekcijas no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (CVVM), Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja (BDM), Jēkabpils novadpētniecības muzeja (JNM), Aizkraukles vēstures un mākslas muzeja (AiVMM), Daugavpils novadpētniecības muzeja (DNM), Latgales Kultūrvēstures muzeja (Rēzekne) (RNM), Gulbenes vēstures un mākslas muzeja (GVMM), Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja (MNM), Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeja (PVLMM) fondiem u.c.
- ⁹ Māksla jūgendstila periodā. 19. gadsimta beigas un 20. gadsimta sākums // Latvijas mākslas vēsture. – Rīga, 2004. – 229. lpp.
- ¹⁰ *Novadniece I.* Lietišķā māksla // *Latviešu tēlotāja māksla. 1860–1940.* – Rīga, 1986. – 193. lpp.

- ¹¹ Jūlijs Madernieks (1870–1955) – lietišķās mākslas meistars, gleznotājs, mākslas kritiķis.
- ¹² Ansis Cīrulis (1883–1942) – lietišķās mākslas meistars, gleznotājs.
- ¹³ Teodors Zaļkalns (līdz 1930 Grīnbergs, 1876–1972) – tēlnieks.
- ¹⁴ Janis Rozentāls (1866–1916) – gleznotājs.
- ¹⁵ Jānis Asars (1877–1908) – literatūras un mākslas kritiķis.
- ¹⁶ Gustavs Šķilters (1874–1954) – tēlnieks.
- ¹⁷ *Zariņš R.* Kultūra mūsu mājās // Apskats. – 1903. – Nr. 32. – 446. lpp.; *Šķilters G.* Ornamenti // Druva. – 1913. – Nr. 6. – 760. lpp.
- ¹⁸ *Novadniece I.* Lietišķā māksla. – 193. lpp.
- ¹⁹ *Alsupe A.* Audumi Latgalē 20. gadsimtā. – Rīga, 2008. – 98. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Российский Этнографический музей (РЭМ – Т 1968).
- ²² Российский Этнографический музей (РЭМ – Т 1969).
- ²³ *Madernieks J. R.* Zariņa ciņa pret “vandālismu” (atbilde) // Rīgas Avīze. – 1904. – Nr. 13; *Zariņš R.* Tautas uzvalka lietā (atbilde J. Maderniekam) // Rīgas Avīze. – 1904. – Nr. 19.
- ²⁴ *Karlsona A.* Tautiskais apģērbs kā nacionālais simbols // Vēsture un identitāte. Letonikas otrais kongress. Kongresa referāti. – Rīga, 2008. – 66., 67. lpp.
- ²⁵ *Zariņš R.* Mūsu tautas uzvalks // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 67.–70. lpp.; Nr. 3. – 233.–239. lpp.; Nr. 4. – 310.–315. lpp.; Nr. 5. – 376.–381. lpp.; Nr. 6. – 474.–476. lpp.; Nr. 9. – 711.–714. lpp.; Nr. 10. – 790.–793. lpp.
- ²⁶ *Pujāte I.* Latviešu ornamenta apzināšana un tā izpētes pirmsākumi // Ornamenti Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei. – Rīga, 1994. – 102. lpp.
- ²⁷ *Zariņš R.* Ievads // Latvju raksti. – Rīga, 1924. – 1. sēj.
- ²⁸ *Slava M.* Tautas un profesionālā lietišķā māksla // Latviešu etnogrāfija. – Rīga, 1969. – 423. lpp.
- ²⁹ Vilis Olavs (agrāk Plute, 1867–1917) – sabiedriska darbinieks un publicists.
- ³⁰ Latvju raksti. – 1. sēj. – VI lpp.
- ³¹ Alma Birģele-Paegle (1877–1949) – lietišķās mākslas meistare.
- ³² Eduards Paegle (1876–1960) – mākslinieks, etnogrāfs, 1911. gadā Rīgā nodibina Mākslas amatniecības kursu.
- ³³ *Balode P. A.* Birģel-Paegles 40 darba gadu atcerei // Sievietes Pasaule. – 1936. – Nr. 18. – 10. lpp.
- ³⁴ Jānis Sudmalis (1887–1984) – lietišķās mākslas meistars.
- ³⁵ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 772. lpp.
- ³⁶ *Elksnīte E.* Latviešu tautas tēlojošā māksla. Latvju raksti // Zeltene. – 1926. – Nr. 1, 2, 3, 4; 1928. – Nr. 12. – 8.–10. lpp.
- ³⁷ *Paegle E.* Etnogrāfisku mantu vākšana // Latvijas Saule. – 1925. – Nr. 25. – 255.–257. lpp.; *Buclers M.* Foto-etnogrāfija // Latvijas Saule. – 1925. – Nr. 28/30. – 309.–313. lpp.
- ³⁸ *Alsupe A.* Audumi Latgalē 20. gadsimtā. – 98. lpp.
- ³⁹ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 773. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 772. lpp.
- ⁴¹ Elza Siliņa (dzim. Paegle, 1895–1988) – deju vēsturniece, baleta kritiķe. Kopš 1923. gada publicējusi rakstus un recenzijas par latviešu baletu un dejas vēsturi. Kopš 1945. gada E. Melngaiļa Tautas mākslas nama horeo-

- grāfijas konsultante. Ievērojamākās publikācijas: “Latviešu deja” (1939) un “Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas” (1965).
- ⁴² Eduards Dzenis (1907–1999) – grafiķis.
- ⁴³ Fricis Ernests Bange (1895–1975) – grafiķis.
- ⁴⁴ Jānis Roberts Tilbergs (1880–1972) – gleznotājs.
- ⁴⁵ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 774. lpp.
- ⁴⁶ *Karnups A.* Kurzemes tautas tērpi // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 2. – 141. lpp.
- ⁴⁷ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 772. lpp.
- ⁴⁸ Tautas tērpu zīmējumi, pret kuru interpretāciju ir iebildumi: Cesvaine XXVII. 264g; Dignāja XXVII. 266a; Gārsene XXVII. 226c; Koknese XXVII. 266; Krustpils XXVII. 264; Krustpils XXVII. 264a; Lielvārde XXVII. 264b; Rozentova XXVII. 270a; Rucava XXVII. 265k; Vestiena XXVII. 264c; Zaļenieki XXVII. 226g; Zaļenieki XXVII. 266h.
- ⁴⁹ Jānis Rieksts (1881–1970) – fotomākslinieks.
- ⁵⁰ Elza Jende (dzim. Einberga, 1877–1967) – etnogrāfe.
- ⁵¹ Arvīds Dzērvītis (1897–1942) – mākslinieks, lietišķās un dekoratīvās mākslas meistars.
- ⁵² Augusts Alberts Prande (1892–1957) – mākslas vēsturnieks.
- ⁵³ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 773. lpp.
- ⁵⁴ Turpat.
- ⁵⁵ *Alsupe A.* Audumi Latgalē 20. gadsimtā. – 17. lpp.
- ⁵⁶ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 774. lpp.
- ⁵⁷ *Siliņš M.* Alšvanga // Latvju raksti. – 1. sēj. – 1.–56. lpp.
- ⁵⁸ Turpat. – 4. lpp.
- ⁵⁹ Turpat. – 10. lpp.
- ⁶⁰ Turpat.
- ⁶¹ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 773. lpp.
- ⁶² Latviešu Indriķa hronika / No latīņu valodas tulkojis M. Siliņš. – Rīga, 1883.
- ⁶³ Latvijas Saule. – 1928. – Nr. 69/72. – 774. lpp.
- ⁶⁴ *Pāvuliņa K.* Krustpils // Latvju raksti. – 2. sēj. – 4.–172. lpp.
- ⁶⁵ Elga Kivicka (1905–1970) – Rīgas Valsts mākslas amatniecības skolas aušanas nodaļas vadītāja, kopā ar arheologu un etnogrāfu A. Karnupu sastādījusi tautas tērpu materiālu krājumu “Novadu tērpi” (1939).
- ⁶⁶ *Novadniece I., Kučinska V.* Lietišķā māksla // Latviešu tēlotāja māksla. 1860–1940. – Rīga, 1986. – 431. lpp.
- ⁶⁷ Ernests Brastiņš (1892–1942) – mākslinieks, vēsturnieks amatieris, Latvijas pilskalnu pētnieks un dievturu kustības izveidotājs.
- ⁶⁸ Manteuffel, Gustav Baron Inflanty Polskie proprzedzone ogolnym rzutem oka na siedmicewiekowa przeszłoże całych Inflant skreslil Gustav Baron Manteuffel. Przedmowe napisał J. J. Krazsewski. Poznań Nakladem księ-garni Jana Konstantego Lupanskiego. 1879. IX. u. 1685., 21 Tafeln u. 3 Karten 4°.
- ⁶⁹ Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem: “Dienas Lapas” pielikums. – Rīga, 1891–1894.
- ⁷⁰ Eduards Volters (1856–1941) – lietuviešu un latviešu folklorists, filologs, etnogrāfs, Pēterburgas Universitātes salīdzināmās valodniecības katedras privātdocents (1885–1918), kopš 1894. gada – Krievijas Ķeizariskās Zinātņu

- akadēmijas bibliotekārs, Krievu ģeogrāfijas biedrības loceklis, organizējis etnogrāfisko un lingvistisko materiālu vākšanu Lietuvā un Latvijā.
- ⁷¹ *Volters E.* Programma tautas gara mantu krājējiem. – Jelgava, 1892. – 80 lpp.
- ⁷² *Skujiņš K.* Krustpils draudze. Krustpils baznīcas 100 gadu pastāvēšanas svētku piemiņai 29. jūnijā 1924. gadā. – Rīga, 1925. – 96 lpp.
- ⁷³ *Barons K., Visendorfs H.* Latvju dainas. – Jelgava, Pēterburga, 1894–1915. – 1.–6. sēj.
- ⁷⁴ *Pāvuliņa K.* Cesvaine // Latvju raksti. – 2. sēj. – 1.–27. lpp.
- ⁷⁵ *Pāvuliņa K.* Ļaudona // Latvju raksti. – 2. sēj. – 1.–39. lpp.
- ⁷⁶ Tirzas draudzes tautiskais apģērbs ap 1850. gadu // Latvju raksti. – 2. sēj. – 1.–8. lpp.
- ⁷⁷ *Pāvuliņa K.* Ļaudona. – 22. lpp.
- ⁷⁸ Tirzas draudzes tautiskais apģērbs ap 1850. gadu. – 1. lpp.
- ⁷⁹ *Zariņš R.* Piebalga // Latvju raksti. – 2. sēj. – 1.–11. lpp.
- ⁸⁰ *Pujāte I.* Latviešu ornamenta apzināšana un tā izpētes pirmsākumi. – 102. lpp.
- ⁸¹ Vecpiebalgas kreklis (PĒM 1968-5 VII T-77).
- ⁸² Vecpiebalgas brunči (PĒM 1968-3 VII T-75).
- ⁸³ Ziedainā josta (PĒM 1968-8 VII T-80).
- ⁸⁴ Vecpiebalgas villaine (PĒM 1968-6 VII T-78).
- ⁸⁵ Vecpiebalgas precēto sievu galvassega – cepure *zaļmalīte* (PĒM 1968-1 VII T-73).
- ⁸⁶ Vecpiebalgas vainags (PĒM 1968-2 VII T-74).
- ⁸⁷ Vecpiebalgā iegūts priekšauts (PĒM 1968-4 VII T-76).
- ⁸⁸ Vecpiebalgas kabatas lakats (PĒM 1968-7 VII T-79).
- ⁸⁹ Vecpiebalgas zeķu prievītes (PĒM 1968-12 VII T-83).
- ⁹⁰ Pastalas (PĒM 1968-13 VII T- 84).
- ⁹¹ Adīti dūraiņi (PĒM 1968-9 VII T-81).
- ⁹² *Zariņš R.* Piebalga // Latvju raksti. – 2. sēj. – 4. lpp.
- ⁹³ Turpat. – 3. lpp.
- ⁹⁴ *Kaudzīte M.* Vecpiebalga senāk un tagad. Īsas ziņas no Vecpiebalgas draudzes un baznīcas. – Rīga, 1895. – 28 lpp.
- ⁹⁵ *Heinola I.* Cimdu raksti un kultūrvēsturisko procesu izziņāšanas iespējas // Kultūrvēstures avoti un Latvijas piekraste. Letonikas otrais kongress. – Rīga, 2009. – 227. lpp.
- ⁹⁶ *Alsupe A.* Audumi Latgalē 20. gadsimtā. – 16. lpp.
- ⁹⁷ Jānis Niedre (1909–1987) – rakstnieks, literatūrzinātnieks.
- ⁹⁸ *Niedre J.* Sievietes apģērbs Latvijas atsevišķos novados. – Rīga, 1931. – 19 lpp., 18 att.
- ⁹⁹ *Niedre J.* Latvju raksti. – Rīga, 1946. – I–III.
- ¹⁰⁰ *Alsupe A.* Audumi Latgalē 20. gadsimtā. – 17. lpp.
- ¹⁰¹ Latvju raksti. 3 sēj. – Rīga: Latvijas grāmata, 1990.

Aija Jansone

RIHARDS ZARIŅŠ AND THE COLLECTION
OF LATVIAN ORNAMENTS *LATVJU RAKSTI*

Summary

In 1919, Rihards Zariņš, a man of art, a graphic artist and an educator, returned to Latvia from St. Petersburg. Latvians know Zariņš as a versatile and creative personality: he was the founder and manager of government securities and banknotes printing office (1919–1936), a talented graphic artist, a professor at the Academy of Arts. Zariņš took interest also in Latvian national art and folklore and collected ethnographic items, and he became popular with a broader Latvian community as the publisher of *Latvju Raksti*, a collection of Latvian national ornaments in three volumes.

In the first decades of the 20th century, the development of applied art in Latvia was largely promoted by earlier studies of folk art as well as by increase in creative activities by professional artists. Professional artists in Latvia used to address the issues both of fine arts and applied art. As to the concepts on the future development of applied art, the community of Latvian artists followed two separate trends. One school (Jūlijs Madernieks, Ansis Cīrulis, Teodors Zaļkalns, Janis Rozentāls and Jānis Asars) supported a creative attitude towards the heritage of folk art. The other (Rihards Zariņš and Gustavs Šķilters) rather believed in restoration of folk art and saw the future of artists' creative work both in copying folk art and in adjusting it to modern needs. The purpose of *Latvju Raksti* was to promote the Latvian folk art and highlight its uniqueness; at the same time, the publication was intended to serve both as a source of inspiration for industrial design and for educational needs and practical everyday use.

Most of the underlying sources of the publication are related to the end of the 19th century, when collecting was launched in Latvia. In order to increase awareness of the actual Latvian cultural heritage, representatives of Latvian intelligentsia, as well as other interested persons started to identify, gather and collect ethnographic evidences.

The publication in question initially (in the 1920s) appeared as 44 separate brochures, containing drawings only. Later, they were compiled in three volumes and complemented with texts about different regions of Latvia, such as Alsunga, Krustpils, Cesvaine, Ļaudona, Tirza and Piebalga; a complete translation into French was also provided.

Volumes I and II of *Latvju Raksti* provide three sets of materials: the drawings of national clothing (costumes); patterns of individual textile articles; ethnographic research papers about a number of regions in Latvia.

The authors of the drawings of Latvian national costumes in *Latvju Raksti* are Zariņš (37 water-colour paintings), Siliņa (7), Dzenis (2), Pāvuliņa (2), Bange (1), Tilbergs (1). Frequently having a landscape fragment in the background, these drawings are illustrative, technically proficient and accurate in detail, regardless of the fact that the authors have not always had a clear idea as to the complete set of costume.

The source materials are collections of the Riga Latvian Society, the National History Museum, Monument Authority, Nica primary school and private individuals.

Principles of selection have remained unclear so far: not all groups of textile articles from the provinces described in *Latvju Raksti* have been supplemented by drawings. For some regions there are plenty of materials while for others there are none at all; here and there, irrelevant items appear. The research papers by experts also point out occasional erroneous facts.

The authors of the ethnographic research papers are Siliņš, a historian, ethnographer and man of letters, who has written an extensive article about Alsunga; Pāvuliņa, a textile artist, has dealt with Krustpils, Cesvaine and Ļaudona; Zariņš himself has described Piebalga.

The descriptions of ethnographic materials pertaining to one or another region more often than not are separate research papers and have very little to do with the illustrations in the publication.

Rihards Zariņš was familiar with the system for gathering Latvian folk songs that was introduced and practised by Krišjānis Barons. Zariņš had something similar in mind to be applied for gathering and collecting Latvian ornaments and patterns. However, he failed to further elaborate this replicated model, most probably due to his other time-consuming activities. He himself was an enthusiastic collector and encouraged others to follow suit. The outcome is *Latvju Raksti*, a collection abounding with materials, albeit compiled without due selection.

Rihards Zariņš loved his nation and its ancient culture. *Latvju Raksti*, up to now the most representative compilation of ethnographic materials and printed in top quality, is his attempt to demonstrate his love and respect for the national cultural heritage, and made according to the best of his understanding at that time.

Iesniegts 17.02.2009.

Jānis Šiliņš

RĪGAS CIETUMI UN LIELINIEKU TERORS, 1919. GADA JANVĀRIS–MAIJS

VISPĀRĒJS CIETUMU DARBĪBAS PĀRSKATS

Rīgā lielinieku režīma laikā (1919. gada 4. janvāris – 22. maijs) darbojās trīs lieli cietumi: Sieviešu,¹ Guberņas² un Centrālcietums.³ Šeit nonāca lielākā daļa padomju represīvo iestāžu arestēto un notiesāto personu.⁴ Rīgas cietumiem bija nozīmīga loma lielinieku terora sistēmā ne vien galvaspilsētas, bet visas Latvijas mērogā, jo uz Rīgu tika pārvietoti ieslodzītie no dažādiem Latvijas apriņķiem. Turklāt jāatzīmē, ka cietumu uzturēšanai un efektīvas darbības nodrošināšanai tika tērēti ievērojami finanšu un cilvēku resursi. Piemēram, 1919. gada martā Rīgas cietumu darbinieku skaits pārsniedza 350 (Sieviešu cietumā 58, Guberņas cietumā 136 un Centrālcietumā 159), bet cietumu uzturēšanai tika tērēts vairāk nekā ceturtdaļmiljona rubļu (Sieviešu cietuma marta budžets bija 73 620 rbļ., Guberņas cietuma – 91 540 rbļ., Centrālcietuma – 100 705 rbļ.).⁵

Sarkanās milicijas, revolucionāro tribunālu, dažādo izmeklēšanas komisiju un iedzīvotāju izspiegošanas tīkla (tā saukto izlūku nodaļu) aktivitātes jau pirmajās lielinieku režīma pastāvēšanas dienās radīja nepieciešamību aktīvi izmantot pilsētas ieslodzījuma vietas. Tūlīt pat darbu varēja sākt tikai divi Rīgas cietumi – Guberņas un Sieviešu cietums, kurus pilsētā notikusī varas maiņa bija skārusi maz. Jau 4. janvārī Guberņas cietumā tika ievietots pirmais ieslodzītais, bet 6. janvārī pirmā lielā apcietināto partija – 31 cilvēks.⁶ Savukārt Sieviešu cietumā, no kura tūlīt pēc lielinieku ienākšanu tika atbrīvotas visas cietumnieces, drīz vien ievietoja lielu skaitu ieslodzīto.⁷

Trešais lielais Rīgas cietums – Centrālcietums janvāra sākumā vēl nevarēja uzņemt cietumniekus, jo tajā turpinājās remontdarbi, kuri bija sākti vācu okupācijas laikā. Pirmos ieslodzītos Centrālcietumā (steigā izremontētājās cietuma darbnīcās) ievietoja februāra sākumā no evakuētā Valkas cietuma.⁸ Līdz marta vidum remontdarbi tika

pabeigti Centrālcietuma slimnīcā un sieviešu korpusā, bet vīriešu korpusā tie turpinājās līdz pat lielinieku padzišanai no Rīgas.

Ceturto, vācu okupācijas laika lielāko Rīgas cietumu – Termiņcietumu lielinieki neizmantoja, jo tas varas pārņemšanas laikā bija nopietni cietis. 1919. gada 3. janvārī, pēc pēdējo vācu zemessargu un latviešu nacionālo militāro vienību atkāpšanās no Rīgas, Termiņcietuma ieslodzītie pieprasīja viņu atbrīvošanu. Pēc tam kad cietuma apsardze pameta cietumu, ieslodzītie izlauzās no kamerām, izdemolēja cietumu un izlaupīja noliktavas.⁹ Cietumu pameta aptuveni seši simti ieslodzīto,¹⁰ telpas bija stipri cietušas, bet inventārs sabojāts.

Lielinieku cietumu darbības sākumposms saistījās ar dažāda rakstura problēmām. Cietumos trūka inventāra, vāji organizēta bija apsardze un cietumnieku uzskaitē. Ieslodzījuma vietu neapmierinošā darbība satrauca augstākās padomju iestādes. Pārbaudēs tika konstatēti daudzi pārkāpumi, to skaitā cietumu vadības nolaidība. Vissatraucošākā bija Rīgas cietumos konstatētā masveidīgā cilvēku turēšana ieslodzījumā bez skaidra iemesla un apsūdzības uzrādīšanas. 13. janvārī Tieslietu komisariāts aizrādīja Rīgas pilsētas milīcijai un politiskajai nodaļai, ka “apcietinātie tiek ievietoti cietumos bez formālu lēmumiem un tāpēc nav iespējams izzināt apcietināšanas iemeslus un citas vajadzīgās ziņas”.¹¹

Turpmāk ar cietumu darbību saistītie jautājumi vairākkārt tika aplūkoti augstākās Padomju Latvijas represīvo iestāžu pārraugošās institūcijas – Revolucionārās cīņas padomes sēdēs. 6. februāra sēdē uzmanība pievērsta cietumu vājajai apsardzei un biežajiem ieslodzīto bēgšanas gadījumiem.¹² Pēc nedēļas padome nolēma organizēt speciālu komisiju, kura nodarbotos ar cietumu revīziju, atbrīvojot Rīgas cietumus “no personām, kuras tiek turētas apcietinājumā bez pietiekoša pamata”.¹³ Tomēr komisijas darbs bija lēns, un vēl marta sākumā cietumi bija pārpildīti ar cilvēkiem, kuri atradās ieslodzījumā no janvāra sākuma bez apsūdzību uzrādīšanas vai kuri nezināja, kur atrodas viņu lietas.¹⁴

Pieaugot cietumnieku skaitam un turpinoties nekārtībām ieslodzījuma vietās, Revolucionārās cīņas padome 21. februāra sēdē apsprieda iespējas nomainīt cietuma priekšniecību un ieviest stingrāku režīmu ieslodzījuma vietās, palielinot cietumsargu skaitu un viņu atalgojumu.¹⁵ Cietumu vadības maiņas skāra divus no trim Rīgas cietumiem. 1919. gada 5. martā Sieviešu cietuma pārziņa amatā Eduarda Einberga vietā stājās Alberts Janelis, bijušais Valkas cietuma pārzinis.¹⁶ Tika nomainīts arī Centrālcietuma pārzinis P. Grigorijs. Tomēr padomju iestāžu neapmierinātība ar cietumu darbību saglabājās. Piemēram, maija sākumā Valkas apriņķa Juridiskā nodaļa izteica asu neapmierinātību par vairāku bīstamu noziedznieku atbrīvošanu un pazušanu, uzsverot, ka “Rīgas tiesu iestādes un cietumi iestīguši bezsistēmas purvā”, un pieprasīja nodot tiesai Centrālcietuma pārzinī.¹⁷

Cietumu stāvokli marta vidū sarežģīja neveiksmes kara frontēs. Pēc Jelgavas zaudēšanas 1919. gada 18. martā uz Rīgu tika pārvietoti vairāki simti Jelgavas cietumnieku.¹⁸ Tobrīd tika pieļauta iespēja steidzamā kārtā sagatavot izpostīto Termiņcietumu liela skaita ieslodzīto pieņemšanai, tomēr trūkst ziņu par šāda lēmuma īstenošanu.¹⁹ Aprīļa sākumā sākās Padomju Latvijas valdības un Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) akceptēta masveidīga ķīlnieku ņemšanas kampaņa, kad cietumos īslaicīgi tika ievietots nepieredzēti liels cilvēku skaits. 4. aprīļa Latvijas LKP Centrālās komitejas (CK) sēdē Padomju Latvijas valdības priekšsēdētājs Pēteris Stučka nolasīja no Jelgavas saņemtu radiogrammu, kurā vācieši piedāvāja apmainīt 300 arestētus lieliniekus un 200 viņu ģimenes locekļus pret komunistu aizvestajiem vāciešiem. Šī radiogramma tika noraidīta, un nākamajā dienā LKP CK sēdē tika apstiprināts Revolucionārās komitejas ierosinājums “sakarā ar saņemto paziņojumu pa radio no Jelgavas [...] arestēt vairākus buržuāzijas šķiras locekļus un visus mācītājus”.²⁰ Turpmākās trīs dienas pār Rīgu vēlās masveidīgi aresti, kuri skāra ne tikai buržuāziju un mācītājus, kuru Rīgā bija atlicis gaužām maz, bet arī strādniekus un pat padomju darbiniekus. Šajā laikā tika sasniegts padomju režīma laikā Rīgas cietumos ieslodzīto skaita maksimums.

No aprīļa vidus situācija cietumos pakāpeniski stabilizējās – samazinājās ieslodzīto skaits, arī cietumnieku skaita svārstības mazinājās. Šādas izmaiņas var skaidrot ar apstākli, ka cietumiem kā ieslodzījuma vietām bija parādījies jauns konkurents – lielinieku organizētās koncentrācijas nometnes, kuru uzturēšana salīdzinājumā ar cietumiem bija daudz lētāka, bet kapacitāte ievērojami lielāka. Tomēr ieslodzīto skaita stabilizēšanās nenozīmēja cietumnieku dzīves apstākļu uzlabošanu. Cietumi saskārās ar tām pašām problēmām, no kurām cieta visa Padomju Latvija, – badu un epidēmijām. Maija sākumā, kad Rīgā tika reģistrēts veselas ģimenes bada nāves gadījums un pilsētnieku mirstība vairāk nekā piecas reizes pārsniedza ierasto, arī cietumos bada novārdzināto iemītnieku vidū saslimstība pieņēma katastrofālus apmērus.²¹

IESLODZĪTO SKAITS UN TĀ IZMAIŅAS

Vēstures literatūrā sastopami vairāki visai aptuveni vērtējumi par ieslodzīto skaitu Rīgas cietumos lielinieku varas laikā. Piemēram, tiek minēts, ka Centrālcietumā pēc lielinieku ienākšanas ievietots 3000 ieslodzīto.²² Savukārt G. Popofs norāda, ka pēc tam, kad vācieši 1919. gada 22. maijā ieņēmuši Rīgu, cietumos atradies 8000 cilvēku.²³ Diemžēl neviena no minētajām aplēsēm nav dokumentāli pamatota. Ieslodzīto skaitu un tā izmaiņas Rīgas cietumos ir iespējams noteikt, salīdzinot Latvijas Valsts vēstures arhīvā un Latvijas Valsts arhīvā glabājošos Tieslietu un Statistikas komisariāta, kā arī Rīgas Soda nodaļas materiālus.²⁴

Ziņas par pirmajiem lielnieku režīma pastāvēšanas mēnešiem sniedz Statistikas komisariāta pārskati. Tie liecina, ka Rīgas cietumos decembrī tika ievietoti 46, janvārī 660, februārī 376 un martā 717 cilvēki.²⁵ Jāatzīmē, ka decembra skaitļi attiecas uz Vidzemē arestētajiem un vēlāk Rīgas cietumos ievietotajiem ieslodzītajiem. Tātad kopumā, pēc Statistikas komisariāta ziņām, no janvāra līdz martam Rīgas cietumos nonākuši 1799 cilvēki. Par aprīli un maijā cietumos ieslodzīto skaitu Statistikas komisariāta dokumentos atrodamas nepilnīgas ziņas. Spriežot pēc komisariāta sastādītajiem nedēļas pārskatiem, Gubernas cietumā un Centrālcietumā laika posmā no 1. līdz 27. aprīlim tika ievietoti 1335 cilvēki.²⁶

Statistikas komisariāta sastādītos cietumu darbības nedēļas un mēneša pārskatus iespējams salīdzināt ar Tieslietu komisariāta dienas pārskatiem. Šie dokumenti arī nav pilnīgi, jo trūkst ziņas par cietumu darbību līdz janvāra vidum, kā arī par laika posmu no 5. līdz 9. februārim un no 20. līdz 22. maijam. Spiežot pēc Tieslietu komisariāta pārskatos sniegtajām ziņām, martā cietumos tikuši ievietoti 822 cilvēki (nevis 717), no Latvijas apriņķu uz Rīgas cietumiem pārvietoti vēl 140;²⁷ aprīlī cietumos ievietoto skaits pieaudzis līdz 1367 cilvēkiem (pretēji Statistikas komisariāta minētajiem 1335), bet no citiem cietumiem pārvietoto skaits līdz 248.²⁸ Maijā apcietināto un cietumos ieslodzīto skaits sarucis līdz 272 un no citiem cietumiem pārvietoto – līdz 26.²⁹

Salīdzinot abu komisariātu sastādītos pārskatus, var droši apgalvot, ka Tieslietu komisariāta sniegtajām ziņām par ieslodzīto skaitu ir augstāka ticamības pakāpe. Statistikas komisariātā ziņas ienāca vēlu, tās balstījās uz citu iestāžu piesūtītiem pārskatiem un tādēļ varēja būt nepilnīgas. Turklāt Rīgas Soda apakšnodaļas lietās atrodami cietumu dienas pārskati (tajos ir norādītas ziņas par ieslodzīto skaitu līdz 20. maijam), kurus sastādījusi cietumu administrācija, atbilst Tieslietu komisariāta sniegtajām ziņām. Par to, ka Statistikas komisariāta mēneša pārskati nepilnīgi atspoguļo ieslodzīto skaitu, liecina kaut vai tas, ka decembrī un janvārī norādītais ieslodzīto kopskaits (706 cilvēki) ir mazāks par 29. janvāra Tieslietu komisariāta pārskatā atrodamo Gubernas un Sieviešu cietuma ieslodzīto kopskaitu (714 cilvēki).³⁰ Ņemot vērā apstākli, ka cietumos cilvēki tika ne vien ieslodzīti, bet arī atbrīvoti (līdz 29. janvārim atbrīvoti bija vismaz 26), kopējais ieslodzīto skaits janvārī ievērojami pārsniedza septiņus simtus.

Grūti nosakāms ir precīzs cietumos ieslodzīto skaits februārī. To noskaidrot traucē dienas pārskatu trūkums par laika posmu no 4. līdz 10. februārim un 16. februāri. Zināms, ka februāra otrajā pusē (no 15. līdz 28. februārim) Rīgas cietumos tika ieslodzīti 208 cilvēki un 49 pārvesti uz Rīgu no citiem Latvijas cietumiem. Pārējās februāra dienās, par kurām saglabājušies pārskati, cietumos tika ievietoti vis-

maz 79 cilvēki. Jāatzīmē, ka arī šeit varētu būt pieļautas neprecizitātes, jo, salīdzinot pārskatos minētos skaitļus, redzams, ka Sieviešu cietumā ieslodzīto skaits pirmajās četrās februāra dienās pieaudzis no 333 līdz 356, lai gan šajā laikā apcietināto skaits bijis tikai 4, bet atbrīvoto – 11.³¹ Ņemot vērā, ka februāra sākumā uz Rīgu tika pārvesti arī 199 Valkas cietuma ieslodzītie, kopējais februārī Rīgas cietumos ieslodzīto skaits bija vismaz 565 cilvēki.

Apkopojot un salīdzinot dažādu iestāžu sniegto informāciju, var izdarīt secinājumu, ka Rīgas cietumos lielinieku režīma laikā tika ievietots aptuveni 4200 personu (sk. 1. tabulu).

1. tabula

RĪGAS CIETUMOS IESLODZĪTO PERSONU SKAITS³²

Mēnesis	Statistikas komisariāta ziņas	Tieslietu komisariāta ziņas	Aptuvenās aplēses
Janvāris	706	NZ (nav ziņu)	~ 750
Februāris	376	336	~ 570
Marts	717	962	962
Aprīlis	1335	1615	1615
Maijs	NZ	298	~ 300
Kopā	3134	3132	ap 4200

Novērtējot ieslodzīto skaita svārstības, var izdarīt secinājumu, ka tās bija cieši saistītas ar Padomju Latvijas iekšpolitiskajām norisēm un militāro situāciju. Augstie janvāra rādītāji atspoguļoja jaunās varas aktivitātes īsi pēc Rīgas ieņemšanas, plaši veicot potenciālo pretinieku arestus. Februārī, kad militārā un politiskā situācija stabilizējās, jaunpienākušo ieslodzīto skaits ievērojami samazinājās. Savukārt martā līdz ar neveiksmēm frontē un varas nestabilitātes pieaugumu ievērojami palielinājās cietumnieku skaits. Augstie aprīļa skaitļi ir saistāmi ar iepriekš minēto ķīlnieku ņemšanas kampaņu Rīgā, bet salīdzinoši nelieli maija rādītāji – ar atkārtotu militārās situācijas stabilizēšanos.

Tieslietu komisariāta pārskati ļauj noteikt ne vien ieslodzīto kopējo skaitu, bet arī tā dinamiku un atsevišķu cietumu noslogotību (sk. 2. tabulu). Pirmajā pārskatos minētajā dienā – 20. janvārī abos tobrīd darbojošos Rīgas cietumos kopsummā bija ieslodzītas 474 personas.³³ Līdz pat aprīļa sākumam cietumnieku skaits pakāpeniski pieauga, maksimumu sasniedzot 7. aprīlī – otrajā ķīlnieku kampaņas dienā, kad Rīgas cietumos atradās 1964 ieslodzītie.³⁴ Turpmāk ieslodzīto

skaits pakāpeniski saruka, un pēdējā cietumu darbības dienā, par kuru mums ir drošas ziņas, – 20. maijā bija 1217 cietumnieki.³⁵

Runājot par atsevišķu cietumu noslogotību, jāsecina, ka visi trīs Rīgas cietumi piedzīvoja ievērojamas ieslodzīto skaita svārstības. Līdz janvāra beigām lielākā daļa ieslodzīto atradās Gubernas cietumā, bet janvāra beigās un februāra sākumā cietumnieku skaita ziņā to apsteidza Sieviešu cietums. Tā 1. februārī Sieviešu cietumā atradās 333 ieslodzītie, Gubernas cietumā – 311, bet 12. februārī šie skaitļi attiecīgi bija 257 un 224.³⁶ Pārskati liecina, ka šajā laikā Gubernas cietums tika izmantots salīdzinoši maz, ieslodzītie galvenokārt tika ievietoti Sieviešu cietumā un izremontētajās Centrālcietuma telpās.

Februāra beigās un marta sākumā, kā arī ķīlnieku kampaņas laikā par līderi ieslodzīto skaita ziņā kļuva Centrālcietums, sasniedzot skaitlisko maksimumu 9. aprīlī, kad tur ieslodzījumā atradās 1070 cilvēki.³⁷ Vienlaikus ievērojami pieauga Gubernas cietuma iemītnieku skaits, un aprīļa beigās un maijā šeit atradās visvairāk ieslodzīto. Jāatzīmē, ka Sieviešu cietumā, sākot ar marta vidu, neskaitot samērā īso ķīlnieku kampaņas laiku, no jauna ievietoto apcietināto skaits bija niecīgs. Rezultātā cietumnieku skaits šeit nepārtraukti samazinājās – 14. martā Sieviešu cietumā vēl atradās 179 ieslodzītie, bet 1. maijā – 86 un 20. maijā – tikai 80.³⁸

2. tabula

IESLODZĪTO SKAITA IZMAIŅAS RĪGAS CIETUMOS³⁹

Datums	Ieslodzīto kopskaits	No tiem:		
		Gubernas cietumā	Sieviešu cietumā	Centrāl-cietumā
20. janvāris	474	353	121	–
1. februāris	644	311	333	–
15. februāris	667	227	221	219
1. marts	948	326	170	452
15. marts	987	385	150	452
1. aprīlis	1056	626	109	321
15. aprīlis	1561	728	124	709
1. maijs	1384	737	86	561
20. maijs	1217	663	80	474

Analizējot Rīgas cietumos ieslodzīto skaitliskos rādītājus, jāsecina, ka to svārstības gan mēnešu, gan atsevišķu cietumu šķērsgrīzumā bija visai būtiskas. Tas ir izskaidrojams ar Padomju Latvijā īstenotā sarkanā terora īpatnību – iedzīvotājus ne vien masveidīgi apcietināja, bet arī

masveidīgi atbrīvoja. Tikai neliela daļa ieslodzīto izcieta padomju tiesu iestāžu piespriestus sodus, vairākums atradās cietumos tā sauktajā izmeklēšanas stadijā, kad apcietināto vaina vēl nebija noskaidrota un pret viņiem tika vākti pierādījumi. Daudzi tika ieslodzīti uz nepamattotu aizdomu pamata, pat bez apsūdzības uzrādīšanas. Pret lielu daļu (aptuveni divām trešdaļām) apcietināto personu bija savākts tik maz pierādījumu, ka pēc dažām nedēļām vai mēnešiem tās nācās atbrīvot.

IESLODZĪTO STRUKTŪRA

Arhīvu materiāli ļauj noskaidrot ne vien cietumnieku skaitu un tā svārstības, bet, balstoties uz dažādiem parametriem, arī ieslodzīto struktūru. Atsevišķi aplūkosim cietumnieku dzimuma, nacionālo un tiem izvirzīto apsūdzību sadalījumu (sk. 3. un 4. tabulu). Vispirms jāatzīmē, ka Rīgas cietumos nonāca ļoti dažādu kategoriju ieslodzītie. Līdzās civiliedzīvotājiem līdz februāra sākumam cietumos tika ievietotas arī Padomju Latvijas armijas militārpersonas, bet visa perioda garumā – karagūstekņi. Zināmā mērā tas bija iepriekšējā režīma ieviestās kārtības turpinājums, kad dažādos noziegumos apsūdzētās militārpersonas tika ievietotas Rīgas Kara cietumā (piemēram, naktī no 1918. gada 29. uz 30. decembri pret Pagaidu valdību sacēlušās 1. Rīgas aizsardzības rotas 191 kareivis un 2 virsnieki⁴⁰). Lielinieki pēc varas pārņemšanas Rīgas Kara cietumu pārdēvēja par Gubernas cietumu un turpināja tajā ievietot militārpersonas. Par to liecina 30. janvārī sastādītais saraksts par 110 vācu karavīru atbrīvošanu, kā arī uz Rīgas virssardzi pārvietojamo saraksts.⁴¹

Ieslodzīto sastāvu vēl daudzveidīgāku padarīja lielinieku režīma piekoptā ķīlnieku ņemšanas prakse. Par ķīlniekiem visbiežāk izraudzīti cilvēki, kuri tika apvainoti “objektīvajos” noziegumos – viņu vienīgā vaina bija piederība kādai no ideoloģiski aizdomīgajām nacionālajām vai sociālajām grupām.

Visi ieslodzītie, sākot ar februāra vidu, tika dalīti divās lielās daļās: politiskajos un kriminālajos noziegumos apsūdzētajos.⁴² No 15. februāra cietumu dienas pārskati tika sastādīti atsevišķi katrai no minētajām grupām. Šāds dalījums izpaudās arī praktiskā ieslodzīto izvietošanā, ietekmējot cietumu iemītnieku sastāvu. Gubernas cietums un Sieviešu cietums pamazām tika pārvērsti par “politiskajiem” cietumiem. Pēdējie kriminālnoziedznieki Gubernas cietumu pameta 20. martā, bet Sieviešu cietums tika atbrīvots no atlikušajiem sešiem kriminālieslodzītajiem 6. aprīlī.

Jāatzīmē, ka dalījums “politiskajos” un “kriminālajos” bija visai nosacīts. Padomju iestāžu pārskatos minētie noziegumu veidi ļauj tikai aptuveni nojaust, kas tika saprasts ar katru no šiem jēdzieniem.⁴³ Šķiet, ka par “politiskajiem” līdzās kontrrevolūcijā, piederībā pie baltās

gvardes un policijas un par padomju valdības aizskaršanu apvainotajiem tika uzskatīti visi, kuri nebija apcietināti par acīmredzami kriminālu nodarījumu izdarīšanu (zādzību, laupīšanu, slepkavību utt.), kā arī ķīlnieki un karagūstekņi.

Par to, ka neskaidrība apsūdzēto dalījumā valdīja arī padomju darbinieku vidū, liecina apstākļi, ka februāra sākuma pārskatos Rīgas cietumos skaitliskā pārsvarā bija par krimināliem noziegumiem apcietinātie, to vidū arī 192 no 202 Centrālcietumā ieslodzītajiem.⁴⁴ Tas ļauj izdarīt pieņēmumu, ka visi no Valkas cietuma pārvestie 199 ieslodzītie pārskatos atzīmēti kā kriminālnoziedznieki. Turklāt divu dienu laikā (no 15. līdz 17. februārim) kriminālnoziedznieku skaits Centrālcietumā bija pieaudzis par 178 cilvēkiem (no 192 līdz 370), lai gan jāšaubās par Rīgas milicijas spējām tik īsā laikā notvert tik prāvu skaitu zagļu un laupītāju. Par visai nosacīto iedalījuma raksturu netieši liecina arī ieslodzīto masveida apšaušanas kampaņu rezultāti, kad nāvēssodi lielā skaitā tika izpildīti gan politiskajiem, gan kriminālnoziedzniekiem.

Sākot ar februāra beigām un līdz lielinieku varas pēdējām dienām, neskatoties uz iepriekšminētajām iespējamām uzskaites kļūdām un nepilnībām, Rīgas cietumos ievērojamā skaitliskā pārsvarā bija politiskie ieslodzītie. To skaits strauji pieauga marta beigās un aprīļa sākumā, kad cietumos tika ieslodzīts daudz ķīlnieku un represīvās iestādes centās Rīgā arestēt pēc iespējas vairāk aizdomīgo personu.⁴⁵ Maija vidū, īsi pirms lielinieku padzīšanas no Rīgas, par politiskajiem noziegumiem apcietināto lielākā daļa bija koncentrēta Gubernas cietumā. 20. maijā no 859 politiskajiem ieslodzītajiem 663 atradās šajā cietumā.⁴⁶ Divas dienas vēlāk tieši Citadeli (Gubernas cietumu) barona Hansa fon Manteifela vadītā trieciennodaļa izvēlējās par galveno uzbrukuma mērķi pēc pārklūšanas pāri Daugavai. Kaut arī pārdrošais komandieris krita ielu kaujās, landesvēra karavīriem izdevās atbrīvot visus Gubernas cietumā ieslodzītos.

Lielinieku režīma laikā Rīgas cietumos ievietoto dzimuma struktūrā dominēja vīrieši. Līdz marta vidum sieviešu skaits cietumos bija niecīgs, tas nesasniedza pat desmito daļu no ieslodzīto kopskaita. Tikai marta beigās un aprīļa sākumā ievērojami pieauga cietumnieču īpatsvars. Maija sākumā tas sasniedza 30%, bet maija beigās nedaudz samazinājās – līdz aptuveni ceturtajai daļai no ieslodzīto kopskaita.

Sieviešu īpatsvara palielināšanos ieslodzīto vidū var izskaidrot ar Padomju Latvijā martā uzsākto vispārējo mobilizāciju armijas papildināšanai, kura vistiešākajā veidā skāra vīriešu kārtas pārstāvjus. Līdz ar vīriešu skaita ievērojamu samazināšanos frontes aizmugurē sarkanais terors arvien tiešāk skāra sievietes. Šādu pieņēmumu apstiprina sieviešu arvien biežākā apvainošana kontrrevolūcijā un baltās gvardes organizēšanā. Statistikas komisariāta pārskati liecina, ka no decembra līdz februārim ieslodzīto vidū tikai piecas sievietes tika

apcietinātas saistībā ar kontrrevolūciju vai piederību baltajai gvardei, bet martā šādu sieviešu skaits bija 21.⁴⁷

Jāatzīmē, ka sievietes bija izkļiedētas pa visiem Rīgas cietumiem un Sieviešu cietumā visu padomju varas periodu ieslodzīto vidū vīrieši bija skaitliskā pārsvarā. Vienīgi pēdējās lielinieku režīma dienās Sieviešu cietumā ieslodzīto dzimuma proporcijas kļuva līdzīgākas. Piemēram, 20. maijā Sieviešu cietumā bija ieslodzīti 44 vīrieši un 37 sievietes (salīdzinājumam: 15. februārī Sieviešu cietumā atradās 213 vīrieši un tikai 8 sievietes).⁴⁸

3. tabula

RĪGAS CIETUMOS IESLODZĪTO DZIMUMA UN APSŪDZĪBU STRUKTŪRA⁴⁹

Datums	Ieslodzīto kopskaits	No tiem		No tiem	
		vīrieši	sievietes	politiskie ieslodzītie	krimināl-ieslodzītie
20. janvāris	474	NZ	NZ	NZ	NZ
1. februāris	644	618	26	NZ	NZ
15. februāris	667	631	36	265	402
1. marts	948	879	69	568	380
15. marts	987	902	85	605	382
1. aprīlis	1056	877	179	757	299
15. aprīlis	1561	1180	381	1195	366
1. maijs	1384	979	405	1025	359
20. maijs	1217	894	323	859	358

Par cietumos ieslodzīto nacionālo struktūru arhīvu materiālos ir saglabājušās tikai fragmentāras ziņas. Vienīgais dokuments, kurš ir mūsu rīcībā un sniedz plašākas ziņas par minēto jautājumu, ir Centrālcietuma 29. aprīļa ieslodzīto pārskats, kurā līdzās ieslodzītā vārdam, vecumam, dzimumam, sociālajam stāvoklim un apsūdzībai ir norādīta arī nacionalitāte.⁵⁰ Jāatgādina, ka Centrālcietums bija tikai viens no trim Rīgas cietumiem un ieslodzīto sastāva ziņā tobrīd ievērojami atšķīrās no Sieviešu un Guberņas cietuma, jo šeit līdzās politiskajiem noziedzniekiem bija koncentrēti visi Rīgas kriminālnoziedznieki.

No 591 Centrālcietumā ievietotā 239 bija vācieši (40%), 198 latvieši (33%), 45 krievi (7%), 33 igauņi, 30 ebreji, 17 poļi, 8 lietuvieši un 21 ar nenosakāmu nacionalitāti.⁵¹ Vāciešu īpatsvars bija vēl lielāks starp tobrīd cietumā ieslodzītajiem ķīlniekiem. No 192 ķīlniekiem (32% no cietumnieku kopskaita) 175 bija vācieši (91% no ķīlnieku kopskaita), 7 latvieši, 4 krievi, 3 igauņi, 2 ebreji un 1 polis. Savukārt no pārējiem

ieslodzītajiem 64 vāciešiem deviņi tika apvainoti kontrrevolūcijā, piederībā baltgvardiem vai policijai, viens apcietināts par neatļautu ieroču turēšanu un divi – uz aizdomu pamata. Citu nacionālo grupu vidū, izņemot latviešus, nav identificējama tik liela daļa politiskajos noziegumos apsūdzēto (sk. 4. tabulu). Varam secināt, ka lielākā daļa Centrālcietumā ieslodzīto vāciešu tika turēti kā politiskie noziedznieki un minētie skaitļi apliecina latviešu komunistu īpašo attieksmi pret vācbaltu minoritāti.

4. tabula

CENTRĀLCIETUMA IESLODZĪTO NACIONĀLĀ STRUKTŪRA 29. APRĪLĪ⁵²

Nacionalitāte	Kopā ieslodzīti	No tiem kā ķīlnieki	No tiem par kontr- revolūciju u.c.*
Vācieši	239	175	9
Latvieši	198	7	17
Krievi	45	4	–
Igauņi	33	3	3
Ebreji	30	2	–
Poļi	17	1	1
Lietuvieši	8	–	–

* Par kontrrevolūciju, piederību baltajai gvardei un policijai.

Jāatzīmē, ka Centrālcietuma 29. aprīļa pārskatu iespējams salīdzināt ar Tieslietu komisariāta sastādītajiem dienas pārskatiem. Tajos redzams, ka 29. aprīlī Centrālcietumā atradušies 588, nevis 591 ieslodzītais, no tiem 377 par kriminālnoziedzumiem un 211 par politiskajiem noziegumiem apcietināto.⁵³ Zinot, ka kopējais ķīlnieku skaits bija 192 un par kontrrevolūciju apsūdzēto vien 30, vēlreiz gūstam apstiprinājumu, ka dalījums politiskajos un kriminālnoziedzniekos bija visai nosacīts un par politiskiem noziegumiem apcietināto skaits patiesībā varēja būt lielāks, nekā minēts oficiālajos pārskatos.

CIETUMNIEKU DZĪVES APSTĀKĻI

Arhīvu dokumentos atrodamas ziņas par vairākiem svarīgiem ieslodzīto dzīves apstākļu aspektiem, no kuriem sīkāk aplūkosim ieslodzīto uzturu un veselības aprūpi, kā arī mirstības rādītājus. Kopumā jāatzīst, ka ieslodzīto dzīves apstākļi, līdzīgi kā vairākumam Padomju Latvijas iedzīvotāju, pakāpeniski pasliktinājās. Viens no galvenajiem iemesliem bija vispārējs pārtikas trūkums lielnieku režīma laikā.

Pirmais Centrālcietuma ieslodzīto pārtikas normu projekts tika izstrādāts janvāra beigās, izmantojot Rīgas Interimcietuma (bijušā Termiņcietuma) priekšnieka Vulfa 2. janvāra ziņojumā iekļauto ēdienu sarakstu.⁵⁴ Lielinieku projektā bija samazināts putraimu, miltu un kartupeļu daudzums, kompensējot to ar papildu sāls devu un zirņiem. Pirms Centrālcietuma atvēršanas vienam ieslodzītajam mēnesī bija paredzēts tērēt, pārvēršot mūsu izmantotajās mērvienībās,⁵⁵ 12,2 kg maizes, 1 kg sāls, 250 g tauku vai 1,5 kg gaļas, 3,2 kg skābu kāpostu, 1,6 kg miltu, 1,6 kg putraimu, 120 g sīpolu, 4,9 kg kartupeļu, 1,6 kg zirņu.⁵⁶ Tomēr vispārēja pārtikas trūkuma apstākļos ieslodzītos nebija iespējams apgādāt ar tik lielu pārtikas daudzumu, tādēļ minētais plāns palika tikai ieceris līmenī. Marta, aprīļa un maija plānā Centrālcietuma ieslodzītajiem bija paredzētas krietni mazākas devas: 6,1 kg maizes, 950 g sāls, 409 g gaļas, 3,2 kg skābu kāpostu, 3,2 kg putraimu un miltu, 136 g sīpolu un 1,6 kg zirņu mēnesī.⁵⁷

Februāra vidū – pirms centralizētas ieslodzīto pārtikas normas noteikšanas – Gubernas cietumā ieslodzītais dienā vidēji saņēma pusmārciņu (204 gramus) maizes, 25 g marmelādes, 17 g kafijas, 25 g gaļas, 34 g putraimu, 100 g kartupeļu, 50 g kāpostu, 25 g zirņu, 42 g kāļu un burkānu, 17 g miltu un 25–34 g sāls. Šādu uzturu cietumnieki saņēma no 1. februāra, brokastīs viņiem tika izsniegta maize, marmelāde un kafija, pusdienās un vakariņās – zupa.⁵⁸ Minētais pārtikas daudzums praktiski neatšķīrās no janvāra normas, kuras uzturvērtība bija 1300 kilokaloriju dienā.⁵⁹

Tomēr jāšaubās, vai cietumnieki tiešām saņēma visu tiem paredzēto pārtikas devu. Gubernas cietuma marta budžetā 1000 ieslodzīto ēdināšanai bija paredzēts tērētniecīgu summu – 18 000 rubļu⁶⁰ jeb 60 kapeikas uz vienu ieslodzīto dienā. Tā bija trīsreiz mazāka summa par Centrālcietuma janvāra plānā paredzēto, kaut arī formāli tik ievērojams pārtikas daudzuma samazinājums nebija plānots. Tas varētu nozīmēt, ka vai nu ieslodzītie nesaņēma visu tiem pienākošos pārtikas daudzumu, vai arī tās kvalitāte bija ārkārtīgi zema.

27. februārī Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas (Iskorada) prezidija sēdē tika noteiktas centralizētas Rīgas cietumos ieslodzīto pārtikas normas. Cietumnieki, spriežot pēc Iskorada noteiktās 3/8 mārciņas (153 g) maizes devas dienā, uztura ziņā tika pielīdzināti zemākajai – trešajai pilsētas iedzīvotāju kategorijai (tajā ietilpa buržuāzijas pārstāvji, veci cilvēki un pārējie, kuri neveica sociāli noderīgus darbus).⁶¹ Līdz ar šo lēmumu ieslodzītie tika pakļauti bada apstākļiem. Viņu stāvokli vēl sliktāku padarīja apgrūtinātā produktu saņemšana no ār pasaules.⁶²

Sliktās ieslodzīto ēdināšanas rezultāts bija strauja slimību izplatība cietumos. Par to liecina fakts, ka saslimstības apmēri Rīgas cietumos strauji pieauga marta sākumā – īsi pēc Iskorada noteikto

normu ieviešanas. Tā, piemēram, 3. martā Centrālcietumā bija tikai 23 slimnieki, savukārt 14. martā – 63, bet pēc nedēļas – jau vairāk par simtu.⁶³ Aprīlī slimību izplatība kļuva vēl straujāka, to veicināja siltāka laika iestāšanās un vispārējā Rīgas iedzīvotāju veselības un pārtikas stāvokļa pasliktināšanās.

Jāatzīmē, ka pārējos Rīgas cietumos salīdzinājumā ar Centrālcietumu slimu skaits bija krietni mazāks. To daļēji var izskaidrot ar apstākli, ka smagāk slimos no Sieviešu un Gubernas cietuma centās pārvietot uz Centrālcietuma slimnīcu. Jāņem vērā arī specifiskā slimnieku uzskaitē, jo Tieslietu komisariāta dienas pārskatos atzīmēti tikai slimnīcās ievietotie. Savukārt no nepilnīgajiem Statistikas komisariāta pārskatiem redzams, ka liela daļa cietumnieku (vismaz Gubernas cietumā) bija slimi, bet atradās kamerās. Piemēram, Gubernas cietumā no 20. līdz 27. aprīlim slimnīcā tika ievietoti 25, bet kamerās atradās 120 slimnieki.⁶⁴

Augstos saslimstības rādītājus Rīgas cietumos varēja skaidrot ar pārtikas trūkumu, kā arī sliktajiem sadzīves un higiēnas apstākļiem. Piemēram, 18. marta ziņojumā Centrālcietuma pārzinis norādīja, ka tīfs un citas slimības cietumā rodas no netīrības, un lūdza piešķirt ieslodzīto vajadzībām pudu ziepju.⁶⁵ Turklāt vienīgā lielākā Rīgas cietumu slimnīca bija steigā izremontēta un diez vai spēja nodrošināt tikpat kvalitatīvu palīdzību kā pilsētas slimnīcas, uz kurām ieslodzītos bija atļauts pārvietot tikai ārkārtas gadījumos.

Situāciju vēl sarežģītāku padarīja medikamentu un kvalificēta medicīniskā personāla trūkums. Medicīniskais personāls jau februārī tika mobilizēts armijas vajadzībām, bet cietumu vadība pievērsa niecīgu uzmanību medikamentu sagādāšanai. Piemēram, Gubernas cietumā februāra un marta budžetā medikamentu iegādei bija atvēlēti tikai 100 rubļi.⁶⁶ Vājās medicīniskās aprūpes apstākļos vienīgais līdzeklis, kā uzlabot slimnieku stāvokli, bija slimajiem noteiktā palielinātā pārtikas norma, kura bija pielīdzināta pilsētas slimnīcu devai. Martā Centrālcietumā slimnieki saņēma vienu mārciņu (409 gramus) maizes, 100 g gaļas, 25 g cukura, 20 g miltu, 20 g kafijas, 409 g kartupeļu, 30 g sāls, 22 g sviesta, 75 g putraimu, 20 g žāvētu sakņu un 250 g svaigu sakņu dienā.⁶⁷ Smagi slimajiem bija paredzēta arī piena norma. Tomēr, spriežot pēc atkārtotajiem cietumu ārstu lūgumiem par piena un citu produktu piešķiršanu, šo normu cietumnieki ne vienmēr saņēma.⁶⁸

Aprīļa sākumā līdz ar pavasara iestāšanos un apcietināto skaita pieaugumu arī slimnieku skaits turpināja palielināties. Pirmajās divās aprīļa nedēļās tas pieauga no 130 līdz 178 cilvēkiem.⁶⁹ Tikai aprīļa otrajā pusē pēc daudzu apcietināto atbrīvošanas slimnieku skaits saruka par vairākiem desmitiem. Jauns saslimstības uzliesmojums vērojams maijā, turpinoties līdz pat lielinieku režīma krišanai maija beigās. 7. maijā Centrālcietuma slimnīcā atradās 157 slimnieki, no tiem 80 smagi slimi

(t.sk. 70 ar tīfu),⁷⁰ bet pēc divām dienām slimnīcā bija jau 211 cilvēku. Līdz pat 20. maijam (par to ir saglabājušās pēdējās ziņas) slimnieku skaits turpināja lēnām pieaugt, sasniedzot 244 cilvēkus.⁷¹ Jāatzīmē, ka šajā laikā ievērojami pieauga slimnieku skaits ne tikai Centrālcietuma slimnīcā, bet arī Gubernas cietumā, jo pirmajā acimredzot tos vairs nebija iespējams izvietot. Maija pirmajā pusē slimnieku skaits Gubernas cietumā pieauga no 30 līdz 58, bet turpmāk nedaudz samazinājās.⁷²

Lai gūtu priekšstatu par slimību izplatības apmēriem, slimnieku skaits jāsalīdzina ar cietumnieku kopskaitu (sk. 5. tabulu). Redzams, ka maija vidū situācija kļuva faktiski nekontrolējama, slimnieku daļai pieaugot tik ļoti, ka Centrālcietums bija pārvērties par slimnīcu (katrs otrais ieslodzītais bija slims) un aptuveni katra ceturta Rīgas cietumnieka veselības stāvoklis bija tik slikts, ka to nācās hospitalizēt.

5. tabula

RĪGAS CIETUMOS IESLODZĪTO VESELĪBAS
STĀVOKLIS⁷³

Datums	Ieslodzīto skaits Centrālcietumā	Slimnieku skaits Centrālcietuma slimnīcā	Kopējais ieslodzīto skaits Rīgas cietumos	Kopējais slimnieku skaits Rīgas cietumos
5. marts	430	29	995	31
14. marts	445	63	1012	67
22. marts	467	102	1022	106
8. aprīlis	1032	130	1893	142
13. aprīlis	715	179	1536	202
7. maijs	494	157	1243	215
20. maijs	474	244	1217	319

Pārtikas trūkuma un epidēmiju izplatības apstākļos neizbēgama bija augsta ieslodzīto mirstība. Līdz marta vidum nāves gadījumi (neskaitot nāvessodus) Rīgas cietumos bija ārkārtīgi reti. Tikai marta beigās līdz ar slimību strauju izplatīšanos mirušo skaits pieauga – 18. martā nomira divi, 20. martā viens, 21. martā viens un arī 27. martā viens cilvēks. Aprīlī ieslodzīto nāves gadījumi kļuva par ikdienišķu parādību. Gandrīz katru dienu Centrālcietumā vai Gubernas cietumā mira pa kādam ieslodzītajam. Situācija vēl vairāk pasliktinājās maijā, kad atsevišķās dienās mira vairāki cietumnieki: 5. maijā viens, 6. maijā arī viens, 7. maijā divi, 8. maijā pieci, 9. maijā viens utt. Kopumā martā nomira seši, aprīlī 28 un maijā pirmajās divdesmit dienās 26 cietumnieki. Lielinieku varas laikā Rīgas cietumos mirušo kopskaits sasniedza vismaz 60 cilvēkus.

NĀVESSODI

Neskatoties uz smagajiem dzīves apstākļiem Rīgas cietumos, to drūmākā puse bija daudzie nāvessodi, kuri tika izpildīti vai nu cietumu teritorijā (Centrālcietuma pagalmos, Sieviešu cietuma dārzā un citur), vai netālu no tiem. Literatūrā visbiežāk minētā ir 32 Centrālcietumā ieslodzīto nošaušana 22. maijā dažas stundas pirms lielinieku padzīšanas no Rīgas. Tomēr masveida nāvessodu izpildīšana sākās daudz agrāk.

Parastos apstākļos cietumnieka likteni lielinieku režīma laikā izšķīra Revolucionārā tribunāla sēdēs, kuru lēmumi nebija pārsūdzami. Pēc pasludinātā sprieduma nāvessods bija jāizpilda 24 stundu laikā. Citādi bija ārkārtējās situācijās, piemēram, marta vidū, kad pēc Jelgavas ieņemšanas pretinieks apdraudēja Rīgu. Tolaik tika izveidota speciāla komisija, kura cietumos uz vietas izskatīja ieslodzīto lietas un paštrināti lēma par viņu likteni. Praksē tas nozīmēja daudz nevainīgu cilvēku nāvi, jo apsūdzēto lietām bieži trūka pierādījumu un kā vienīgais nošaušanas pamatojums varēja kalpot izvirzītā apsūdzība.

Līdz marta vidum nošauto cietumnieku skaits Rīgā nedaudz pārsniedza četrdesmit. Pirmie nāvessodi tika izpildīti jau 6. janvārī, kad Sieviešu cietumā tika nošauti pieci cilvēki. Janvārī, februārī un marta sākumā nāvessodi tika izpildīti nelielām ieslodzīto partijām – masveidīgākais bija 11. februāra nāvessods, kad uzreiz tika nošauti septiņi Gubernas cietumā ieslodzītie. Situācija mainījās 14. martā līdz ar sliktām ziņām no frontes (landesvērs todien ieņēma Talsus). 14. martā 57 vai, pēc citām ziņām, 62 Gubernas cietumā ieslodzītie tika nošauti Biķernieku mežā.⁷⁴ 15. martā Sieviešu cietuma dārzā tika nošauti 30 cilvēki un Centrālcietumā deviņi, bet 18. martā 29 Gubernas cietumā ieslodzītie. Šaušanas turpinājās 19., 20., 24., 27. un 28. martā (attiecīgi 28, 4, 30, 38, 3 nāvessodi). Par cietumu vadības nostāju pret masveidīgajiem nāvessodiem liecina fakts, ka 19. un 20. martā 32 Gubernas cietuma kalpotājiem no cietuma krājumiem papildus tika izsniegta pārtika. Zinot, ka 18. un 20. martā Gubernas cietumā tika nošauti 32 cilvēki, jāsecina, ka nogalināto pārtikas norma tika sadalīta starp cietumsargiem.⁷⁵

Jāatzīmē, ka marta apšaušanu laikā upuru skaits varētu būt pat lielāks, jo, salīdzinot Centrālcietuma pārskatus, redzams, ka 26. martā politisko ieslodzīto skaits samazinās par 60 vīriešiem un divām sievietēm, kaut gan nav norādīts, ka šajā dienā kāds būtu atbrīvots. G. Popofs raksta, ka 25. un 26. martā šaušanas turpinājās, tikai anonīmi, padomju preseī paziņojot, ka to mērķis ir Rīgas pilnīga iztīrīšana no kontrevolucionāriem.⁷⁶ Tātad ļoti iespējams, ka arī šie sešdesmit divi “pazudušie” cietumnieki jāuzskata par nošautiem.

Kopējais lielinieku režīma nogalināto cietumnieku skaits ir grūti nosakāms. G. Popofs norāda, ka laika posmā no 11. marta līdz 3. ap-

rīlim nošauts 350–400 cilvēku, bet kopumā padomju varas laikā Rīgā izdarīti 1549 nāvessodi.⁷⁷ Tomēr šie skaitļi, visticamāk, ir pārspīlēti. Apkopojot dažādos dokumentos atrodamo informāciju, nāvessodu skaits svārstās no 276 līdz 307, neskaitot 22. maija 32 upurus. Pievienojot sešdesmit divus 26. martā Centrālcietumā “pazudušos” cietumniekus, nošauto skaits četrarpus mēnešus ilgajā lielinieku valdīšanas laikā varēja sasniegt četrus simtus.

SECINĀJUMI

Salīdzinoši īsajam lielinieku posmam cietumu darbībā bija raksturīgi dramatiski pavērsieni un traģiska bilance. Tā sākumu iezīmēja vieni no lielākajiem ieslodzīto nemieriem Latvijas cietumu vēsturē, kad no Termiņcietuma lielinieku ienākšanas priekšvakarā izlauzās aptuveni seši simti ieslodzīto, bet noslēgumu – barona Hansa fon Manteifela nāve, cenšoties atbrīvot Guberņas cietumā ieslodzītos tautiešus, un Centrālcietumā ieslodzīto masveida apšaušana 1919. gada 22. maijā.

Rīgas cietumu bilanci četrarpus mēnešus ilgajā lielinieku varas laikā veidoja aptuveni 4200 ieslodzīto (no tiem lielākā daļa apcietināta par politiskiem noziegumiem), vairāk nekā 300 izpildītu nāvessodu un vismaz 60 nāves gadījumus no bada un slimībām. Tātad gandrīz katrs desmitais Rīgas cietumos ieslodzītais gāja bojā. Ieslodzīto struktūras analīze ļauj noteikt tā laika vidējo statistisko ieslodzītā portretu – tas bija par politiskiem noziegumiem apcietināts vācbaltu minoritātei piederīgs vīrietis. Jāpiebilst, ka kopumā vīriešu īpatsvars Rīgas cietumos lielinieku režīma laikā pakāpeniski samazinājās, bet politisko noziedznieku daļa palielinājās.

Cietumu darbības analīze ļauj labāk izprast Padomju Latvijā īstenotā sarkanā terora būtību. Tas balstījās uz iedzīvotāju masveida apcietināšanas praksi, arestus visbiežāk veicot uz aizdomu pamata un pat bez apsūdzību uzrādīšanas. Daudzo arestu un gandrīz tikpat daudzo ieslodzīto atsvabināšanu nolūks bija pēc iespējas plašāku aizdomīgo cilvēku grupu izolēšana, lai noskaidrotu, vai viņi ir potenciāli bīstami lielinieku režīmam. Lieki piebilst, ka daudzi nevainīgi cilvēki šādas politikas rezultātā zaudēja veselību vai pat dzīvību, mēnešiem ilgi atrodoties ieslodzījumā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sieviešu cietums tika izveidots vācu okupācijas varas laikā 1918. gada 22. martā, kad no pārpildītā Termiņcietuma uz toreizējo Rīgas pilsētas aresta namu (mūsdienās Tērbatas ielā 69) tika pārvestas ieslodzītās sievietes.
- ² Guberņas cietums atradās 1786. gadā celtajā trīsstāvu ēkā Citadelē (mūsdienās Citadeles ielā 7). Pirms lielinieku ienākšanas to sauca par Rīgas Kara cietumu.

- ³ Centrālcietums bija lielākais un modernākais Rīgas cietums, tas tika celts no 1902. līdz 1914. gadam un bija plānots 1360 ieslodzītajiem. 1915. gadā ieslodzītie no Centrālcietuma tika evakuēti uz Krieviju, cietums tika pamests, un līdz 1919. gadam tajā netika ievietoti ieslodzītie.
- ⁴ Arestētās civilpersonas varēja tikt īslaicīgi turētas arī milicijas iecirkņos, politiskās nodaļas aresta telpās, bet militārpersonas – Rīgas virssardzē. No marta vidus arestētie tika ievietoti arī koncentrācijas nometnēs.
- ⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-12 f., 1. apr., 140. l., 4.–6., 16., 17., 30., 31. lp.
- ⁶ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), PA-84 f., 2. apr., 34. l., 97., 103., 120. lp.
- ⁷ Ieslodzījuma vietas 1918–1938. – Rīga: Kriminālpolitiskā departamenta izdevums, 1939. – 198. lpp.
- ⁸ Valkas cietumu evakuēja janvāra pēdējās dienās, kad Valkai tuvojās igauņu karaspēks. 31. janvāra naktī, īsi pirms pilsētu ieņēma igauņi, daļai cietumnieku, nogalinot divus sargus, izdevās izlauzties no ieslodzījuma. 7. februārī Rīgas Centrālcietuma vadība pieņēma 199 Valkas cietumniekus un 22 cietuma uzraugus. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 43. lp.
- ⁹ Ieslodzījuma vietas 1918–1938. – 90. lpp.
- ¹⁰ 1919. gada 1. janvārī Termiņcietumā skaitījās 603 ieslodzītie, no tiem 86 bija izmeklēšanas stadijā, 517 notiesāti, no tiem 10 atradās slimnīcā, 13 pārmācības namā. LVA, PA-84 f., 2. apr., 34. l., 10. lp.
- ¹¹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 113. l., 46. lp.
- ¹² Turpat, P-613 f., 1. apr., 83. l., 1. lp. op.
- ¹³ Turpat, 3. lp. op.; Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 24. febr., Nr. 2. – 3. lpp.
- ¹⁴ LVVA, P-613 f., 1. apr., 83. l., 8. lp.
- ¹⁵ Turpat, 7. lp. op.
- ¹⁶ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 143. lp.
- ¹⁷ LVVA, P-21 f., 2. apr., 23. l., 7., 8. lp.
- ¹⁸ G. Popofs raksta, ka no Jelgavas uz Rīgu aizvests 351 cilvēks, no kuriem 284 izturēja pārgājienu. Sk.: *Popoff G. The city of the red plague. Soviet rule in a Baltic town.* – London: George Allen & Unwin, 1932. – P. 207, 208.
- ¹⁹ 15. martā Rīgas Soda apakšnodaļa, atsaucoties uz Revolucionārās cīņas padomes lēmumu, lūdza trīs dienu laikā iekārtot bijušo Termiņcietumu 200 apcietināto uzņemšanai, kā arī sagatavot pienācīgu apsardzi, izmantojot komunistus. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 168. lp.
- ²⁰ LVA, PA-31 f., 1. apr., 62. l., 12., 22. lp.
- ²¹ No 14. marta līdz 8. maijam Rīgā bija reģistrēti 3107 nāves gadījumi. Padomju iestādes atzina, ka daļa mirušo netika reģistrēta. Biezākie nāves iemesli bija tīfs un bads. Šajā laikā nāves gadījumu skaits sasniedza 56 dienā, pārsniedzot normālo rādītāju piecarpus reizes. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 13. l., 94., 95. lp.
- ²² Ieslodzījuma vietas 1918–1938. – 77. lpp.
- ²³ *Popoff G. The city of the red plague. Soviet rule in a Baltic town.* – P. 338.
- ²⁴ LVVA, P-9 f., 1. apr., 29. l.; P-12 f., 1. apr., 97., 98. l.; PA-84 f., 2. apr., 31.–33. l. Statistikas komisariāta pārskatus izmantojis Āris Puriņš, rakstot par sarkano teroru Latvijā. Sk.: *Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā // Latvijas Vēsture.* – 1998. – Nr. 4. – 20. lpp.
- ²⁵ LVVA, P-9 f., 1. apr., 29. l., 24., 28., 42., 55. lp.
- ²⁶ Turpat, 13.–15., 17. lp.

- ²⁷ Dienas pārskatos trūkst ziņu par 2., 9. un 16. martu.
- ²⁸ Dienas pārskatos trūkst ziņu par 5. aprīli.
- ²⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 156.–204. lp.
- ³⁰ Turpat, 9. lp.
- ³¹ Turpat, 16., 21. lp.
- ³² Turpat, P-9 f., 1. apr., 29. l., 7.–55. lp.; P-12 f., 1. apr., 97. l., 3.–204. lp.
- ³³ Turpat, P-12 f., 1. apr., 97. l., 1. lp.
- ³⁴ Turpat, 126., 127. lp.
- ³⁵ LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp.
- ³⁶ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 12., 22. lp.
- ³⁷ Turpat, 128., 129. lp.
- ³⁸ Turpat, 156. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.
- ³⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 3.–204. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp.
- ⁴⁰ Sarkanais Karogs. – 1919. – 5. janv., Nr. 4. – 3. lpp.
- ⁴¹ LVA, PA-84 f., 2. apr., 34. l., 94.–95. lp. op., 114. lp.
- ⁴² Āris Puriņš piedāvājis cietumnieku dalījumu trīs grupās: par politiskiem, krimināliem un administratīviem nodarījumiem aizturētie. Tomēr šāds dalījums neatspoguļojas cietumu darbības pārskatos, kur tiek minēti tikai politiskie un kriminālnoziedznieki. Sk.: *Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 4. – 20. lpp.*
- ⁴³ Statistikas komisariāta pārskatos tika minēti 16 noziegumu veidi: kontr-revolūcija, piederība pie baltgvardiem, piederība pie policijas, dezertēšana, spiegošana, dienesta pārkāpumi, padomju valdības aizskaršana, padomju valdības pavēļu neizpildīšana, nepatiesu ziņu izplatīšana, spekulācija, laupīšana, slepkavība, zagšana, degvīna izgatavošana, dažādi noziegumi un neatļauta ieroču turēšana. Sk.: LVA, P-9 f., 1. apr., 29. l., 24. lp.
- ⁴⁴ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 29., 30. lp.
- ⁴⁵ Piemēram, Rīgas Politiskā apakšnodaļa aprīli līdzās lielumam skaitam ķīlnieku un kriminālnoziedznieku arestēja 335 kontrrevolucionārus un 24 baltgvardus. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 12. l., 68. lp.
- ⁴⁶ LVA, PA-84 f., 2. apr., 31. l., 106. lp.
- ⁴⁷ LVVA, P-9 f., 1. apr., 29. l., 24., 28., 42. lp.
- ⁴⁸ LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 23., 142. lp.
- ⁴⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 3.–204. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp.
- ⁵⁰ LVVA, P-12 f., 1. apr., 98. l., 44.–63. lp.
- ⁵¹ Atsevišķām personām nav norādīta nacionalitāte un to uzvārdus ir grūti identificēt ar kādu konkrētu nacionālo grupu.
- ⁵² LVVA, P-12 f., 1. apr., 98. l., 44.–63. lp.
- ⁵³ Turpat, 62. lp. op.; 97. l., 156., 157. lp.
- ⁵⁴ LVA, PA-84 f., 2. apr., 34. l., 13. lp.
- ⁵⁵ Krievu svara mērvienībās puds atbilda 40 mārciņām jeb 16,38 kilogramiem, mārciņa atbilda 96 zolotņikiem jeb 409 gramam, zolotņiks atbilda 4,2 gramam.
- ⁵⁶ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 28. lp.
- ⁵⁷ Turpat, 87. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 92. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 34. l., 102. lp.
- ⁶⁰ LVVA, P-12 f., 1. apr., 140. l., 6. lp. op.

- ⁶¹ Sākot ar 19. maiju, Rīgas iedzīvotājiem tika noteiktas jaunas, vēl zemākas pārtikas normas. Trešās kategorijas pilsētnieki saņēma ceturtdaļmārciņu jeb 102 gramus maizes dienā. Acīmredzot šī norma attiecās arī uz cietumniekiem. Sk.: Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 19. maijs, Nr. 73. – 1. lpp.
- ⁶² Guberņas cietuma ārstu pārtikas normu noteikšanas dienā, 27. februārī, lūdza cietuma pārzini uzlabot ieslodzīto barošanu un atļaut pienest ieslodzītajiem pārtiku “sakarā ar ieslodzīto novājināto stāvokli”. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 166. lp.
- ⁶³ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 72., 96., 109. lp.
- ⁶⁴ Turpat, P-9 f., 1. apr., 29. l., 15. lp.
- ⁶⁵ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 165. lp.
- ⁶⁶ LVVA, P-12 f., 1. apr., 140. l., 16., 46. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 18. lp.
- ⁶⁸ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 156., 164. lp.
- ⁶⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 119., 133. lp.
- ⁷⁰ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 231. lp.
- ⁷¹ Turpat, 31. l., 106. lp.; 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.
- ⁷² LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 158., 198. lp.
- ⁷³ Turpat, 3.–204. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp. Tabulā norādīts tikai slimnīcās atrodošos cietumnieku skaits, par slimniekiem, kuri atradās kopējās kamerās, trūkst ziņu.
- ⁷⁴ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l.; P-21 f., 2. apr., 21. l. Zīmīgi, ka iepriekšējā dienā Guberņas cietuma pārzinis J. Porietis bija nosūtījis pieprasījumu Soda apakšnodaļai divu desmit asu garu virvju izsniegšanai. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 154. lp. Kopējais uz nāvi notiesāto skaits todien, spriežot pēc Rīgas Revolucionārā tribunāla ārkārtējās paplašinātās sēdes dokumentiem, bija 63, no tiem 42 tika notiesāti par kontrrevolūciju, 15 cilvēki par nodevību, piederību slepenpolicijai un kā provokatori, 2 par pretošanos padomju valdības rīkojumiem, 2 par spekulāciju, 1 par dokumentu viltošanu un 1 par laupīšanu. Sk.: LVVA, P-21 f., 2. apr., 10. l., 105., 106. lp.
- ⁷⁵ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 200. lp.; LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 102., 106. lp.
- ⁷⁶ *Popoff G.* The city of the red plague. Soviet rule in a Baltic town. – P. 209.
- ⁷⁷ Turpat. – 209., 227. lpp.

Jānis Šiliņš

PRISONS IN RIGA AND BOLSHEVIK TERROR, JANUARY – MAY, 1919

Summary

The present article investigates the operation of prisons in Riga from 4 January to 22 May 1919 when the city was controlled by the government of Soviet Latvia. The reign of Bolsheviks was marked by activities of Soviet repressive institutions – mass arrests and shootings

of citizens continued from the very first to the last day of the Soviet regime. During the period of the Bolshevik rule in Riga three prisons were functioning: Central, Women's and Province prison. They played an important role as a part of the Soviet repressive system. Prisons were allocated great financial and manpower resources in order to fulfil the role assigned by political leadership. They were filled with criminal and political prisoners, hostages and prisoners of war; death sentences were also carried out in prison territory or by prison guards.

In total about 4200 people were imprisoned in the three Riga's prisons during five months of the Soviet rule. Mass arrests and releases were carried out by turns resulting in fluctuations of the number of prisoners. The maximum of prisoners was reached on 7 April, on the second day of the hostage campaign initiated by the government and party leaders. On that day there were 1964 convicts in Riga's prisons. Most of them were accused of political crimes. At the end of March the proportion of political prisoners to criminals was more than double. There were 757 political and 299 criminal prisoners on 1 April and 1025 political and 359 criminals on 1 May. Besides it can be asserted that male prisoners dominated throughout all five months of the Soviet rule despite an increase in the number of imprisoned women (from 26 on 1 February to 405 on 1 May). There can be found fragmentary notes on national structure of prisoners which show that the largest group were local Germans, followed by Latvians, Russians, Estonians and Jews.

Living conditions in Soviet prisons were grave. Food shortages and insufficient medical care promoted the spread of disease and high mortality rate among prisoners. This situation became uncontrollable in the middle of May when half of the inmates of the Central prison were reported to be sick. At the same time the number of non-violent deaths was increasing and totalled 60 prisoners during the months of the Bolshevik rule. Additionally at least 300 to 400 prisoners were executed during mass shooting campaigns. Last execution was carried out only a few hours before Bolsheviks were routed out of Riga. On the afternoon of 22 May 32 prominent hostages held in Central prison were killed by guards in the prison yard.

The character of Red terror can be better understood by investigating the operation of Bolshevik prisons in Riga. It becomes clear that its essence was the practice of massive arrests without sufficient charge or only on the basis of suspicion. The intent for arresting thousands of innocent people and liberating them a few weeks or months later was isolation of dubious social groups in order to identify and eliminate potentially dangerous individuals.

VĒSTURES AVOTI

FOTOMATERIĀLI PAR BERMONTIĀDI LATVIJAS KARA MUZEJA KRĀJUMĀ

Šogad aprit 90. gadskārta vairākiem zīmīgiem notikumiem mūsu valsts militāri politiskajā vēsturē. To skaitā arī notikumiem 1919. gada rudenī, kurus Latvijas historiogrāfijā pazīstam ar nosaukumu bermontiāde. Gadu vecās Latvijas Republikas armija, neilgi pirms tam saformēta, nepilnīgi apbruņota, nepietiekami apgādāta, spēja sakaut tehnikas un apbruņojuma ziņā pārāko karaspēku, kura oficiālais nosaukums bija Krievijas Rietumu brīvprātīgo armija. Tiesa, šī armija tikai formāli skaitījās Krievijas vai krievu, jo sastāvēja pārsvarā no vācu tautības karavīriem, un to vadīja pašpasludināts pulkvedis Pāvels Bermonts, viens no daudziem militārajiem avantūristiem, kurus no pelēkajām Krievijas zaldātu dzīlēm viņa virspusē bija izmetis Pilsoņu karš (līdzīgi kā citās bijušās Krievijas impērijas nomalēs tādi bija A. Grišins-Almazovs, S. Bulaks-Balahovičs, atamani G. Semjonovs un A. Škuro, “batjka” Mahno u.c.).

Par Latvijas armijas kaujām ar P. Bermonta vadīto vācu–krievu armiju Latvijas historiogrāfijā gan periodā līdz padomju okupācijai, gan mūsdienās ir veikta virkne akadēmisku pētījumu un pieejams krietns klāsts publikāciju, tāpēc šīs publikācijas mērķis nav stāstīt par pašām kauju gaitām, bet gan sniegt nelielu ieskatu Latvijas Kara muzeja krājumā esošajos vizuālajos materiālos par bermontiādes laiku. Fotografiju par šo laika periodu Latvijas Kara muzeja krājumos nav daudz – ap pustūkstoš vienību. Fotomateriālu nonākšana Latvijas Kara muzeja krājumā ir dažāda: saglabājušies materiāli gan no vecā Kara muzeja, kas padomju gados atradās Revolūcijas muzeja krājumā, gan arī pēdējos gados no privātpersonām ienākušās fotogrāfijas. Latvijas armijas karavīri un Rīgas ielu skati kauju laikā – tās ir lielākās fotogrāfiju grupas par šo laiku. Par P. Bermontu un viņa armiju gan ir pieejamas tikai nedaudzas fotogrāfijas, pārsvarā portreti. Īpaši interesanti ir Rīgas skati, kuri ļauj izbaudīt tā laika noskaņu un uzskatāmi par ekskluzīvu vizuālo materiālu, ņemot vērā to gadu fototehnikas iespējas. Ne velti mūsu muzeja krājuma fotomateriāli kļuva par pamatu pēdējā laika lielākās latviešu spēlfilmas “Rīgas sargi” un kinopilsētiņas “Cinevilla” vizuālajam risinājumam. Liela daļa no muzeja krājumā par bermontiādi esošajiem materiāliem jau tiek aktīvi izmantota dažādu publikāciju un izdevumu ilustrēšanai, bet šajā žurnāla numurā piedāvātās fotogrāfijas vēl līdz šim zinātniskajā aprītē nav iegājušas un izdevumu publicēšanā nav izmantotas, tāpat tas ir pirmpublicējums, ar kuru iepazīstinām žurnāla lasītājus.

Juris Ciganovs



1919. gada vasaras beigās, gatavojoties iespējamam Rietumu brīvprātīgo armijas (bermontiešu) uzbrukumam, Latvijas armijas (LA) vienības ieņēma pozīcijas Rīgas pievārtē. LA Vidzemes divīzijas karavīri. Rīgas apkārtnē, 1919. gada rudens



Latvijas armijas vienības, nespēdamas noturēt frontes līniju, atkāpās Rīgas virzienā. 10. oktobra agrā rītā pēdējās rotas šķērsoja tiltus pār Daugavu un nostiprinājās tās krastā. Latvijas armijas karavīri ierakumos. Daugavmala, 1919. gada oktobris – novembris



Latvijas armijas karavīri pie kāda sagrauta daudzstāvu nama. Iela bijusi aizsprostota ar dzeloņdrāšu aizžogojumu. Rīga, 1919. gada novembris



Rīgā mēnesi ilga artilērijas apšaudes un kaujas. To laikā cieta neskaitāmas ēkas. Skats no ierakumiem uz apšaudēs cietušajām Vecrīgas ēkām. Grēcinieku iela, 1919. gada novembra sākums



Lielbritānijas karakuģi Daugavā. Rīga,
1919. gada novembra vidus



Pārdaugavas atbrīvošana no bermontiešiem sākās ar Daugavgrīvas un Bolderājas ieņemšanu 15. oktobrī. Šī kaujas uzdevuma izpilde bija uzticēta LA Latgales divīzijas pulkiem, to pārvešanai pāri Daugavai izmantoja kara un transporta kuģus jūras virsleitnanta Eduarda Puķīša vadībā. Artilērijas sagatavošanas uguni nodrošināja Lielbritānijas un Francijas karakuģi. LA Latgales divīzijas štāba virsnieki Daugavgrīvas cietoksnī. 1919. gada oktobra beigas – novembra sākums. Stāv 1. no kreisās – jūras virsleitnants E. Puķītis, 2. – Lielbritānijas armijas virsnieks, 3. – Latgales divīzijas komandieris pulkvedis-leitnants Krišjānis Berķis

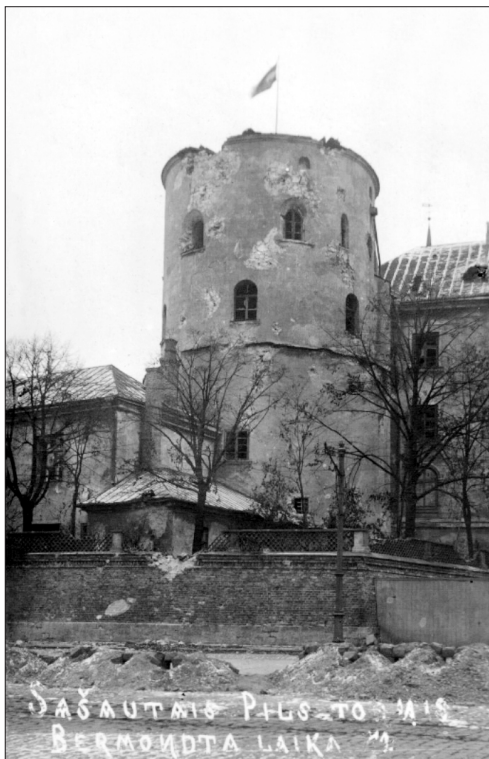


1919. gada 3. novembrī sākās Latvijas armijas uzbrukums, kura mērķis bija atbrīvot visu Pārdaugavu. LA Bruņotā divīziona karavīri dodas uz fronti.
1919. gada 9. novembris



LA Aviācijas nodaļas karavīri gatavojas kaujas lidojumam. Krustabaznīcas aerodroms, 1919. gada oktobris

1919. gada 11. novembra rītā Rīgas baznīcas zvani vēstīja par Pārdaugavas atbrīvošanu un ienaidnieka padzīšanu no Rīgas. Visu cīņas laiku pret bermontiešiem Rīgas pils Sv. Gara tornī bija plivojis Latvijas valsts karogs. Bermontiādes laikā sašautais Rīgas pils tornis. 1919. gada novembra vidus



Iedzīvotāji pulcējās, lai svinētu pilsētas atbrīvošanu no bermontiešiem. Bolderāja, 1919. gada novembra vidus





Pēc bermontiešu padzišanas no pilsētas rīdzinieki dodas apskatīt Vecrīgu un Daugavmalu. Artilērijas apšaudē sagrautie nami Kārļa ielā (tag. 13. janvāra iela).
1919. gada 12. novembris



Latvijas armijas I bruņuvilciens. Uz platformas no Lielbritānijas karakuģa noņemts lielgabals un tā apkalpe. 1919. gada novembra beigas



Laikā, kad norisinājās kaujas par Rīgu, bermontieši mēģināja ieņemt arī Liepāju. Latvijas armijas Lejaskurzemes kara apgabala karavīri pie lauka virtuves. Liepāja, Kara osta. 1919. gada novembris



1919. gada 21. novembrī Latvijas armija atbrīvoja Jelgavu. Pirms došanās prom bermontieši nodedzināja Jelgavas pili. Nopostītās Jelgavas pils centrālās daļas fasāde. 1919. gada novembra beigas



1919. gada 26. novembrī Latvijas armijas vienības sasniedza Lietuvas robežu, ar to arī noslīdzās cīņas pret bermontiešiem. LA 5. Cēsu kājnieku pulka karavīri. 1919. gada novembra beigas



Godinot Latvijas Atbrīvošanas cīņu dalībnieku piemiņu, 11. novembris kļūva par *Lāčplēša dienu*. Latvijas armijas karavīri Lāčplēša dienas parādē. Rīga, Esplanāde. 1920. gada 11. novembris

Margarita Barzdeviča

SENĀKIE RĪGAS SKATI UN PLĀNI BERLĪNES VALSTS BIBLIOTĒKĀ*

Kartogrāfisko attēlu kā vēstures avotu izmantošanā viens no priekšnosacījumiem ir pēc iespējas pilnīgāka visu konkrētajai tēmai atbilstošu, līdz mūsdienām saglabāto karšu, plānu un arī skatu (perspektīvskatu, panorāmu) apzināšana un sistematizēšana.¹ Vairākums senāko, vēl pirmsmodernās kartogrāfijas periodā izgatavoto Rīgas pilsētas un tās tuvākās apkārtnes kartogrāfisko attēlu tapis laikā no 1621. līdz 1710. gadam, kad Rīga bija pakļauta Zviedrijai. Tādēļ mūsdienās lielākā daļa tā laika Rīgas kartogrāfisko attēlu glabājas Latvijas un Zviedrijas vēstures avotu krātuvēs.² Citu valstu bibliotēkās un arhīvos atrodas salīdzinoši maz šā perioda Rīgas kartogrāfiskā materiāla – pārsvarā tipogrāfiski iespiestas gravīras, mazāk – ar roku zīmētie un manuskriptā atstātie plāni vai plānu kopijas. Šā avotu apskata mērķis ir papildināt datus par Vācijā saglabātajiem senākajiem Rīgas kartogrāfiskajiem attēliem, plašāk iztirzājot 17. gs. un 18. gs. sākuma Rīgas kartogrāfiskos attēlu klāstu Berlīnes Valsts bibliotēkā (*Staatsbibliothek zu Berlin*).

Senākā Rīgas kartogrāfiskā materiāla izpēte liecina, ka jau līdz 20. gs. 30. gadiem Latvijas pētnieki bija guvuši nelielu ieskatu Zviedrijas arhīvu krājumos³ un iepazinušies ar pāris Francijā⁴ atklātiem Rīgas plāniem. 20. gs. 30. gados dati par Rīgas kartogrāfiskajiem attēliem tika ietverti arī Vācijā veidotajā seno karšu un plānu katalogā. Taču šī informācija plašākam interesentu lokam kļuva pieejama tikai 20. gs. 70. gados, kad vācu pētnieks Verners Šulmanis (*Schulmann*), izmantojot minēto datu bāzi, publicēja pārskatu par dažādu valstu arhīvos un bibliotēkās izklaidētajiem Baltijas valstu, to vidū arī Rīgas plānu un karšu manuskriptiem.⁵ Tomēr jaunākie Vācijas kartogrāfisko attēlu kolekciju apsekojumi liecina, ka V. Šulmaņa apkopotās ziņas jau daļēji ir novecojušas. Pārskatā, piemēram, nav ietverti vairāki Daugavgrīvas cietokšņa plāni, kas līdz ar citiem 16.–19. gs. militārajām vajadzībām sastādītajiem plāniem glabājas Ģenerālajā zemes arhīvā Karlsrūē.⁶ Bez tam pēckara gados Vācijā daļa vēstures dokumentu ir pārvietota no vienas krātuves uz citu. Piemēram, ir ziņas, ka vairāki Lielā Ziemeļu kara laika Rīgas plāni un kartes no Saksijas Galvenā valsts arhīva Drēzdenē (*Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden*) pārvesti uz Berlīnes Valsts bibliotēku.⁷ 20. gs. 70. gados par Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātajiem

* LETONIKA Publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

plāniem un kartēm tika publicēta katalogu sērija. Norādes par Rīgas un citu Latvijas pilsētu, piemēram, Kuldīgas, Daugavpils, Jelgavas, Kokneses, plāniem un kartēm ievietotas kataloga sējumā, kas veltīts sociālistisko valstu pilsētām, – *Pläne und Grundrisse von Städten sozialistischer Länder Europas (1574–1850)*.⁸ Taču tā laika ideoloģija ir ietekmējusi tikai kataloga nosaukumu un pilsētu sistematizācijas veidu, pārējā informācija ir visnotaļ objektīva un joprojām izmantojama (interesenti ar katalogu var iepazīties arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Kartogrāfijas nodaļā). Kopš kataloga iznākšanas vienīgi pašā Berlīnes bibliotēkas katalogā nedaudz ir mainīts karšu un plānu signatūras pieraksts. Tomēr arī pēc 1976. gadā publicētā kataloga norādēm kartes un plānus bibliotēkā joprojām var diezgan viegli sameklēt. Savukārt kataloga īsie karšu un plānu apraksti nesniedz pietiekami izsmelšu priekšstatu par Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātajā Rīgas kartogrāfiskajā materiālā atspoguļoto.

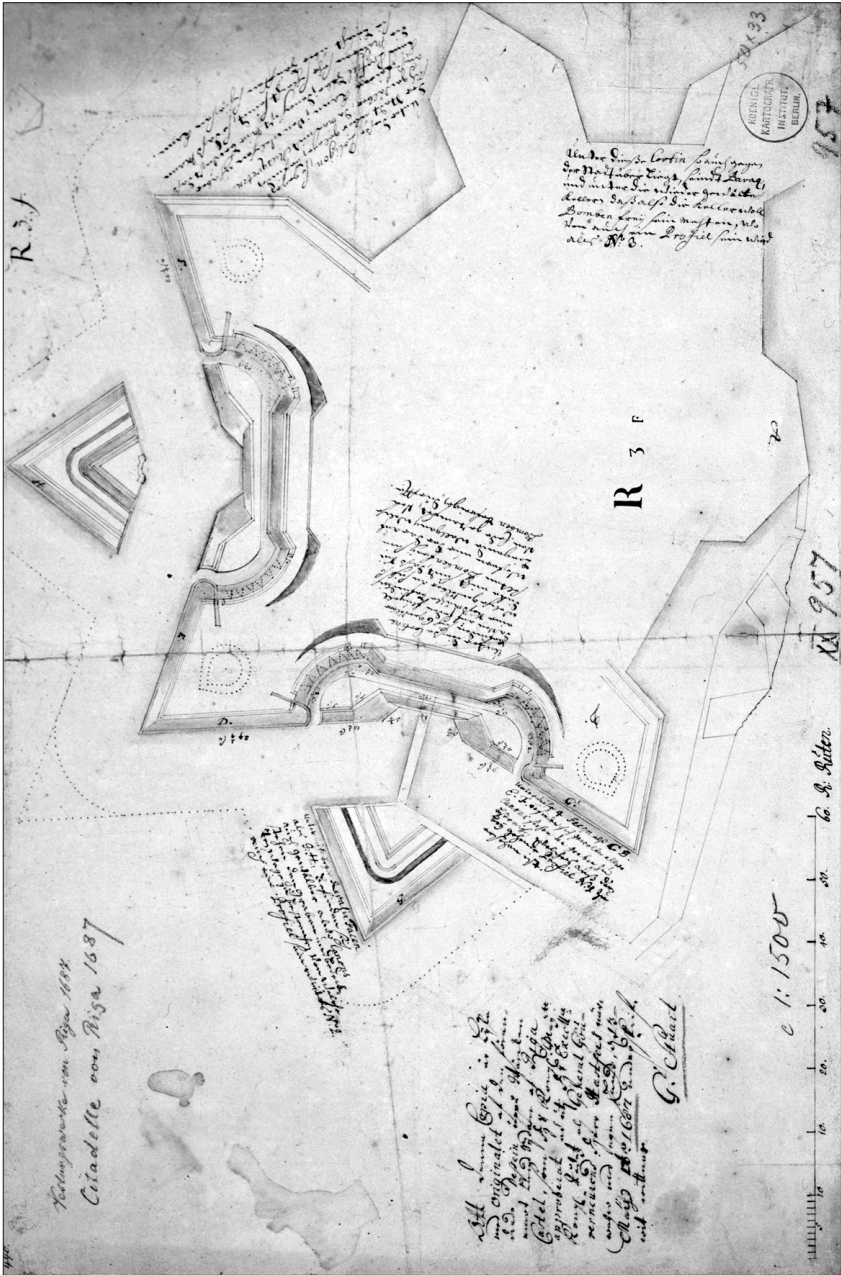
Pēc kataloga aprakstiem samērā viegli identificējami ir populārākie tipogrāfiski iespiestie Rīgas kartogrāfiskie attēli. Berlīnes Valsts bibliotēkā Rīgas kartogrāfisko attēlu klāstā dominējošās ir 17.–18. gs. tipogrāfiski iespiestās gravīras un to vēlākie faksimila izdevumi. Viens no populārākajiem ir izdevējam un gravierim Mateusam Meriānam vecākajam (*Merian*, 1593–1650) piedēvētais Rīgas skats no putna lidojuma, kurā pilsēta attēlota 17. gs. 30. gadu otrajā pusē. Savukārt 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. sākumā Rīga gravīrās visbiežāk atspoguļota laikā, kad pilsēta bija iesaistīta karadarbībā. Berlīnes Valsts bibliotēkas kolekcijā ir vācu filozofa Zāmuēla Pufendorfa (*Pufendorf*) 1697. gadā publicētajā Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava dzīves aprakstā⁹ ilustrācijai ievietotā gravūra, kurā Rīga atainota 1656. gadā, kad maskaviešu karapulki Alekseja Mihailoviča vadībā aplenca pilsētu. Tas pats Rīgas pilsētas attēlojums skatāms vēl citā gravīras variantā, taču jau ar mērķi atspoguļot 1700. gadā pret Rīgu vērstās karadarbības norisi – “*Riga, wie es Ao 1700 aus dem Polnischer lager Communiciret worden.*” Savukārt Augsburgas gravieris Gabriels Bodenērs to pašu Rīgas ģeogrāfiskās situācijas attēlojumu jau bija papildinājis ar aprakstu, kā Rīga kapitulējusi 1710. gada 11. jūlijā, pēc tam kad vairums pilsētnieku jau bija miris no bada un mēra. Jāatzīmē, ka ar minēto un vēl citu 17. gs. un 18. gs. sākumā drukāto Rīgas pilsētas gravūru saturu iespējams iepazīties arī citās Rīgas kartogrāfisko attēlu kolekcijās gan Latvijas Valsts vēstures arhīvā, gan Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā u.c. Taču šo Rīgas attēlu un plānu atrašanās Berlīnes Valsts bibliotēkā netieši norāda, kāda vizuālā informāciju par Rīgas pilsētu tika izplatīta citviet Eiropā.

Rīgas pilsētvēstures izpētē lielāku interesi izraisa Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātie ar roku zīmētie un tā arī manuskriptā atstātie

plāni (sk. pielikumu), jo sevišķi viens plāns, kurā attēlota Rīgas Cita-
dele, un divi – kuros atainoti pilsētas nocietinājumi un priekšpilsēta
pēc Rīgas padošanās Pētera I karaspēkam.

Rīgas Citadeles plāns¹⁰ ir unikāls atradums apzinātajā 17. gs. un
18. gs. sākuma Rīgas kartogrāfiskā materiāla klāstā, jo tas ir izgata-
vots spiegošanas vajadzībām. Lai gan nav noslēpums, ka kartogrāfis-
kie attēli, jo īpaši pilsētu nocietinājumu un cietokšņu plāni vienlīdz
veiksmīgi kalpoja ne vien šo objektu būvniecībai, bet arī militāro
uzbrukumu plānošanai, Rīgas vēsturē pārsvarā konstatētas tikai
rakstīto avotu norādes par pilsētas plānu izgatavošanu spiegošanas
nolūkos. Apskatāmajā laika posmā spilgtākais piemērs ir kara in-
ženiera Georga Gintera Kraila (arī Krols, Krels; *Kröll, Kröll, Kräill de
Bemeberg*, 1584–?) isā spiegošanas epizode. 1620. gada pavasarī, tikai
dienu pavadot Rīgā, Krails ieguva informāciju par Rīgas nocietinā-
jumiem, kas tika nodota Zviedrijas karalim Gustavam II Ādolfam.¹¹
Savukārt Rīgas pilsētas protesti pret Krievijas Lielās sūtniecības pārs-
tāvju, kuru vidū inkognito ceļoja arī Pēteris I, pārmērīgo interesi
par Rīgas nocietinājumiem, bija viens no iemesliem Lielā Ziemeļu
kara izcelsmei. Taču konkrēti spiegošanas nolūkos izgatavoti Rīgas
nocietinājumu plāni ir maz zināmi. Viens no tiem ir jau minētās
G. Kraila vizītes laikā izgatavotā Rīgas pilsētas nocietinājumu skice,
ko nesen Stokholmas Valsts arhīvā atrada vēsturiece Mārīte Ja-
kovļeva.¹² Savukārt uz Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātā Citadeles
nocietinājumu plāna (sk. 1. att.) jau ir nepārprotamas norādes, ka
tas izgatavots spiegošanas vajadzībām. Plāns ir tapis kā kopija no
K. Stjuarta Citadeles nocietinājumu plāna, kas datēts ar 1687. gadu
(līdzīgs plāns ir arī E. Dālberga Citadeles plānu kolekcijā Kara arhīvā
Stokholmā). Kāda anonīma spiega pārzīmētajā (vai arī tikai papild-
nātajā) plānā ieskicētas Citadeles kontūras, bet konkrētāk iezīmēti
nocietinājumi starp Kārļa IX, Gustava I un Kārļa XI bastioniem. Šo
informāciju spiegotājs papildinājis, vācu valodā atzīmējot visu, ko
viņam vēl bija izdevies uzzināt par Citadeles nocietinājumu uzbūvi,
atsevišķu to daļu izmantošanu, mūru izturību utt. Piemēram, plāns
papildināts ar rakstisku norādi, ka spiegotājam nav izdevies iegūt
profila plānu Citadeles daļai, kas vērsta pret pilsētu, bet viņam tāpat
zināms, ka mūri tur ir sliktā stāvoklī. Apzinātajā zviedru laika Rīgas
kartogrāfiskajā materiālā tas ir vienīgais plāns ar tik konkrētām
norādēm par spiegošanu.

Ar diviem 18. gs. sākuma Rīgas pilsētas plāniem Berlīnes Valsts
bibliotēka papildina Rīgas un Stokholmas kartogrāfisko attēlu krā-
tuvēs saglabāto manuskriptā atstāto 17. gs. un 18. gs. sākuma Rīgas
pilsētas un priekšpilsētas plānu klāstu. Viens no tiem datēts ar
1700. gadu,¹³ otrs – ar 1718. gadu (2. att.).¹⁴ Pirmajā plānā uzmanības
centrā ir Rīgas pilsētas un Citadeles nocietinājumi, bet priekšpilsēta



1. att. 1687. gada Citadeles plāna pārzīmējums, papildināts ar spiegošanas nolūkos iegūtajām ziņām (BStB šifrs: X 49841)



2. att. Rīgas plāns, 1718. gads (BStB šifrs: X 49849)

tikai daļēji ieskicēta. Otrajā, ar 1718. gadu datētajā plānā atspoguļota gan Rīgas pilsēta un tās nocietinājumi, gan iezīmēti priekšpilsētas ielu kvartāli un pat simboliski norādīta to apbūve. Jāatzīmē, ka ar kopiju starpniecību abi plāni Latvijā bija zināmi jau agrāk, taču plašākā zinātniskajā aprītē tos pavisam nesen iesaistīja arhitekte Irēna Bākule pētījumā par Rīgas priekšpilsētu attīstību.¹⁵ Grāmatas autore plānus publicējusi kā ilustrāciju Rīgas priekšpilsētas apbūvei zviedru laika beigās.¹⁶ Taču minētie plāni ir arī nozīmīgs avots 18. gs. sākuma Rīgas kartogrāfiskā attēlojuma izpētei. Līdzīgi Rīgas pilsēta un priekšpilsēta attēlota arī plānā, kas veltīts Rīgas kapitulācijai 1710. gadā. Tā kolorēts pārzīmējums glabājas tepat Rīgā Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA).¹⁷ Salīdzinot Berlīnē saglabāto ar 1718. gadu datēto Rīgas plānu un 1710. gada plānu no LVVA, jāsecina, ka abiem ir viena izcelsme. Turklāt pabeigts un pilnīgāk izstrādāts ir ar 1710. gadu datētais Rīgas plāns, bet Berlīnes bibliotēkā visticamāk atrodas šā plāna uzmetums vai daļējs pārzīmējums, kas gan pretendētē uz Rīgas attēlojumu 1718. gadā. Vēl Berlīnes bibliotēkā saglabājušies daži 18. gs. sākuma Rīgas plānu manuskripti, kas vai nu daļēji ataino to pašu situāciju kā abi minētie Rīgas plāni, vai arī tapuši kā pazīstamu gravīru pārzīmējumi. Jācer, ka drīzumā tiks iegūta jauna informācija par šo plānu izgatavošanas laiku un autoriem.

Pielikums

17. GS. UN 18. GS. SĀKUMA RĪGAS PLĀNU MANUSKRIPTI
BERLĪNES VALSTS BIBLIOTĒKĀ

1) **Rīgas Citadele, 1687. gads**, pārzīmēts un papildināts G. [K.?] Stjuarta (*Stuart*) plāns, kolorēts zīmējums, 51 × 33,7 cm [mērogs ap 1 : 1500], Berlīnes Valsts bibliotēkas šifrs (turpmāk – BStB šifrs): X 49841 (katalogā* nr. 1759).

Plāns papildināts ar informāciju, ko par Citadeles nocietinājumu stāvokli bija ieguvis kāds spiegs (sk. 1. att.).

2) **Rīga ap 1700. gadu**, kolorēts zīmējums, 61 × 40 cm [mērogs ap 1: 6200], BStB šifrs: X 49845 (katalogā nr. 1745). Šā plāna nepabeigtu uzmetumu sk. arī: **Rīgas plāns** (*Plan von Riga*) [ap 1700. gadu], kolorēts zīmējums, 51,6 × 43,7 cm [mērogs ap 1: 6200], BStB šifrs: X 49845/1 (katalogā nr. 1746).

3) **Vidzemes [pilsētas] Rīgas plāns** (*Plan von Riga in Liefland*) [ap 1700. gadu], kolorēts zīmējums, 136 × 120 cm [mērogs ap 1: 1600], BStB šifrs: X 49846 (katalogā nr. 1747); sk. arī 1791. gadā Potsdamā izgatavotu šā plāna mazliet pārveidoto pārzīmējumu, 136 × 119,5 cm, BStB šifrs: X 49846/1 (katalogā nr. 1748).

4) **A. Rīga, kāda tā patiesībā bija 1701. gadā. B. Citadele** (*A. Riga, wie selbige 1701 in wırchlichen stande gewesen. B. Citadel.*), līdzīga nosaukuma gravīru pārzīmējis G. B. Šakers (*Schacher*), ap 1701. gadu, kolorēts zīmējums, 72,7 × 40,8 cm [mērogs ap 1 : 12 500], BStB šifrs: X 49847 (katalogā nr. 1749).

5) **Rīga** [ap 1710. gadu], kolorēts zīmējums, 57,3 × 40,3 cm [mērogs ap 1: 6500], BStB šifrs: X 49848; līdzīgu plānu sk. arī: BStB šifrs: X 49485 (katalogā nr. 1751).

6) **Rīgas plāns, 1718. gads** (*Plan von Riga, 1718*), kolorēts zīmējums, 69,5 × 48,3 cm [mērogs ap 1: 6000], BStB šifrs: X 49849 (katalogā nr. 1752) (sk. 2. att.).

* Pläne und Grundrisse von Städten sozialistischer Länder Europas (1574–1850) / Bearb. von W. Klaus // Deutsche Staatsbibliothek. Kartographische Bestandverzeichnisse 3 / Hrsg. E. Klemp. – Berlin, 1976.

ATSĀUCES UN PIEZĪMES

- 1) Piemēram, sk.: *Schultz G.* Die älteste Stadtpläne Berlins 1652–1757. – Weinheim: Acta Humaniora, VCH, 1986. – S. 9, 10; *Постников А. В.* Развитие картографии и вопросы использования старых карт. – Москва, 1985. – С. 13.
- 2) Latvijā lielākās senākā perioda Rīgas kartogrāfisko attēlu kolekcijas izveidojušās Latvijas Valsts vēstures arhīvā (2909., 6848., un 7404. fonds) un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, mazāk Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un Latvijas Akadēmiskajā bibliotē-

- kā. Informāciju par RVKM, LNB un LAB saglabātajiem 1621.–1710. gada Rīgas plāniem, kartēm un arī tipogrāfiski iespiestajiem perspektīvkartiem sk. CD-Rom formātā izdotajā katalogā: Rīga 1621.–1710. gada kartogrāfiskajos attēlos / Sast. I. Miklāva, M. Barzdeviča. – Rīga, 2007. Par Rīgas kartogrāfisko materiālu Stokholmas arhīvos vairāk sk.: *Ose I.* Rīgas un tās tuvākās apkārtnes 17.–18. gs. nocietinājumu plāni Stokholmas Kara arhīvā // Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē / Atb. red. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 3. sēj. – 188.–210. lpp.
- ³ *Löwis of Menar K.* Livländsche Gutskarten aus schwedischer Zeit // Arbeiten des Ersten baltischen Historikertages zu Riga 1908. – Rīga, 1909. – S. 80–114; Gustava Ādolfa un zviedru laikmeta pieminekļu izstāde Gustava Ādolfa nāves 300 gadu atcerei. – Rīga, 1932. – 174 lpp.; Izstādes Senā Rīga katalogs. – Rīga, [1937]. – 55 lpp. Arī E. Dunsdorfa 20. gs. 30. gados arhīvu studijās Stokholmā iegūtais kartogrāfiskais materiāls, kas publicēts gan tikai pēc Otrā pasaules kara, kā, piemēram: *Dunsdorf E.* Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710. Kartenband. – Melbourne, 1974. – S. 7, 36–60.
- ⁴ Šos Rīgas plānus sk.: *Stepermanis M.* Francijas interese par Rīgu Luija XIV valdīšanas pēdējā posmā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 3. – 46., 48. lpp.
- ⁵ *Schulmann W.* Ungedruckte Baltikum-Karten in europäischen Archiven und Bibliotheken // Zeitschrift für Ostforschung. – 1978. – Nr. 4. – S. 641–651.
- ⁶ Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16.–19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe / Bearb. von A. Schäffer. – Stuttgart, 1971. – 307 S.; *Barzdeviča M.* Daugavgrīvas cietokšņa plāni Karlsrūes Ģenerālajā zemes arhīvā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1998. – Nr. 3. – 124.–129. lpp.
- ⁷ *Barzdeviča M.* Daugavgrīvas cietokšņa plāni Karlsrūes Ģenerālajā zemes arhīvā. – 124.–129. lpp.
- ⁸ Pläne und Grundrisse von Städten sozialistischer Länder Europas (1574–1850) / Bearb. von W. Klaus // Deutsche Staatsbibliothek. Kartographische Bestandverzeichnisse 3 / Hrsg. E. Klemp. – Berlin, 1976. – S. 40, 185, 186.
- ⁹ *Pufendorf S.* Sieben Bücher Von denen Thaten Carl Gustavs Königs in Schweden: Mit Vortrefflichen Kupffern ausgezieret und mit nöthigen Registern versehen. – Nürnberg, 1697. – 734 S.
- ¹⁰ Citadeles plāns, BStB šifrs: X 49841.
- ¹¹ *Campe P.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – Stockholm, 1951. – Bd. I. – S. 23; *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture. 1600–1710. – Daugava, 1962. – 32. lpp.
- ¹² Vairāk par G. Kraila Rīgas nocietinājumu skici sk. M. Jakovļevas rakstā “Rīgas aplenkumi poļu-zviedru kara laikā 17. gs. sākumā un zviedru plāna Rīgas ieņemšanai uzmetums (1620. gads)” krājumā “Senā Rīga” VI, kas tiek gatavots iespiešanai.
- ¹³ Rīgas plāns, ap 1700. gadu, BStB šifrs: X 49845/1.
- ¹⁴ Rīgas plāns, 1718. gads, BStB šifrs: X 49849.
- ¹⁵ *Bākule I., Sikсна A.* Rīga ārpus nocietinājumiem. Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam. – Rīga: Neputns, 2009. – 60., 61., 70. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 59. lpp.
- ¹⁷ LVVA, 2909. f., 1. apr., 1139. l.; līdzīgu situāciju sk.: turpat, 14. l.

Uldis Neiburgs

JAUNI FAKTI PAR LATVIEŠIEM EBREJU GLĀBĒJIEM VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Saskaņā ar jaunākajiem vēsturnieku pētījumiem vismaz 472 Latvijas iedzīvotāji piedalījās savu ebreju tautības līdzpilsoņu glābšanā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā, ļaujot ap 400–450 ebrejiem pārdzīvot holokaustu. 32 ebreju glābējus pašus skāra nacistu represijas, bet astoņi gāja bojā ieslodzījumā. Līdz šim 65 Latvijas iedzīvotājiem – ebreju glābējiem ir piešķirts Izraēlas *Yad Vashem* centra Jeruzalemē goda tituls “Taisnīgais starp tautām”.¹

Mūsdienās par daudziem gadījumiem zinām tikai glābto cilvēku vai viņu glābēju vārdus, jo, trūkstot arhīvu dokumentiem un aizejot pēdējiem aculieciniekiem, notikušo restaurēt kļūst arvien grūtāk. Turklāt, muzeja “Ebreji Latvijā” ilggadējā vadītāja Marģera Vestermaņa vārdiem runājot, arī līdz šim veiktā ebreju glābšanas gadījumu uzskaitē “uzskatāma par nepilnīgu, jo lielākā daļa glābēju un izglābto mirusi, neatstājot par sevi nekādu ziņu. Bieži zināms glābējs, bet izglābto personālijas pagaisušas, savukārt apmēram 100 gadījumos fiksēts tikai izglābtā vārds.”² Tāpēc svarīgi ir neaizmirst nevienu no viņiem un apzināt visus iespējamus vēstures avotus par ebreju glābšanu nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā.

Par kādas ebreju sievietes laimīgu izglābšanos no nacistu vajāšanām Rīgā stāsta līdz šim nepublicēta Latvijas Universitātes ģermāņu filoloģijas studentes Jentas Justines Levins liecība “Latviešu izturēšanās pret žīdiem vācu okupācijas laikā”,³ kas sniegta pēc Otrā pasaules kara trimdā Vācijā izveidotajai Latviešu Centrālajai komitejai. Šis apjomā nelielais – nepilnas trīs lappuses garais, bet virkni jaunu faktu vēstošais dokuments glabājas starp Latvijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Šveicē un pastāvīgā delegāta Tautu Savienībā Ženēvā Jūlija Feldmaņa (1889–1953) dokumentu kolekcijas materiāliem Hūvera institūta arhīvā Stenfordā ASV.⁴

J. J. Levins stāsts parāda dažādu Latvijas sabiedrības slāņu pārstāvju nesavtīgo rīcību un uzupurēšanos, dodot patvērumu šai ebreju sievietei, un vienlaikus iezīmē daudzās grūtības un briesmas, kādas nācās pārvarēt viņai un viņas glābējiem. Dokumentā minēti arī līdz šim maz zināmi fakti par nacionālo pretošanās kustību nacistu okupācijas laikā, raksturotas latviešu–ebreju attiecības starpkaru posmā, kā arī iezīmēta latviešu trimdas pārstāvniecības noraidošā

attieksme pret 1947. gadā Vācijā izdoto holokaustu pārdzīvojušā Maksa Kaufmana grāmatu “Ebreju iznīcināšana Latvijā”, kuras saturs un tajā aprakstīto notikumu interpretācija ir pretrunīgi vērtēta arī līdzšinējā holokausta historiogrāfijā.⁵ Šeit publicētajā dokumentā minētie cilvēku vārdi un viņu dzīvesvietas adreses, iespējams, nākotnē var kalpot par pamatu J. J. Levins liecībā atklāto fakti un ar tiem saistīto personu tālāko likteņu detalizētākai izpētei un var būt noderīgs piensums kopējā holokausta upuru un viņu glābēju vēstures apzināšanas un uzrakstīšanas procesā.

LATVIEŠU IZTURĒŠANĀS PRET ŽIDIEM VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

LCK⁶ Informācijas daļas līdzstrādniekam bija saruna ar Jentu Justini Levins, kas, būdama židiete, tomēr ir izglābusies no vajāšanām un masu iznīcināšanām, kurām par upuri vācu okupācijas laikā krita Rīgas žīdu tautības iedzīvotāji.

Jenta Justine Levins stāstīja:

“Runāt par saviem pārdzīvojumiem un gaitām vācu okupācijas laikā mani pamudina nesen publicētā Kaufmana grāmata “Vernichtung der Juden in Lettland”,⁷ kura satur daudzus nepamatotus uzbrukumus latviešu tautai. Tādēļ es gribu stāstīt par to, kāda patiesībā bija latviešu nostāja pret židiem, jo es pati esmu izglābusies, tikai pateicoties latviešu iedzīvotāju līdzjūtībai un palīdzībai, kura sniedzās līdz pašuzpurēšanās apmēram. Vispirms mana pateicība par izglābšanos pienākas mūsu cienījamam bīskapam J. Rancāna kungam⁸ un citiem mācītājiem.

1941. g. jūlijā, tikko Rīgā ienāca vācieši, tūlīt sākās žīdu vajāšanas un apcietināšanas. Židiem lika atstāt savus dzīvokļus un doties uz geto. Tā kā es dzīvoju 4. policijas iecirknī,⁹ kur šos spaidu līdzekļus pielietoja drusku vēlāk, tad varēju nodzīvot savā dzīvoklī līdz 8. oktobrim. Manu māti un māsu apcietināja 13. jūlijā. Kā pirmā man palīdzību sniedza latviete, kas strādāja kādā vācu iestādē. 19. jūlijā viņa aizgāja uz policijas iecirkni un mēģināja ievākt ziņas, kur palikuši mani piederīgie. Policijas ierēdnis, ar kuru viņa runāja, to noraidīja, teikdams: “Kas jums par daļu!” Tāda taujāšana viņai bija saistīta ar lielu risku, jo viņu par to varēja atlaist no darba un pat apcietināt.

Kad 8. oktobrī man vajadzēja iet uz geto, mani pie sevis uzņēma Anna Poriņš, kas dzīvoja Rīgā, Akmeņu ielā 13, dz. 1. Viņas vīram piederēja galdnieku darbnīca. Poriņu dzīvoklī 5 mēnešus slēpās arī židiete Marija Gampert ar māti. Viņas arī ir palikušas dzīvas un atrodas Zviedrijā. Poriņš viņām bija ierīkojis paslēptuvi skapī. Pie Poriņiem es nodzīvoju 8 mēnešus. Pēc tam mani uzņēma Anna

Trops Klostersa ielā 4. No turienes man nācās aiziet, kad policija sāka pa dzīvokļiem meklēt paslēpušās personas.

Šinī bīstamajā laikā mani uzdrošinājās uzņemt savās mājās Katrīne un Marta Āmurs, pie kurām es nodzīvoju 17 mēnešus. Viņas man visādi palīdzēja un nesa pārtiku arī manam brālim. Ēdienu viņas dabūja no savas darbavietas – 2. pils[ētas] slimnīcas. Kādu laiku es dzīvoju arī pie Annas Vuškāns, kura pati bija tikai apakšrniece, kā arī pie polietes Hedvīgas Markevičs Kr. Valdemāra ielā 53.

10 mēnešus nodzīvoju arī pie kādas latvietes Ropažu ielā 10. Jāpiezīmē, ka viņas dēls bija aizsargs. Arī šī nama sētniece jau no pirmās dienas zināja par mani un nedarīja man nekā ļauna. No turienes man nācās aiziet pēc tam, kad kāds tur dzīvojošais čigāns draudēja mani denuncēt. Tad mani uzņēma sētnieks Juris (uzvārdu aizmirsu), kurš dzīvoja Avotu ielā 9, dz. 23, bet viņu 1944. g. 22. augustā apcietināja. Par laimi, es tanī vakarā nebiju turp aizgājusi gulēt. Viņu tomēr izlaida no Centrālcietuma 6. oktobrī.

Policijas vajāšanu dēļ beidzot dzīve Rīgā vairs nebija iespējama. Tad es uz Hedvīgas Markevičs vārda noīrēju telpas Dzintaros Lazdiņu vasarnīcā Rīgas jūrmalā 1945. g. sezonai. Tur es dzīvoju 1944. g. septembra un oktobra mēnešos.

Man palīdzēja vēl arī daudzas citas personas.

Jāievēro, ka man nebija ne dokumentu, ne pārtikas kartīšu. Es nedrīkstēju rādīties arī uz ielas. Tās sievietes, kas man palīdzēja, dalīja ar mani savu maizes riecību. Vācu okupācijas laikā Rīgā pārtika bija grūti dabūjama.

Ļoti daudz man šinī laikā palīdzēja arī Rīgas Sv. Alberta baznīcas klostersa brālis Felikss, kurš tagad atrodas Saaras apgabālā, Sv. Imberta klosterī, kā arī klostersa māsa, kuras dzīvoja Rīgā, Liepājas ielā.

Daudz pateicības parādā esmu Olgai Lielais kundzei, kura mani visu laiku atbalstīja ar naudu un ēdienu. Viņa bieži vien kārtoja manas darišanas, jo uz Daugavas tiltiem kontrolēja dokumentus – un es tur nevarēju iet pāri. Man palīdzēja arī Lielais kundzes māsa M. Zandera kundze. Par savu dzīvību man jāpateicas arī skolotājai Hermīnei Metai Kaklautiņš Artilērijas ielā 10, dz. 10. Viņa policijā zem zvēresta apliecināja, ka mans uzvārds ir Šulcs, un 1944. g. septembrī man izdevās dabūt personas apliecību uz šī vārda. Ar apliecības palīdzību es beidzot Ventspils ostā iekļuvu krievu sieviešu transportā, kuras bija evakuētas no Ļeņingradas apgabala un Pleskavas. Tāda kārtā nokļuvu Vācijā. Arī šeit man latvieši ir daudz palīdzējuši grūtos brīžos.

Vērodama latviešu izturēšanos pret žīdiem vācu okupācijas laikā, varu noteikti apliecināt, ka latviešu vairākums jūta līdzīgu smagajam žīdu liktenim un mēģināja viņiem palīdzēt. Daudzreiz latvieši nolika ēdienu žīdu darbavietās un izpalīdzēja tiem arī citādā veidā.

Es esmu strādājusi kopā ar latviešiem arī palīdzības kustībā. Kopā ar bij[ušo] ministru Valdmani¹⁰ pārrakstīju protokolus un citus dokumentus. Arī Marta Āmurs piedalījās pretestības organizācijā, un viņu apcietināja Gestapo¹¹, bet man izdevās izglābties tādēļ, ka biju paslēpusies turpat dzīvoklī. Martu Āmurs Gestapo spīdzināja, bet viņa nevienu nenodeva, un viņu arī atbrīvoja.

Bez manis bija vēl arī citi žīdi, kuri izglābās līdzīgā kārtā. Arī augšā minētās grāmatas autors Kaufmans nebūtu izglābies bez latviešu palīdzības, kaut gan viņš tagad tā apvaino latviešu tautu.

Latvijas neatkarības laikos latviešu izturēšanās pret žīdiem bija ļoti lojāla. Es pati studēju Latvijas Universitātē ģermāņu filoloģiju. Mācības spēki izturējās pret mani ļoti labi, un arī attiecības pret citiem studentiem bija ļoti koleģiālas.

Par sevi vēl varu pastāstīt, ka es jau 1932. g. biju pārgājusi katoļu ticībā. Mani kristīja Neuöttingā pie “Englische Fräulein”.

Es uzskatu par savu pienākumu runāt objektīvu patiesību un vēlos, lai atklātība dabūtu zināt, kādas īstenībā Latvijā bija attiecības starp latviešiem un žīdiem, kā arī par to palīdzību, kādu žīdi vajāšanu gados saņēma no latviešu tautas.”

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Vestermanis M.* Pieteikums pētījumam “Pretdarbība holokaustam Latvijā” // Holokausta izpētes problēmas Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.). – Rīga, 2001. – 384.–406. lpp.; *Vestermanis M.* Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne / Sast. L. Dribins. – Rīga, 2007. – 234.–248. lpp.; *Stranga A.* Pētījumi par holokaustu vācu okupētajā Latvijā: jaunākās tendences un galvenie rezultāti // *Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A.* Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga, 2006. – 45.–54. lpp.
- ² *Vestermanis M.* Pretdarbība holokaustam Latvijā // *Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M.* Latvijas ebreju kopiena: Vēsture, traģēdija, atdzimšana. – Rīga, 2001. – 82.–88. lpp.
- ³ Hūvera institūta arhīvs Stenfordā, ASV (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford), Feldmans Jules, Box. 6. Pārskatu par J. Feldmaņa dokumentu kolekciju sk.: <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf4p3003m2>
- ⁴ Sk.: *Kangeris K.* Hūvera institūta arhīvs // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 1. – 72.–75. lpp.; Materiāli par Latviju Hūvera institūta bibliotēkās un arhīva mājas lapā / Sag. publ. D. Džeikobss, E. Zālite // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2004. – Nr. 3. – 183.–189. lpp.; *Ščerbinskis V.* Dokumenti par Latviju Hūvera institūta arhīvā Kalifornijā // Latvijas Arhīvi. – 2005. – Nr. 4. – 9.–17. lpp.
- ⁵ *Ezergailis A.* Nazi Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia: Daugavas Vanagi: Who Are They? Revisited. – Rīga, 2005. – P. 82–100; *Vestermanis M.* Jaunākās problēmas holokausta izpētē

- Latvijā / Referāts Latvijas Vēsturnieku komisijas starptautiskajā konferencē “Baltija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)” 2007. gada 6.–7. novembrī.
- ⁶ Latviešu Centrālā komiteja – 1945. gada 18. novembrī Rietumvācijā izveidotās latviešu pārvietoto personu centrālās pārstāvniecības – Latviešu Centrālās padomes vēlēta izpildinstitūcija.
 - ⁷ *Kaufmann M.* Churbn Lettland. Die Vernichtung der Juden Lettlands. – München, 1947.
 - ⁸ Jezups Rancāns (1886–1969) – katoļu bīskaps, Latvijas Republikas Saeimas vicepriekšsēdis, Latvijas Centrālās padomes loceklis. 1944. gada vasaras beigās deva patvērumu bēgulojošam ebreju pusaudzim Zamuelam Šēferam.
 - ⁹ Rīgas pilsētas 4. policijas iecirknis atradās Matīsa ielā 9.
 - ¹⁰ Alfrēds Valdmanis (1908–1970) – Latvijas Republikas finanšu ministrs, Latvijas Zemes pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektors. Uzturēja sakarus ar nacionālo pretošanās kustību, t.sk. nelegāli izplatot latviešu pašpārvaldes ģenerāldirektoru un vācu okupācijas varas pārstāvju 1943. gada 26. un 29. janvāra apspriežu par Latviešu leģiona izveidošanu protokolus ar prasībām par Latvijas suverenitātes atjaunošanu.
 - ¹¹ Domāta vācu Drošības policija un Drošības dienests (SD). Gestapo (Valsts slepenpolicija) kā tāda Latvijā kā okupētā teritorijā nepastāvēja. Sk.: *Kangeris K.* Policijas struktūras Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). – Rīga, 2005. – 278.–318. lpp.

ZINĀTNES DZĪVE

BALTIJAS NUMISMĀTU SIMPOZIJS LIETUVĀ

Laikā no 21. līdz 23. augustam Viļņā notika kārtējais Baltijas valstu numismātu simpozijs. Tā darbā piedalījās speciālisti no Igaunijas, Latvijas, Baltkrievijas un Lietuvas. Dalībnieki referēja par saviem pētījumiem, jaunākajām publikācijām, izstādēm un atradumiem.

Igaunijas numismāts Ivars Leimuss referēja par jaunākajiem atklājumiem 14./15. gs. Tallinā kalto ārtīgu datējumā. Šo ārtīgu tipoloģiju izstrādājis kolekcionārs Gunnars Haljaks, bet I. Leimusam, skrupulozi izpētot pieejamos rakstu avotus, izdevies noteikt datējumu katram no izdalītajiem pieciem monētu variantiem. Šie jaunie datējumi ir ļoti svarīgi Igaunijas un Latvijas depozītu un arheoloģisko pieminekļu datēšanai. Mauri Kiudso pastāstīja par jaunākajiem depozītu atradumiem Igaunijā 2007.–2008. gadā. Interesanti 18. gs. depozīti tika atrasti Hapsā un Kārmā (Sāremā), bet arheoloģiskajos izrakumos ciema vietā Sargverē uztiets 16. gs. Livonijas monētu depozīts. Igaunijā, tāpat kā Latvijā, numismātiem lielas raizes sagādā t.s. melnie arheologi. Aizliegt tiem darboties nav iespējams, tomēr problēmu jāmēģina risināt, izstrādājot pārdomātus likumus.

Arī Lietuvas numismāts Eduards Remecs referēja par jaunākajiem atradumiem arheoloģiskajos pieminekļos. No interesantākajiem jāatzīmē reto Zeltas Ordas monētu (pulo) atradumi Viļņā Lejas pilī. Autors secina, ka minētās monētas tomēr bijušas naudas apgrozībā Lietuvas teritorijā, kaut arī depozītos tās nav atrastas. Lejas pilī atrasts arī 14. gs. Jagaiļa monētu depozīts. E. Remecs uzskata, ka arheologiem pašiem jāmacās strādāt ar metāldetektoriem, jo bieži vien izrakumos monētas izdodas atrast, tikai izmantojot šo aparātu. Numismātes Daļas Grimalauskaites referāts bija veltīts Baltijas ceļa 20 gadu jubilejai, šā notikuma atspoguļošanai monētās, žetonos un medaļās. Autore aicināja Igaunijas un Latvijas kolēģus informēt un sūtīt attēlus par šo tēmu, kas palīdzēs veidot jubilejas izstādi.

Kristīne Ducmane pastāstīja par Latvijas Nacionālā vēstures muzeja numismātu 2008. gadā paveikto darbu. Vācijā, Berlīnē, notika muzeja sagatavota izstāde “Nauda Latvijā”, kas izraisīja lielu apmeklētāju interesi. Muzeja numismātes Anda Ozoliņa un Kristīne Ducmane sagatavojušas iespiešanai Latvijas depozītu topogrāfiju, kur būs publicēti dati par 385 monētu depozītiem, kas atrasti Latvijā. A. Ozoliņa pastāstīja par topošās grāmatas saturu un struktūru. Šo lielo darbu numismāti veica no 2002. līdz 2008. gadam, apstrādājot ne tikai Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumus, bet arī depozītus visos Latvijas muzejos. Šī kapitālā darba publicēšana būs liels notikums Latvijas un visas Baltijas numismātikā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja speciāliste Laima Grīnberga pašlaik strādā pie grāmatas “Latvijas lauksaimniecības izstāžu un biedrību medaļas”, kura drīz jau būs gatava iespiešanai. Tatjana Berga referēja par izcilā baltvācu numismāta Antona Būholca (1846–1901) Livonijas monētu kolekciju, kas glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. A. Būholca kolekcija bija 20. gadsimtā vispilnīgākā zināmā Baltijas monētu un medaļu kolekcija pasaulē. Otrā pasaules kara

laikā gandrīz trešdaļa kolekcijas tika zaudēta. Tomēr palicis katalogs – sistematizēts kolekcijas apraksts, ko savulaik publikācijai sagatavojis Heinrihs Johumsens – Antona Būholca skolnieks. Kā svarīgs numismātikas avots katalogs vēl tagad nav zaudējis savu nozīmi. Lai padarītu katalogu pieejamāku ne tikai numismātiem, bet arī plašākam interesentu lokam, muzeja speciālisti sagatavoja darba faksimila izdošanu. T. Berga referēja arī par svarīgu tēmu, kas interesē visus Baltijas numismātus, – 10.–11. gs. tirdzniecības atribūtiem – svariņiem un atsvariņiem. Atsvariņu visvairāk atrasts Krievzemē – ap 700 eksemplāru, Latvijā to ir ap 400, Igaunijā – 200 un Lietuvā – ap 100 eksemplāru. Pie šīs tēmas kaimiņu valstu pētnieki pagaidām strādā ļoti maz, bet neskaidru jautājumu un problēmu daudz.

Simpozija dalībnieki apmeklēja Lietuvas numismāta Domininka Kaubra kolekcijas izstādi, kas eksponēta Druskininkos. Viļņā, kas 2009. gadā pasludināta par Eiropas kultūras pilsētu, pašreiz notiek daudzas interesantas izstādes, kuras apmeklēja arī simpozija dalībnieki: “Viļņas vēsture”, “Baltu māksla”, “Kurši – baltu vikingi” u.c. Šoreiz dienaskārtībā bija arī daudz organizatorisku jautājumu. Tika ievēlēts jauns Baltijas numismātu asociācijas prezidents – līdzšinējais prezidents I. Leimuss nodeva savas pilnvaras Daļai Grimalauskaitei. Līdz ar to asociācijas centrs no Igaunijas pārvietojies uz Lietuvu.

Šī apskata autorei bija iespējams piedalīties simpozijā, pateicoties sadarbības projekta “Etnokulturālie procesi Baltijā. Latvijas pilsētas un reģioni no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām inovatīvo pētījumu lokā” atbalstam.

Tatjana Berga

PIRMĀ BALTIJAS BIOARHEOLOGU KONFERENCE VIĻŅĀ

Šī gada 23.–26. augustā Viļņā Mikola Romera Universitātes Tiesu medicīnas institūtā notika pirmā Baltijas bioarheologu konference “Bioarheoloģija un tiesu medicīna”. Tajā piedalījās ap 50 zinātnieku no Lietuvas, Vācijas, Polijas, Baltkrievijas, Somijas, Igaunijas, Latvijas un Dānijas. Konferences darbs norisēja piecās sesijās.

Sesijās “Tiesu medicīna” un “Tiesu medicīna un arheoloģija” Dānijas tiesu medicīnas eksperts J. L. Tomsens iepazīstināja ar savu pieredzi, strādājot Filipīnās un Argentīnā, kā arī izteica viedokli par tiesu medicīnas nozares perspektīvām. Dāņu antropologi H. S. Petersens un L. M. Olesens referēja par Dānijas mezolīta perioda senākā (9250±85 g. pirms mūsdienām) apbedījuma dzimuma noteikšanu un par dāņu viduslaiku iedzīvotāju galvaskausu masivitāti. Par tiesu medicīnas ekspertu un arheologu sadarbību, izpētot Huhtinēmi masu apbedījumu Lapēnrantas pilsētā Somijā, referēja A. Vesmans. Pastāvējis viedoklis, ka šeit varētu būt apbedīti Somijas armijas 1944. gada dezertieri. Izrakumos atsedza 11 vīriešu apbedījumus. Tiem nebija konstatējamas vardarbīgas nāves pazīmes un kapa piedevas drīzāk liecināja, ka šeit apbedīti ap 1850. gadu krievu armijas hospitāli miruši slimnieki. J. Limbo no Igaunijas iepazīstināja ar migrācijas perioda t.s. mirušo mājas (*mortuary house*) Sāremā izpētes rezultātiem. Skeletu materiāls bija ļoti slikti saglabājies, tāpēc, lai noteiktu, cik un kāda vecuma

individīdi šeit apbedīti, tika izmantots zobu materiāls. Rezultātā izdveies secināt, ka te apbedīti 23 pieaugušie un 11 bērni. Lietuviešu vēsturnieks L. Kurila noteicis dzimumu 361 kremētam apbedījumam no Austrumlietuvu uzkalniņu kapiem (3./4.–11./12. gs.) un salīdzinājis ar iespējamo dzimumu pēc kapu piedevām. 70% gadījumu bioloģiskais dzimums atbilda līdzī dotajām kapa piedevām. Vairumā gadījumu, kad dzimums atšķīrās, vīriešu apbedījumos konstatēts sievietēm raksturīgs kapa inventārs. Kopumā autors secina, ka kremētiem apbedījumiem pēc osteoloģiskā materiāla dzimumu var noteikt pat līdz 85% gadījumu. Lietuviešu bioarheologs R. Jankausks konferencē nolasīja divus referātus. Pirmajā viņš stāstīja par pētījumiem Viļņā atrastajā Tuskulienas masu apbedījumu vietā, kurā 1944.–1947. gadā apbedīti Lietuvas Valsts drošības komitejas upuri. Pavisam izpētīti 724 individīdi, no kuriem 631 galvaskausā konstatētas viena vai vairāku šāvienu pēdas. Tagad masu apbedījumu vietā ierīkots skaists piemiņas memoriāls. Otrais referāts bija veltīts ieroču radītajām traumām Plinkaigales dzelzs laikmeta (5.–6. gs.) kapulauka apbedījumos. Lielākais vardarbīgu traumu īpatsvars konstatēts grupu apbedījumos, kas liecina par organizētu karadarbību kopienu starpā, iespējams, atskaņas no t.s. tautu staigāšanas laikiem. Latvijas bioarheologs Guntis Gerhards nolasīja referātu par Rīgas Svētās Ģertrūdes baznīcas kapsētas masu apbedījumiem.

Sesijā “Skeleta materiāla ķīmiskās analīzes” poļu, daņu, lietuviešu un latviešu zinātnieki dalījās savā pieredzē par iespējām spriest par iedzīvotāju uztura kvalitāti pēc mikroelementu īpatsvara kaulu materiālā. Viena no galvenajām problēmām, strādājot ar mikroelementiem, ir novērtēt, cik lielā mērā kaulu analīzes ir ietekmējusi jonu apmaiņa starp kaulu un augšni. Šiem jautājumiem pievērsās visi referenti. Lietuviešu tiesu medicīnas eksperte M. Jakubeniene, nosakot cinka, vara, mangāna, magnija, kalcija un dzelzs saturu Lietuvā atrasto Napoleona armijas karavīru skeletos, secināja, ka tādas kapa piedevas kā, piemēram, bronzas pogas, būtiski var ietekmēt elementu īpatsvaru skeletos. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes doktorante V. Rudoviča šajā sesijā iepazīstināja ar pētījumiem par Latvijas viduslaiku iedzīvotāju paleodiētu, salīdzinot mikroelementu saturu Rīgas Svētā Pētera baznīcas, Veselavas un Jūrkalnes kapsētu apbedījumiem. Rīgas iedzīvotājiem konstatēts lielāks cinka un vara īpatsvars skeletos, kas varētu liecināt par biežāku gaļas lietošanu uzturā nekā lauku iedzīvotājiem. Tomēr vēl jāstrādā pie augšņu analīžu izvērtēšanas.

Sesijā “Skeleta materiāla DNS analīzes” poļu zinātniece A. Pilecka informēja, ka, veicot no zobu materiāla izdalīto mitohondriālo DNS analīzi, mēģināts identificēt Radzivilu dzimtas pārstāvjus pēc kolektīvā kapā atrastā skeletu materiāla. Izolētais DNS tika salīdzināts ar mūsdienās Polijā dzīvojošo Radzivilu dzimtas mātes līniju. Konstatēts, ka no sešiem apbedītajiem vīriešiem divi bija radnieki pa mātes līniju. Lietuviešu (M. Čaplinskiene) un baltkrievu (S. R. Borovko) pētnieki iepazīstināja ar savu pieredzi, lietojot DNS analīzes tiesu medicīnas pētījumos.

Sesijā “Paleopatoloģija” tika prezentēti seši dažādu valstu zinātnieku pētījumi.

L. V. Jorgensens referēja par tuberkulozes izplatību viduslaiku Dānijā. Autors izpētījis 399 viduslaiku skeletus – 76 no tiem vērojamas ar tuberkulozi

saistītas kaulu izmaiņas, kas liecina par plašu slimības izplatību. Lietuvas bioarheoloģe Ž. Mīliauskiene iepazīstināja ar Traķu baznīcā un ap to apbedīto 14.–16. gadsimta iedzīvotāju zobu veselības stāvokli. Autore zobu sistēmu izvērtēja divām iedzīvotāju grupām: viena apbedīta baznīcas iekšpusē, otra – kapsētā pie baznīcas. Otrās grupas indivīdiem tika konstatēta augstāka kariesa sastopamība, vairāk dzīves laikā zaudēto zobu un abscesu, kā arī lielāks zobu nodilums nekā baznīcas iekšpusē apbedītajiem. Acīmredzot baznīcas iekšpusē tika apbedīti tikai sociāli augstāka slāņa pārstāvji, kuri bija nodrošināti ar kvalitatīvāku uzturu un kuriem zobu sistēma bija labākā stāvoklī. Pēdējā sesijā “Populāciju studijas” tika nolasīti vairāki referāti par paleodemogrāfiju. Dāņu bioarheologs J. L. Boldsens referēja par matemātisko metožu lietošanu mirstības riska izvērtēšanā Tīrupes iedzīvotāju populācijā. Vācu demogrāfe S. Veise iepazīstināja ar vīriešu un sievietu mirstības atšķirībām Dienvidskandināvijā viduslaikos. G. Zariņa šajā sekcijā nolasīja referātu par Ķivutkalna kapulaukā apbedīto iedzīvotāju paleodemogrāfiju. Vairāki autori (H. A. Madsen, M. Dabrowska) savos ziņojumos pievērsās auguma rekonstrukcijas problēmām. Interesantu referātu nolasīja igauņu bioarheoloģe R. Almae par Sāremā Salmes ciemā arheoloģiskajos izrakumos atrasto 7. gs. laivu, kurā konstatētas dzīvnieku un cilvēku skeletu atliekas. Pēc ļoti fragmentārā kaulu materiāla pētniecei izdevies konstatēt, ka laivā atradušies septiņi vīrieši. To vidējais auguma garums bijis 177 centimetri. Par šo laivu vēl daudz neskaidru jautājumu. Vīrieši laivā atrasti dažādās pozās. Pētījumi tiks turpināti. Konferencēs nepiespiestā gaisotne, daudzpusīgā tematika deva daudz ierosmju jauniem pētījumiem un turpmākai sadarbībai. Tā ir piemērota jaunajiem zinātniekiem savu pirmo pētījumu prezentēšanai. Tika nolemts šādas Baltijas bioarheologu tikšanās rīkot ik pa diviem gadiem. Nākamā konference, iespējams, notiks Igaunijā.

Gunita Zariņa

KONFERENCE “CASTELLA MARIS BALTICI X” SOMIJĀ

Pirms 18 gadiem – 1991. gada rudenī Somijas Viduslaiku arheoloģijas biedrība pēc tās priekšsēža Knuta Drakes iniciatīvas Turku pilsētā organizēja pirmo Baltijas reģiona viduslaiku piļu pētnieku tikšanos. Turpmāk starptautiskās zinātniskās konferences ik otro rudenī notikušas katrā no deviņām Baltijas jūras piekrastes valstīm, dodot iespēju pētniekiem iepazīt nozīmīgākos šī reģiona viduslaiku nocietinājumus un kolēģu pētījumu rezultātus. Šoruden konferenču sērija uzsāka jaunu apli, no 24. līdz 28. augustam pētniekiem atkal tiekoties Somijā. “Castella Maris Baltici X” konferenci organizēja *PhD* Kari Uotila, prof. Jusi Peka Tāvitsainens (*Taavitsainen*) un prof. Markus Hiekanens (*Hiekkanen*) no Turku Universitātes, *PhD* Anna Maria Vilksuna un pensionētais piļu pētnieks *PhD* Knuts Drake no Somijas Viduslaiku arheoloģijas biedrības, *PhD* Georgs Hagrens (*Haggren*) no Helsinku Universitātes, kā arī Tammisāri muzejs. Konferencē piedalījās apmēram četrdesmit dalībnieku – vēsturnieki, arheologi, arhitekti, restauratori un muzeju darbinieki no Somijas, Zviedrijas, Dānijas, Vācijas,

Polijas, Čehijas, Lielbritānijas, Šveices, Krievijas, Igaunijas un Latvijas. Katru dienu rīta pusē bija ielānota referātu sesijām, kas notika Tammissäri, Olavinlinnā un Hemenlinnā, bet pēcpusdienu – pārbraucienam no Turku Somijas rietumos līdz Olavinlinnai valsts austrumos, iepazīstot restaurētas viduslaiku pils (Turku, Raseborga, Olavinlinna, Hēme), pilsdrupas (Kūsisto, Grabaka), pilskalnus – viduslaiku piļu vietas (Hamina, Hakoinena), kā arī vairākas viduslaiku baznīcas (Karja, Porvo, Hollola, Hatula).

“Castella Maris Baltici X” konferences organizētāji par galveno tēmu bija izvēlējušies ieskatu viduslaiku piļu pētniecības nākotnē, lūdzot referentus parādīt savas valsts piļu izpētē nesen ieviestas jaunas metodes, starpdisciplināru pētījumu nozīmi, informācijas tehnoloģiju radītās iespējas, rakstītās vēstures avotu izmantošanu jaunas informācijas iegūšanai, kā arī jaunu pieeju sen izrakta senlietu materiāla izpētē. Konferences laikā tika nolasīti 24 referāti un demonstrēti pieci posterī.

Lielāko daļu referātu bija sagatavojuši arheologi, celtniecības arheologi un būvētņieki. Polijā dzīvojošais vācu piļu pētnieks Kristofers Hermans (*Herrmann*) referēja par statistikas pielietošanu Vācu ordeņa valsts Prūsijā viduslaiku ķieģeļu arhitektūras izpētē. Viņš izmantojis datora pavērtās iespējas informācijas katalogizēšanā, sistematizēšanā un datu apstrādē, secinot, ka ar statistiskām metodēm pārliecinoši var noteikt celtnu tipu vai detaļu izplatību un pārmaiņas laikā. Toties arhitektūras kvalitātes izpētē jāizmanto citas metodes. Par starpdisciplināriem pētījumiem referēja somu pētnieku grupa – vēsturniece Anna Maria Vilkuna, arheologs Kari Uotila, kā arī divi biologi – Elisabete Grēnlunda (*Grönlund*) un Heiki Simola. Viņi stāstīja par Hēmes pils apkārtnes pētījumu rezultātiem, parādot ne tikai no rakstītajiem avotiem un izrakumiem iegūstamo informāciju, bet arī pievērsoties viduslaiku augu valsts rekonstruēšanai. Turku Universitātes doktorante Tanja Ratilainena uzskatāmi demonstrēja digitālās skenēšanas iespējas, kas palīdz ļoti precīzi fiksēt ķieģeļu mūrus viduslaiku baznīcai Hatulā un salīdzināt tās celtniecības paņēmienus un būvmateriālus ar Hēmes pili. Lodzas Universitātes profesors Aleksandrs Andžejevskis (*Andrzejewski*) iepazīstināja ar Polijas vidienes piļu arheoloģiskās un būvīpētes gaitā iegūto datu apstrādes rezultātiem, kas vizuāli uzskatāmi apkopoti ar datorprogrammām izveidotās būvapjomu rekonstrukcijās dažādos rakursos.

Tā kā Skandināvijas pieminekļu aizsardzības likumos ir prasība rūpīgi pārdomāt izrakumu nepieciešamību, lai iespējami daudz neskarta kultūrslāņa saglabātos nākotnei, tad arheologi veic tikai nelielus izrakumus, bet aktīvi izmanto eksakto zinātņu dotās iespējas iegūt jaunas zināšanas par viduslaiku pieminekļiem. Dāņu arheologs Leifs Plits Lauritsens (*Lauritsen*) savā referātā raksturoja 13. gs. karaļu piļu izpētes gaitu Lolandes un Falsteras salās, kur izmantotas dažādas fizikas metodes, lai noteiktu zem zemes esošo mūru un grāvju atrašanās vietu. Par magnetometrisko pētījumu nozīmi pirms izrakumu veikšanas runāja arī otrs dāņu arheologs Jans Koks (*Kock*), referējot par vēlo viduslaiku un renesanses nocietinājumu Norre Vosborgu. Abi referenti secināja, ka eksakto zinātņu metožu lietojums palīdzējis precīzāk noteikt arheologu pētījumiem nepieciešamās vietas un būtiski ierobežot izrakumu platību, lai iespējami daudz kultūrslāņa paliktu neskarts. Viņi uzsvēra mūsdienu arheologa atbildību – plānot

ne tikai to, kas pils teritorijā jāatrok, bet arī to, kas tiks atstāts nepostīts nākamajiem pētniekiem. Somu arheologi Georgs Hagrens un Henriks Jansons (*Jansson*) informēja par jauniem pētījumiem Raseborgā – pašā pilī izrakumi un drupu restaurācija notikusi 19. gs. beigās un 20. gs., bet tagad zinātnieki pievērsušies pils apkārtnes izpētei. Izrakumi notiek vairāku simtu metru attālumā no nocietinājuma, lai iegūtu jaunus datus par pils tuvākās apkārtnes apdzīvotības izmaiņām viduslaikos. Interesanti, ka arheoloģisko atsegumu horizontālās virsmas uzņēmumus pētniekiem palīdz iegūt fotokamera speciālā gaisa balonā.

Skandināvu arheologi cenšas ierobežot izrakumu platību un kultūrlāni saglabāt arī nākamajām paaudzēm, bet Baltijas jūras austrumu krasta zemju pētniekiem ir pilnīgi pretējs uzdevums – veikt izrakumus milzīgos laukumos un atbrīvot teritoriju jaunceltnēm. Sanktpēterburgas arheologs Pjotrs Sorokins iepazīstināja ar plašiem izrakumiem 17. gs. cietokšņa Landskronas vietā, kur drīzumā pacelsies pilsētas apbūve, bet Aleksandrs Saksa parādīja intensīvu izrakumu gaitā Viborgā atsegtās pilsētas nocietinājumu paliekas. Krievu arheologs Sergejs Trojanovskis iepazīstināja ar viduslaiku nocietinājuma – Novorodas kremļa teritorijā beidzamajos divdesmit gados veikto izrakumu rezultātiem, kad pēc aizsargmūra lielāka posma nogāšanās 1991. gadā veikti plaši atrakumi atbrīvotajā laukumā, fiksējot šķērsriezuma profilu ne tikai nocietinājumu pamatiem, bet arī visai nogāzei.

Vairākos referātos tika uzsvērts, ka nevajag aizmirst līdzšinējās metodes, kad piļu izpētē veikti starpdisciplināri pētījumi humanitāro zinātņu ietvaros – arī turpmāk vispirms arheoloģijas, mākslas vēstures un būvzīpētes rezultāti rūpīgi jāsalīdzina ar rakstīto avotu ziņām un ikonogrāfisko materiālu, lai iegūtu iespējami pilnīgu priekšstatu par viduslaiku pils kādreizējo arhitektūru. Dānijas Nacionālā muzeja arheologs Nils Engbergs savā referātā parādīja, kā var apkopot informāciju par piļu kapelām, no kurām ir ļoti maz arheoloģiskās izpētes materiālu, bet tos būtiski papildina ziņas no ikonogrāfiskajiem un rakstītajiem avotiem. Čehu pētnieks Tomāšs Durdīks (*Durdík*) parādīja iespējas, kā ar nelielu arheoloģisku atsegumu palīdzību, vienlaikus veicot pamatīgu atsegto mūru būvzīpēti un ikonogrāfiskā materiāla studijas, iegūti jauni dati par Požešinas pils vārtu izveidojuma izmaiņām viduslaikos. Poļu pētnieki Vojcehs Brilovskis (*Brillowski*) un Arkadiušs Koperkēvičs (*Koperkiewicz*) pievērsās Vācu ordeņa zemes pierobežas mazajām pilīm, kurās studētas to formu un funkciju izmaiņas ar arheoloģisku un mākslas vēstures metožu palīdzību. Igauņu arheologs Villu Kadakass (*Kadakas*) savā referātā vairāk uzsvēra nevis jau paveikto, bet gan iepazīstināja ar vēl neizmantotām iespējām uzsākt pētījumus mazajos nocietinājumos – vasaļu pilīs, kuras tikai nesen sāktas apzināt.

Divi referāti bija veltīti sasniegumiem un problēmām, kas rodas, pētot pirms daudziem gadiem viduslaiku pilīs notikušu izrakumu laikā iegūtu senlietu materiālu. Jaunie somu zinātnieki Visa Immonens (*Immonen*) un Janne Harjula apstrādājuši agro viduslaiku nocietinājuma Koroinenas teritorijā pirms simt gadiem atrastās senlietas, mēģinot noteikt apdzīvotības izplatīšanos Turku apkaimē. Turpreti dāņu pētniece Šarlote Boje Hillingsa Andersena (*Andersen*) muzejos glabātos atradumus no piļu izrakumiem sadalījusi funkcionālās kategorijās un mēģinājusi spriest par

viduslaiku aristokrātijas dzīvesveidu. Abu referātu autori atzina, ka seno izrakumu senlietas lielā mērā jāpēta kā savrupatradumi, jo par tiem nav sagatavota detalizēta dokumentācija un līdz ar to galvenā problēma ir precīza datējuma trūkums.

Tā kā ar Somijas piļu arhitektūru saistītie viduslaiku rakstītie avoti ir pamatīgi pētīti jau agrāk, tagad vēsturnieki pievērsušies citu problēmu risināšanai. Somu pētnieks Juka Korpela savā referātā raksturoja viduslaiku nocietinājumu rašanās apstākļus un izvietojumu mazapdzīvotajā Karēlijā pie Somijas un Krievijas robežas. Turku Universitātes docente Anu Lahtinena (*Lahtinen*) ziņoja par savas disertācijas sagatavošanas laikā pētītajiem 16. gs. rakstītajiem avotiem – vēstulēm, sūdzībām, atmiņām, pārvaldnieku ziņojumiem u.c., kas parāda iepriekšējo pētnieku ignorētus faktus par pils iedzīvotāju sastāvu, sieviešu ikdienas dzīvi un sociāliem sakariem ar savas kārtas pārstāvēm citās pilīs, kā arī nozīmīgākajiem svētkiem un to svinēšanu augstmaņu rezidencēs.

Vairāki referāti bija veltīti viduslaiku arhitektūras pieminekļu saglabāšanas un izmantošanas problēmām. Somu arhitekte Selja Finka iepazīstināja ar Olavinlinnas pils restaurācijas gaitu 20. gs. 60.–70. gados, tagadējām mūru konservācijas problēmām un pils nozīmi mūsdienās. Tagad senais nocietinājums ir pieejams apmeklētājiem kā muzejs, kur var iepazīt restaurēto arhitektūru, bez tam tas kļuvis par kultūras centru – pagalmā ik gadu notiek operas festivāli un daļa telpu pārveidota par mākslinieku ģērbtuvēm. Referente uzsvēra zināmu pretrunu – viduslaikos pils būvēta kā grūti pieejams nocietinājums, bet mūsdienās to jāmēģina padarīt atvērta un izmantojama dažādām iedzīvotāju grupām. Skandināvijā pamazām par dominējošu kļūst uzskats, ka kultūras pieminekli nav tikai jāglabā kā nemainīgu vērtību, bet gan jāmēģina to iesaistīt mūsdienu dzīvē un piemērot tagadējām vajadzībām. Par viduslaiku drupu izmantošanas jaunām iespējām stāstīja Gotlandes pārstāve Ulrika Mebusa (*Mebus*), kas vada projektu, lai apmeklētājiem patikamākus padarītu Visbijas Sv. Nikolaja baznīcas brīvdabas koncertus. Lai telpa kļūtu siltāka, plānots uzklāt drupām daļēju pārsegumu un iestiklot atsevišķus logus, bet starpbrīžos apmeklētājiem vēsturisko noskaņu papildinās blakus atsegtie un apmeklēšanai piemērotie klostera mūri. Apjomīgu projektu ar ES finansējuma piesaisti sācis realizēt Dānijas Vordingborgas pils muzejs, kura darbiniece Dorte Ville Jørgensena (*Jørgensen*) iepazīstināja ar iecerēm, kā pilsdrupas padarīt pieejamas un interesantas jaunajai paaudzei. Plānots labiekārtot tuvāko teritoriju, izveidojot autostāvvietas, atjaunot kādreizējo pils apkārtnes izskatu, ieplūdinot ūdeni nosusinātajos grāvjos, kādreizējo pils plānojumu virs drupām iezīmēt ar vieglām virszemes konstrukcijām, izveidot dažādos stāvokļos aplūkojamas brīvdabas vitrīnas, kā arī ieviest mobilo gidus (*NOUS-guide*). Tie ir ar jaunāko tehnoloģiju palīdzību izstrādāti nelieli aparāti ar pieskārienjutīgu ekrānu, kurā iebūvēta GPS sistēma apmeklētājiem palīdzēs pie katra tuvumā esoša pils objekta gan dzirdēt tekstu izvēlētajā valodā, gan aplūkot aparāta ekrānā vizuālu informāciju – senus attēlus, plānus utt.

Par Latvijas piļu izpēti tika nolasīts referāts, kuru bija sagatavojuši šīs informācijas autore kopā ar Turaidas muzeja direktori Annu Jurkāni. Tas

bija ziņojums par pētījumiem, lai noteiktu ģeogrāfiskās vides vēsturisko un mūsdienu piemērotību restaurētās Turaidas pils stabilitātes nodrošināšanai. Iepriekšējos gadu desmitos pils izpētē galvenie bija arheologi, arhitekti un restaurētāji, bet pēc 2002. gada pilskalna nogāzes nobrukuma liela uzmanība pievērsta paša pilskalna inženierģeoloģiskai un hidroģeoloģiskai izpētei, kam sekoja drenāžas ierīkošana un nogāzes nostiprināšana.

Baltijas jūras piekrastes zemju viduslaiku piļu pētnieku desmitā konference Somijā, kā arī regulāri izdotie konferences rakstu krājumi uzskatāmi parāda līdzšinējos sasniegumus pētniecībā nepilnu divdesmit gadu laikā kopš "Castella Maris Baltici" apvienības izveidošanas. Devīņdesmito gadu sākumā pētnieki galvenokārt pievērsās arheoloģiskajos izrakumos atsegto celtnu plānu un būvzīmes laikā fiksēto mūru studijām, savukārt tagad pētījumi aptver daudz plašāku problēmu loku. No vienas puses, konferencē iegūstamā jaunā informācija liecināja, ka viduslaiku piļu pētniecībā vēl ir daudz neizmantotu iespēju un jaunas metodes var dot nozīmīgus un negaidītus rezultātus. No otras puses, referāti parādīja ļoti atšķirīgu izpētes līmeni, ko noteikusi zinātnes dažādā finansiālā situācija Baltijas reģiona valstīs. Latvijas viduslaiku piļu arheologi ierobežoto līdzekļu dēļ eksakto zinātņu metodes nez vai tik drīz varēs lietot. Bet tieši tāpēc līdz labāku laiku pienākšanai un jauno izpētes metožu ieviešanai vajadzētu ierobežot izrakumus pilsdrupās lielos laukumos ar mērķi vākt senlietas un atsegt pilsdrupu mūrus, nenodrošinot pamatīgu, modernu dokumentēšanu.

Konferenču sērija "Castella Maris Baltici" turpināsies – pēc diviem gadiem Baltijas reģiona piļu pētnieku tikšanās notiks Dienvidzvidrijā. Kā solīja Novgorodas pārstāvis, nākamā gada laikā tiks izdots arī pirms diviem gadiem Krievijā notikušās devītās konferences rakstu krājums.

Ieva Ose

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VĒSTURES NOZARES PROMOCIJAS PADOMĒ

2009. gada 10. jūnijā **Ineta Lipša** aizstāvēja disertāciju "Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940. gads"; zinātniskais vadītājs Dr. habil. hist. prof. Aivars Stranga, recenzenti – Dr. hist. prof. I. Butulis, Dr. hist. A. Kalnciema, Dr. hist. prof. A. Ivanovs.

Ar Latvijas Universitātes vēstures nozares Promocijas padomes 2009. gada 10. jūnija lēmumu Inetai Lipšai piešķirts doktores grāds vēstures nozares Latvijas vēstures apakšnozarē.

CURRICULUM VITAE

Ineta Lipša dzimusi 1970. gadā Ogrē Latvijā. 1993. gadā absolvējusi LU Vēstures un filozofijas fakultāti, iegūstot vēsturnieces, vēstures pārsniedzējas profesionālo kvalifikāciju. 2004. gadā ieguvusi humanitāro zinātņu maģistres grādu vēsturē. 2007. gadā beigusi LU vēstures doktora studiju programmu.

No 1993. līdz 2006. gadam strādājusi par žurnālisti dažādos preses izdevumos. Pēdējā darbavietā no 2002. līdz 2006. gadam – AS “Lauku Avīze”. No 2007. gada strādā par “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” atbildīgo redaktori un pētnieci LU Latvijas vēstures institūta Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku pētniecības nodaļā.

Publicēti 16 zinātniskie raksti Latvijā, viens raksts ārzemju rakstu krājumā. Piedalījies ar referātiem septiņās starptautiskās konferencēs Latvijā, Lietuvā, Vācijā.

Promocijas darba “Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940. gads” kopsavilkums (saīsināts)

Tēmas aktualitāte

Kopš 20. gadsimta 70.–80. gadiem arvien lielāka uzmanība vēstures pētniecībā tiek pievērsta sociālajai vēsturei. Šāda pieeja būtiski paplašina vēsturiskā redzējuma horizontu, jo uzmanības centrā novieto sabiedrību un cilvēku, nevis varu, valsti un tās institūtus un tādējādi ļauj pievērsties tēmām, kuras pirms tam ignorēja kā maznozīmīgas, un izzināt plašākus sabiedrības pagātnes slāņus. Varas struktūras un tās institūcijas neapšaubāmi būtiski ietekmēja pagātnes notikumu gaitu, taču vara balstās uz tiem sociāli politiskās prakses līmeņiem, kuru izcelsme meklējama sabiedrībā plaši izplatītajos priekšstatos par to, kas ir “labi” un kas – “slikti”. Latvijas historiogrāfijā sociālā vēsture vēl ir maz pētīta joma. Viena no iespējām, kā vispusīgāk izprast Latvijas pagātnei starpkaru periodā, ir aplūkot to caur sabiedriskās tikumības problemātiku. Tādējādi promocijas darbs var sniegt jaunu skatījumu uz Latvijas 20. gadsimta starpkaru posma sociālo vēsturi.

Ar jēdzienu “sabiedriskā tikumība” (*public morality*) tradicionāli tiek saprastas varas policejiskās pilnvaras sabiedriskās veselības, drošības un tikumu aizsardzības nodrošināšanai.¹ Sabiedriskos tikumus aizsargājošā likumdošana (jeb morāles likumdošana) aizliedz vai ierobežo rīcību, kas tiek uzskatīta par to personu reputāciju un tikumisko labklājību bojājošu, kuras tajā iesaistās, rādot sliktu piemēru citiem. Morāles likumdošana visbiežāk aizliedz vai ierobežo prostitūciju, pornogrāfiju un citus seksuālo netikumu veidus, kā arī azartspēļu spēlēšanu, cietsirdīgu izturēšanos pret dzīvniekiem un narkotiku lietošanu. Latvijā laikā no 1918. līdz 1940. gadam sabiedriskās tikumības jēdziens tika lietots tiesību aktos, normējot noteiktas sociālās parādības, kā arī izmantots publicistikā. Ar šo jēdzienu tika apzīmētas divpadsmit sociālās parādības – ārļaulības bērni, aborti, homoseksuālisms, nekaunīga izturēšanās, prostitūcija un veneriskās slimības, pašnāvības, ubagošana, cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem, kā arī pornogrāfija, žūpība, narkomānija un azartspēļu spēlēšana.

Pētījuma mērķis, uzdevumi un metodes

Promocijas darba mērķis ir izpētīt sabiedrisko tikumību Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam, aplūkojot to kā vēsturisku procesu, ko ietekmē atiecīgā laikmeta sociālpolitisko un kultūrvēsturisko faktoru mijiedarbība. Tā sasniegšanai noteikti šādi uzdevumi:

1. Parādīt vēsturisko kontekstu, kas ietekmēja sabiedriskajai tikumībai raksturīgo sociālo parādību determinētību.

¹ The Oxford Companion to Philosophy / Ed. by Ted Honderich. Second Edition. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – P. 769.

2. Analizēt cilvēku priekšstatus par sabiedrisko tikumību un to veidojošajām sociālajām parādībām, kā arī minēto priekšstatu formulēšanā izmantoto retoriku.

3. Izpētīt sabiedriskās tikumības normas, sociālās parādības un valsts politiku to savstarpējā mijiedarbībā.

Promocijas darbā izzināta sabiedrisko tikumību veidojošo sociālo parādību esamība Latvijas starpkaru sociālajā realitātē, tāpēc pētnieciskā uzmanība centrēta uz vispārējām situācijām, kas bija raksturīgas visiem iedzīvotāju slāņiem. Pētījumā izmantoti piemēri, kas atklāj laikmeta sociālpolitiskās situācijas īpatnības un starpkaru perioda cilvēku mentalitāti. Izvēlēta pieeja paredz kā izpētes instrumentu izmantot pētāmajā laikā lietoto terminoloģiju, kas ļauj maksimāli izprast attiecīgā laika cilvēku dzīves pieredzi un tādējādi atsegt tajā savdabīgo.

Darbā izmantotas tradicionālās vēstures izpētes metodes – problēmu hronoloģiskā, vēsturiski ģenētiskā, vēsturiski salīdzinošā un psiholoģiskā metode, bet statistikas datu apstrādē – statistiskās analīzes metode.

Pētījuma hronoloģiskās robežas

Laika posmā starp abiem pasaules kariem cilvēki bija spiesti vecās normas pielāgot jaunajai situācijai vai pat radīt jaunas, lai nodrošinātu ikdienas dzīves komfortu, un tieši uz ikdienas dzīves norisi attiecas sabiedriskās tikumības problemātika. Tēmas hronoloģiskās robežas noteiktas, balstoties uz Latvijas Republikas pastāvēšanas laiku līdz neatkarības zaudēšanai, – no 1918. gada līdz 1940. gadam. Tā kā izpēte koncentrēta uz miera laika ikdienas normēšanas analīzi, tad netika pētīti periodi, kad Latvijas teritorijā notika tieša karadarbība (Latvijas Neatkarības karš, 1918–1920).

Pētījuma avoti

Sabiedriskās tikumības vēsture pētīta, balstoties uz Latvijas arhīvu materiāliem, kā arī latviešu un Latvijas krievu preses publikācijām par sabiedrisko tikumību veidojošajām sociālajām parādībām Latvijā apskatāmajā periodā. Tāpat izmantoti pētījumi par Latvijas politisko, sociālo un kultūras vēsturi, kā arī vēsturnieku darbi par sabiedriskās tikumības vēsturi Eiropas valstīs. Apjoma un tematikas ziņā plašāko nepublicēto avotu grupu veido Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli.

Pētījuma struktūra

Promocijas darbs sastāv no ievada, avotu un literatūras apskata, trim nodaļām un secinājumiem. Pētījuma izklāstā izmantots problēmu hronoloģiskais princips – uzmanība primāri vērsta uz katrai sociālajai parādībai raksturīgo iekšējo problēmu izvirzīšanu, to nozīmes atklājumu un analīzi – no normas uz cilvēka rīcību, kas radīja sabiedriskajā tikumā iekļautās sociālās parādības, uz kurām savukārt reaģēja valsts vara un laikabiedri. Sabiedriskajai tikumībai piederīgās sociālās parādības raksturoja cilvēku brīvā laika un privātās dzīves jomas, uz ko arī tiek balstīta pētījuma struktūra.

Pirmajā nodaļā “Sabiedriskās vides raksturojums: 1918–1940” analizēta sabiedriskā vide Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam. Promocijas darbā izmantotais sabiedriskās vides jēdziens tiek aplūkots Latvijas sabiedrības urbanizācijas un demogrāfiskās attīstības, kā arī to radīto problēmu vērtējuma kontekstā. Tādējādi pētījumā sniegtais sabiedriskās vides raksturojums

pirmajā apakšnodaļā ietver lauku un pilsētu iedzīvotāju attiecību un masu kultūras mediju (radiopārraižu un kino demonstrējumu) ietekmes analīzi. Otrajā apakšnodaļā noskaidroti sabiedrības vēstures demogrāfiskie aspekti (situācija laulību un to šķiršanas jomā). Savukārt trešajā apakšnodaļā analizēta minēto jomu problemātikas apspriešanās izmantotās retorikas ietekme uz priekšstatiem par sabiedrisko tikumību Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam.

Otrajā nodaļā "Privātā dzīve" analizētas tās sociālās parādības, ar kuru normēšanas starpniecību vara un sabiedriskā doma centās regulēt jautājumus, kas attiecās uz cilvēku privāto dzīvi. Astoņās apakšnodaļās analizētas sabiedrisko tikumību raksturojošās sociālās parādības – ārļaulības bērni, aborti, homoseksuālisms, nekaunīga uzvedība, prostitūcija un veneriskās slimības, pašnāvība, ubagošana un cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem. Raksturoti šo sociālo parādību tiesiskie aspekti, pētītas problēmas, kuras radīja normu pārkāpšana, aplūkots, kā vara un sabiedrība mēģināja tās atrisināt.

Trešajā nodaļā "Brīvais laiks" analizētas sociālās parādības, ar kuru normēšanas starpniecību vara un sabiedriskā doma centās regulēt jautājumus, kas attiecās uz brīvā laika pavadīšanu. Četrās apakšnodaļās aplūkota attiecīgi pornogrāfijas pieejamība, alkoholisko dzērienu lietošana, narkotiku lietošana un azartspēļu spēlēšana.

Pētījumu papildina 35 diagrammas, kas sniedz statistisko informāciju par atsevišķu sociālo parādību apjomu laikā no 20. gadsimta 20. gadu sākuma līdz 30. gadu beigām, kā arī atspoguļo attiecīgo parādību norises dinamiku laika gaitā.

Īss pētījuma saturs

1. nodaļa. Sabiedriskās vides raksturojums: 1918–1940

Priekšstatos par sabiedrisko tikumību Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados pirmajā vietā liktas tautas, nevis indivīda intereses, kas nozīmēja, ka sabiedriskās domas pārstāvji savā retorikā izmantoja tradīciju sabiedriskās tikumības problēmas aprakstīt, pretstatot notikumiem, parādībām, procesiem, ko paskaidroja ar modernā jēdzienu. Starpkaru perioda publicisti pilsētu mēdza asociēt ar moderno, ko vienādoja ar procesiem, parādībām, notikumiem, ko nereti novērtēja nosodoši. Pilsētas nevēlamo tēlu no 20. gadu vidus periodikā uzturēja pilsētu multinacionālisma un urbanizācijas tēmas. Autoritārā ideoloģija negatīvi vērtēja pilsētu tikai pirms apvērsuma, turklāt Kārļa Ulmaņa režīms, īstenojot nacionālisma ideoloģiju, centās novērst Rīgas kā "svešā" attēlojumu.

Dzimumu disproporciju, kas Latvijā bija izveidojusies pēc Pirmā pasaules kara iedzīvotāju grupā no 20 līdz 24 gadiem, par zemu uzskatīto dzimstību, laulību šķiršanu cilvēki uztvēra kā uztraucošu parādību, tāpēc neprecēto vīriešu jautājums līdz 30. gadu vidum, bet pēc tam abu dzimumu neprecēto indivīdu jautājums bija pastāvīgs sabiedriskās domas raižu avots un vienlaikus iespēja prasīt ierobežot neprecētos, neļaut šķirties, uzsvērt neproduktīvas seksuālās aktivitātes grēcīgumu, nosodīt komercializētu seksuālo uzvedību.

Tādējādi lielu uzmanību cilvēki pievērsa ar seksuālo morāli saistītajiem jautājumiem. Specifika bija tā, ka presē dominēja konservatīvie uzskati, kas par vērtību uzskatīja seksuālo (bērnu) ražošanu, nevis seksuālo (baudas) patēriņu. Tomēr atšķīrās tas, ko cilvēki darīja (prakse), un tas,

ko un kā viņi par to publiski runāja. Presē (vārdos) seksuālais patēriņš tikai nosacīti tika vērtēts pozitīvi, kamēr dzīvē (rīcībā) notika pretējais. To apliecina arī statistiska – noslēgto laulību un dzimstības rādītāju salīdzinājums, šķirto laulību skaits. Publiskajā telpā cilvēki neatzina seksuālo patēriņa vērtību, tomēr tas liecināja tikai par to, ko viņi publiski atzina par vēlamu. Turklāt tas apliecina nevis vairākuma uzskatus, bet to, ka vairākums publicistu savu un preses misiju atbilstoši jaunlatviešu iedibinātajai tradīcijai izprata kā iespēju un nepieciešamību audzināt tautu un rūpēties par tautas, nevis indivīda interesēm.

2. nodaļa. Privātā dzīve

Pārmaiņas ir konstatējamas ne tik daudz pašos sabiedriskās tikumības priekšstatos, cik vienu uzskatu pārstāvošās cilvēku grupas uzvarā pār otru, ko noteica ieinteresēto grupu ietekme presē vai varas iestādēs. Tomēr priekšstatu maiņu noteica citi faktori. Aborta jautājumā tā bija sava veida netaisnības izjūta, kas izpaudās sabiedriski aktīvo sieviešu prasībā atcelt valsts aizbildniecību pār sievietes miesu un nodot lemsānu par to pašas sievietes ziņā. Latvijā 1933. gadā legāla aborta izdarīšanas iespējas tika paplašinātas ar atļauju to veikt smagu sociālo apstākļu dēļ. Šo normu atcēla 1935. gada vasarā autoritārā režīma laikā. No 1938. gada lēmumu par aborta izdarīšanu driktēja pieņemt tikai Eigēnikas komisija, nevis individuāls ārsts.

30. gadu otrajā pusē Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms taktiku no pierunāšanas mainīja uz piespiešanu arī jautājumos, kas attiecās uz reproductīvo dzīvi. 1937. gadā tika pieņemti Likuma par sociālo apgādību grozījumi, kas valstij deva tiesības iejaukties pilsoņu civiltiesiskajās attiecībās, lai ar kriminālām sankcijām piespiestu maksāt alimentus. Lai cik cīniski izklausītos, autoritārā valdība ar represīvo politiku ieviesa dzimumu līdztiesību (to apspiestībā). Aizliegums izdarīt abortu sociālo apstākļu dēļ liecina, ka pilsones valsti interesēja nevis kā personības, bet kā ķermeņi, kas atražo nāciju. Valsts vairs neatstāja arī pilsoņu (tēvu) brīvās gribas ziņā izlemt, vai viņi finansiāli rūpēsies vai tomēr nerūpēsies par saviem bērniem. Tādējādi, aizliedzot abortu un paredzot kriminālās sankcijas pret alimentu nemaksātājiem, valsts rūpējās par jauno pilsoņu tiesībām. Valsts iejaukšanās civiltiesiskajās attiecībās atviegloja dzīves apstākļus ne tikai mātēm, kuras audzināja ārļaulības bērnus, bet arī šķirtajām sievietēm un viņu bērniem. Tas varētu būt viens no aspektiem, kas veidoja autoritārās valdības popularitāti vienas iedzīvotāju daļas vidū.

Homoseksuāļu kriminālās sodāmības ziņā (par pederastijas aktu un tā mēģinājumu paredzēja ieslodzīt cietumā uz vismaz trim mēnešiem, bet no 1933. gada – cietumā, nenosakot konkrētu laiku) situācija Latvijā bija atbilstoša tā laika Eiropas praksei – 20. gadsimta 20.–30. gados pederastiju sodīja arī Anglijā un Vācijā, turpretim Francijā likums to neaizliedza, arī Padomju Savienībā tā bija legāla līdz 1934. gadam. No 1926. līdz 1938. gadam Latvijā apriņķu un pilsētu tiesu ārsti izdrija 80 medicīniskās ekspertīzes homoseksuālisma gadījumos. Savukārt normu par nekaunīgu izturēšanos miesaskārīgā vai citā prettikumiskā darbībā galvenokārt piemēroja prostitūtām un tiem, kuri nodarbojās ar seksu publiskajā telpā. Kā nepieklājīgu uzvedību cilvēki uztvēra arī atrašanos kailam vietā, kur to varēja redzēt citi. Tādējādi aktivitātēs, kas publiskajā

telpā demonstrēja seksualitāti, par vēlamu atzina ievērot distanci starp dzimumiem. Attieksmē pret kailumu dominēja pārlicība, ka tas ir slēpjams, nevis demonstrējams.

Ne visas sociālās parādības normēja tikai Sodu likumi. Pašnāvībai, prostitūcijai un veneriskajām slimībām tika pievērsta detalizētāka uzmanība.

Arī cietsirdīgu izturēšanos pret dzīvniekiem vara centās novērst ar detalizēti izstrādātu noteikumu starpniecību, kas deva tiesības dzīvnieku aizsardzības biedrību biedriem slimus, ievainotus zirgus, suņus un citus dzīvniekus aizturēt un ar policijas palīdzību nogādāt veterinārajās slimnīcās vai dzīvnieku patversmēs. Autoritārā režīma sludinātās dzimstības paaugstināšanas politikas kontekstā 1937. gadā tika nosodīti "suņu kultūras" upuri, kuriem pieskaitīja bezbērnu ģimenes, jo tajās bērnus aizvietoja ar suņiem un kaķiem.

Ubagošanas nosodītāji uzsvēra, ka tieši spekulēšana ar cilvēku līdzjūtību padara ubagus par "sabiedriski netikumīgākiem liekuļotājiem". Ubagošanas apkarošanas mērķis bija pieradināt šādus cilvēkus pie godīgas darba dzīves. Tās pamatojums – valsts un pašvaldības iestādes apgādā visus, kuriem palīdzība ir nepieciešama, tāpēc ubagošana ir noziegums, un to dara galvenokārt profesionālie ubagotāji.

3. nodaļa. Brīvais laiks

Pornogrāfijas problemātiku aktualizēja iedzīvotāju vēlēšanās nejust diskomfortu, lasot presi un apskatot tajā publicētos attēlus, jo 20. gadu vidū pēkšņi salīdzinoši milzīgu publicitāti publiskajā telpā – ilustrētajā presē un kinematogrāfā – ieguva sievietes ķermeņa novietošana izklaides centrā. Pieejamo literatūru Latvijā ierobežoja trīs saraksti: Aizliegtās, ārzemēs izdotās, Latvijā ievest un izplatīt aizliegtās literatūras saraksts (pirmais rīkojums izdots 1924. gada 1. decembrī), Aizliegtās Latvijā iespīstās literatūras saraksts (pirmais rīkojums izdots 1925. gada 23. oktobrī) un Sēnalu un neķītrību literatūras saraksts (pirmais publicēts 1927. gada 20. jūlijā). Pastāvēja arī kino, izrāžu un divertismentu cenzūra. Par nepieklājīgām uzskatītās izpausmes literatūrā, kino un izrādēs valsts vara ierobežoja, lai pasargātu nācīgas jauno paaudzi un tādējādi nodrošinātu valsts pastāvēšanu nākotnē.

Alkoholisko dzērienu lietošanu Latvijā ierobežoja Žūpības apkarošanas likums, kas no 1925. līdz 1927. gadam (ieskaitot) tik stingri regulēja šo jomu, ka tika raksturots kā otrs stingrākais likums Eiropā pēc Somijā spēkā esošā. Alkohola tirdzniecība gan bija atļauta, tomēr ne vien 2. šķiras, bet arī 1. šķiras traktieros to drīkstēja pārdot tikai līdz desmitiem vakarā, bet svētdienās vispār nedrīkstēja.

Ar Žūpības apkarošanas fonda starpniecību valsts finansēja pretalkohola propagandu. Žūpības apkarošanas apsvērumu dēļ ieviestās normas pakāpeniski liberalizēja no 1928. gada, kad atcēla ierobežojumus 1. šķiras restorāniem (atļāva strādāt līdz pulksten 2 naktī katru dienu). Tādējādi norma bija mēreni dzert legāli nopirkto alkoholu, un dzīvē šo normu izdevās nostiprināt 30. gados, īpaši 30. gadu otrajā pusē.

Narkomānija visvairāk bija izplatīta galvaspilsētā Rīgā. Citur Latvijā narkomāni bija sastopami lielākajās pilsētās. Latvijas valsts attieksme bija viennozīmīga – tā rūpējās, lai Latvijas iedzīvotājiem narkotikas būtu pieejamas tikai medicīniskos nolūkos.

Vara ar parlamenta vai valdības lēmumiem legalizēja noteiktas azartspēles, par normu izvirzot spēli, kuras peļņa tiek novirzīta labdarībai un sabiedriski noderīgiem mērķiem. Krievijas impērijā bija aizliegtas visa veida azartspēles, un arī jaunajā Latvijas valstī attiecīgs aizliegums bija norma līdz 1922. gada 3. augustam, kad valdība noteica, ka spēles, kuras atļāvis iekšlietu ministrs, nav uzskatāmas par aizliegtām. Latvijā tika atļautas šādas azartspēles: loto – līdz 1923. gada 1. maijam un no 1923. gada 22. maija līdz 1924. gada 25. septembrim, kazino spēles – no 1922. gada 17. novembra līdz 1923. gada 12. maijam un no 1923. gada 9. jūnija līdz 1925. gada 24. septembrim, totalizators – no 1925. gada 13. aprīļa līdz 20. decembrim un no 1932. gada 18. septembra līdz padomju okupācijai, naudas spēļu automāti – no 1933. gada vasaras sezonas līdz padomju okupācijai. Kāršu spēles tika uzskatītas par azartspēlēm, tomēr tās drīkstēja spēlēt slēgtās iestādēs – biedrībās un klubos, kuru statūti paredzēja attiecīgas tiesības, bet nedrīkstēja privātos dzīvokļos vai publiskajā telpā.

Secinājumi

Sabiedriskajai tikumībai piederīgo sociālo parādību apjoms pētāmajā laika posmā bija šāds. Apmēram četri tūkstoši bērnu ik gadu Latvijā dzima ārļaulībā. Ik gadu reģistrēja apmēram četrus tūkstošus abortu, kamēr neregistrēto (kriminālo) abortu skaits tika vērtēts uz vismaz 20 tūkstošiem. Nenosakāms bija homoseksuāļu skaits. Publiski netika apšaubīts, ka tas, ko homoseksuāļi dara, ir pret dabiski, tomēr sabiedrību vairāk uztrauca neprecētie laikabiedri. Nekaunīga uzvedība publiskajā telpā tika saistīta ar atkailināšanos un seksuālo attiecību demonstrāciju. Valstī ik gadu uzskaitē atradās apmēram 700 reģistrēto prostitūtu, kamēr neregistrēto prostitūtu skaits nebija zināms. 20. gadu beigās un 30. gados valstī ar veneriskajām slimībām ik gadu slimoja vidēji 10 tūkstoši cilvēku. Maksimālais pašnāvnieku skaits (663) tika reģistrēts 1928. gadā. Neķītrību (par pornogrāfisku sauktā) literatūra publiskajā telpā bija faktiski nepieejama. No alkoholisma Rīgā 30. gados ambulatori ārstējās apmēram 200–500 cilvēku gadā, bet no narkomānijas – apmēram 30. No azartspēlēm atkarīgo skaitu nebija iespējams precīzi noteikt, tomēr spēlēšana nebija masveida parādība. Kazino pastāvēja tikai trīs gadus (1922–1925). Totalizatorā, kas bija pieejams tikai Rīgā (1939. gada sākumā Rēzeknē atvērtais totalizators situāciju līdz padomju okupācijai būtiski ietekmēt nevarēja), 30. gadu pirmajā pusē spēlēja apmēram 400 cilvēku, kamēr 30. gadu otrajā pusē – apmēram 1500 cilvēku. Latvijas lielākajās pilsētās pieejamo naudas spēļu automātu spēlētāju skaits nebija nosakāms. Ubagu skaits Rīgā 20. gados svārstījās no 900 līdz 300 cilvēkiem, kamēr 30. gados saruka no 300 līdz 120 cilvēkiem. Nebija iespējams noteikt, cik lielā mērā bija izplatīta cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem, tomēr krimināllietas par tādiem nodarījumiem tika regulāri iztiesātas.

Publiskajā telpā uzturētais satraukums par minētajām sociālajām parādībām atklāj simbolisko nozīmi, kādu sabiedriskās tikumības jomai piešķīra cilvēki. Viņi satraucās ne tik daudz par statistiskā fiksētajiem datiem, cik par to, ko iedomājās, – par iespējamo nelegālo abortu skaitu, par neregistrēto prostitūtu karapulkiem. Svarīgs bija nevis pārkāpēju skaits, bet pārliecība, ka tā darīt nav labi. Turklāt, jo skaitliski mazāk izplatīta bija attiecīgā parādība, jo biežāk cilvēku priekšstatus par to veidoja ar sociālo statusu un seksuālo

orientāciju saistīti stereotipi un aizspriedumi, atbilstoši kuriem tika uztvertas tādas cilvēku grupas kā narkomāni, homoseksuāļi, ubagi un prostitūtas.

Par aizsargājamu grupu tika uzskatīta jaunatne. Efektīvākais veids, kā panākt ierobežojumus, bija prasība nodrošināt tautas pastāvēšanu nākotnē, par kuras simbolu uzskatīja jauno paaudzi. Minētā iemesla dēļ 1927. gadā tika izveidots un līdz pat padomju okupācijai regulāri papildināts Sēnalu un neķītrību literatūras saraksts. Ierobežojumi un aizliegumi ar mērķi izskaust pornogrāfiju cilvēkos uzturēja pārliecību, ka publiski iztirzāt seksuālās dzīves jautājumus ir nepiedienīgi. Otra aizsargājamā grupa bija trūcīgie iedzīvotāji – laucinieki un strādnieki, kurus sabiedriskā doma asociēja ar latviešu tautu. Sabiedriskā doma, kuru pārsvarā formulēja un veidoja buržuāzijas pārstāvji, kuriem svarīgas bija vidusšķiras vērtības, uztvēra mazturīgos, to skaitā strādniekus, kā īpaši jutīgus pret kārdinājumiem, ko radīja pēckara sociālā realitāte. Tāpēc viņus centās nosargāt no viņiem pašiem. Rūpēs par viņiem 20. gadu vidū vara īstenoja sociālās aizsardzības politiku (valsts aizbildniecību).

Apsvērums, ka pēc kara ir pagājis pietiekami ilgs laiks, lai beidzot visās dzīves jomās, arī cilvēku uzvedībā atkal valdītu kārtība, noteica to, ka sabiedriskā doma pievērsās sociālajām parādībām, kuru normēšana ietekmēja iedzīvotāju brīvā laika pavadīšanas iespējas. Loto klubus, kazino un totalizatoru 20. gadu vidū aizliedza tāpēc, ka mantrausību pietiekami daudz cilvēku vēl joprojām uzskatīja par grēku. Kaut gan starpkaru posmā reliģijas ietekme bija vājinājusies un tās uzturētās vērtības sekularizējušās no savām reliģiskajām saknēm, tomēr domāšanas klišēja palika un tai tika piemērota modernā realitāte. Azartspēļu aizliegšanas nepieciešamība tika pamatota ar to, ka pelna cittautiešu privātuzņēmēji. Tādējādi vara starpkaru Latvijā izvēlējās reglamentēt komerciālo netikumu, nevis tieši normēt privāto uzvedību. Savukārt, regulējot biznesu – par apšaubāmu atzītas literatūras tirdzniecību, alkoholisko dzērienu un narkotisko vielu pārdošanu, azartspēļu spēlēšanu, vara un sabiedriskā doma centās radīt sociālo vidi, kas veicinātu bībeliskus standartus cilvēku uzvedībā.

No sociālās aizsardzības politikas vara atteicās jau 20. gadu beigās, sākot pāreju uz racionālu politiku. No 1928. gada pakāpeniski liberalizēja Žūpības apkarošanas likumu. Totalizatoru atļāva 1932. gadā, bet naudas spēļu automātus – 1933. gadā, nosakot, ka azartspēļu peļņa veicinās sociālo taisnīgumu, jo caur labdarības organizācijām no 1934. gada tiks pabalstīti tuberkulozes slimnieki, kara invalīdi un veterāni. Tomēr atvieglojumi netika attiecināti uz pornogrāfijas apkarošano tekstos un kino.

Priekšstati par sabiedrisko tikumību Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados mainījās tikai attiecībā uz ārlaulības bērniem – īpaši autoritārā režīma ideoloģija vēstīja, ka tādas mātes attaisno fakts, ka viņas audzina jaunus valsts pilsoņus. Kriminālsodu vājināšanas vai pastiprināšanas process varētu atspoguļot iedzīvotāju pārliecību par attiecīgās sociālās parādības bīstamību. 1933. gadā sodi tika palielināti par cietsirdīgu izturēšanos pret dzīvniekiem un par apzināti nekaunīgu sacerējumu vai notēlojumu izplatīšanu, turklāt tika noteikta atbildība par atrašanos publiskā telpā narkotiku skurbumā. Savukārt sods par inficēšanu ar veneriskajām slimībām, par pederastiju un abortu, par pašnāvības veicināšanu tika

samazināts. Netika mainīta kriminālatbildība par prostitūciju, nekaunīgu uzvedību, azartspēļu spēlēšanu, ubagošanu, žūpību.

Paralēli kriminālsodiem tika izstrādāti arī noteikumi. Detalizēti tika reglamentēta venerisko slimību (prostitūcijas), tā dēvētās pornogrāfijas un žūpības apkarošana, cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem. Pārējās sociālās parādības, uzspiežot nerakstītās normas, centās ietekmēt sabiedriskā doma. Neskatoties uz to, ka likums normēja tikai kādu konkrētu uzvedības izpausmi, ko ietvēra kāda sociālā parādība (piemēram, prostitūtas nepieklājīgu uzvedību publiskajā telpā), sabiedriskā doma nosodīja prostitūciju kā tādu, kaut gan likums to atļāva. Tāds vērtējums tika attiecināts uz visām sabiedriskajā tikumā iekļautajām sociālajām parādībām.

Valsts politikas tikumības uzspiešanā un indivīda brīvības problēmā robeža bija 30. gadu otrā puse, kad Kārļa Ulmaņa autoritārās varas taktika no pierunāšanas tika mainīta uz piespiešanu. Ar 1936. gadā atvērta Valmieras darba nama starpniecību vara ierobežoja ubagu, alkoholiķu, narkomānu un prostitūtu rīcības brīvību. Arī jautājumos, kas attiecās uz privāto – reproductīvo dzīvi, taktika no pierunāšanas mainījās uz piespiešanu. 30. gadu beigās pašvaldības iestādes bija gatavas regulēt ģimenes attiecības, jo to atstāšana pašu cilvēku tikumisko uzskatu ziņā nebija izdevīga valstij, kas cerēja sagaidīt iespējami lielāku pilsoņu skaitu. Sociālo parādību ierobežojumus, kas skāra privāto dzīvi, pamatoja ar ekonomiskajām vajadzībām, bet aizbildināja ar emocionāli iedarbīgo grēka retoriku.

Tādējādi Latvijā parlamentārās demokrātijas laikā priekšstatu nomainītu izraisīja sabiedriskā iniciatīva, jo normatīvās regulācijas maiņu (iestrādi likumos) vismaz līdz 1934. gada 15. maija valsts apvērsumam panāca sabiedriskās domas izturētāji, savukārt Kārļa Ulmaņa autoritārajā režīmā – valsts varas iniciatīva. Parlamentāro demokrātiju raksturo diskusiju dažādība, savukārt autoritāro režīmu – pareizā viedokļa uzspiešana. Autoritārā režīma politiku noteica mērķis panākt, lai cilvēki savā morālajā vērtību sistēmā tikumus un vērtības uztver nevis individuāli un relatīvi, bet kā absolūtus pienākumus, tomēr tā balstījās uz tiem pašiem priekšstatiem, kas pastāvēja parlamentārās demokrātijas laikā. Vēl vairāk – izmantoja parlamentārās demokrātijas jau izstrādāto vai izstrādāt sākot likumdošanu (kontinuitātes nebija tikai jautājumā par to, vai legalizējams aborts sociālo apstākļu dēļ). Tādējādi parlamentārās demokrātijas un autoritārā režīma atšķirība sabiedriskās tikumības jautājumu politikā konstatējama nevis gribā atrisināt minētās sociālās problēmas, bet rīcībā. Autoritārais režīms uzspieda priekšstatu, ka nevis indivīda, bet valsts intereses ir primāras.

Jaunā Latvijas Republika sāka risināt sabiedriskās tikumības problēmas, pārņemot savā likumdošanā Krievijas impērijas pieredzi. Tomēr Pirmais pasaules karš vēl vairāk saasināja jau 20. gadsimta sākumā konstatētās pārmaiņas urbanizācijas procesos, seksuālajās attiecībās. Latvijai, tāpat kā citām valstīm Eiropā, nācās pielāgoties modernās dzīves realitātei un meklēt arī jaunas metodes problēmu novēršanai. Laikā no 1918. līdz 1940. gadam sabiedriskās tikumības problemātikas jomā vara centās to darīt, izpildot līgumus, kuriem Latvijas valsts pievienojās, iestājoties Tautu Savienībā, ņemot vērā citu Eiropas valstu politikas piemērus, kā arī Latvijas publiskajā telpā dominējušo sabiedrisko domu līdz Kārļa Ulmaņa valsts apvērsumam 1934. gadā, bet pēc tā – autoritārā režīma ideoloģijas nostādnes.

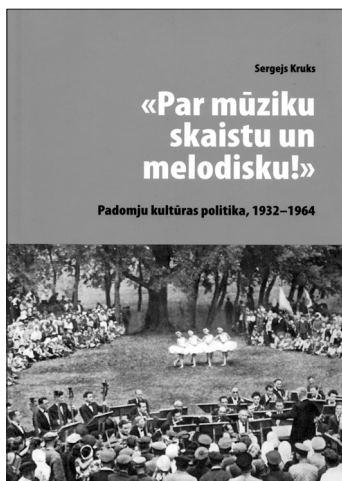
RECENZIJAS

Kruks S. "Par mūziku skaistu un melodisku!" Padomju kultūras politika, 1932–1964. – Rīga: Neputns, 2008. – 224 lpp.

Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesora, pazīstamā komunikācijas kultūras pētnieka Sergeja Kruka grāmatai piemīt vairākas īpašības, kas padara šo pētījumu būtisku Latvijas jaunāko laiku vēstures izpētes kontekstā. Nepretendējot uz vispusīgu S. Kruka pētījuma analīzi, šajā recenzijā tiks aplūkoti tikai daži aspekti, kas subjektīvi šķiet svarīgi, no vēstures zinātnes viedokļa raugoties.

Pirmkārt, *Par mūziku skaistu un melodisku!* ir pirmā latviešu valodā publicētā monogrāfija par padomju kultūras politiku, kas tematiski aptver ne tikai tās norises, kas attiecas uz kultūras dzīvi Latvijas PSR no 1944. līdz 1964. gadam, bet raksturo arī situāciju Padomju Savienībā kopumā, kas ir absolūti nepieciešams priekšnoteikums padomju politikas un tās lokālās specifikas izpratnei. Tādēļ darba hronoloģiskās robežas sākas ar 1932. gadu, kad PSRS sāka veidot valsts kontrolētās t.s. radošās savienības un tika deklarēta oficiālā padomju mākslas stila – sociālistiskā reālisma – koncepcija.

Jāatzīmē, ka sociālistiskā reālisma estētikas un tās politiskā konteksta izpētes pirmsākumi Latvijā ir datējami ar 20. gadsimta astoņdesmito gadu nogali. Ir pagājuši tieši divdesmit gadi, kopš žurnāls *Māksla* publicēja Zigurda Konstanta recenziju par 1988. gada rudenī Rīgā atklāto izstādi *Padomju Latvijas tēlotāja māksla. 1944–1957*. Izstādes mērķis bija "parādīt Staļina laika mākslas administrējošo sistēmu Latvijā",¹ taču faktiski tā aizsāka plašāka mēroga diskusiju par padomju kultūras politikas principiem, mērķiem un rezultātiem. Ap šo laiku presē parādījās arī pirmās nozīmīgās apceres,² kas toreiz iespējamās robežās analizēja mākslas attīstību gan Staļina laikā, gan arī pirms un pēc tam saistībā ar padomju sabiedrībā



¹ *Konstants Z.* Staļina garā ēna jeb "sit savējos" // *Māksla*. – 1989. – Nr. 2. – 10. lpp.

² *Borgs J.* Ģipša cilvēks // *Avots*. – 1987. – Nr. 4. – 35.–40. lpp.; *Slava L.* Mūsu mākslas dzīves skarba, mokpilnais teātris. Intervija ar mākslas zinātni doktoru Aleksandru Morozovu // *Avots*. – 1988. – Nr. 4. – 32.–36. lpp.

notiekošajiem procesiem, līdzīgi kā to nu jau retrospektīvā skatījumā darīja pērn Latvijas Nacionālā mākslas muzeja organizētās starptautiskās konferences *Sociālistiskā reālisma mākslas interpretācijas problēmas* dalībnieki.³

Otrkārt, S. Kruka monogrāfija sniedz bagātu faktoloģisko materiālu par šo laika posmu. Grāmatai ir trīs tematiski saistītas nodaļas, kas aplūko (1) kultūras politiku padomju operā un koncertzālēs, (2) kultūras politiku padomju estrādē un (3) kultūras socioloģijas paradigmas, kas izmantotas šajā pētījumā. Pētījumam ir apjomīgs dokumentārais pielikums (39 vienības, 119.–204. lpp.), kas ievērojami paplašina līdz šim par padomju kultūrpolitikas tēmu publicēto⁴ vēstures avotu bāzi. Tādējādi S. Kruka monogrāfija iezīmē daudzveidīgu un Latvijā vēl maz apgūtu pētījumu lauku un likumsakarīgi ir piesaistījusi arī citu sociālo zinātņu pārstāvju uzmanību.⁵

Trešais aspekts ir saistīts ar S. Kruka pētījuma metodoloģiju. Kā raksta autors, šī pētījuma metodoloģiskais pamats ir sociālajās zinātnēs izmantotā sistēmiskā pieeja, kas “nozīmē to, ka pētījuma objektu analizē vides kontekstā” (13. lpp.). Kultūrpolitikas pētniecība ir saistīta ar jautājumu par kultūras fenomena attiecībām ar sociālo vidi, un tas nozīmē, ka šeit var tikt izmantotas visdažādākās pagātnes rekonstrukcijas un interpretācijas iespējas, ko piedāvā mūsdienu socioloģija un kultūras teorija.⁶ Tādēļ viens no S. Kruka grāmatas nopelniem ir arī tas, ka tā sniedz kritisku ieskatu jaunākajās teorētiskajās koncepcijās un kultūrsocioloģisko pētījumu virzienos, kas pie mums diemžēl joprojām ir maz pazīstami.⁷

Recenzējamais pētījums rosina uz pārdomām par pagātnes izpēti iespējām un izmantojamo metodoloģiju. Vēsturnieka mērķis ir noskaidrot ne tikai to, kas notika, bet arī to, kā un kāpēc tas notika, kā arī to, ko šie notikumi nozīmēja to laikabiedriem toreiz un ko tie nozīmē tagadnes cilvēkiem šodien. Pēdējais apstāklis ir ne mazāk svarīgs, jo tas ir saistīts ar sabiedrības attieksmi pret vēsturi, ar aktuālo vēstures uztveri un savukārt neizbēgami rada jautājumus par faktu un to interpretācijas lomu, veidojot pagātnes notikumu rekonstrukcijas.⁸ Kā zināms, padomju laika vēsture pieder samērā nesenaī pagātnei, kas, iespējams, ne vienmēr ir “pagājusi”. Tādēļ laikmeta notikumu kritiskas analīzes vietā pētījumos par padomju okupācijas periodu dažkārt nākas sastapties ar pieeju, kas

³ Padomjzemes mitoloģija. Starptautiskas zinātniskas konferences “Sociālistiskā reālisma mākslas interpretācijas problēmas” rakstu krājums / Sast. E. Ansons. (Muzeja raksti, 1). – Rīga, 2009. – 302 lpp.

⁴ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939–1991. Dokumentu krājums / Atb. red. E. Pelkaus. – Rīga, 1999. – 422.–460. lpp. [26 vienības]; Latvija padomju režīma varā, 1945–1986. Dokumentu krājums / Atb. red. I. Šneidere. – Rīga, 2001. – 389.–416. lpp. [10 vienības].

⁵ *Ījabs I.* Totalitārisms ar ģitāru. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2589> [aplūkots 16.08.2009.].

⁶ Sk.: *Jenks Ch.* Culture. Second edition. – London; New York, 2005. – P. 25–93.

⁷ 2008. gadā izdots viens no retajiem latviešu valodā publicētajiem teorētiskās ievirzes darbiem par kultūrpolitiku: *Kleins A.* Kultūrpolitika / No vācu val. tulk. U. Sedliniece. – Rīga, 2008. – 256 lpp.

⁸ *Jenkins K.* Re-thinking History. – London; New York, 2003. – P. 40.

diezgan labi raksturo tagadnes politisko diskursu, bet tikai formāli atspoguļo pagātnes sociālo realitāti.⁹

Padomju perioda vēsturiskās pieredzes apzināšana un izvērtēšana (interiorizācija) ir aktuāla arī mūsdienā Latvijas sabiedrībā.¹⁰ Kultūras un varas attiecību izpēte humanitārajās un it īpaši sociālajās zinātnēs Rietumeiropā aktualizējās kopš Otrā pasaules kara beigām sakarā ar jaunāko laiku vēstures traģisko sociālo pārvērtību pieredzi. Padomju Savienībā kultūras un varas attiecībām bija sava specifika, ko raksturo nesenu publicētās K. Sokolova grāmatas¹¹ virsrakstā sastopamā “savienības un cīņas” metafora. Arī šeit recenzējamā darba tematika ir līdzīga, taču S. Kruks akcentē tieši kultūras un varas elites pārstāvju sadarbības problemātiku.

Latvijas historiogrāfijā līdz šim plašākais kultūrpolitikas tematikai veltītais darbs ir mākslas vēsturnieka Jāņa Kalnača monogrāfija par tēlotāju mākslu Latvijā nacistu okupācijas laikā.¹² Vēsturnieki, kas nodarbojas ar padomju okupācijas laika izpēti, galvenokārt ir pievērsuši uzmanību tiem Latvijas sovietizācijas jautājumiem, kas ir saistīti ar represijām pret iedzīvotājiem un sabiedrības ideoloģisko kontroli dažādos padomju režīma pastāvēšanas posmos.¹³ Atsevišķi jāatzīmē Dr. hist. Dainas Bleieres pētījumi par latviešu kultūru 20. gadsimta otrajā pusē¹⁴ un – it īpaši šeit recenzējamā darba kontekstā – par padomju kultūras politiku 50. gados un 60. gadu sākumā.¹⁵ Šo publikāciju tematika ietver kultūrpolitikas jēdziena definīciju, kultūras nozares pārvaldības institūciju izveidošanu un kultūras dzīves ideoloģisko kontroli. To rezultāti dažos aspektos atšķiras no S. Kruka izdarītajiem secinājumiem, jo autori ir izmantojuši atšķirīgas metodoloģiskās pieejas vēsturiskā materiāla interpretācijai.

Padomju kultūras politikas teorētiskā pamatojuma un tās praktisko pasākumu realizācijas izpēte var sniegt specifisku ieskatu laikmeta notikumu attīstībā, parādīt to cēloņus un izsekot atšķirībām starp sākotnējām iecerēm un to praktiskajiem rezultātiem. Šis uzdevums nav viegls, jo totalitārisma (paturot šeit apzīmējumu, pret kura izmantošanu savā

⁹ Par padomju perioda vēstures izpētes problēmām sk.: *Šneidere I.* Latvijas jaunāko laiku vēstures pētniecība // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. – Nr. 3. – 117.–129. lpp.

¹⁰ Piemēram, sk. akadēmisko izdevumu Atslēgvārdi/Keywords tiešsaistē: Dažādās pagātnes, neskaidrās nākotnes. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2555> [aplūkots 01.04.2009.].

¹¹ *Соколов К. Б.* Художественная культура и власть в постсталинской России: Союз и борьба (1953–1985 гг.). – Санкт-Петербург, 2007. – 480 с.

¹² *Kalnačs J.* Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, 1941–1945. – Rīga, 2005. – 303 lpp.

¹³ *Ivanovs A.* Padomju politika Latvijā 20. gs. 50. gadu otrajā pusē – 80. gadu vidū: izpētes gaita, rezultāti un turpmākā perspektīva // Okupētā Latvija, 1940–1990 / Sast. Dz. Ērglis (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. – 312. lpp.

¹⁴ *Bleiere D.* Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekškara”, 1945–1990 // Doma-6. Rakstu krājums / Sast. I. Konstante. – Rīga, 2000. – 18.–38. lpp.

¹⁵ *Bleiere D.* Kultūrpolitika Latvijā 1953.–1958. gadā // Vēsturnieks prof. Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis. Biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000. – 121.–158. lpp.; *Bleiere D.* Kultūrpolitika Latvijā 1959.–1962. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2002. – Nr. 3. – 114.–132. lpp.

pētījumā pats monogrāfijas autors gan izturas skeptiski¹⁶⁾ sabiedrībai raksturīgo mākslas procesu izpēti ir pietiekami komplicēta.¹⁷ Nepietiek konstatēt tikai acimredzamo mākslas atkarību no valdošā politiskā režīma ideoloģijas, kas tiek panākta ar administratīviem paņēmieniem, lietojot ierobežojumu, sodu un apbalvojumu taktiku.

Mākslas sfērā, tāpat kā citās sociālās dzīves jomās, manifestējas sabiedrības akceptētā vērtību sistēma. Tā pieļauj noteiktu konformisma līmeni attiecībās ar valsts varu, kas tiek uztverta nevis kā sabiedrības sastāvdaļa, bet gan kā ārējs spēks. Mākslinieku, intelektuāļu u.c. tā dēvēto kultūras darbinieku sadarbību ar padomju režīmu noteica dažādi motīvi, tāpēc “izsmēlošas analīzes gadījumos var rasties komplicēti un pat maz verificējami raksturojumi”.¹⁸ Citiem vārdiem sakot, pētniekam būtu jāizvairās izdarīt vienkāršotus secinājumus, ņemot vērā kā individuāla, tā arī kolektīva rakstura motivāciju, kas noteica atsevišķa cilvēka vai sabiedrības grupas nostāju katrā konkrētā gadījumā.

Sergeja Kruka pētījums par padomju kultūrpolitiku Latvijā visai detalizēti parāda inteliģences un padomju varas sadarbības estētisko, sociālo un politisko motīvu pretrunīgo apvienojumu, kā arī profesionālo mākslinieku dubulto atkarību: no vienas puses, PSKP funkcionāru noteiktās “atļautās brīvības robežas” tika uztvertas kā šķērslis jaunrades izpausmēm, taču, no otras puses, padomju varas aizbildniecība nodrošināja iespēju māksliniekiem (un ne tikai mūzikas jomā vien) nerēķināties ar tirgus prasībām. Tādējādi ekonomiskie apsvērumi veicināja inteliģences sadarbību ar valdošā politiskā režīma pārstāvjiem un tās integrāciju padomju varas sistēmā. Vienlaikus pētījuma autors uzsver šādas situācijas paradoksu, ko noteica pretstats starp padomju sabiedrības un akadēmiskās mūzikas profesionāļu gaumi un partijas ierēdņu visumā veiksmīgajiem centieniem izmantot to kā sabiedrības ideoloģiskās audzināšanas un kultūras patēriņa kontroles līdzekli.

Jāpiebilst, ka mākslas darbu valsts pasūtījumu sistēmas ideoloģiskais un ekonomiskais pamatojums Krievijas impērijā tika definēts jau 19. gadsimta otrajā pusē,¹⁹ savukārt Latvijā līdzīgu politiku mēģināja īstenot K. Ulmaņa autoritārais režīms, 30. gadu beigās izveidojot Valsts kultūras padomi, kas faktiski bija iecerēta kā kultūras dzīves valstiskās organizācijas un arī tās ideoloģiskās kontroles institūcija,²⁰ līdzīgi PSRS valsts nodibinātajām radošajām savienībām. Tādēļ atsevišķa salīdzinoša pētījuma vērts būtu jautājums par autoritārās Latvijas valsts un padomju ideoloģijas konotācijām, izvērtējot Latvijas sovietizācijas norisi 1940.–1941. gadā, kā arī pēc

¹⁶ Visi bija apmierināti. Andas Kļaviņas intervija ar komunikācijas kultūras pētnieku Sergeju Kruku. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2594> [aplūkots 14.08.2009.].

¹⁷ Kļaviņš E. Totalitārās un posttotalitārās sabiedrības māksla kā mākslas vēstures problēma // Doma-6. Rakstu krājums / Sast. I. Konstante. – Rīga, 2000. – 39.–46. lpp.

¹⁸ Turpat. – 41. lpp.

¹⁹ Савельев Ю. П. Искусство историзма и государственный заказ. Вторая половина XIX – начало XX века. – Москва, 2008. – 400 с.

²⁰ Valsts kultūras padomes I sesija 1939. gada 2. februārī / Sast. P. Strautiņš. – Rīga, 1939. – 130 lpp.

1944. gada. Acīmredzot zināmas konceptuālas pretrunas starp kultūras produkcijas ražotājiem un pārvaldītājiem, kas nodrošina saražotās produkcijas patēriņu, ir neizbēgamas,²¹ un tādēļ “mākslinieks trausli balansē starp valsts un tirgus finansēšanas mehānismiem” (117. lpp.).

S. Kruks padomju kultūrpolitiku analizējis gan institucionālajā, gan ikdienas sociālās prakses līmenī, parādot kultūras dzīvi regulējošo lēmumu sagatavošanas un realizācijas mehānismu. Šāda pieeja sniedz jaunas atziņas par kultūrpolitikas veidošanu (piemēram, PSKP direktīvās lietotais formālisma jēdziens bija ideoloģiska klišeja, kuras saturs tika pielāgots attiecīgā brīža politiskajai konjunktūrai) un aktualizē jautājumu par indivīda atbildību. Tiesa, varētu diskutēt par autora citēto R. Rolina (*Rollin*) tēzi, kas pretstata mākslas darbu subjektīvo vērtēšanu sabiedrības attieksmes aprakstam, analīzei un interpretācijai kā objektīvākai izpētes metodei (115. lpp.). Vēstures pētīšanā nav iespējams pilnīgi nošķirt interpretāciju no vērtējošiem spriedumiem, jo vēsturi raksta cilvēki par cilvēkiem, tādēļ zināma aksioloģijas deva principā ir neizbēgama pat visobjektīvākajā pētījumā.

Ievērojamais empīriskā un teorētiskā materiāla apjoms, šķiet, ir noteicis autora vietumis ļoti lakonisko izklāsta veidu un secinājumus, piemēram, par tik plaši formulētu tematu kā kultūra ikdienā (60., 61. lpp.). Ir sastopamas arī dažas stilistiskas neprecizitātes: “Koncerta otro daļu atver neoficiālā latviešu himna “Pūt, vējiņi!” [...]” (49. lpp.). Nedaudz savāds šķiet 53. lpp. lietotais A. Lunačarska amata nosaukums “apgaismības komisārs” – latviski to parasti sauc par izglītības tautas komisāru, pēc analogijas ar Izglītības tautas komisariāta (*Народный комиссариат просвещения*) nosaukumu. Iespējams, ka šāds apzīmējums ir uztverams kā autora ironiska atsauce uz padomju sociālās modernizācijas projekta “apgaismojošo” koncepciju.

Nobeigumā vēlreiz atgriezīsimies pie jautājuma par totalitārisma jēdziena izmantošanu padomju kultūrpolitikas analīzē, jo atteikšanās no tā šķiet diskutabla vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, ja par vienu no raksturīgajiem totalitārās varas sistēmas elementiem uzskata valsts administrācijas īstenotu maksimāli iespējamu sabiedrības dzīves kontroli, tad jāņem vērā, ka šī faktora ietekme Padomju Savienībā saglabājās līdz pat 80. gadu vidum.²² Ideoloģiskā monopola saglabāšanu kā vienu no galvenajiem PSKP izvirzītajiem kultūrpolitikas uzdevumiem atzīmējis arī recenzējamās monogrāfijas autors.

Otrkārt, 60. gadu sākuma LKP organizatorisko apspriežu par darbu ar intelīgenci materiāli²³ liecina, ka dažādu radošo savienību attieksme pret padomju varas izvirzītajām prasībām bija atšķirīga, tāpat kā šo savienību pārstāvju domstarpības ar oficiālo kultūrpolitikas diskursu. Tādēļ apgalvojums, ka “visi bija apmierināti”,²⁴ šī pētījuma kontekstā nav pārliciecināms, jo principā šeit ir runa par vienas radošās savienības darbību. Protams, tas

²¹ *Bauman Z.* Out of the frying pan into the fire or the arts between administration and markets // Warsaw. Cumulus Working Papers 17/06. – Helsinki, 2007. – P. 9–22.

²² *Bleiere D.* Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekšskāra” 1945–1990. – 21. lpp. Sk. arī: *Laķis P.* Vara un sabiedrība. – Rīga, 1997. – 11.–46. lpp.

²³ *Bleiere D.* Kultūrpolitika Latvijā 1959.–1962. gadā. – 125., 126. lpp.

²⁴ Visi bija apmierināti. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2594> [aplūkots 14.08.2009.].

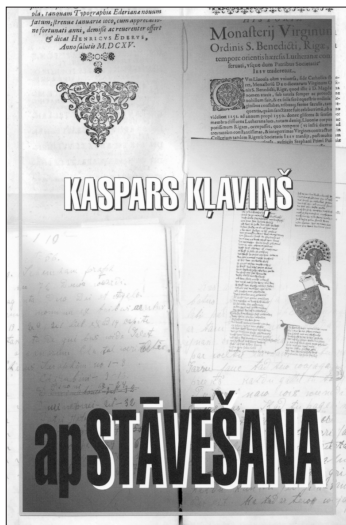
nenozīmē, ka ikviens “antisovjetiska rakstura izlēciens”, kas minēts kādā LKP dokumentā, liecina par nacionālo pretestību padomju režīmam. Vienlaikus S. Kruka pētījums pierāda to, ka padomju inteliģence bija iekšēji diferencēta gan sociāli aktīvas rīcības, gan savas konformisma pakāpes ziņā. Cits jautājums, vai inteliģences konformisms vienmēr bija saistīts tikai ar vēlēšanos nodrošināt sev labus dzīves apstākļus, vai tomēr dažkārt šeit bija nozīme ar savas reālās vai šķietamās misijas apziņu saistītiem apsvērumiem.²⁵

Pārfrāzējot recenzējamā pētījuma nosaukumu, varētu teikt, ka šis darbs ir “Par kultūras politiku – vienotu un daudzveidīgu!”. Vienojošais elements padomju kultūrpolitikā bija režīma attieksme pret to kā pret PSKP varas saglabāšanas instrumentu, bet kultūrpolitikas nosacītā daudzveidība atklājās tās realizācijas lokālajos kontekstos. Atšķirībā no dažiem vairāk populāra rakstura darbiem²⁶ Sergeja Kruka monogrāfija nepretendē uz t.s. padomju cilvēka mentalitātes rekonstrukciju, taču tajā atrodami fakti apstiprina padomju sabiedrībai raksturīgu sociālpsiholoģisko motīvu pārمانtojāmību. Līdz ar to šī grāmata skar problēmas, kas ir vienlīdz svarīgas vēstures zinātnei un mūsdienām, paplašinot izpratni par Latvijas sabiedrību gan pirms četrdesmit pieciem gadiem, gan arī šodien.

Mārtiņš Mintauris

²⁵ Sk.: Bleiere D. u.c. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 357. lpp.

²⁶ Vails P., Geniss A. 60. gadi. Padomju cilvēka pasaule. – Rīga, 2006. – 235 lpp.



Kļaviņš K. apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009. – 184 lpp.

Iznācis vēstures zinātņu doktora Kaspara Kļaviņa rakstu krājums “apStāvēšana”. Parasti gan ar “apstāvēšanu” saprot mirušā ritualizētu aizvadīšanu, taču K. Kļaviņš to traktējis kā latviešu pagātnes vērtību fiksāciju un popularizāciju. Autors pats to skaidro ar vēlmi panākt kultūras un vēstures mantojuma revīziju un aktualizāciju, ko viņš saprot kā **stāvēšanu** par vērtībām un to tālāku attīstību vai vismaz šo vērtību ar godu **apstāvēšanu** (6. lpp.).

Ievadā autors iztirzā motivāciju šī darba tapšanai: pirmkārt, jau valsts bezatbildīgo nostāju pret savas tautas pagātnei (5. lpp.). Tam var piekrist, jo valsts atvēlētie finansiālie līdzekļi vē-

stures zinātnes attīstībai ir tik gaužām niecīgi, ka faktiski neatkarības gadu historiogrāfijas eksistencei jāpateicas tikai nemerkantilajam vēsturnieku entuziasmam. Otrkārt, autors uzskata, ka latviešu vēsturiskuma apziņa

derīga tikai mazvērtības kompleksu veicināšanai, jo mēs atrodamies novecojušu mītu un stereotipu varā (5. lpp.). Arī tam varētu piekrist – “Latvijas sērdienītes” tēls Eiropas vēstures krustceļos ir ļoti izplatīts vēsturiskajā apziņā.¹ Tomēr, domāju, tas radies vairāk nevis mazvērtības kompleksu ieaudzināšanai, bet pretēji – nacionālā tēla spodrināšanai. Tā, piemēram, mīts par 700 verdzības gadiem bija vairāk apliecinājums nevis latviešu apspiestībai, bet spējai šo laiku izturēt. Savukārt jaunākie pieņēmumi, šķiet, vairāk domāti arī pašu vēsturiskās vainas novelšanai uz citām tautām vai režīmiem.² Tomēr tas, ka šāda veida apziņa nav adekvāta ne attiecībā pret vēstures zinātnei, ne pret mūsu nākotni, ir jāapzinās. Negribētos gan piekrist K. Kļaviņa domām par to, ka vēsturei jābūt ierocim pret naidīgo propagandu (5. lpp.). Šīs funkcijas jāpilda ideoloģijai, bet ne vēsturei. Vēsture Latvijā 20. gadsimtā diemžēl vairāk ir pildījusi ideoloģijas kalpones lomu, radot jaunus mītus pastāvošo režīmu leģitimitātes stiprināšanai: piemēram, pamatojot vadonību vai vācu draudzīgo palīdzību cīņā pret austrumu barbarismu, vai arī gadsimtiem ilgo krievu un latviešu draudzību.³

K. Kļaviņš grāmatu proponējis kā metodoloģisku paraugu visiem tiem, kuri vēlas iesaistīties vēsturiskās apziņas revīzijā (6. lpp.). Mērķis labs, tikai autors nav pacenties paskaidrot, ko viņš saprot ar vēsturisko apziņu, kā tā formējas, transformējas, kādus mērķus sabiedrībā pilda utt. Šajā gadījumā sanāk tā, ka mainīt kaut ko gribas, bet nevar zināt, ko, un pats nopietnākais – pie kādām sekām šāda apziņas transformācija var novest.

Tāpat jāatzīmē, ka grāmatā nekādi metodoloģiskie norādījumi nav atrodami, bet tādi patiesi noderētu, lai izprastu, ko autors saprot ar revīziju. Revizionisms kā vēstures izpētes metode ir visumā plaši izmantots pasaulē. Arī Latvijā, kaut vai traktējot Otrā pasaules kara dramatiskos notikumus, šī metode tiek plaši lietota uzvarētāju valstu vēstures versijas pārskatīšanā. Populārāka kļūst vēstures procesu pārskatīšana, ņemot vērā dažādu sociālo un politisko realitāšu aktualizāciju.⁴ Ne visai saprotama ir K. Kļaviņa vēlme visur un vienmēr uzsvērt eiropieisko Latvijas pagātnē – uzsverot “mūsdienu Latvijas tumsonību” (7. lpp.), autors, domājams, pats to nevēloties, apvaino mūs visus, bet iespējams, ka tā ir revīzijas metodes sastāvdaļa – provocēt, lai mēs, piekriždami vai nepiekriždami autoram, pierādītu savu “gaišumu”.

Grāmatā ietverti 15 raksti – gan pirmpublicējumi, gan pārpublicējumi no periodikas un konferenču rakstu krājumiem. Hronoloģiski un tematiski

¹ Sk.: *Boldāne I.* Latviešu priekšstati par cittautiešiem: to veidošanās priekšnoteikumi 20. gadsimtā Latvijā // Etnisko attiecību faktors Latvijas vēsturē 20. gadsimtā. Zin. konferences materiāli 2008. g. 14. nov. – 19. lpp. http://www.lu.lv/laikraksts/zinatne/296/etnisko_attiecibu_fakors.pdf

² Piemēram, padomju vai nacistu režīms, kurā latviešiem atvēlēta tikai upura loma, tādējādi nivelējot līdzatbildību par Latvijas sovietizāciju, teroru, leģiona izveidošanu u.c.

³ Sk., piemēram: *Tentelis A.* Vadonības gars un vadonības princips mūsu vēsturē // Latvijas Kareivis. – 1935. – 30. jūl.; *Jaunā Latvijas vēstures izpratne* // Tēviņa. – 1942. – 12. janv.; *Pelše R.* Latviešu un krievu kultūras sakari. – Rīga, 1951.

⁴ Vēstures uzmanības centrā nonākot iepriekš dažādu apstākļu dēļ neaktualizētām problēmām un izpētes objektiem – piemēram, pretestības kustību izpēte iepriekš pastāvējušiem režīmiem, *gender* pētījumi vēsturē u.c.

rakstu krājums ir ļoti raibs, kas liecina gan par autora interešu vispusību, gan arī zināmā mērā par izklaidētību. Izlasot krājumu, rodas iespaids, ka autors vēlējies aptvert tādu problemātikas devu, kas būtu jāiztirzā vairākās monogrāfijās. Daudziem noteikti varētu rasties jautājums – kādēļ šādai grāmatai bija jāparādās? Varbūt tā ir noteikta perioda retrospekcija? Vai labāko darbu izlase (*the best of*)? Taču tādas parasti velta aizgājējiem kā piemiņas izdevumus. Mehāniskā rakstu, referātu pārņemšana krājumā un vienotas koncepcijas neesamība – ideja par “apStāvēšanu” šeit šķiet samākslota – jāuzskata par nopietnu trūkumu. Bieži referātos un rakstos pētnieku ierobežo redakcijas noteiktie apjomi, kas neļauj pilnīgi attīstīt kādu autora koncepciju. Būtu saprotams, ja K. Kļaviņš, lai novērstu šo minusu, krājumā būtu publicējis pārstrādātas un papildinātas savu agrāko darbu versijas.

Ja autors grāmatu vēltījis ne tikai profesionāliem vēsturniekiem, tad jāpārmet tekstu sniegšana t.s. Lejasreinas *Mischsprache* (28., 29. lpp.), poļu (78., 81. lpp.), latīņu (71., 150. lpp.) valodā bez tulkojuma, kas dažiem vēstures interesentiem varētu sagādāt vilšanos. Ja K. Kļaviņa nodoms ir revidēt vēsturisko apziņu, jāraksta ir sabiedrībai, nevis nelielai profesionāļu saujiņai.

Tāpat pārmetumu vietumis ir pelnījis vizuālā materiāla izmantojums. Nav izprotams, kādēļ rakstā par ģerboņu heroldu Gelri trīs pilnas lapas atvēlētas Gelres “Ģerboņu grāmatas” reprodukcijām – vai tajās ir informācija par Livoniju, vai reproducēti ir to bruņinieku vāpeņi, kas piedalījušies karagājienos Baltijā? Rakstā par hernhūtiešiem sniegta četras latviešu “buramgrāmatas” reprodukcijas, piedevām visas ar identiskiem paskaidrojumiem – sak, tur savijas baltu pagānisma, kristietiskās mistikas un kabalistikas elementi (49., 51., 53., 55. lpp.). No visām grāmatā ievietotajām ilustrācijām tikai viena ir noformēta pēc akadēmiskām prasībām (169. lpp.).

Kaitinoša ir autora lietotā retorika, kas, pārfrāzējot viņa paša rakstīto, neliecina par “augstu komunikācijas kultūru” (140. lpp.), piemēram, apzīmējot S. Kruka teorijas par Lāčplēsi kā muļķīgas un padomiskas (98., 99. lpp.). S. Kruka argumentācijai K. Kļaviņam vajadzētu pretstatīt savus argumentus, un tikai lasītājs būs tiesīgs izspriest, kura teorijas tad ir muļķīgas.

Rakstā “Kas izveidoja un aizsargāja Livoniju?” (7.–20. lpp.) autors aizstāv uzskatu, ka Livonijas izveidošana bijusi balstīta uz līdztiesīgu noteikumu pamata starp vietējiem iedzīvotājiem un katoļu baznīcu, Rīgas pilsētu, bīskapu un ordeni (10. lpp.), ka vietējiem iedzīvotājiem bijusi liela loma Livonijas aizsargāšanā pret ārējiem ienaidniekiem. Livonijas tematikai vēltīts arī raksts “Ģerboņu herolds Gelre kā 14. gadsimta Livonijas reprezentētājs Rietumeiropas kultūrā” (21.–33. lpp.). Rakstus caurstrāvo ideja par to, ka jāpierāda, ka viduslaikos Livonija nav bijusi provinciāla zeme un bijusi nesaraujama [Rietum] Eiropas sastāvdaļa (7., 24. lpp.). Gribētos gan, lai autors minētu tos mūsdienu autorus, kas tā uzskata. Tas, ka I. Lancmanis savā grāmatā “Heraldika”⁵ neanalizē P. Zūhenvirta

⁵ *Lancmanis I. Heraldika.* – Rīga, 2007.

dzeju (24. lpp.), vēl nenozīmē, ka viņš vēlējies noliegt Livonijas nozīmi, domāju, tādi pārmetumi ir nepārdomāti.

Autors pievērsies arī Baltijas jezuītiem (34.–45. lpp.). Precizējot: autors laikam gan domājis Jezuītu ordeņa darbības raksturojumu Baltijā, jo bez Georga Elgera citus Baltijas izcelsmes jezuītu darbā neatrast. Rakstā viņš apskata jezuītu darbības aspektus, izceļot to “intelektuālo misiju”. Piekrītot autoram, ka jezuīti ir patiešām nozīmīgs, varbūt pat pietiekami nenovērtēts faktors Latvijas kultūras vēstures attīstībā, tomēr gribētos, lai rakstā tiktu atspoguļoti arī jezuītu mērķi, kas mudināja tos izmantot līdz tam netradicionālas un iedarbīgas metodes ticības izplatīšanā. Gan grāmatu, gan skolu, gan arī teātra izrāžu spēlēšanai bija viens mērķis – atgriezt iedzīvotājus Romas katoļu baznīcas klēpī, mazinot Baltijas evaņģelizāciju.

Rakstā “Ieskats latviešu hernhūtiešu mistikas tradīcijā” (46.–57. lpp.) autors apskata brāļu draudžu adeptu vidū izplatīto mistisku vīziju redzēšanu, sapņu tulkošanu, personiskās saiknes meklēšanu ar garu pasauli. Jautājumus rada vairāki autora apgalvojumi: vispirms jau, hernhūtiešu darbību dēvējot par “faktiski pirmo latviešu nacionālo atmodu” (46. lpp.), būtu nepieciešami vismaz fragmentāri apsvērumi, kas viņam liek tā domāt, vai atsaucies uz autoriem, kas šādu teoriju izvirza. Otrkārt, pilnīgi neizprotama ir autora vēlme sasaistīt hernhūtiešus ar komunistiem, minot, ka daudzi ievērojami komunisti nāca no hernhūtiešu ģimenēm (47. lpp.). Kas konkrēti? Cik procentuāli attiecībā pret citām reliģiskajām grupām hernhūtiešu pēcteči kļuva par komunistiem? Par to autors kļusē. Un, treškārt, K. Kļaviņš uzskata, ka hernhūtiešu mistiskā tradīcija esot cieši saistīta ar ebreju reliģisko tradīciju – hasīdismu un kabalistiku. Tam būtu nepieciešami papildu pierādījumi. Tas, ka “Mērnieku laiku” Kaspars savos izteicienos lieto Toras elementus (56. lpp.), ir nepietiekami. Atsaukšanās uz Vecās Derības tēliem ir ļoti izplatīta daudzos radikālajos protestantisma virzienos, bet vai tas pierāda to, ka hernhūtieši būtu ko dzirdējuši par hasīdiem vai kabalistiskajiem tekstiem? Arī autora reproducētās “buramgrāmatu” lappuses nepārlicina, jo tikai vienā no tām redzami ebreju alfabēta burti, kas, visticamāk, lietoti kā simboli. Cerams, ka nākotnē K. Kļaviņš spēs pierādīt (vai arī noliegt) šo interesanto hipotēzi.

Virkne rakstu veltīta kultūrvēsturiskai tematikai. Šeit jāmin pētījums par M. Borha poēmu “Jersika” (77.–86. lpp.), Žila Verna darba “Drāma Livonijā” apskats (87.–94. lpp.), raksti veltīti arī Andrejam Pumpuram, Jānim Rainim un Jānim Ezeriņam. Rakstā par Latvijas un Prūsijas kultūrvēsturisko kontaktu aspektiem autors pievērsies leģendārā senprūšu valdnieka Videvuda tēlam kultūrā (59.–67. lpp.).

Rakstā “Vai Baltija ir sengrieķu eposu dzimtene?” (166.–175. lpp.) autors mēģina atrast racionālo kodolu itāļu atomfizika Felīces Vinči teorijai (vai, precīzāk, vēsturiskajai fikcijai), ka leģendārā Homēra apdziedātā Troja meklējama Baltijas jūras krastā. Jāsaka gan, ka racionālus momentus iespējams saskatīt pat visiracionālākajās lietās, bet – vai tas attaisnojas? Homēra burves Kirkes salīdzinājums ar arhetipisko latviešu zeltēni, jo tā aužot dzied (170. lpp.), šķiet nedaudz komisks.

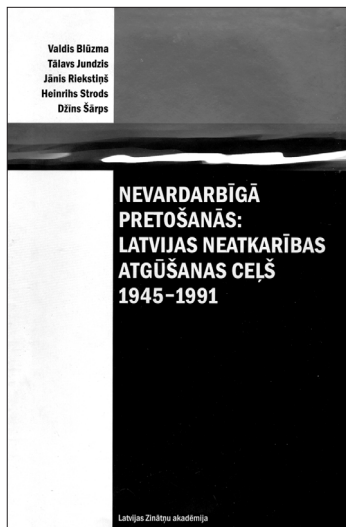
Rakstā “Latviešu pilsētnieki un pasaka par zemnieku tautu” (146.–155. lpp.) autors aizstāv savu pirms dažiem gadiem izvirzīto domu, ka latviešu uzskatīšana par zemnieku tautu atzīstama par mītu.⁶ Iespējams, ka tas ir maldinošs apgalvojums, runājot par 19./20. gadsimta miju, kas ir autora uzmanības centrā, tomēr jāatceras, ka pāris desmitgades vēsturē ir nenozīmīgs laika posms, lai apziņa par urbanizēto latvieti kļūtu par realitāti vēsturiskajā apziņā. Ja arī 1914. gadā 40% (autors, atsaucoties uz J. Trapāna datiem, min 45%) iedzīvotāju dzīvoja pilsētās, tad jau pēc Pirmā pasaules kara pilsētnieku īpatsvars saruka līdz 24% un atjaunojās līdz 35% robežai 30. gados.⁷ Autors uzskata, ka “latviešu zemnieciskums” lielā mērā nācis no latviešu tradicionālās kultūras, kļūdamas par nozīmīgu nacionālās pašapziņas elementu (152. lpp.). Iespējams, ka tieši šis apgalvojums prasītos pēc rūpīgas analīzes, kas dotu skaidrāku priekšstatu, kā veidojies mīts par “arāju tautu”.

Krājumā ievietoto rakstu dažādā tematika, problemātika recenzentam arī liek kļūt nedaudz haotiskam. Domāju, ka K. Kļaviņa darbiem ir viena ļoti laba īpašība – tie neatstāj vienaldzīgu, rada vēlmi diskutēt, apstrīdēt vai apstiprināt autora izteiktās domas. Diemžēl zinātniskās diskusijas kultūra Latvijas vēstures zinātnē, šķiet, ir mirusi (vai tā kādreiz ir bijusi?!). Autoram būtu jāvēl savas izteiktās domas novest līdz pamatotām hipotēzēm un teorijām. Savukārt vēsturniekiem jānovēl par tām diskutēt, jo tikai strīdos dzimst patiesība.

Kaspars Zellis

⁶ Sk.: *Kļaviņš K.* Mīti, konjunktūra un aktuālās vērtības Latvijas vēsturē // *Latvijas Vēsture.* – 2004. – Nr. 3.

⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture. Neatkarīgā valsts 1918–1940. – Rīga, 2003. – 293. lpp.



Blūzma V., Jundzis T., Riekstiņš J., Strods H., Šārps Dž. Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991). – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008. – 640 lpp.

Aizvadītā gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā pasaules sabiedrība ar visdziļākajām simpātijām uztvēra Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautu centienus atgūt brīvību un atjaunot savu valstisko neatkarību, izmantojot tikai miermilīgus, demokrātiskus līdzekļus un vēsturiskā taisnīguma apziņu. Pārējām toreiz brūkošās padomju impērijas tautām mēs kļūvām par paraugu, un ne

velti radās un ieviesās jēdziens “Baltijas bāka”. Kopš tā laika ir aizritējušas divas desmitgades, izaugusi jauna paaudze, piedzīvotas smagas vilšanās un grūtības. Tādēļ tagad vissvarīgākais ir izprast un apzināties to, kāds bija ceļš uz Latvijas Republikas atjaunošanu un kādas iespējas sevī nes mūsu tautas garīgais spēks. Tieši uz šiem jautājumiem savā kolektīvajā monogrāfijā atbildes meklējuši ievērojami Latvijas vēstures zinātnieki Valdis Blūzma, Jānis Riekstiņš, Heinrihs Strods, politikas un tiesību zinātnieks Tālavš Jundzis un politikas zinātnes profesors no ASV Džins Šārps. Pie lasītājiem nonācis apjomīgs zinātnisks pētījums, kurā autori apkopojuši nevardarbīgās pretošanās pieredzi cīņā pret padomju okupācijas varu Latvijā laika posmā no 1945. līdz 1991. gadam.

Grāmata sākas ar pirmā Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāja un Latvijas Republikas Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka Daiņa Īvāna rakstītu priekšvārdu “Karavīri, kas nešāva”. Zināmas pārdomas raisa D. Īvāna atziņa, ka svešzemnieku varu Latvijā ilgu laiku ideoloģiski piesegusi kristietība (7. lpp.). Ne mirkli neapšaubot autora tiesības paust savu viedokli, iespējams arī mazliet citāds redzējums uz kristietības vietu un lomu Latvijas vēsturē. Galu galā lielumliela latviešu tautas daļa taču pieņēma Kristus mācību un kristietība mūs ieveda Eiropā. Drīzāk nevis kristietība piesedza svešzemnieku varu, bet gan to izmantoja kā piesegu pavisam nekristīgu darbu darišanai. Gadsimtu pieredze māca, ka nevieni svešzemju iekarotāji un okupanti šeit nenāca, atklāti sludinot, ka grib mūs iekarot, paverdzināt vai iznīcināt. Vienmēr lietā tika likti vai nu reliģiski, vai vēlākos laikos dažādu variāciju “sociālā taisnīguma” un “atbrīvošanas” lozungi. Jāatzīmē, ka kristietība 20. gadsimtā lielai tautas daļai kļuva par patiesu morāli ētisku patvēruma cietoksni, pret kuru atdūrās un kļuva bezspēcīga okupācijas varu necilvēcība.

Pētījuma ievadā “Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas nevardarbīgais ceļš un tā starptautiski politiskā nozīme” T. Jundzis ir skaidrojis nevardarbīgās pretošanās jēdzienu un tās teorētiskos pamatus. Ļoti precīzi formulēts ir autora secinājums par valsts varas un sabiedrības nozīmības un spēka sadalījumu: “Īstenībā spēks nepieder politiskajai elitei vai tiem, kas valsti pārvalda. Pārvaldītāji ir tikai tik spēcīgi, cik lielu spēku tiem uzticējusi un deleģē sabiedrība un tauta – nevis formāli juridiski, bet reāli un faktiski” (23. lpp.). Jāpiezīmē, ka šis princips darbojas gan demokrātijās, gan autoritāru vai totalitāru diktatūru apstākļos. Analizējot Latvijas vēsturisko pieredzi cīņā pret padomju okupāciju, autors pārliecinoši un argumentēti pierāda nacionālo partizānu bruņotās cīņas bezspēcību salīdzinājumā ar nevardarbīgām un pat vāji organizētām protesta akcijām.

Darba pirmajā daļā nevardarbīgās pretestības pieredzes apkopojumu un teorētisko pamatu izklāstu sniedzis amerikāņu pētnieks Dž. Šārps. Viņš norāda uz vardarbības bezperspektivitāti, kura faktiski attālina, nevis tuvina cīņas mērķi, nedod nekādus pozitīvus ieguvumus, bet nes vienīgi zaudējumus un tiešas jaunas vardarbības draudus (39. lpp.). Autors ir izvērtējis un izanalizējis nevardarbīgas cīņas jēdziena izpratnes attīstību un teorētiski raksturojis nevardarbīgas rīcības paņēmieni izpaušmes pamatveidus.

Atsevišķu nodaļu Dž. Šārps ir veltījis nevardarbīgo cīņas metožu pielietojuma vēsturiskajam aspektam, īpašu uzmanību pievēršot 20. gadsimta norisēm dažādās pasaules vietās. Par samērā diskutablu gan uzskatāma 1905. gada Krievijas revolūcijas pieskaitīšana nevardarbīgai cīņai “plašā elementu spektrā” (54. lpp.). Tādā gadījumā noteikti būtu jānorāda uz konkrētiem elementiem, kādi bija, piemēram, 1905. gada 9. janvāra demonstrācija Pēterburgā vai tā saucamās baznīcu demonstrācijas Latvijā. Tomēr kopumā 1905. gada revolūciju raksturo tieši vardarbība. Toties nav pat pieminēta masu demonstrācija Krievijas Satversmes sapulces atbalstam 1918. gada janvārī, kad varu jau bija sagrābuši boļševiki. Autora sniegtais vēstures apskats būtu tikai ieguvis, ja līdzās Mahātmas Gāndhī vārdam būtu nosaukti arī tādu brīvības cīnītāju un varmācības pretinieku kā Mārtina Lutera Kinga, Nelsona Mandelas, Vāclava Havela, pāvesta Jāņa Pāvila II un Leha Valensas vārdi, kaut īsumā raksturojot viņu ieguldījumu brīvības un taisnīguma atjaunošanā.

Plašā avotu un vēstures literatūras bāzē balstīta grāmatas otrā daļa, kurā tās autors H. Strods aplūkojis nevardarbīgās pretestības problemātiku Latvijā no 1944. līdz 1985. gadam. Padomju okupācijas vara izcēlās ar savu ilglaicību un nemitīgiem centieniem uzdot sevi par latviešu un pārējo Baltijas tautu “brīvprātīgu” izvēli. Tāpēc autors ļoti uzsvēris, ka pamats, no kura izauga nevardarbīgā pretestība, saistāms ar neformālās vēstures atmiņas veidošanu ģimenē (69. lpp.). Tā tika uzturēta no paudzes paudzē tālāk nodota vēsturiskā atmiņa par “Latvijas laiku” jeb “Ulmaņlaiku” un tādiem valstiskuma simboliem kā sarkanbaltsarkanais karogs un himna. Taču līdz masveida pretestībai bija ejams tāls ceļš. Staļiniskais terors un represijas aiz sevis bija atstājušas tādu nepārejošu baiļu atmosfēru, kura turpināja pastāvēt vēl vairākus gadu desmitus un ieguva pārmantotības raksturu. Tāpat, kaut arī relatīvi maigākās formās, bet ar visaptverošu izspiegošanas aparātu turpināja darboties padomju politiskā policija – Valsts drošības komitejas veidolā. Tādējādi jebkādas pretestības klaja izrādīšana prasīja milzīgu drosmi, uz ko spējīgs bija retais. Nevar arī noliegt, ka savu iespaidu atstāja masīvā ideoloģiskā apstrāde, no kuras faktiski nevarēja izvairīties. Tāpēc isti nevar piekrist autora secinājumam, ka 1970.–1985. gadā būtu vērojami jau vairākuma protesti, izvērtusies mērķtiecīga pretošanās kustība un izveidojusies antikomunistiska opozīcija (158. lpp.). Pētījumā minēti ļoti daudzi un interesanti pretestības piemēri. Tomēr diez vai par pretestību varētu uzskatīt, piemēram, krievu kultūras vērtību apguvi latviešu valodā (86. lpp.). Ja ar to saprotama literatūras tulkošana no krievu uz latviešu valodu, tad to visnotaļ sekmēja pati padomju valsts, piedevām daudzkārt vairāk par krievu klasiskās literatūras izdošanu latviskojumā piedāvājot latviešu lasītājiem ar ārkārtīgu operatīvitāti tulkotus un masveida tirāžās izdotus staļinisma-ļeņinisma “klasiķu” rakstus, vēlāko ģenerālsēkretāru runas un neskaitāmu kompartijas plēnumu, kongresu un visādu citādu saietu materiālus. Vai arī šīs “literatūras” lasīšanu latviešu valodā varētu pieskaitīt pretestībai? Visai nosacīti par pretestības izrādīšanu būtu uzskatāma autora minētā aiziešana uz balsošanas iecirkni vēl vakarā un reibumā pēc jubileju svinēšanām (100. lpp.), jo režīms savu vienalga

bija panācis, bailes lika iet un balsot, bet reibuma pakāpe drīzāk rādīja attiecīga indivīda zemo kultūras līmeni, ko savukārt padomju propaganda raksturoja kā padomju cilvēka “prieka izpausmi, pildot savu pilsoņa pienākumu”.

Atsevišķos gadījumos tekstā lietoti neskaidri vai viegli pārprotami termini, piemēram, “nelegālās propadomju grupas” (142. lpp.), kuras pareizāk būtu saucamas par opozīciju jeb citādi domājošiem kompartijas un padomju varas struktūrās. Pilnīgi nesaprotama ir šāda tēze: “Daļu spējīgu gara darbinieku, kuri protestēja pret okupācijas varas politiku, LKP CK kopā ar kolaborējošo vairākumu daļēji atbalstīja, kaut arī dažreiz publiski “apsprieda”” (109. lpp.).

Par būtisku pētījuma trūkumu uzskatāms tas, ka nav pat pieminēti tādi kultūras pretestības uzturētāji un tautas garīgā spēka stiprinātāji kā dzejnieki Knuts Skujenieks un Vizma Belševica, kuriem smagi nācās ciest savas pārliecības dēļ. Tāpat visai maz uzmanības veltīts disidentu kustībai, Gunāra Astras darbībai atvēlot tikai pāris rindiņu, bet, piemēram, Lidiju Doroņinu-Lasmani vispār nepieminot.

Grāmatas otrajā daļā plaši izmantots Krievijā izdotsis krājums, kurā apkopoti izvilkumi no PSRS Augstākās tiesas un Prokuratūras arhīvu fondu dokumentiem par domāšanas un rīcības izpausmju piemēriem, ko vara atzina par pretpadomiskiem. Taču atsevišķos gadījumos zemsvītras atsaucēs trūkst norādes uz šī dokumentālo materiālu krājuma izmantošanu. Tā, 105. lappusē sniedzot ziņas par dažu Latvijas iedzīvotāju pretstaļiniskajiem ieteikumiem, nav norādīts, ka tās publicētas minētajā krājumā (105. lpp., 2. atsauce). Turklāt tajā pašā lappusē rakstītais par tautas folklorā izplatītiem stāstiem, ka Staļinam pēc nāves mutē atrasti suņa zobi, vispār neattiecas uz Latviju, bet gan Moldāviju.¹

Ļoti veiksmīgi uzrakstīta ir grāmatas trešā daļa, kurā stāstīts par latviešu nacionālkomunistu darbību. Pilnīgi iespējams, ka kādam varētu šķist, ka komunistu vārds nekādi nav savienojams ar pretestību PSRS valdījušajam režīmam, ka runa ir vienīgi par banālu plēšanos varas dēļ starp Latvijas kompartijas krievvalodīgo un latvisko daļu, bet tā būtu vienkāršota, pavirša un pārsteidzīga pieeja. Nacionālkomunisti tiešām, atrodoties augstos partijas un padomju amatos, nekad nebija vērsušies pret “partijas ģenerālo līniju” vai uzstājušies par Latvijas izstāšanos no PSRS, ideoloģijas un politikas pamatjautājumos pauduši pilnīgu atbalstu PSKP CK un tās vadītājam Ņikitam Hruščovam (188., 189. lpp.). Daudzi no viņiem bija kompartijas veterāni ar ievērojamu pagrīdes darbības stāžu un neapšaubāmiem nopelniem padomju režīma priekšā. Savā ziņā viņi uzskatāmi pat par “ideālkomunistiem”, kuri stingri turējās pie Ļeņina ieteikumiem Padomju Savienības veidošanā ievērot savienoto republiku tiesību un pienākumu vienlīdzības principus, vietējo nacionālo kadru izraudzīšanu un izvirzīšanu, dzimtās valodas lietošanas tiesības (197. lpp.).

¹ Крамола: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe. 1953–1982 гг. Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР / Сост. В. А. Козлов, О. В. Эдельман, Э. Ю. Завадская. – Москва, 2005. – С. 70, 71–72, 87–88.

Taču reālā Padomju Savienība tika balstīta uz pavisam citiem pamatiem, kurus veidoja imperiālistiska politika un lielvalstisks šovinisms. “Krištāltīri” komunisti un “īstenticīgi ļeņinieši” vienmēr agri vai vēl u kļuva par kaitinošu un aizvācamu traucēkli, un tieši šāds liktenis piemeklēja Latvijas nacionālkomunistus. Nacionālkomunistus par opozīciju padarīja padomju režīma reālpolitika, un pret viņiem naidīgi noskaņotās partijas un militārās nomenklatūras spēja ietekmēt un pārliecināt N. Hruščovu. Daudz vairāk paveicās Lietuvas komunistiem, pēc būtības tādiem pašiem nacionālkomunistiem. Viņi savu varu Lietuvā spēja saglabāt un panāca, lai lielākā mērā tiktu ievērotas Lietuvas nacionālās intereses. Vēl dzīvā atmiņā ir laiks, kad Latvijas pierobežas rajonu iedzīvotāji brauca uz Lietuvu pēc elementārākajām pārtikas precēm, kuras pašu mājās bija kļuvušas par vislielāko deficītu. Tāpat vismaz daļa no atbildes, kāpēc mēs šodien esam visdziļākajā krīzē, jāmeklē 1959. gada notikumos jeb nacionālkomunistu sagrāvē.

Ar augstvērtīgu zinātnisku līmeni, faktoloģisku bagātību, precizitāti un līdzsvarotu pieeju izceļas grāmatas ceturtdā daļa, kurā aplūkots Trešās atmodas laiks un nevardarbīgā pretošanās, aptverot periodu no 1986. gada līdz 1990. gada 4. maijam. Vēsturnieks V. Blūzma sniedzis gan izvērstu, ļoti uzskatāmu un reizē teorētiski pamatotu atmodas jēdziena un būtības skaidrojumu, gan, vienlaikus neaprobežojoties tikai ar Latvijas norišu izklāstu, piedāvājis dziļu politiskās un sociālās situācijas analīzi attiecībā uz Padomju Savienību kopumā. Vēl viena īpaši atzīmēja šī pētījuma veiksmē ir tā, ka autoram izdevies izvairīties no vēsturiski nekorektas padomju režīma personificēšanas ar krievu tautu un pat izlabot atsevišķas citās monogrāfijas daļās pieļautās kļūdas. Tā faktiski izlabots iepriekšējā tekstā paustais pārsteidzīgais apgalvojums, ka latviešu valoda “praktiski pārvērtās par ģimenes valodu” (86. lpp.). V. Blūzma argumentēti un izsvērti norādījis, ka nekāda latvietības izskaušana padomju režīma laikā nenotika, vietā te ir viņa minētais atgādinājums, ka Latvijas PSR izglītība visos tās līmeņos latviešiem bija nodrošināta latviešu valodā, tāpat attīstījās latviešu kultūra un māksla (232. lpp.). Varētu piebilst, ka toreiz nodrošināto plašo latviešu literatūras klāstu un kultūras iestāžu pieejamību mēs šodien varētu pat apskaust un pieminēt ar nostalgiskām skumjām. Tāpat autors būtībā noraida primitivizētos un aizskarošos vispārinātos priekšstatus par ieobraucējiem kā vienveidīgu Latvijai un latviešiem naidīgu reakcionāru masu, uzsverot, ka “tikai daļa krievvalodīgo ieobraucēju, kam trūka informācijas par patieso vēsturi, noticeja [šajā vietā iezagusies drukas kļūda, iznākot vārdam “neticēja”. – A. Ž.] tam, ko intensīvi sludināja komunistiskās aģitācijas un propagandas sistēma jeb aģitprops” (242. lpp.). Šajā sakarībā mēs nekad nedrīkstam aizmirst, ka cītautiešu absolūtais vairākums Latvijas būt vai nebūt izšķirīgajos brīžos nostājās latviešu tautas pusē.

Pienācīga uzmanība šajā darba daļā ierādīta Mihaila Gorbačova politiskā kursa izvērtējumam, veltot tam atsevišķu apakšnodaļu. To izlasot, domājošs lasītājs sapratis, kāpēc nekāda masveida varas nesankcionēta politiska aktivitāte nebija iespējama ne Staļina diktatūras apstākļos, ne Hruščova “atkušņa” laikā, ne Brežņeva valdīšanas gados.

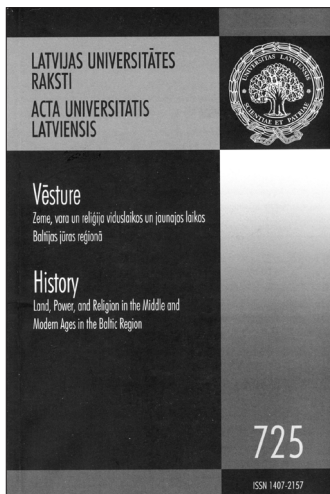
V. Blūzma savā pētījumā piedāvājis precīzu un vēsturiskās norisēs pamatotu pretošanās kustības periodizāciju. Kā pirmais posms jeb publiskās pretošanās kustības pirmsākumi izdalīts periods no grupas "Helsinki-86" dibināšanas 1986. gadā līdz 1988. gada maijam. Otrā posma datējumu autors aizsāk ar Latvijas PSR Rakstnieku savienības paplašinātā plēnuma darbu 1988. gada 1. un 2. jūnijā, uzsverot, ka šajā periodā tapa legāla opozīcija padomju režīmam – Latvijas Tautas fronte. Trešais posms, kura hronoloģiskie ietvari datēti no 1989. gada jūnija līdz 1990. gada maijam, tiek raksturots kā nacionāldemokrātisko spēku apvienošanās cīņā par neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu (304.–306. lpp.).

Darba piektajā daļā, kuras autors ir T. Jundzis, analizēta nevardarbīgās pretošanās loma ceļā uz Latvijas faktiskās neatkarības atgūšanu laika posmā no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 21. augustam, atsevišķās nodaļās aplūkojot pretestības stratēģiju un taktiku faktiskās divvaldības apstākļos un darbību 1991. gada janvāra un augusta politisko krīžu situācijās. Būtiski, ka autors šo problemātiku izvērtē ne tikai kā akadēmisks zinātnieks, bet varējis balstīties savā personiskajā pieredzē un līdzdarbībā, ieņemot atjaunotās Latvijas Republikas pirmā aizsardzības ministra amatu. Vēsturiski nozīmīgas ir šajā darba daļā sniegtās detaļas par 1991. gada janvāra barikāžu organizēšanu, aizsardzības sistēmas vadību un struktūru. Tāpat autoram izdevies reizē zinātniski un emocionāli raksturot barikāžu aizstāvju sastāvu. Vienīgi nelielu iebildi izraisa termina "Latvijas PSR pilsonība" lietošana (413. lpp.), jo atsevišķu savienoto republiku pilsonība faktiski nepastāvēja, eksistēja tikai ieraksts PSRS pilsoņa pasē par pierakstīšanu konkrētā dzīvesvietā noteiktas savienotās republikas teritorijā. Izklāstītā materiāla atkārtošanās attiecas uz aprakstu par 1991. gada 8. janvārī notikušo Kanādas ārlietu ministra tikšanos ar PSRS vēstnieku, jo 503. lappusē 1. zemsvītras piezīmē (te reizē arī drukas kļūda datējumā) un 541. lappusē rakstītais ir identiski teksti. Atsevišķas drukas kļūdas ieviesušās 457. lappusē, kur 1990. gada vietā būtu jābūt 1991. gadam, un 488. lappusē, kur vārda "atteikšanās" vietā lietots "attiekšanās".

Grāmatu noslēdz nevardarbīgās pretošanās hronika par periodu no 1944. gada līdz 1991. gadam, lietoto pamatjēdzienu īsa skaidrojoša vārdnīca un grāmatā minēto personu izvērsts rādītājs.

Kā pirmais šāda veida pētījums šis darbs noteikti ieņems paliekošu vietu Latvijas visjaunākās vēstures historiogrāfijā un kalpos kā noderīga bāze un pamats tālākiem vēstures pētījumiem. Būtu labi, ja šo grāmatu rūpīgi izlasītu tagadējā mūsu varas elite un saprastu, ka tauta cīnījās par neatkarības atjaunošanu ne jau tādēļ, lai divdesmit gadus vēlāk pieredzētu totālu grimšanu nabadzībā, masu bezdarbu un savas kultūras, izglītības un zinātnes faktisku iznīcināšanu.

Arturs Žvinklis



Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2009. – 94 lpp. (Latvijas Universitātes raksti, 725. sēj. Vēsture)

Pēc ilgāka laika iznācis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes mācībspēku un doktorantu sarūpēts rakstu krājums, kas veltīts viduslaiku un agro jauno laiku vēsturei. Krājumā ietvertu rakstu pamatā ir seši 2007. gadā LU 65. zinātniskajā konferencē nolasītie referāti.

Krājumu ievada Evas Eihmanes raksts “Livonijas pamatiedzīvotāju kristīšana: Dieva vīna dārza iekopšana vai brutāla pakļaušana reliģijas piesegā?”. Iztirzājot darba virsrakstā izvirzīto jautājumu, autore secina,

ka Baltijas kristianizācijā 13. gadsimtā izpaudušies abi virzieni un, tāpat kā visos laikos, arī tolaik bijuši gan garīgu ideālu pārņemti pašaieliedzīgi entuziasti, gan alkatīgi sava labuma meklētāji. Savukārt kristietības ienākšana varmācīgā veidā nesekmēja tās iesakņošanas vietējo iedzīvotāju vidū.

13. gadsimta tematikai (“Ticība, vara un tirdzniecība: kristietības loma vietējo iedzīvotāju sabiedrībās Latvijas teritorijā 11.–13. gadsimtā”) pievēršies arī Andris Šnē. Autors aplūkojis ziņas par Latvijas teritorijas iedzīvotāju saskari ar kristietību 11.–12. gadsimtā un problēmas, kas saistītas ar mēģinājumiem konstatēt kristīgās ticības izplatīšanos arheoloģiskajā materiālā. Raksta otrajā daļā raksturota vietējo iedzīvotāju attieksme pret kristietību (gan pozitīvā, gan rezervētā, gan noraidošā) Baltijas krusta karu laikmetā.

Abi krājuma ievadraksti rosina daudz domu un varētu būt pamats auglīgām diskusijām par vēstures avotu interpretācijas iespējām, taču tuvāks paskaidrojums paplašinātu šo recenziju vismaz līdz vidēja raksta apjomam. Pieminēšu tikai vienu lietu. E. Eihmane norāda, ka 20. gadsimtā gan sabiedriskajā domā, gan nacionālistiskajā un materiālistiskajā vēstures redzējumā bez nopietnas argumentācijas kristietības ienākšana Livonijā krusta karu rezultātā vērtēta kā paviršs un nenopietns process. E. Eihmanes apstrīdētajā garā par Baltijas kristianizāciju izteicies arī šīs recenzijas autors, taču arī A. Šnē rakstā attieksme pret reliģiskiem jautājumiem Livonijā vērtēta kā abpusēji inerta (41. lpp.).

Doma par kristianizācijas procesa paviršību nav nejauša: to nosaka gan tas, kas ir minēts (pārsvarā politiskie un fiskālie aspekti) vai neminēti avotos, gan ne pārāk sekmīgie kristianizācijas rezultāti. No vienas puses, autore pārlicina, ka tradicionālās reliģijas paliekas nav pierādījums pavirši veiktai kristīšanai, no otras – ja nevar noliegt daudzu misionāru – entuziastu darbošanos, tad redzamais rezultāts liek aizdomāties, vai viņu skaits bija pietiekams un vai Livonijas politiskās varas gādāja par to, lai regulāri un pienācīgi aprūpētu draudzes.

Jāšaubās par A. Šnē atbalstīto Indriķa Šterna viedokli, ka tie krievu termini, kas aizgūti latviešu valodā un saistīti ar kristīgo ticību, tirdzniecību un nodevām, ieviesušies no vācu viduslaiku Rīgas (kur dzīvojusi krievu kopiena), nevis agrāk. Par iespējamo aizgūšanas datēšanu būtu jākonsultējas ar valodniekiem, bez tam, ja piekristu I. Šternam, būtu jāpierāda, ka Baltijas tautas līdz 13. gadsimtam nebija nonākušas nekādā saskarē ar pareizticību (kaut vai baznīcām Polockā un Pleskavā), ne arī tirgojās ar krieviem.

Ilgvara Misāna rakstā “Hanza: Baltijas jūras reģiona saimnieciskā vara viduslaikos” aplūkoti tie instrumenti, kas sekmēja Hanzas tirgotāju panākumus un visbeidzot dominēšanu Baltijas jūras tirdzniecībā. Un tie ir – investīcijas tirdzniecības infrastruktūrā un drošībā, pilsētu attīstībā, vienotas tiesiskās telpas radīšanā. Nedaudz gribētos polemizēt ar raksta sākumā atstāstīto Jirgena fon Altena viedokli par faktoriem, kas noteikuši atšķirības kundzības nodrošināšanā Baltijas jūrā un Vidusjūrā un kam, šķiet, pievienojies arī raksta autors. Piekrītot tam, ka Baltijas jūras reģionā virskundzība netika izcīnīta uz ūdens, bet, lai valdītu pār jūru, bija jāiegūst kontrole pār piekrasti, no J. fon Altena minētajām atšķirībām dabas un ģeogrāfiskajos apstākļos, ar ko viņš pamato savu viedokli (Baltijas jūra, salīdzinot ar lielajām jūrām, arī Vidusjūru, esot sekla, rāma, tai ir daudz līču, salu un šaurumu, līdz ar to kuģi biežāk uzturoties piekrastes ūdeņos nekā atklātā jūrā), par vienīgo vērā ņemamo atšķirību, šķiet, var atzīt tikai to, ka Baltijas jūra ir aizsalstoša. Ticamāk, ka skaidrojums abu reģionu atšķirīgajai attīstībai un līdz ar to politiskajai vēsturei jāmeklē apstākļi, ka *tur* vienmēr bijuši Dienvidi, *šeit* – Ziemeļi ar visām no tā izrietošajām sekām.

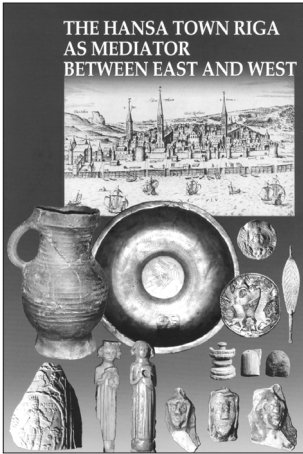
Valda Kļava rakstā “Ziemeļvācijas firsti reformācijā: mērķi un iespējas” aplūkojusi dažādus iekšpolitiskus un ārpolitiskus faktorus, kas ietekmēja reformācijas īpatnības Mēklenburgā.

Gvido Straube (“Ienesīga vieta: mācītāju ekonomiskais statuss Vidzemē 18. gadsimtā”) pievērsies Vidzemes luterisko draudžu mācītāju ienākumu un nedaudz arī viņu dzīves apstākļu jautājumiem. Diezgan daudz par šo tēmu savulaik rakstījis Ludvigs Adamovičs. G. Straubes rakstā nav atkārtoti jau zināmie, bet gan izklāstīti jauni, saistoši arhīva materiālos izzinātie fakti. Aizrādot, ka Vidzemē bija arī trūcīgas draudzes (it īpaši piejūras apvidos), autors secina, ka lielās lauku draudzes spēja sniegt mācītājam labus ienākumus, līdz ar to draudzes mācītāja amats bijis pietiekami prestižs un iekārojams.

Tēmas ziņā savdabīgākais ir Gustava Strengas raksts “Piemīņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē”. Kaut gan autora uzmanības centrā ir 15. gadsimta livonieši (Rīgas domkapitula prāvests Dītrihs Nāgels u.c.) un viņu centieni nodrošināt sev “mūžīgu” piemīņu, rakstā koncentrētā veidā raksturots atmiņas un piemīņas fenomēns un atmiņas un piemīņas nodrošināšanas praktiskā jēga. Faktiski atmiņas un piemīņas jautājums ir mūsu ikdienas dzīves sastāvdaļa: līdztekus autora minētajām manipulāciju iespējām ar atmiņu un piemīņu un prozaisko konstatējumu, ka “piemīņa ilgst tik ilgi, cik ilgi tai pietiek naudas”, varētu norādīt kaut vai uz labi zināmajām latviešu sepulkrālkultūras tradīcijām.

Ar šo rakstu krājumu sarūpēts rosinošs, dažādām domām bagāts izdevums, kas būs interesants ne tikai viduslaiku un agro jauno laiku speciālistiem, jo ne viena vien krājumā izklāstītā doma nepazīst laikmetu robežas.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS



The Hansa Town Riga as mediator between east and west. Proceedings of an international scientific conference dedicated to 70 years of archaeological research in Riga, held in Riga, Latvia, on 23–25 September 2008 / Ed. by Andris Caune and Ieva Ose. – Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers, 2009. – 231 p.: il.

Hanzas pilsēta Rīga – starpniecība starp austrumiem un rietumiem. Rīgas arheoloģiskās izpētes 70 gadiem veltītās starptautiskās zinātniskās konferences referātu krājums. Rīgā, 2008. gada 23.–25. septembris / Sast. Andris Caune un Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009.

Pagājušā rudenī – 2008. gada septembra beigās LU Latvijas vēstures institūts un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, atzīmējot Rīgas arheoloģiskās izpētes 70 gadus, rīkoja starptautisku zinātnisku konferenci “Hanzas pilsēta Rīga kā starpniecība starp austrumiem un rietumiem”. Konferences laikā tika nolasīti 22 referāti, no kuriem 19 autori savu pētījumus pārveidoja par rakstiem. Tagad tie apkopoti krājumā, kuru ar Valsts pētījumu programmas “Letonika” atbalstu izdevis Latvijas vēstures institūta apgāds.

Krājumu ievada priekšvārds, konferences dalībnieku kopēja fotogrāfija un konferences ievaddaļa uzrunas, kuras nolasīja toreizējais Rīgas Domes priekšsēdētājs Jānis Birks, Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta priekšsēdētājs Jānis Stradiņš, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja direktore Klāra Radziņa un Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemīte.

Krājumā ievietoti septiņi raksti par Rīgas arheoloģiju, no kuriem pieci sagatavoti vācu valodā: Andris Caune. Arheoloģiskās liecības par Rīgas kontaktiem ar Rietumeiropu un Krievzemi 13.–14. gs.; Ēvalds Mugurēvičs. Mārtiņsalas (Holmes) pils kā Rīgas priekšpostenis (12. gs. beigas – 14. gs.); Tatjana Berga. Monētu kalšana Rīgā 13. gs.; Gunārs Jansons. Rīgas rātsnoma 14.–18. gs. arhitektūras rekonstrukcija; Ieva Ose. Rīgas 16. gs. krāsns keramika un tās rotājuma paraugi; bet divi raksti ir angļu valodā: Roberts Spīrgis. Vēlās lībiešu bruņurupuču saktas Rīgas apkārtnē 12.–13. gs.; Māris

Zunde. Dendrohronoloģisko pētījumu ieguldījums Rīgas arheoloģisko objektu datēšanā.

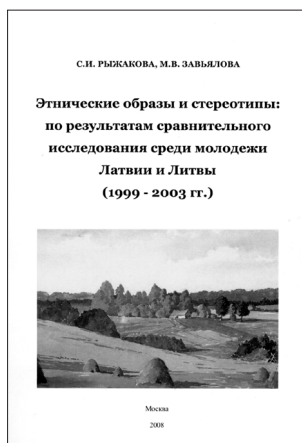
Par citām Hanzas pilsētām un to sakariem ar Rīgu krājumā ievietoti konferences viesu sagatavoti 11 raksti. No tiem krievu valodā lasāmi divi: Valentīns Jaņins. Novgorodas arheoloģijas 75 gadi: galvenie sasniegumi; Jeļena Ribina. Novgorodas un Rīgas kontakti pēc rakstītajiem un arheoloģiskajiem avotiem. Vācu valodā ir seši raksti: Manfreds Glēzers. Lībekas arheoloģija 60 gados – apdzīvotības vēsture pēc rakstītajiem avotiem un izrakumu rezultātiem; Ralfs Bušs. Hamburga ūdensmalā: Senākā kuģu piestātne; Dīters Bišops. Arheoloģiskās liecības par krastu nostiprinājumiem Brēmenē viduslaikos un agrajos jaunajos laikos; Dorisa Mīrenberga. Atziņas par ikdienas dzīvi viduslaiku Lībekā pēc 60 gadu arheoloģiskiem pētījumiem; Aleksandrs Saksa. Viduslaiku Viborgas celtniecības vēsture un kultūrvēsturiskā stratigrāfija pēc 1998.–2008. gada arheoloģisko izrakumu materiāliem; Edgars Rings. Pilsētas arheoloģija Līnburgā – ieguldījums jauno laiku arheoloģijā. Pārējie četri raksti lasāmi angļu valodā: Jusi Peka Tāvitsainens, Kari Uotila. Jaunākie pētījumi pilsētu arheoloģijā Somijā, sevišķi Turku un Nāntali; Marians Rembkovskis. Arheoloģiskās liecības par *Domus sancti Spiritus in Colbergh*; Gražina Navroļska. Elblonga 13. gs. pēc arheoloģiskajiem avotiem; Anderss Reisnerts. Malme un Hanzas savienība.

Krājums ir bagātīgi ilustrēts, visiem rakstiem ir kopsavilkums latviešu valodā.

Ieva Ose

Рыжакова С. И., Завьялова М. В.
Этнические образы и стереотипы:
по результатам сравнительного
исследования среди молодежи
Латвии и Литвы (1999–2003 гг.) –
Москва: Институт этнологии и
антропологии РАН, 2008. – 176 с.
(*Rižakova S., Zavjalova M.* Etniskie
tēli un stereotipi: Latvijas un Lietuvas
jauniešu viedokļu pētījuma rezultāti
(1999–2003))

2008. gadā Krievijas Zinātņu akadēmijas N. Mikluho-Maklaja vārdā nosauktais Etnoloģijas un antropoloģijas institūts (KZA EAI) izdevis grāmatu,¹ kurā apkopoti KZA EAI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Svetlanas Rižakovas un Slāvistikas institūta vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Marijas Zavjalovas laikā no 1999. līdz 2003. gadam Rīgā, Viļņā un Maskavā veiktā pētījuma par



¹ Informāciju par KZA EAI izdotajām grāmatām var iegūt internetā institūta mājaslapā: http://www.iea.ras.ru/cntnt/levoe_meny/publikacii.html

etniskajiem stereotipiem rezultāti. Atzīmējams, ka tā starprezultāti publicēti vairākos izdevumos,² aprobēti starptautiskās konferencēs, apspriesti zinātniskos semināros Igaunijā, Krievijā, Latvijā un Lietuvā.

Grāmatas mērķis, kā minēts tās ievaddaļā, ir, izvērtējot jauniešu etniskos (autores lieto terminu – etnokulturālos) stereotipus,³ atklāt subjektīvos apstākļus, kas ietekmē starpetniskās attiecības un etnisko grupu dzīves kvalitāti minētajās Baltijas valstīs. Darba struktūra sastāv no ievada piezīmēm; pētījuma metodoloģijas raksturojuma; nodaļas, kas veltīta *cilvēka tēla* izvērtējumam: savējie un svešie (cilvēks; svešais; tauta; savas un citas tautas pārstāvja tēls; nacionālie raksturi; starpetniskās problēmas un to cēloņi; iespējamie risinājumi); nodaļas, kas veltīta *telpas tēla* analīzei: māja, zeme, telpa, sava un sveša teritorija (māja; zeme; telpa; Latvijas, Lietuvas un Krievijas simboli; mīlas vietas un svētvietas); nobeiguma; izmantotās literatūras saraksta un pielikuma ar ilustrācijām.

Grāmatas ievaddaļā autore sniedz nelielu ieskatu Latvijas un Lietuvas vēstures notikumos, kas iespaidojuši abu tautu etnisko pašapziņu un mūsdienu starpetnisko klimatu tajās (neatkarīgu valstu pastāvēšana starpkaru periodā; politiskās, ekonomiskās un demogrāfiskās situācijas izmaiņas pēc Baltijas valstu inkorporācijas PSRS u.c.). Tepat sniegti dati par iedzīvotāju etnisko sastāvu aplūkotajās valstīs un to galvaspilsētās pētījuma uzsākšanas brīdī (Lietuva – 1999. gads, Latvija – 2000. gads). Autore atzīst, Lietuva un Latvija ir uzskatāms piemērs situācijai, kad starpetnisko klimatu valstī ietekmē titultautas un mazākumtautību skaitliskās proporcijas. Tomēr nepieņemams šķiet apgalvojums, ka Latvijā pilsoņi (*граждане*), piešķirot viņiem pienākošās tiesības un brīvības, tiek dalīti pēc etniskā principa (9. lpp.). Nepilsoņu institūts tekstā nav minēts, akcentēts apgrūtināmais pilsonības iegūšanas process.

Turpmākajā nodaļā sniegta veikta pētījuma metodoloģijas raksturojums. Aptaujā iesaistīto respondentu kopskaits tuvojās 500. Pašas autore to atzīst par nerepresentablu, piebilstot, ka tas ir pietiekams, lai atspoguļotu šai vecuma grupai raksturīgo attieksmi pret sevi un apkārtējo pasauli (11. lpp.). Respondenti ir 16–18 gadu veci jaunieši – latvieši, lietuvieši un krievi – Rīgas, Viļņas un Maskavas vidējās izglītības iestāžu vecāko klašu skolēni. Krievu skolēni intervēti arī Latvijā un Lietuvā. Šīs vecuma grupas izvēli ir noteikuši vairāki faktori: 1) šajā vecumā cilvēkam sāk veidoties patstāvīgi priekšstati par sevi un pasauli, kas gan dzīves laikā var mainīties; 2) jauniešiem ir izteiktāka piederības apziņa savai grupai, viņiem vairāk raksturīga melnbalta pasaules uztvere – krass dalījums savējos un svešos; 3) jauniešu pozīcija ir viņu vecāku un audzinātāju uzskatu atspulgs.

Respondentu aptaujai autore izmanto divlīmeņu pieeju, iestrādājot anketās ne vien tiešos jautājumus, bet arī netiešos (asociāciju tests), kas vērsti uz zemapziņu. Asociāciju testam piemeklētie vārdi saistāmi ar an-

² Starprezultāti publicēti arī Latvijā, sk.: Завьялова М. В., Рыжакова С. И. Этнокультурные стереотипы у латышей и литовцев: Образы “Своего” и “Чужого” // Даугава. – 2003. – № 2/3. – С. 154–170.

³ Autoru sniegtā definīcija: *stereotipi* ir priekšstatu vispārināšanas procesa rezultāti, kas vērsti uz dažādām grupām piederošu cilvēku sociālās mijiedarbības regulēšanu (18. lpp.).

ketas pirmajā daļā (tiešajos jautājumos) iestrādātajiem jēdzieniem. Aptaujā ietvertie jautājumi paredzēti tādu jomu kā telpa (teritorija), starpetniskās attiecības, “savējo” un “svešo” tēli, attieksme pret tradicionālo un etnisko kultūru novērtējumam.

Pētījuma dotumu apkopojumam un iegūto datu analīzei veltītās nodaļas un apakšnodaļas būvētas pēc shēmas: izplatītākās atbildes, to interpretācija, salīdzinājums (pretstatīti aptaujāto latviešu, lietuviešu, Latvijas krievu, Lietuvas krievu un Maskavas jauniešu viedokļi) un secinājumi. Vērtējot respondentu viedokli par konkrētu jautājumu loku, ņemtas vērā atbildes gan uz tiešajiem, gan tiem atbilstošiem asociatīvā testa jautājumiem. Gandrīz katram analizētajam anketas jautājumam pievienota tabula ar respondentu atbildēm. Tekstā ir 49 tabulas. Tabulās fiksēto pirmdatu klātbūtne sniedz lasītājam iespēju diskutēt par autoru sniegto atsevišķu rezultātu interpretāciju. Kā, piemēram, gadījumā ar grāmatā izteikto atziņu, ka latvieši uzskata krievus par lieliem ceļotājiem, kas izsecināta no šādām latviešu skolēnu atbildēm: “krieviem patīk svešas valstis”, “krievi visur jūtas labi” (40. un 56., 57. lpp.).

Apkopojot aptaujas rezultātus, autore atzīst, ka ne viss pētījuma gaitā iegūtais materiāls attiecināms uz stereotipiem. Respondentu atbildēs fiksēti gan visai mainīgi un situatīvi (lai gan noteiktā laikā un noteiktiem ļaudīm visai izteikti) priekšstati, gan visai dziļas, vēstures un kultūras noteiktas, valodas apziņā atspoguļotas starpetniskās attiecības, dažas no kurām uzskatāmas par kultūras kategorijām.

Atsevišķi apkopotie pētījuma dati ļauj autorēm fiksēt divu pretpolu eksistenci: lietuviešu un latviešu pasaules uzskats, no vienas puses, krievu pasaules uztvere, no otras puses. Pretnostatījums izpaužas ne vien atšķirīgos uzstādīto jēdzienu traktējumos, bet arī reakcijā uz asociāciju testa impulsiem. Visuzskatāmāk tas atklājas respondentu pārdomās par “savu” un “svešu” telpu un tautu. Aptaujā iesaistītajiem latviešu un lietuviešu jauniešiem sava telpa ir strukturēta, viņiem nozīmīgas robežas un iespējas tās aizstāvēt, savukārt krievu vecāko klašu skolēniem robežas nav aktuālas – viss mans un bezsaimnieka, nav izteikts piederības princips (152. lpp.). Krievu tautības respondentiem būtisks ir telpas saturs, nevis tās ārējais veidols, kam savukārt lielāku uzmanību pievērš latvieši un lietuvieši (153. lpp.). Jēdziens “tauta” latviešiem un lietuviešiem saistās ar valsti, valodu, kultūru un tradīcijām, lietuviešiem – arī ar vēsturi un reliģiju (26., 27. lpp.). Latvijas un Lietuvas krieviem asociāciju ķēde ir citāda – tradīcijas, valoda, kultūra un valsts, arī tautība (26. lpp.). Autore atzīst, ka krievi Lietuvā, Latvijā un Maskavā savās atbildēs un reakcijā uz asociatīvā testa ierosmēm ir daudz vienotāki (atbildes līdzīgākas) nekā latvieši un lietuvieši savā starpā.

Fiksētajiem pretmetiem sniegti divi skaidrojumi: no vienas puses, tie saistāmi ar valodas apziņu un jau pastāvošu, gatavu asociatīvo saikņu eksistenci, no otras – tos rada savdabīga elementu kopsumma, ko veido katras tautas psiholoģiskās īpatnības, akceptētā socializācijas stratēģija, kā arī vēsturiskā atmiņa un ģimenes tradīcijas.

Nobeigumā autore secina, ka grāmatā aplūkotie pētījuma rezultāti spēj vien ieskicēt apjomīgo un visai komplicēto tēmu loku, kas skar etnisko

pašapziņu, kultūras tēlus un etniskos stereotipus Latvijā un Lietuvā, un norādīt uz dažiem stereotipu izpētes veidiem.

Grāmatas apskatā akcentētas vien dažas jomas no tajā analizētā pētījuma, kas piedāvā nedaudz citu skatījumu uz starpetniskajām attiecībām un interesantu pieeju etnisko stereotipu izzināšanai. Paldies autorēm par ierosmi!

Ilze Boldāne

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI
24. sējums

BALTIJAS REĢIONA VĒSTURE
20. GADSIMTA 40.–80. GADOS

Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences “Baltija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 599 lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.)

Klajā nācis jau 24. Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējums, kalpojot par apliecinājumu nenogurstošajam darbam, ko minētā organizācija līdz šim veiktusi vēstures zinātnes pētījumu veicināšanai Latvijā.

Sējums veltīts Baltijas reģiona vēsturei 20. gadsimta 40.–80. gados un ietver arī 2007. gada novembrī notikušās Otrā pasaules kara tematikai veltītās starptautiskās konferences materiālus.

24. sējums ir viens no plašākajiem kā apjoma, tā autoru skaita ziņā. To ievada Ineša Feldmaņa raksts par Vācijas nostāju pret Latvijas okupāciju un sovietizāciju 1940.–1941. gadā, kur tiek skatītas nacistiskās Vācijas diplomātijas intereses tobrīd jau padomju okupētajā Latvijā līdz kara sākuma brīdim un abu pušu sarunas par vācbaltiešu izceļošanu.

Nodaļu par nacistiskās Vācijas okupācijas periodu ievada Jura Pavloviča raksts par Latvijas apriņķu administrāciju civilpārvaldes ieviešanas laikā, kurā aplūkota latviešu apriņķu iestāžu darbība pārejas periodā pēc varu maiņas. Kārlis Kangeris apskata Latviešu leģiona priekšvēsturi līdz tā dibināšanas brīdim, norādot, ka Hitlera pavēle par Latviešu leģiona izveidošanu varēja sakrist ar atsevišķu vadošu latviešu interesēm. Uldis Neiburgs aplūko atsevišķus mazīzpētītus nacistiskās okupācijas laika pretošanās kustības darbības aspektus, pievēršot īpašu uzmanību šo grupu dalībnieku sakariem ar ārvalstīm.

Nodaļā par padomju okupācijas periodu Antonijs Zunda analizē Baltijas jautājumu ASV un Lielbritānijas diplomātijā 50. gadu otrajā pusē, izvērtējot arī baltiešu trimdas diplomātu un organizāciju aktivitātes. Aleksandrs Ivanovs apskata 20. gadsimta 60.–80. gadu Latvijas vēstures historiogrāfiju, mēģinot veidot vispusīgu priekšstatu par analizējamo pētījumu faktogrāfiju. Ģirts Krūmiņš raksta par lauksaimniecības politiku

Latvijā 1985.–1989. gadā, uzsverot PSRS ekonomisko reformu ietekmi uz Latvijas lauksaimniecību.

Lielāko daļu sējuma aizņem starptautiskās konferences materiāli, ko ievada referāti par Baltijas valstu ārpolitiku 1939.–1941. gadā. Jānis Taurēns aplūko minētā perioda Latvijas ārpolitikas historiogrāfijas problēmas, uzsverot – kopumā historiogrāfija tuvojas secinājumam, ka nekāda diplomātiskā meistarība tobrīd nevarēja glābt Baltijas valstis. Ilgvars Butulis raksta par Otrā pasaules kara atspoguļojumu 1939.–1940. gada Latvijas militārajos žurnālos, pievienojot arī atbilstošu statistiku. Jānis Ķeruss izvērtē priekšstatus par Latvijas neitralitāti Otrā pasaules kara sākumā šī jēdziena plašo interpretācijas iespēju ietvaros. Argita Daudze analizē Zviedrijas diplomātisko misiju vērtējumus par situāciju Latvijā 1939.–1940. gadā, atzīmējot Zviedrijas izteikti vienaldzīgo attieksmi. Kārlis Kangeris apskata Vācijas un Zviedrijas 1941. gada slepenos līgumus ar PSRS par savstarpējo prasību noregulēšanu Baltijas valstīs.

Nodaļu par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas 1940. gada okupācijas izpētes stāvokli un perspektīvām ievada Jura Ciganova raksts par Latvijas armijas inventāra un īpašumu pārņemšanu pēc padomju okupācijas, kurā norādīts, ka tā tika veikta pavisā, apgrūtinot zaudējumu noteikšanu mūsdienās. Olafs Mertelsmans (Igaunija) analizē pāreju uz plāna ekonomiku padomju okupētajā Igaunijā, kas, pēc viņa domām, Igaunijai nozīmēja līdz 10 procentu kopprodukta zaudējumu neizdevīgo tirdzniecības noteikumu dēļ. Rasa Pārpuce raksta par Baltijā palikušajām vācu izceļotāju kultūras vērtībām 1940.–1941. gadā un PSRS–Vācijas sarunām par šo tēmu. Aigi Rahi-Tamma (Igaunija) apskata Igaunijas Iekšlietu tautas komisariāta arhīvu nodaļas darbību padomju aizmugurē 1941.–1944. gadā un tās lomu politiski neuzticamu personu kartotēkas sastādīšanā. Antonijs Zunda izvērtē Lielbritānijas attieksmi pret Baltijas valstu okupāciju 1940.–1941. gadā, norādot, ka tā svārstījās starp *de facto* un *de iure* pieeju.

Nodaļu par vācu okupācijas laika pētniecības problēmām aizsāk Ineša Feldmaņa raksts par šīs tēmas uztveres versijām un izpētes problēmām, uzsverot tā sauktās uzvarētāju versijas izskaušanas nepieciešamību. Boriss Sokolovs (Krievija) izvērtē mūsdienu Krievijas sabiedriskās domas attieksmi pret Baltijas valstīm Otrajā pasaules karā, īpaši apskatot padomju okupācijas nolieguma tendenci. Uldis Neiburgs aplūko nacistiskās okupācijas laika pretošanās kustības teorētiskās problēmas, norādot, cik svarīgi ir skatīt to tālaika konkrētās situācijas kontekstā. Kaspars Zellis raksta par atbrīvošanas un brīvības tematiku nacistu okupācijas laika propagandas materiālos, pieminot, ka padomju un nacistu propagandas metodes bija līdzīgas. Tomass Hīo (Igaunija) vērtē, cik lielā mērā vācu militārās varas iestādes Igaunijas teritorijā ievēroja Hāgas konvenciju, un secina, ka 1941. un 1944. gadā to lielā mērā ignorēja.

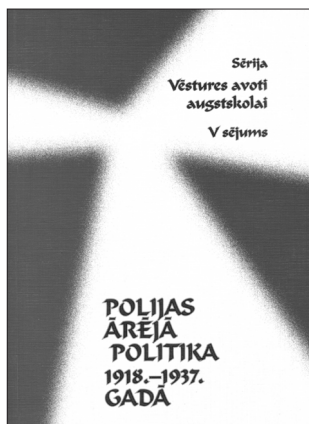
Arūns Bubnis (Lietuva) analizē Lietuvas policijas bataljonu darbību Latvijā 1944.–1945. gadā pēc atkāpšanās uz Kurzemi. Arkadjušs Adamčiks (Polija) apskata Pilsudska ideju piekritēju ģeopolitiskās koncepcijas Otrā pasaules kara laikā un to plānus par iespējamo pēckara sadarbību ar Baltijas valstīm. Andrus Stoļarovs (Lietuva) apraksta 12. lietuviešu policijas bataljona darbību Baltkrievijā Otrajā pasaules karā. Jevgeņijs Grebeņš

(Baltkrievija) izvērtē Baltkrievijas ģenerālapgabala iedzīvotāju ikdienas dzīves aspektus, galvenokārt sociālās politikas jomā. Viktors Duks raksta par militārās arheoloģijas iespējām Otrā pasaules kara norišu izpētē un militārvēstures entuziastu un profesionāļu sadarbības iespējām. Heinrihs Strods vērtē PSRS kaujinieku darbību Latvijā 1941.–1945. gadā un secina, ka Baltijas valstīs tā pilnīgi izgāzās.

Nodaļā par baltiešu karavīriem Otrā pasaules kara frontēs Ilze Jermacāne apskata Latvijas Valsts arhīva dokumentus par 201. latviešu strēlnieku divīziju 1941.–1942. gadā un to nozīmi jaunu atzinumu un pieeju meklējumos. Valdis Kuzmins apraksta 15. latviešu SS divīzijas cīņas Veļikajas upes pozīcijās, sniedzot tās zaudējumu uzskaiti. Darjušs Roguts (Polija) izvērtē aizturēto latviešu atrašanos padomju pēckara filtrācijas nometnēs, norādot uz necilvēciskajiem apstākļiem tajās.

Vēl viens mazs, bet vērā ņemams solis svarīga Latvijas vēstures perioda izpētē ir paveikts, un kārtējais sējums ir gājis tautā.

Juris Pavlovičs



Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums / Sast., tulk. un koment. Ē. Jēkabsons. – Rīga, 2009. – 256 lpp. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, V sēj.)

Latvijas Universitātes sērijā “Vēstures avoti augstskolai” (atbildīgais redaktors profesors Ilgvars Misāns) 2009. gada vasarā iznācis jau 5. sējums. LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks un LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors Dr. hist. Ēriks Jēkabsons sastādījis dokumentu krājumu par Polijas ārējo politiku 1918.–1937. gadā.

Grāmatas ievadā sniegta pamatinformācija par Polijas situāciju no tās trim dališanām

laikā no 1772. līdz 1795. gadam (resp. Polijas valsts bojāejas) līdz valstiskuma atjaunošanai 1918. gadā, kad Pirmā pasaules kara beigās agrākās Polijas sadalītājvalstis (Krievija, Austroungārija un Vācija) cieta sakāvi. Dokumentu krājumā ir apkopoti būtiskākie un izteismīgākie Polijas un Latvijas vēstures avoti, kuri raksturo Polijas ārējās politikas galvenās iezīmes laikā kopš tās neatkarības atjaunošanas 1918. gada novembrī līdz 1937. gada beigām (kā paskaidro sastādītājs, līdz ar 1938. gadu Eiropā faktiski sākās pirmskara krīze, kurā Polijai bija viena no galvenajām lomām un kas pelna atsevišķu analīzi). Publicētie dokumenti atspoguļo Polijas divpusējās attiecības ar divām tai nelabvēlīgajām lielvalstīm – Vāciju un PSRS, ar Rietumu lielvalstīm, Lietuvu, Čehoslovākiju, Rumāniju, Ungāriju un citām Eiropas zemēm, kā arī starptautisko organizāciju – Tautu Savienību. Galvenā vērība krājumā pievērsta Polijas attiecībām ar Latviju.

Ē. Jēkabsons izvēlējies un tulkojis dokumentus no dažādiem Polijas 20. gadsimta pirmās puses vēstures dokumentu krājumiem (Polijas Ārlietu

ministrijas u.c. dokumenti), kā arī Latvijas Valsts vēstures arhīva fondiem (Latvijas Ārlietu ministrijas, Latvijas militāro pārstāvju u.c. dokumenti par situāciju Polijā, sarunām ar Polijas amatpersonām u.tml.).

Publicētie dokumenti sakārtoti trīs nodaļās, kuru hronoloģiskos ietvarus nosaka nozīmīgi Polijas vēstures notikumi – 1918. gadā tika pasludināta Polijas neatkarība, 1921. gadā nosacīti beidzās Polijas cīņa par savas valsts robežām, 1926. gadā notika apvērsums, pēc kura valsts iekšpolitikā bija vērojams pavērsiens no demokrātijas uz autoritārismu.

Krājumā pirms katra dokumenta sniegts īss skaidrojums par tā tapšanas cēloni un apstākļiem. Dokumentu tekstus papildina komentāri un piezīmes, kā arī norāde par publicētā dokumenta avotu – arhīvu ar šifru vai grāmatu ar attiecīgo lappusi. Arī katras nodaļas ievadā sniegta pamatinformācija par Polijas iekšpolitisko attīstību un tās starptautisko situāciju, kā arī svarīgākajiem notikumiem attiecīgajā laikposmā, kuri noteica vai ietekmēja Polijas ārpolitiku. Nopietna uzmanība pievērsta krājuma zinātniskā aparāta izveidei – komentāros un piezīmēs ir daudzu (to skaitā ar diplomātijas sfēru saistīto) terminu skaidrojumi, ir sniegtas īsas ziņas par daudziem Polijas un citu zemju valsts (diplomātiskajiem, militārajiem u.c.) un sabiedriskajiem darbiniekiem.

Grāmatas 1. nodaļa “Polijas neatkarības atjaunošana un cīņa par robežām 1918.–1921. gadā” sniedz priekšstatu par deklarācijām, notām u.c. dokumentiem, kādus izstrādāja Polijas politiskā vadība, atjaunojot Polijas valstiskumu, – tie ir pamācoši piemēri par valsts pamatnostādņu oficiālu deklarēšanu valstiskuma atjaunošanas un attīstības pamatjautājumos (valsts iekārta, robežas u.c.) situācijā, kad pirms tam vairāk nekā gadsimtu šī valsts nebija pastāvējusi. Izdevuma 2. nodaļa nosaukta – “Parlamentārisma periods un ārpolitika 1921.–1926. gadā”, bet 3. nodaļa – “Autoritārisma periods un ārpolitika 1926.–1937. gadā”.

Varētu precizēt, ka 247. lappusē 2. komentārā minētais Lietuvas diplomāts un valstsvīrs Stasis Lozoraitis 1940.–1983. gadā bija Lietuvas ārlietu dienesta vadītājs, nevis trimdas valdības vadītājs. Grāmatā ieviesušās dažas galvenokārt tehniska rakstura nepilnības. 36. lappusē 1. komentārā (par Staņislavu Glombiņski) teksta beigās, šķiet, trūkst kāds vārds, iespējams, “ministrs”. No sastādītāja neatkarīgu apstākļu dēļ ieviesusies tehniska kļūda – lai gan personu rādītājā ir sniegts paskaidrojums (252. lpp.), ka kursīvā (slīprakstā) ir norādīta tikai tā lappuse, kurā par personu dotas īsas biogrāfiskas ziņas, sarakstā pie daudzām personām, kuras grāmatā minētas vairākkārt (un līdz ar to norādītas vairākas lappuses), slīprakstā dotas visas lappuses, lai gan īsbiogrāfija, protams, sniegta tikai vienā.

Krājums sagatavots un izdots par Bāzeles (Šveice) Universitātes emeritētā profesora un Latvijas Universitātes goda doktora Jirgena fon Ungerna-Šternberga dibinātā Bernharda Holandera fonda (*Bernhard Hollander Stiftung*) un Polijas Republikas vēstniecības Latvijā (*Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze*) līdzekļiem. Ē. Jēkabsona sastādītais dokumentu krājums ir vēl viens noderīgs mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem un citiem lasītājiem, kuri interesējas par Latvijai tuvāko valstu ārējo politiku un tās vēsturi.

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

LU PROFESORAM
INESIM FELDMANIM – 60



Profesors Inesis Feldmanis (pirmais no labās) grāmatas “Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” prezentācijā 2008. gadā kopā ar kolēģiem līdzautoriem Ilgvaru Butuli un Dainu Bleieri, kā arī apgāda “Jumava” prezidents Juris Visockis

2009. gada 1. augustā atzīmējam LU profesora un LZA akadēmiķa Ineša Feldmaņa 60 gadu jubileju. Profesors gandrīz visu savu darba mūžu nostrādājis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, paceļoties pa akadēmiskās hierarhijas kāpnēm no asistenta līdz LU profesoram (1995) un iegūstot habilitētā vēstures doktora grādu (1994). 2001. gadā viņš ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli, bet 2003. gadā par īsteno locekli.

I. Feldmaņa zinātniskā karjera 20. gadsimta 70. gados aizsākās ar profesora Maksima Duhanova zinātniskajā vadībā veiktu vācbaltiešu kopienas Latvijā starpkaru periodā izpēti. Šī problemātika palikusi profesora redzeslokā līdz pat mūsdienām, un to viņš pētījis kontekstā ar Latvijas valstiskuma izcelsmi un attīstību, kā arī Latvijas un Vācijas attiecību kopsakarā.

Par svarīgu robežlīniju Ineša Feldmaņa zinātniskajā karjerā kļuva 80. gados veiktie pētījumi par Latvijas ārpolitiku 20. gadsimta 30. gados. Jau atmodas sākuma posmā vēsturnieks iepazīstina sabiedrību ar patieso notikumu ainu 30. gadu beigu starptautiskajā politikā un PSRS reālo politiku Baltijas valstīs. 1993. gadā šie pētījumi vainagojas kopdarbā ar Aivaru Strangu un Mārtiņu Virsi tapušajā kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)”. I. Feldmanis monogrāfijā aplūko jautājumus par Latvijas ārpolitikas koncepcijas attīstību, Latvijas starptautisko stāvokli starp PSRS, Vāciju un Rietumu lielvalstīm, paužot vairākas konceptuālas

nostādnes. I. Feldmanis pievienojas jau trimdas vēsturnieku darbos izteiktajai kritikai par Latvijas ārpolitiku 30. gados, tās nespēju veikt savu galveno uzdevumu – nacionālās suverenitātes saglabāšanu. I. Feldmaņa ārpolitikas vēstures koncepcijai raksturīga noliedzīga attieksme pret PSRS, tās nolūkiem un mērķiem Baltijas telpā, kā arī tās izvēlētajiem līdzekļiem, atzīmējot arī Rietumu lielvalstu divkosīgo un mazajām valstīm nelabvēlīgo politiku, piemēram, 1939. gada triju lielvalstu sarunās.

Profesora interešu lokā ir arī autoritārie un totalitārie režīmi starpkaru perioda Eiropā, it īpaši izceļama viņa neatslābstošā interese par Vācijas vēsturi, tostarp nacionālsociālistiskā režīma izcelšanos, evolūciju un bojāeju. Atmosferā pret profesors kopā ar kolēģiem kritizē padomju politiskās historiogrāfijas tēzes par Kārļa Ulmaņa un citu Baltijas valstu autoritāro režīmu “fašistisko” raksturu. Šie pētījumi noveda pie padziļinātas un salīdzinošas Baltijas valstu autoritāro režīmu izpētes, kas ļāva izstrādāt to klasifikāciju un norobežot tos no starpkaru perioda totalitārajiem režīmiem.

Kopš 1998. gada profesors Feldmanis aktīvi darbojas Valsts prezidenta paspārnē izveidotajā Latvijas Vēsturnieku komisijā un vada tās darba grupu “Noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā nacisma okupācijas laikā 1941.–1944. gadā”. Viņa pētījumi, kas publicēti daudzos LVK rakstu krājumos, ne tikai ievē zinātniskajā aprītē nepētītus avotus, bet arī uzdod jaunus un drosmīgus konceptuālus jautājumus. Viņš analizē tādas problēmas kā pretošanās kustība un kolaborācija Latvijā vācu okupācijas laikā, skatot tās no latviešu tautas interešu viedokļa, kā arī uzsverot, ka padomju partizānu fenomens šai kontekstā nav uzskatāms par pretošanās kustību vācu okupācijai, bet gan par kolaborāciju padomju režīmam. Pēdējos gados profesors aktīvi kritizējis Otrā pasaules kara vēstures “uzvarētāju versiju”, norādot uz tās vienpusīgo kara reāliju izpratni, kas it īpaši netaisnīga pret Baltijas tautām un Latviju.

Profesors savu zinātnisko darbību veiksmīgi īsteno komandā, bieži vien uzņemoties vadību: daudzi no viņa publicētajiem darbiem tapuši kopā ar prominentiem Latvijas vēstures zinātnes pārstāvjiem: LU profesoriem Ilgvaru Butuli, Aivaru Strangu, Antoniju Zundu, vēsturniekiem Dainu Bleieri un Mārtiņu Virsi.

Jubilārs veic ļoti būtisku ieguldījumu Latvijas vēstures zinātnes organizēšanā. Viņa kā modernās LU vēstures doktora studiju programmas izveidotāja un ilggadēja direktora pārraudzībā ir Latvijas jauno vēsturnieku zinātniskās karjeras sākuma posms.

Profesora daudzos amatus zinātnes un akadēmiskajā hierarhijā grūti uzskaitīt. Šeit bijusi gan LU vēstures nozares Promocijas padomes, gan LU Vēstures profesoru padomes vadība. Profesors ir ilggadējs LU Rietumeiropas un Amerikas Jauno un jaunāko laiku vēstures katedras vadītājs. Viņa vadībā katedra turpina darboties kā nozīmīgs Latvijas politiskās vēstures izpētes centrs. Arī šobrīd profesors aktīvi strādā pie vairākiem pētniecības projektiem, kuru vidū pats nozīmīgākais ir kolektīvā monogrāfija “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā”, kam jāiznāk 2010. gadā.

Profesors Inesis Feldmanis ir kaislīgs hokeja līdzjutējs, regulāri seko līdzi turnīriem. Arī pats gaviļnieks aktīvi sporto, aizraujas ar vingrošanu. Jau vairāk nekā gadu profesora pienākumus papildinājusi arī patīkamā nepieciešamība auklēt un aprūpēt mazmeitiņu Danielu Dārtu.

Novēlēsim profesoram panākumus visos viņa daudzajos darbos un vaļaspriekos!

Jānis Taurēns

VĒSTURNIECEI DAINAI BLEIEREI – 60



Šis ir jubilejas gads Dr. hist. Dainai Bleierei – 3. augustā viņa atzīmēja savu 60. dzimšanas dienu. Tiešām – “gadi skrien kā stirnas”, taču ar mums paliek atmiņas par pārdzīvoto, sasniegumiem, veiksmēm un ... arī neveiksmēm.

Daina Bleiere atnāca strādāt uz mūsu institūtu 1976. gada septembrī. Jau tad ne tikai mani, bet arī pārējos nodaļas līdzstrādniekus viņa pārsteidza ar savu nopietnību un nelokāmo apņēmību sasniegt nospraustos mērķus. Manuprāt, tieši šis īpašības, kā arī apbrīnojamas darbaspējas palīdzēja viņai galā kļūt par vienu no vadošajiem 20. gadsimta vēstures speciālistiem Latvijā.

Dainas interešu loks un līdz ar to publikāciju problemātika ir ļoti plaša. Viņu interesē gan 1940.–1941. gada norises Latvijā, gan pēckara padomju okupācijas periods un pēdējo gadu notikumi. Katra no izvēlētajām tēmām tiek rūpīgi pētīta, balstoties uz arhīvu materiāliem, un izdarītie secinājumi ir vienmēr pamatoti un izsvērti. To ir atzinīgi novērtējuši ne vien “amata brāļi”, bet arī žurnālisti un vēstures literatūras lasītāji. Tikai viens, bet, manuprāt, spilgts piemērs: 2005. gadā apgāds “Jumava” publicēja apjomīgu darbu “Latvijas vēsture. 20. gadsimts”. Šīs grāmatas autoru vidū bija arī Daina Bleiere. Recenzenti, lasītāji un žurnālisti ļoti dažādi uzņēma šo izdevumu, taču visi vienprātīgi augsti vērtēja Dainas sarakstītās nodaļas par Latvijas vēstures likločiem pēc Otrā pasaules kara. Kaut gan autore uzdevums bija visgrūtākais – pirmo reizi mūsdienu Latvijas historiogrāfijā sagatavot apkopojosu pētījumu par šo periodu.

Daina ar apskaužamu vieglumu pāriet no vienas tēmas izpētes uz nākamo, kad iepriekšējā viņai vairs nešķiet interesanta. Un vismazāk Dainu uztrauc grūtības, kuras ir saistītas ar jauna darba uzsākšanu. Dažkārt man liekas, ka grūtību pārvarēšana viņu stimulē – ar smaidu tikt tām pāri, lūk, tas ir interesanti.

Institūtā pašlaik Daina vada vienu no Valsts pētījumu programmas “Letonika” projektiem, jau vairākus gadus viņa ir Latvijas Vēsturnieku komisijas locekle, lasa lekcijas Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultātē, vada bakalauru un maģistru darbus, regulāri piedalās zinātniskajās konferencēs Latvijā un ārvalstīs. Atliek tikai uzdot Dainai tradicionālo jautājumu: kā tev visam pietiek laika?

Taču tas nav viss. Darbam, nenoliedzami, ir nozīmīga loma Dainas dzīvē, bet ar to viņas intereses neaprobežojas. Biju pārsteigta par to, ka Daina lieliski prot apieties ar mūsdienu tehniku. Viņa manu paziņu lokā pirmā iegādājās peidžeri, tad mobilo telefonu, apguva internetu utt. Un vēl: jums ir vajadzīga konsultācija puķkopībā vai dārza kopšanā? Lūzdu, Daina izsmeļoši atbildēs uz visiem jautājumiem, uzdāvinās stādījumus, pacienās ar sava dārza veltēm. Par to viņai sirsnīgs paldies!

Gribētos novēlēt Dainai labu veselību, dzīvesprieku un veiksmi! Ap-sveicu!

Irēne Šneidere

P.S. Daina, zinu, ka tu būsi neapmierināta ar šī apsveikuma tekstu. Tavu prāt, pārāk daudz “skaistu vārdu”. Taču šoreiz pārmetumiem nav vietas.

VĒSTURES PROFESORAM GVIDO STRAUBEM – 50



Šogad uz pusgadsimtu ilgušu mūža gājumu atskatās LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns vēstures profesors Gvido Straube.

Pasaules izziņāšana viņam aizsākās 1959. gada 9. septembrī Tukumā. Ģimenē izkoptās vēstures grāmatu lasīšanas tradīcijas 1977. gadā lika G. Straubem vērt LVU Vēstures un filozofijas fakultātes smagnējās durvis.

No 1983. līdz 1998. gadam viņš strādājis Latvijas vēstures institūtā un bijis Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa habilitētā vēstures doktora Vasilija Dorošenko aspirants. Pats G. Straube atzīst, ka tie bijuši viņa kā pētnieka zelta gadi un ka institūts tajā laikā ar savu iekšējo gaisotni un kolēģu atsaucību un atbalstu radīja ideālu vidi jauna zinātnieka attīstībai. 1990. gadā G. Straube ieguva vēstures zinātņu kandidāta grādu un pēc pāris gadiem veiksmīgi aizstāvēja doktora disertāciju. Šajā laikā viņš sāka strādāt arī LU Vēstures un filozofijas fakultātē kā docents. Akadēmiskajai karjerai turpinoties, 1999. gadā viņš kļuva par asociēto profesoru, bet 2003. gadā – par profesoru. Kopš 2001. gada G. Straube ieņem fakultātes dekāna amatu. Papildus šiem pienākumiem viņš ir LU Senāta loceklis un Latvijas Valsts heraldikas komisijas loceklis.

G. Straubes zinātnisko interešu loks saistās ar vēstures periodu no renesanses līdz 1. pasaules karam. Īpaši viņš pievērsies baznīcas un hernhūtisma vēsturei, kā arī apgaismības un noziedzības izpētes problēmām Latvijas vēstures kontekstā. Visas šīs tēmas G. Straube ir aplūkojis savās zinātniskajās publikācijās un lekcijās Latvijas Universitātē, kā arī vairākās universitātēs Vācijā.

Studenti viņu pazīst kā atraktīvu, ar labu humora sajūtu apveltītu un saistošu kursu docētāju, kā arī pretimnākošu un atsaucīgu fakultātes vadītāju. Profesors gan atzīnis, ka administratīvo pienākumu slogs pēdējos gados kavējis viņa pētniecisko darbību, kuru G. Straube saista ar sistemātisku darbu arhīvā un no tā augļiem izrietošu un neatņemamu rakstīšanas azartu. Tieši ar pētniecisko darbību un jauno laiku vēstures speciālistu izglītošanu un savstarpējas sadarbības veicināšanu profesors cer saistīt savu turpmāko akadēmisko dzīvi.

Sveicot jubilejā, novēlam viņam šo cerību piepildīšanos!

Anita Čerpinska

DIŽĀ NOVADNIEKA PIEMIŅAI Jānim Čakstem – 150

Viena cilvēka mūžam nu jau tālo divdesmitā gadsimta sešdesmito gadu sākumā aizsākās mana apzinīgā pasaules apgūšana. Visvieglāk to varēja izdarīt vasaras dienās, braucot līdzī mātei, kura veda pastu Sidrabenes ciema (kādreizējā Salgales pagasta) iedzīvotājiem. Pagasta teritorija bija plaša. Tik plaša, ka vienā dienā visu apbraukt nemaz nevarēja. Šodien tas šķiet neparasti, bet tolaik pastniekam vajadzēja iebraukt katrā mājā, kur bija pasūtītas avīzes. Tad nu pastu veda tā – vienu dienu uz vienu pagasta galu, otru – uz otru. Jebkādos laikapstākļos mērojamais garais ceļš bija smags pienākums manai mātei un zirgam, patikams un interesants piedzīvojums man.

Garais ceļa gabals mūsu ģimenei deva arī tā laika kolhoza ļaudīm neparastas priekšrocības – iespēju turēt divus zirgus. Tā bija sanācis, ka viena maršruta tālākais punkts bija Edvarta Virzas “Billītes”, otrs – Čakstu dzimtas “Auči”. Abas lielās mājas bija piemeklējis līdzīgs liktenis. Tipisks lielajām Zemgales mājām, kuru saimnieki pirms gadiem 15 bija devušies bēgļu gaitās vai dažus gadus vēlāk – 1949. gada martā – aizvesti uz Sibīriju. Tiesa, mājas atšķīrās – “Billītes” bija lielas, kādreiz skaisti veidotas, ar kolonnām (ja nemandos, pēc režisora Eduarda Smiļģa ieteikuma), tomēr Zemgalei diezgan tipiskas mājas, savukārt “Auči” tolaik līdzinājās mazliet spokainai, noplukušai pilij. Pie “Billītēm” bija uzcelta graudu kalte, bet pati māja sadalīta ienācējiem. “Auči” un to lielās bijušās saimniecības ēkas un kalpu mājas veidoja kaut ko līdzīgu mazam ciematam.

Mūsu tuvākajā apkārtnē tikai retajā mājā mita vecie zemgaliēši. Mana ģimene bija viena no nedaudzajām, kura bija palikusi savās mājās. Tie daži saimnieki, kuri dzīvoja savās mājās, pārsvarā bija veci cilvēki. Daudzi savas mājas dalīja ar ienācējiem, bija palikuši arī daži bijušie poļu laukstrādnieki, kuri dzīvoja savu kādreizējo saimnieku mājās, daži vecie skolotāji. Viens otrs šajos gados atgriezās no Sibīrijas. Mana ģimene gaidīja mātesbrāli Raimonu Treimani. Atgriezās ar viņu reizē apcietinātais Gunārs Rudovskis jeb Pincaru Gunārs, Raimonds neatgriezās. Dažās mājās dzīvoja latvieši no citiem novadiem – Vidzemes, varbūt arī no Kurzemes vai Latgales. Tolaik par dzīvesvietas maiņas iemesliem daudz nerunāja, bet dzirdēja, ka daži tādējādi paglābušies no izsūtīšanas, kas neglābjami būtu draudējusi, ja paliktu savā vecajā dzīvesvietā. “Aučos” bija apmetušies daudzi cittautieši. Laikam tur bija iecerēts veidot kādu lokālu centru, kaut ko līdzīgu kolhoznieku ciematam, zināmu pretvaru vecajai Emburgai. Dzīvojamajā mājā, šķiet, bija dzīvokļi, bet tur bija arī veikals un rādīja kino. Laiku, kad tas notika, varu datēt pēc divām latviešu filmām, kuras tur skatījos, – “Kārkli pelēkie zied” (1961) un “Kapteinis Nulle” (1964). Ienācējiem bija iedalīti dzīvokļi arī lielajās kalpu mājās.

Ap to laiku vecāki kādā vakarā man noslēpumaini jautāja: “Gribi redzēt Rīgu?” Jutos nedaudz samulsis – bija vēla vakara stunda un nekas

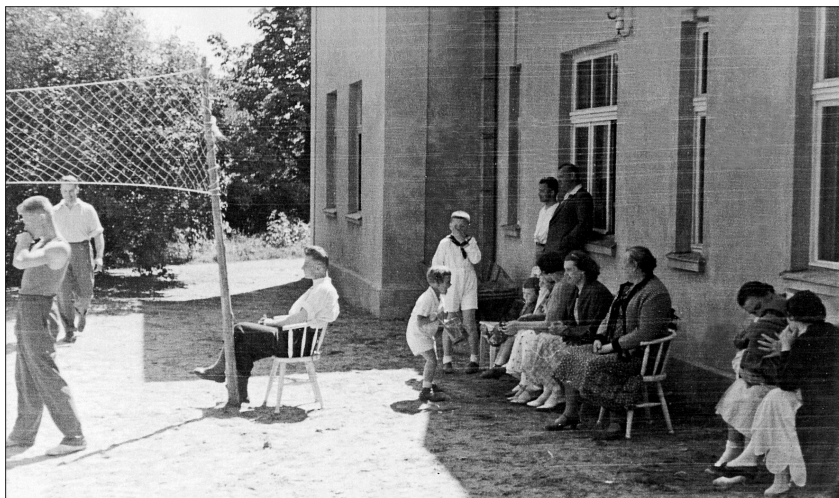


1. "Auči" 20. gs. trīsdesmitajos gados



2. "Auču" saimniecības ēkas 20. gs. trīsdesmitajos gados

neliecināja, ka varētu kaut kur braukt. "Rīga" izrādījās milzīga grāmata "Latvijas pilsētas valsts 20 gados" (1938). Es biju apķērīgs zēns un sapratu, ka tie kareivji, kuri redzami gleznu reprodukcijās, nav no tās pašas armijas, kuras pārstāvji katru gadu pretī Emburgai mācījās ar tankiem



3. Sadzīve “Aučos” 20. gs. trīsdesmitajos gados



4. Sporta spēles “Aučos” 20. gs. trīsdesmitajos gados

forsēt Lielupi un padomju filmās braši sita vāciešus. Sapratu arī, ka attēlos redzamie valstsvīri nav tā smaidīgā onkuļa, kurš vērās pretī no ābece pirmās lapas, draugi vai cīņu biedri.

Vēl viena vieta, kur iepazīt vēsturi, bija klusā Igauņu kapsēta Emburgā. Pašā kapu viducī, kur parasti notika mirušo piemiņas dienas atceres brīdis, atradās divi balti krusti uz granīta pamatnēm. Aiz krustiem divas vienkāršas, bet vienmēr glīti sakoptas kapa kopiņas. Uz vienas krusta pamatnes bija rakstīts: Karoline Matilde Čakste, uz otras – Krišjānis Čakste.



5. Saimniecības ēkas "Aučos".
20. gs. 40. gadu otrā puse



6. "Auči"
1946. gadā



7. Dzīvoklis "Aučos"
1991. gadā. Istabā
sabērti graudi



8. “Auči” šodien

Abi uzraksti bija vecajā drukā. Kādā naktī baltie krusti pazuda. Kad tas notika, nevaru pateikt. Kad, gatavojot šo rakstu, viesojos “Aučos” pie Čakstes kundzes, viņas albumā redzēju kapu fotogrāfiju, kas bija datēta ar 1969. gadu. Krustu vairs nebija. Tātad tas bija noticis kaut kad agrāk.

Pamazām no vecākiem, arī no Pincaru Gunāra, bijušā leģionāra Induļa Šņores un vēl citiem vecajiem emburdzniekiem dzirdēju, ka tie ir Latvijas prezidenta Jāņa Čakstes vecāki. Es nezinu, kas kopa viņu kapa vietu, bet tā bija vienmēr sakopta. Šodien domāju – laikā, kad tika laužti kapu krusti, kad bija aizliegti Ligosvētki, kad izsekoja un vajāja tos, kuri mirušo piemiņas dienā lika svecītes pie prezidenta kapa, Emburgas ļaudis nevirijās noturēt kapu svētkus pie prezidenta vecāku kapa. Vismaz neviens klajš nelietis viņu vidū neatradās, lai vērstu varas iestāžu uzmanību uz to.

Netālu no prezidenta vecākiem atdusējās Kārkliņu Ģederts, pazīstamā koktēlnieka, Tērvetes pasaku parka koka tēlu autora Krišjāņa Kugras audzētāvs. Tagad viņa kapa vietu rotā savdabīgs Kugras veidots piemineklis. Ar laiku uzzināju aizvien vairāk gan par Čakstēm, gan Kārkliņu Ģedertu, kurš bijis sociāldemokrāts un partiju laikos – Zemnieku savienības un līdz ar to arī Čakstes oponents. Kārkliņš bijis zobgalīgs, dažkārt publicējis satīriskus dzejoļus ar pseidonīmu Zobgals. Čakstes, lai gan saskarsmē sirsnīgi un vienkārši cilvēki, neapšaubāmi piederēja pie tā laika sabiedrības elites. “Auču” mājām bija maz kopīga ar Zemgales



9. Jāņa Čakstes vecāku Krišjāņa Čakstes un Karolīnes Matildes Čakstes kapavieta Igauņu kapsētā Sidrabenes pagastā mūsdienās



10. Kārkliņu Ģederta (Zobgala) kapa piemineklis Igauņu kapsētā mūsdienās

zemnieku mājām. Sevišķs akcents bija nelielais tornītis, kas ēkai piešķīra zināmu līdzību vācu muižnieku muižām. “Auči” celti laikā no 1924. līdz 1927. gadam, un, kā vēlāk lasīju, tornītis veidots pēc J. Čakstes ieteikuma, lai Ligo vakarā varētu apkārtnes ugunsiskus saskaitīt. Tomēr zināmu līdzību muižai tas rada. Stāstīja, ka Kārkliņu Ģederts arī savai nebūt ne izcilajai mājai piebūvējis nelielu tornīti, kurā iekāris zvanu, ko svētdienu rītos zvanījis... Laikam jau manu vecāku un pārējo veco emburdznieku atmiņā atspoguļojās vidusmēra zemgaliešu skatījums uz tā laika politiskajām partijām. Par Kārkliņu un sociāldemokrātiem runāja kā amizantiem dīvaiņiem. Smaidīja, atceroties, kā Kārkliņš, pakāpies uz naglu (tieši tā tika sacīts) kastes, pie pagasta veikala aģitējis balsot par sociāldemokrātiem, solot katram divas govus un divus zirgus. Tagad saprotu, ka tas šķīta dīvaiņi gan neatkarīgajā Latvijā, gan padomju laikā, tikai pilnīgi pretēji. Par Čakstēm dzirdēju vienīgi labus vārdus. Protams, kad Jānis Čakste vēl

bija dzīvs, mani vecāki (dzimuši 1916. un 1922. gadā) bija mazi un tādi paši bija arī viņu laikabiedri, kuriem laimējās prezidentu sastapt. Turklāt, aizņemts Satversmes sapulces priekšsēdētāja un vēlāk Valsts prezidenta darbā, Jānis Čakste uz tēva mājām brauca reti. Atmiņas vairāk saistījās ar Čakstes ģimeni, ko vislabāk atcerējās mana māte Ksenija Zemīte (dzimusi Treimane). Kad ar prezidenta mazdēla Jāņa Konstantīna Čakstes atraitnes Ilgas Čakstes kundzes laipnu atļauju skatījās viņas ģimenes albumu, jutos gandarīts – tā gaisotne, kas dvesa pretī no divdesmito – trīsdesmito gadu fotogrāfijām, bija tāda, kādu izjutu no mātes stāstiem, – liela, draudzīga ģimene, sportiski, stipri cilvēki. Māte vienmēr atcerējās Čakstes lielo ābeļdārzu, neparastās ābolu šķirnes, kas viņai, Kaučmindes mājturības skolas audzēknei, bija šķitusi īpaša vērtība. Viņas skats uz Čakstes dēliem (Konstantīnu, Gediminu, Mintautu, Ringoldu) bija saglabājies tāds, kā jauna meitene skatās uz jauniem vīriešiem. Cik viņi liela auguma, cik laipni, cik iznesīgi. Māte bija slaida, vidēja, nebūt ne maza auguma sieviete. Viņa labprāt atcerējās, ka pēc kādas dejas ar vienu no Čakstes dēliem sacījusi savai augumā mazākajai draudzenei: “Ārprāts, es tām Čakstēm knapi līdz vēderam esmu!” Draudzene paskatījusies un teikusi: “Ko tu, Enci, es jau viņam zem tā vēdera tikai smejos!”

Atceros stāstu, ka pirms Ziemassvētkiem strādnieki veduši malku no Čakstes meža. Bijis arī kāds no prezidenta dēliem, šķiet, Mintauts. Vīri gribējuši tikt ātrāk mājās, kā nekā tuvojies svētku vakars. Izdomājuši – iegriezīs ragavas grāvī, patēlos, ka nevar izstumt, tad jau malku izkraus un rikšiem laidīs mājās. Tā arī izdarījuši. Stūmuši, stūmuši... Čakste brīdi skatījies, tad piegājis un viens pats izstūmis ragavas uz ceļa. Nācies vien braukt soļos uz mājām.

Septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados ideja par kaut kādu kultūras centru “Aučos” jau bija galīgi izgāzusies – ne tur vairs rādīja kino, ne ko tirgoja. Dzīvokļu skaits gan pieauga, un mājas stāvoklis kļuva jo dienas jo drūmāks. Bet vistumšākā nakts jau parasti ir pirms rītausmas.

Runājot mācītāja, etnogrāfa, arheologa, valodnieka Augusta Bilenšteina 125 gadu atceres konferencē, akadēmiķis Jānis Stradiņš sacīja, ka vēsture visu noliek savās vietās. Mēs šodien atceramies Augustu Bilenšteinu, kamēr savā laikā slavētais revolucionārs, komunisti un Bilenšteina bibliotēkas dedzinātājs Dāvids Beika grimst aizmirstībā, teica J. Stradiņš. Gan E. Virzas “Billītes” (lasi – “Straumēni”), gan J. Čakstes “Auči” ir atdzimuši. Gan lielais rakstnieks, gan izcilais valstsvīrs un pārējie viņa ģimenes locekļi, kuri savu dzīvi un pat dzīvību ir veltījuši Latvijai, pelnīti ieņēmuši savu vietu Latvijas vēstures kopainā. Ar šo rakstu gribu pateikt arī paldies tiem vienkāršajiem lauku cilvēkiem, kuri nosargāja atmiņas par Latvijas brīvvalsti un tās dižajiem cilvēkiem laikā, kad vara centās tos izdzēst ne tikai no vēstures, bet arī tautas apziņas.

Izsaku pateicību Ilga Čakstei, kura laipni atļāva izmantot fotoattēlus no ģimenes albuma, un Jāņa Čakstes dzimtas mājas “Auči” ekskursiju vadītājai Inetai Freimanei par palīdzību.

Guntis Zemītis

1.–6. att. – no Jāņa Konstantīna Čakstes un Ilgas Čakstes ģimenes arhīva;
7. att. – Ulda Brieža foto; 8.–10. att. – Gunta Zemīša foto

RAKSTU AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Margarita Barzdeviča** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Tatjana Berga** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Valdis Bērziņš** – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Boldāne** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, LU Latvijas vēstures institūts
- Juris Ciganovs** – vēsturnieks, Latvijas Kara muzejs
- Mārīte Jakovļeva** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Aija Jansone** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ainārs Lerhiss** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ineta Lipša** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Mārtiņš Mīntaurs** – vēsturnieks, Dr. hist., Daugavas muzejs
- Uldis Neiburgs** – vēsturnieks, Latvijas Okupācijas muzejs
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Juris Pavlovičs** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Šiliņš** – vēsturnieks
- Irēne Šneidere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Taurēns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Gunita Zariņa** – antropoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Kaspars Zellis** – vēsturnieks
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Arturs Žvinklis** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts